

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

**ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ТА
ФІНАНСОВІ РОЗСЛІДУВАННЯ:
КОНЦЕПТИ, ПРАГМАТИКА,
ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**
Колективна монографія

**Тернопіль
ТНЕУ
2019**

УДК 338.24: 351.863
Е 40

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Тернопільського національного економічного університету
(протокол № 10 від 26. 06. 2019 р.)*

Рецензенти:

Варналій З. С. – доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, дійсний член Академії економічних наук України, професор кафедри фінансів Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Баланюк І. Ф. – доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Карпов Н. С. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри фінансових розслідувань Університету державної фіскальної служби України.

Харченко В. Б. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ.

Ініціатор творчої ідеї: к.ю.н., доц. Н. Б. Москалюк

Керівник авторського колективу: д.е.н., доц. О. І. Вівчар

Відповідальні за випуск: к.е.н., доц. Баранецька О. В., к.ю.н., доц.

Зайцева-Калаур І. В., к.е.н., доц. Олійничук О. І.

Е 40 Економічна безпека та фінансові розслідування: концепти, прагматика, інструментарій забезпечення : *колективна монографія*. / *За заг. ред. д.е.н., доц. Вівчар О. І. Тернопіль: Економічна думка, 2019. 395 с.*

ISBN 978-966-654-544-5

У колективній монографії представлено результати дослідження теоретичних і методичних засад економічної безпеки держави та господарюючих суб'єктів в сучасних трансформаційних умовах; обґрунтовано нормативно-правовий базис системи економічної безпеки; визначено передумови та проблеми фінансових розслідувань у контексті економічної безпеки держави; узагальнено інституційні, організаційні та процесуальні аспекти здійснення фінансових розслідувань та перспективи розвитку.

Рекомендується для науковців, аспірантів і викладачів закладів вищої освіти, здобувачів економічних та юридичних спеціальностей, а також бізнесменів, практиків та державних службовців.

ISBN 978-966-654-544-5

УДК 338.24: 351.863

© Колектив авторів, 2019

© ТНЕУ, 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: ДЕТЕРМІНАНТИ ТА МЕХАНІЗМИ ЗМІЦНЕННЯ	9
Васильців Т. Г., Лупак Р. Л., Зайченко В. В. ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ В ПРОЦЕСІ ПОСИЛЕННЯ ІМПОРТОЗАЛЕЖНОСТІ	9
Христинченко Н. П. СУТНІСТЬ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА СУБ'ЄКТИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	27
Карапетян О. М. СУВЕРЕННІ ФОНДИ ФІНАНСОВИХ РЕЗЕРВІВ ТА ЇХ РОЛЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ БОРГОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	42
Колесніков А. П. ЦИФРОВЕ СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ: СТАН ТА ВЕКТОРИ БЕЗПЕЧНОГО РОЗВИТКУ	55
Муравська Ю. Є. ЕКОНОМІЧНА ТА ВОЄННА РОЗВІДКА: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ	70
Олійничук О. І., Москалюк Н. Б. КРИПТОПОДАТКУВАННЯ: ВІТЧИЗНЯНА РЕТРОСПЕКТИВА ТА ПЕРСПЕКТИВА КРИЗЬ ПРИЗМУ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ	84

Ткачук І. Я. ІНСТИТУТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	100
Баранецька О. В., Падалка А. М. ПРОБЛЕМАТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРГОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ФІНАНСОВИХ ДИСБАЛАНСІВ	121
Білоус І. І. АКТУАЛЬНІ ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ ТА ШЛЯХИ ЇХ НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ	138
РОЗДІЛ 2. БЕЗПЕКА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ: ТЕОРЕТИЧНА ПЛОЩИНА ТА ПРАКТИЧНИЙ ВИМІР	163
Франчук В. І., Штангрет М. Й. МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО БЕЗПЕКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ.....	163
Банах С. В., Вівчар О. І. КОМПЛЕКСНЕ ОЦІНЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ АПАРАТУ ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ	179
Ніпіаліди О. Ю., Хорунжак Н. М. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ КОРПОРАТИВНИХ ПІДПРИЄМСТВ	192
Гевко В. Л. СУЧАСНА ПРАГМАТИКА ТА ПРОГНОЗНА ОЦІНКА ФІСКАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: БЕЗПЕЧНИЙ ВИМІР ДЛЯ СИСТЕМИ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР КРАЇНИ	206

Мельничук І. В. ОБЛКОВО-АНАЛІТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ	220
Мокрицька А. Б. КАДРОВА БЕЗПЕКА У СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ	233
Ронська О. Г. МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ ВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ	249
Сліпченко Т. О. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ	262
Гайда Н. В. ДОСЛІДЖЕННЯ ОСНОВНИХ ЧИННИКІВ ВПЛИВУ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР АПК У КОНТЕКСТІ РЕСУРСНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	274
РОЗДІЛ 3. НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ БАЗИС СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	289
Деревянко Б. В. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ВРЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН НА РИНКУ КРИПТОВАЛЮТИ	289
Калаур І. Р., Стефанчук М. М., Зайцева-Калаур І. В. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НОРМАТИВНО- ПРАВОВОГО БАЗИСУ ЗАХИСТУ АВТОРСЬКИХ ПРАВ НА ЦИФРОВИЙ КОНТЕНТ	309

Сопко В. В.

ОБЛІК І АНАЛІЗ ВИТРАТ ЯК ОСНОВА ЗРОСТАННЯ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНСЬКИХ
ПІДПРИЄМСТВ 322

**РОЗДІЛ 4. ФІНАНСОВІ РОЗСЛІДУВАННЯ
У КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ
БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ 337**

Фаріон А. І., Банах С. В.

РОЗСЛІДУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ
В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ РЕАЛІЇ, СТАРІ ПРОБЛЕМИ
ТА НОВІ ЗАГРОЗИ 337

Кучмій Т. О.

ФІНАНСОВИЙ МОНІТОРИНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ
ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ 350

**РОЗДІЛ 5. ІНСТИТУЦІЙНІ, ОРГАНІЗАЦІЙНІ
ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ
ФІНАНСОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ 361**

Внукова Н. М.

НОРМАТИВНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ
ЗДІЙСНЕННЯ ФІНАНСОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ
У СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ 361

Ковальова М. В.

ДОСВІД КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ
ТА УКРАЇНИ ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ ТА
ЗАПОБІГАННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ І ЗЛОЧИНАМ
У СФЕРІ ЕКОНОМІЧНОЇ ДЯЛЬНОСТІ 383

ПЕРЕДМОВА

Забезпечення економічної безпеки України стає все більш актуальним завданням в умовах реалізації європейського вектора розвитку та гібридної війни з Росією, у тому числі в економічній сфері. Відповідно досягнення стабільності і поступовий перехід до економічного зростання є головним завданням уряду.

Однією із найважливіших умов формування незалежної суверенної держави є створення системи економічної безпеки як основної складової національної безпеки. Водночас у системі економічної безпеки країни важливу роль відіграє її фінансовий сектор, від рівня якого залежить реалізація національних інтересів та сталий розвиток. Ефективна система економічної безпеки – це питання існування будь-якої держави, тому її забезпечення є одним із пріоритетних завдань розвитку України.

Нехтування станом економічної безпеки може призвести до катастрофічних наслідків: занепаду галузей, банкрутства підприємств і, зрештою, підриву системи життєзабезпечення держави з подальшою втратою її суверенітету.

Таким чином, створення умов для формування економічної безпеки країни має відбуватися на двох взаємо-пов'язаних мікро- та макрорівнях. Незважаючи на те, що формування механізмів досягнення фінансової безпеки на мікро- та макрорівнях є принципово різними завданнями, їх реалізація є запорукою своєчасного виявлення та запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам, забезпечення захисту інтересів країни.

Неможливо залишити поза увагою те, що в сучасних конфліктних умовах економічна злочинність в Україні й окремі її види характеризуються постійним зростанням рівня латентності, поширенням та вдосконаленням тіньових схем зловживань з бюджетними коштами, виявів кримінальної корупції з боку службових осіб органів державної влади та управління в межах реалізації ними своїх повноважень тощо. У зв'язку з активним розвитком фінансової системи, технологічним удосконаленням

здійснення фінансових операцій, проникненням у національній економіці транснаціональної злочинності проблема запобігання та протидії економічній злочинності набуває глобального характеру. Криміналізація економічних відносин постає як одна з основних загроз економічній безпеці України.

Зазначимо, що з метою виявлення та розслідування економічних злочинів постає необхідність у всебічному й структурованому дослідженні деструктивних процесів, які виникають у сфері економічної діяльності під впливом кримінальних правопорушень. Зазначене дасть змогу ефективно протидіяти загрозам в економічній сфері. Важливим засобом для виконання окреслених завдань є інститут фінансових розслідувань, який посідає одне з чільних місць у системі протидії економічній злочинності та забезпечення економічної безпеки. Фінансові розслідування як певний механізм аналітичного забезпечення економічної безпеки використовують у системі заходів економічної політики, контролю та державного аудиту.

Підкреслимо, що розвиток України як держави, яка здатна інтегруватися у новий світовий економічний простір і водночас підтримувати ефективно функціонування національної економічної системи та протистояти зовнішнім загрозам, потребує дійового вирішення питань щодо забезпечення високого рівня економічної безпеки, зокрема такої її важливої складової, як фінансова безпека.

Ми глибоко переконані, що сьогодні економічна безпека будь-якої країни – це загальнонаціональний комплекс заходів, спрямований на стійкий розвиток і вдосконалення її економіки, котрий обов'язково включає також механізм протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам або ризикам, часто супутнім діяльності держави як суб'єкта фінансових відносин.

Ця колективна монографія рекомендується для науковців, аспірантів і викладачів закладів вищої освіти, здобувачів економічних та юридичних спеціальностей, а також бізнесменів, практиків і державних службовців.

Щасливої долі тобі, книго: “Економічна безпека та фінансові розслідування: концепти, прагматика, інструментарій забезпечення”!!!

О. І. Вівчар

С. В. Банах

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: ДЕТЕРМІНАНТИ ТА МЕХАНІЗМИ ЗМІЦНЕННЯ

Васильців Тарас Григорович

д. е. н., професор, в.о. завідувача відділу соціально-гуманітарного розвитку регіонів, ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього НАН України»

Лупак Руслан Любомирович

*д. е. н., доцент,
професор кафедри економіки,
Львівський торговельно-економічний університет*

Зайченко Володимир Васильович

*к. н. держ. упр., доцент,
декан факультету економіки та менеджменту,
Центральноукраїнський національний технічний
університет*

ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ В ПРОЦЕСІ ПОСИЛЕННЯ ІМПОРТОЗАЛЕЖНОСТІ

Насичення ринку імпортною продукцією свідчить про згортання інвестиційного та споживчого попиту на продукцію внутрішнього виробництва, звуження внутрішнього промислового потенціалу технологічного розвитку, інерційність системи органів державної влади та

суспільного сприйняття у сфері реалізації національного підприємницького потенціалу та інші негативні тенденції, що наявні в державах, ресурсна база яких не дозволяє самостійно забезпечувати функціональність економіки. Так, першоступеневі ознаки імпортозалежності виявляються, коли в державі низькоефективне налагодження процесів заміни імпортованих товарів вітчизняними не нижчого рівня якісних і цінових характеристик, повільне нарощування внутрішнього промислового виробництва, зрушення інституціонально-правової системи мають деструктивний характер, збільшується негативне зовнішньоторговельне сальдо тощо. Все це створює значні дестабілізаційні перешкоди для забезпечення економічної безпеки держави, які переносяться в реальний сектор економіки. В окремих видах економічної діяльності вміру часто слабкої ресурсної забезпеченості дестабілізаційний вплив імпортозалежності більш виражений та непередбачуваний, що зумовлює зростання проблем і небажаних результатів.

В економічній літературі прийнято розглядати перші ознаки виникнення проблем в економічній безпеці, що можуть мати негативний структурний вплив і порушувати порогові значення функціонування, через виникнення певних викликів. Єдиної думки щодо сутності поняття «виклик» серед науковців немає і воно розглядається по-різному стосовно виміру рівня сформованості економічної безпеки. Так, в економічних словниках поняття «виклик» трактується як вимога, спонукання до будь-яких дій, відносин; рішуча пропозиція вступити в боротьбу, поєдинок; поклик до змагання, до участі в чому-небудь [1, с. 136; 2, с. 97]. Водночас в економіці наявні причини (як негативні, так і позитивні), що спонукають брати участь чи відмовлятися від неї у конкурентних змаганнях чи відносинах. Так, для внутрішніх виробників виклик можна розглянути щодо можливостей представлення аналогічних за зовнішніми характеристиками

імпорту продукції чи суттєвого покращення власної продукції за певними якісними параметрами.

Незважаючи на виклики, в економіці можуть сформуватися умови, які чинять вплив, до якого доволі складно пристосуватися та який часто нездатні витримати економічні агенти. Такі характеристики показують рівень уразливості економіки та посилення наростання чинників дестабілізації. Зокрема, виражені ознаки уразливості стають очевидним, коли внутрішній ринок насичують товари (роботи, послуги), які не відповідають потребам населення в міру своєї якості, вартості, безпечності чи інноваційності. Водночас критичною є ситуація, коли в таких умовах більшу частку ринку займає продукція іноземного виробництва, з часом лише посилюється залежність від неї, а її заміщення в достатніх обсягах неможливе. У підсумку підтверджуються недоліки інституційно-правової системи регулювання товарного обміну та заходів забезпечення інноваційно-технологічного розвитку реального сектору економіки.

Якщо в економічній літературі уразливість характеризують як передумову настання негативних змін, то ймовірність їх здійснення виражається поняттям «небезпека». Так, термін «небезпека» розглядається як усвідомлена, але не критична ймовірність заподіяння шкоди, що визначається системним впливом об'єктивних чи суб'єктивних чинників. Дійсно, органи державної влади інколи змушені реалізувати заходи, що обмежують конкурентні умови на ринку. Йдеться про квотування імпорту, посилення податкового та митного навантаження на імпортерів товарів, створення їм додаткових організаційних труднощів та ускладнень у господарській діяльності. Очевидно, що такі рішення, з однієї сторони, дестимулюють імпорт, але з іншої – створюють небезпеку порушення конкуренції на внутрішньому ринку.

Здебільшого в наукових працях ризик пов'язують із появою негативних чи небажаних результатів. Зокрема, це виражається ступенем відхилення реальних від очікуваних результатів [3, с. 244–249; 4, с. 15–18]. Такі твердження вдало характеризують стан економічної безпеки, оскільки в разі порушення стабільності та стійкості виникають неприйнятні обставини, вплив яких призупиняє розвиток та посилює зовнішню залежність. Тут варто виокремити неспроможність органів влади стримувати вплив зовнішніх чинників, здатних дестабілізувати внутрішньо-економічну ситуацію та призвести до зниження конкурентоспроможності й уповільнення розвитку реального сектору економіки, зменшення обсягів експорту, погіршення торговельного балансу країни.

В міру посилення впливу на дестабілізацію системи економічної безпеки непередбачувані події стають очевидними і призводять до конкретних збитків (втрат). Досягнення такого критичного стану в економічній літературі ототожнюють із виникненням загроз як характеристики неминучого погіршення безпеки розвитку. Так, у праці [5, с. 26; 6, с. 60–65] зазначено, що економічні загрози виникають через неузгодженість інтересів між усіма сторонами системи економічної безпеки. Саме за рівнем досягнення спільних інтересів стає можливо раціонально визначити якість вирішення проблеми. Так, доволі складно виробникам просувати товари на внутрішньому ринку без досягнення спільних інтересів з посередниками. А тут криються істотні можливості щодо їхніх спільних дій у сфері імпортозаміщення.

Водночас критичний рівень дестабілізації економічної безпеки підтверджується на етапі руйнування системи. Зокрема, втрачається економічна самостійність, погіршується стабільність і стійкість, знижується рівень економічної

самодостатності. У результаті цього формується такий стан економіки, який стає непрогнозованим, важко піддається регулюванню та контролю, суттєво залежить від зовнішніх кон'юнктурних коливань. Незважаючи на це, на такій стадії формується радикальне бачення вирішення проблем, через яке можливе доволі успішне досягнення пріоритетних цілей. Узагальнимо результати теоретико-методичного аналізу головних напрямів дестабілізації системи економічної безпеки на рис. 1.

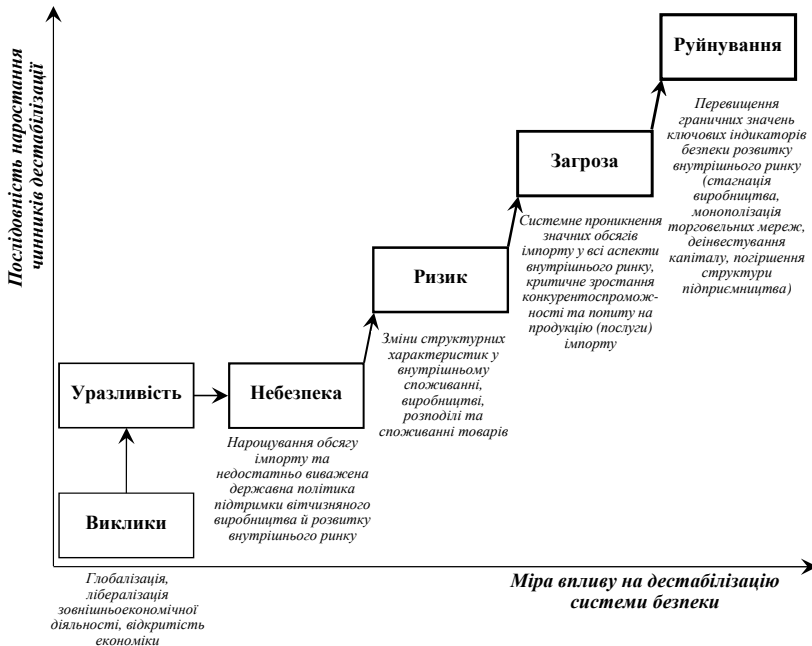

Рис. 1. Характеристики дестабілізації системи економічної безпеки [авторська розробка]

Проаналізовану послідовність дестабілізації системи економічної безпеки варто пов'язувати із рівнем зростання імпортозалежності. Зокрема, в міру глобалізації, лібералізації

зовнішньоекономічної діяльності, відкритості економіки відбувається безперешкодне насичення внутрішнього ринку імпортною продукцією, яке звужує середовище реалізації вітчизняної продукції та створює конкурентні виклики для внутрішніх виробників. Посилюється небезпека порушення самостійності та самодостатності економіки в міру нарощування обсягу імпорту та недостатньо виваженої державної політики підтримки вітчизняного виробництва і розвитку внутрішнього ринку. Водночас варто очікувати виникнення ризиків погіршення економічної безпеки за настання змін структурних характеристик у внутрішньому споживанні, виробництві, розподілі та споживанні товарів. Загрозливий характер дестабілізації стану економічної безпеки стає очевидним, якщо відбувається системне проникнення значних обсягів імпорту у всі аспекти внутрішнього ринку, критичне зростання конкурентоспроможності та попиту на продукцію імпорту. Втім, про повне руйнування економічної безпеки варто стверджувати тільки за умови перевищення граничних значень ключових індикаторів безпеки розвитку внутрішнього ринку (стагнація виробництва, монополізація торговельних мереж, деінвестування капіталу, погіршення структури підприємництва).

За умови відсутності реальних ефективних управлінських рішень у мінімізації ризиків дестабілізаційних змін виникають явища та процеси, що здатні нести критичні загрози у забезпеченні самодостатності та самостійності реального сектору економіки. У результаті цього економіка змушена посилювати імпортну споживчу та сировинно-ресурсну залежність, що ще більше поглиблює кризовий фінансово-економічний стан, прискорює інноваційно-технологічний розвив та звужує масштаби соціально-економічного розвитку тощо. Тут варто виокремити системні та функціонально-структурні аспекти виникнення загроз економічній безпеці реального сектору економіки.

Так, до системних порушень в економічній безпеці реального сектору економіки може призвести дестабілізація внутрішнього ринку, про яку свідчатиме: 1) збільшення обсягів імпорту сумнівної та низького рівня якості; 2) дестабілізація та демпінгування ціни на товари (послуг); 3) погіршення структурних характеристик формування базової і доданої вартості; 4) критичне зростання рівня залежності внутрішнього споживання імпорту; 5) погіршення кон'юнктурних характеристик у більшості сегментах внутрішнього ринку (зайнятості, оплати праці, доходів і витрат, ін.); 6) надмірні суспільно-психологічні зрушення в системі споживчих настроїв і привілейованого ставлення до придбання товарів з-за кордону. Очевидно, що за таких умов вітчизняним товаровиробникам варто з більшою відповідальністю підходити до задоволення поточних і формування перспективних потреб споживачів та тісніше узгоджувати напрями розвитку бізнес-процесів з інтересами населення. Відповідно, можна буде очікувати на забезпечення та підтримання високого рівня лояльності споживачів, а відтак стримати залежність внутрішнього ринку від імпорту продукції.

Виражений характер посилення загроз економічній безпеці реального сектору економіки має деформація системи суспільного відтворення, яка виникає за умови відсутності належних структурних та інституціональних змін на різних рівнях державного управління. Відповідно, у кожній із сфер утворюються процеси, які лише пришвидшують зовнішньоекономічну залежність та руйнують внутрішній потенціал для протидії впливу негативних чинників. Йдеться про критичне зниження потенціалу виробничого комплексу (сфера виробництва), посилення залежності системи розподілу (дистрибуції) від імпортних поставок (сфера розподілу), деформацію природи сфери обміну у

зв'язку з територіальною неузгодженістю походження і споживання товарів (сфера обміну), недовиконання базових функцій системи споживання внаслідок узалежнення від задоволення потреб у товарах і послугах шляхом імпорту (сфера споживання).

Відомо, що економічна безпека залежить від сформованості та розвитку бізнес-середовища. Так, зміни у бізнес-середовищі можуть, з однієї сторони, бути максимально контрольованими та передбачуваними, а з іншої – мати вкрай негативний вплив на базові та пріоритетні види економічної діяльності. Враховуючи проблему посилення імпортозалежності реального сектору економіки, варто виокремити девіантні процеси, що вказують на критичні негативні відхилення від утверджених у бізнес-середовищі ціннісно-нормативних стандартів. Зокрема, до девіантних процесів у системі бізнес-середовища належать такі: 1) посилення рівня монополізації та концентрації на споживчому ринку; 2) зростання передумов до збільшення тіньової (прихованої) економічної діяльності; 3) деформацію конкурентного середовища шляхом лобіювання поставок імпорту, експортно-імпортних операцій, ін.; 4) послаблення ролі та значимості вітчизняної бізнес-інфраструктури.

На будь-якому етапі державного регулювання системи забезпечення економічної безпеки реального сектору економіки існує залежність від сформованості та ефективності використання капіталу. Водночас «втеча» капіталу призводить до негативних наслідків, які в майбутньому складно нівелювати. Так, у процесі посилення імпортозалежності державні адміністрації повинні докладати усіх зусиль, щоби перешкоджати виведенню грошових ресурсів з виручкою імпортерів, інвестуванню і реінвестуванню у виробничі комплекси-нерезиденти, критичному проникненню іноземного капіталу в банківську систему та збільшенню

імпортозалежності банківських і фінансово-кредитних послуг, необґрунтованому зростанню послуг та вартості іноземної валюти. Саме в умовах значного браку та складного доступу до фінансово-інвестиційних ресурсів їх збереження та збільшення може успішно забезпечити відновлення позицій і становлення конкурентоспроможного виробництва. Крім того, варто очікувати й на позитивні зміни в інших сферах суспільного відтворення, де домінантне значення матимуть вітчизняні товаровиробники.

Безсумнівно, що головною ознакою економічного розвитку є отримання та розширення конкурентних переваг суб'єктів базових видів господарської діяльності. Йдеться про конкурентні переваги у сферах інновацій та інвестування, виробництва, просування та популяризації продукції тощо. Водночас у результаті їх «пригнічення» варто очікувати на посилення дестабілізаційного зовнішньоекономічного впливу на економічну безпеку. Так, до чинників «пригнічення факторних конкурентних переваг» реального сектору економіки належать такі: 1) послаблення мотивації до розробки і впровадження інновацій; 2) зниження економічної ефективності створення територіально-галузевих замкнутих виробничих циклів; 3) зменшення мотивації переходу з сфери торговельного посередництва до виробничого бізнесу; 4) ускладнення умов зростання суб'єктів малого бізнесу до середніх та великих підприємницьких структур; 5) нівелювання переваг виробництва якісної та конкурентоспроможної продукції.

Поряд із системними загрозами варто розглянути й функціонально-структурні, що впливають на окремі сфери забезпечення економічної безпеки економіки. Насамперед виокремимо функціональні загрози послаблення економічної безпеки, а саме: фінансові, інвестиційні, інноваційні, продовольчі, соціально-демографічні. Виникнення таких

загроз суттєво порушує базові основи налагодження внутрішнього виробництва конкурентоспроможної продукції та перешкоджає реалізації ресурсного потенціалу національного господарства у вирішенні проблем імпортозалежності. Загалом є можливість часткового вирішення стратегічних завдань державної політики імпортозаміщення, що в подальшій її реалізації вимагатиме додаткового залучення ресурсів, у т. ч. зовнішніх.

Крім того, виникають загрози економічній безпеці реального сектору економіки через структурні галузеві дисбаланси. Зокрема, вкрай негативно може вплинути незбалансованість інвестиційно-інноваційної активності, доданої вартості, структури капіталу, секторальної структури бізнесу, ділової активності. Саме за такими напрямками формується потенціал імпортозамінного виробництва, а отже, державні адміністрації повинні створювати усі можливі сприятливі умови, щоб запобігти відповідним загрозам. Результативність таких дії можна бути оцінити через обсяги товарообігу товарів внутрішнього виробництва, кількість об'єктів торгівлі з провідною спеціалізацією на продажу товарів вітчизняного виробництва тощо. Необхідно, щоб збільшувалася частка продажу інноваційно-технологічних вітчизняних товарів та товарів, які є брендами або торговими марками з високою доданою вартістю та конкурентоспроможністю.

Важливою умовою забезпечення економічної безпеки реального сектору економіки є повне виконання внутрішньорегіональними та локальними ринками базових функцій, які стосуються регулювання, стимулювання, контролю, інтеграції та інших аспектів товарно-грошових відносин. Водночас пригнічення реалізації базових функцій ринку створює суттєві загрози економічній безпеці реального сектору економіки. Йдеться про порушення безперервності та взаємозв'язків процесів суспільного відтворення, спотворення

інформаційної обізнаності споживача про вітчизняні та місцеві товари (послуги), неадекватне встановлення ринкових цін на споживчі товари (послуг), неналежне стимулювання внутрішнього виробництва продукції підвищеного суспільного попиту, незбалансоване розподілення засобів виробництва і предметів споживання. Такі умови на ринку не лише посилюють експансію імпорту, а й не дозволяють належним чином налагодити імпортозамінне виробництво та сформуванати широкомасштабну пропозицію вітчизняних товарів.

Також актуальною є реалізація функцій державної політики забезпечення економічної безпеки розвитку внутрішнього ринку, які стосуються управлінських аспектів формування оптимальних структурних співвідношень обсягів постачання, продажу та споживання товарів (послуг) імпортованих і вітчизняного виробництва. Втім, у реальному секторі економіки можуть виникати ускладнення щодо реалізації функцій державної політики, які й перешкоджатимуть реалізації комплексу заходів регулювання з обмеження поступлення на ринок імпортних аналогів продукції імпортозаміщення. Йдеться про зростання інституційно-економічної обмеженості владних структур з реалізації мотиваційних програм розвитку економіки, ускладнення комплексного планування соціально-економічного розвитку території, зниження дієздатності організаційно-управлінської системи регулювання внутрішнього ринку, послаблення спроможності реалізації функції державного контролю за процесами у сферах виробництва, розподілу, споживання.

Остаточні висновки про забезпеченість економічної безпеки реального сектору економіки варто робити з погляду на тенденції у сфері споживання. Зокрема, критичний вплив на економічну безпеку реального сектору економіки може мати зниження частки продажу і споживання товарів інвестиційного характеру, послаблення інституційних можливостей

системи прав споживача, зменшення можливостей і рівня впливу системи організації з розвитку споживчо-купівельних переваг населення. Водночас такі деструктивні зміни у системі споживання підтверджують низьку ефективність політики імпортозаміщення та невдале проведення структурних реформ для подолання ринкових деформацій.

Таким чином, системні загрози економічній безпеці реального сектору економіки варто розділяти стосовно негативних наслідків дестабілізації внутрішнього ринку, сфер деформації системи суспільного відтворення, девіантних процесів у системі бізнес-середовища, чинників «пригнічення факторних конкурентних переваг», джерел «втечі» капіталу, а функціонально-структурні – функціональних напрямів послаблення економічної безпеки, напрямів структурних дисбалансів в економіці, пригнічення реалізації базових функцій ринку, ускладнення реалізації функцій державної політики забезпечення економічної безпеки розвитку внутрішнього ринку, структурних характеристик системи споживання (рис. 2).

Відомо, що масштабні та тривалі негативні явища і процеси можуть становити системні загрози. Посилення імпортозалежності лише стимулює їх виникнення у системі забезпечення економічної безпеки реального сектору економіки і, у підсумку, це може суттєво погіршити стабільність економіки держави та призвести до таких наслідків: послаблення керованості функціонування і розвитку внутрішнього ринку держави; зростання залежності споживання від характеристик імпорту товарів (послуг); деформація системи структурних співвідношень у межах виробництва обміну та споживання суспільного продукту; ускладнення можливостей налагодження міжгалузевих, міжсекторальних та коопераційних відносин у внутрішній системі економіки; «втеча капіталу» та реінвестування прибутків за кордон; деактивізація підприємництва у виробничих сферах господарювання.

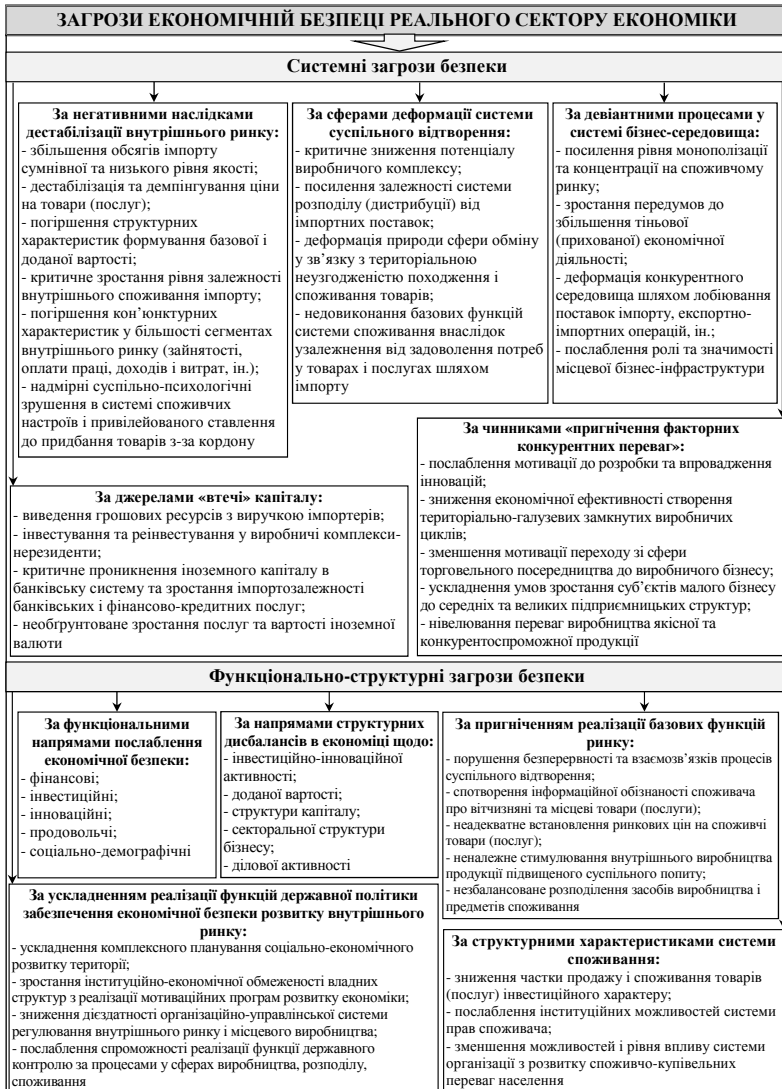

Рис. 2. Типологізація системних та функціонально-структурних загроз економічній безпеці реального сектору економіки [авторська розробка]

Виокремимо можливі наслідки реалізації функціонально-структурних загроз економічній безпеці реального сектору економіки. Зокрема, в міру їх настання в економіці можуть виникнути такі негативні явища: 1) погіршення функціонально-ресурсної структури внутрішнього ринку держави; 2) посилення монофункціональності та залежності менш соціально-економічно розвинених територій від функціонування обмеженої кількості підприємств; 3) формування об'єктивних перешкод якісним структурним реформам; 4) послаблення функціональної спроможності ринкової системи до саморозвитку.

Більше того, критичною є ситуація, коли наслідки реалізації системних та функціонально-структурних загроз економічній безпеці реального сектору економіки призводять до негативних змін в окремих сферах системи національного господарства. У підсумку погіршується стан економічної безпеки держави за кожною його складовою, який не дає змоги зберігати стійкість економіки до внутрішніх і зовнішніх загроз та її здатність до сталого і збалансованого зростання. Виокремимо такі негативні структурно-функціональні тенденції: послаблення керованості внутрішнього ринку спричиняє деструктивні зміни у системі державного управління сталим збалансованим розвитком; зростання імпортової залежності призводить до погіршення кон'юнктури ключових сегментів внутрішнього ринку; деформація співвідношень у сферах виробництва і споживання дестабілізує систему суспільного відтворення; відсутність міжгалузевих, міжсекторальних та коопераційних відносин порушує цілісність і збалансованість господарського комплексу держави; започаткування практики реінвестування прибутків за кордон погіршує стабільність фінансової системи країни; деактивізація господарської діяльності перешкоджає розвитку виробничого комплексу підприємницького сектору економіки; деструктивні зміни внутрішнього ринку знижують якість ресурсозабезпеченості економіки; посилення

монофункціональності економіки утворює дисбаланси у просторово-територіальному розвитку; відсутність якісних структурних реформ стимулює деструктивні зміни в системі національного господарства та економічних відносин; нездатність ринкової системи до саморозвитку знижує ефективність ринкових інститутів [7, с. 322–380].

Таким чином, у процесі посилення імпортозалежності загрози економічній безпеці реального сектору економіки прямо впливають на усі складові системи економічної безпеки держави (рис. 3). Можемо припустити, що в разі досягнення успіху в реалізації політики імпортозаміщення вплив загроз знизиться до прийняттого рівня та стане стимулятором більш активного проведення структурних та інституціональних реформ у державі. І навпаки підвищення рівня імпортозалежності реального сектору економіки призведе до ще більших загроз економічній безпеці держави.

Незважаючи на те, що імпортозалежність має дестабілізуючий вплив, до якого необхідно адаптуватися, вона стимулює пошук та застосування нових інструментів і засобів регулювання ринкових відносин. З огляду на це така ситуація має зумовлювати активність органів влади у сфері розвитку виробництва інноваційної продукції та справедливої і рівної конкуренції. Таким чином, можна розраховувати на вдале заміщення товарів, що матимуть вищу споживчу цінність і сформувані більш стійке до впливу імпорту ринкове середовище.

Проведене дослідження загроз економічній безпеці реального сектору економіки дає змогу деталізувати напрями посилення імпортозалежності, більш системно підходити до їх передбачення та прогнозування наслідків негативного впливу, визначати взаємозв'язки політики імпортозаміщення із системою економічної безпеки держави, а також врахувати можливості виникнення системних та функціонально-структурних зрушень у забезпеченні безпеки розвитку внутрішнього ринку.

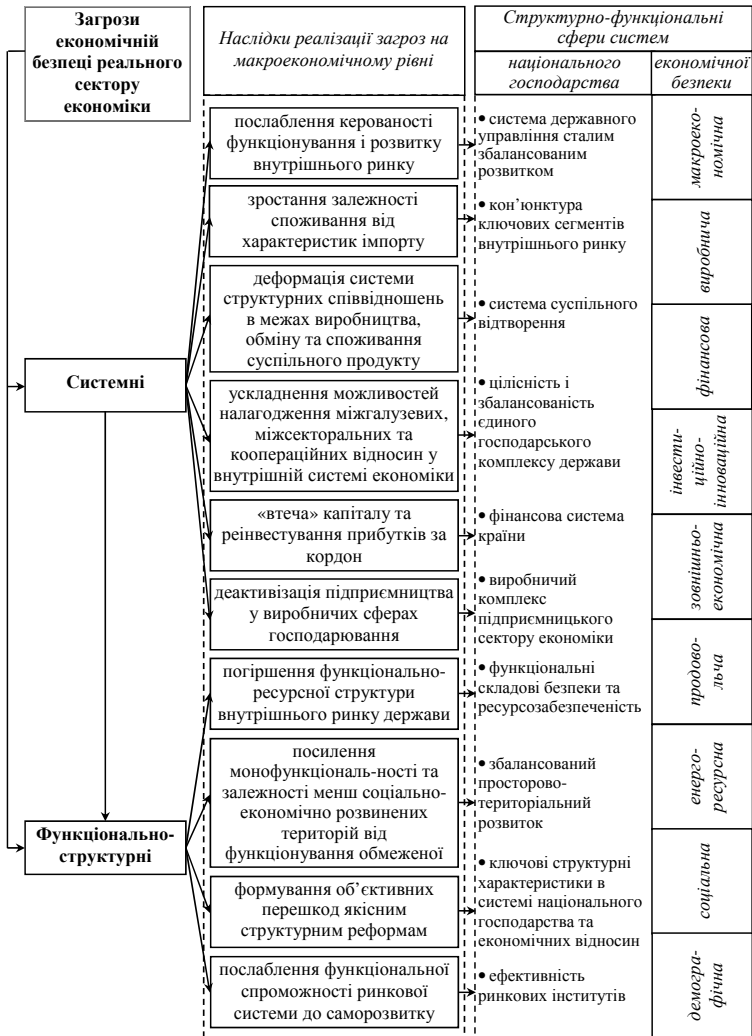

Рис. 3. Проекція реалізації впливу загроз економічній безпеці реального сектору економіки в процесі посилення імпортозалежності на систему економічної безпеки держави [авторська розробка]

Так, однією з визначальних особливостей сучасного етапу соціально-економічного розвитку України є нестабільність економіко-правового бізнес-середовища з такими негативними виявами, як монополізація і складність доступу до ресурсів та ринків, надмірна зарегульованість адміністративно-господарських процедур, високий рівень трансакційних витрат, вияви дискримінаційної поведінки та рейдерства. Це на тлі обмеженості інвестиційного та фінансово-ресурсного забезпечення для більшості вітчизняних суб'єктів господарювання значною мірою висуває на перший план не так потребу у забезпеченні конкурентоспроможності та зміцнення позицій на внутрішньому ринку, як потребу гарантування їх економічної безпеки. Тому виважена політика імпортозаміщення має враховувати й сукупність заходів, орієнтованих на зміцнення економічної безпеки реального сектору економіки, що однозначно слугує й основою системи економічної безпеки держави. Стратегічним орієнтиром політики зміцнення економічної безпеки реального сектору економіки варто розглядати створення належних умов здійснення господарської діяльності, захищеності економічних інтересів, реалізації інноваційного потенціалу розвитку, посилення конкурентоспроможності суб'єктів реального сектору економіки на внутрішньому ринку.

Також комплексність та багаторівневість політики забезпечення економічної безпеки об'єктивно зумовлює необхідність інституціональних змін і структурних реформ. Інституціональні зміни передбачають удосконалення нормативно-методичного базису реалізації політики імпортозаміщення, зокрема у сферах конкуренції, права власності, інвестування, дерегулювання, запровадження стратегічного планування і програмування, поліпшення інституційно-організаційних засад політики імпортозаміщення, покращення інституційного забезпечення розвитку підприємств високотехнологічних

галузей, мереж допоміжної інфраструктури у галузях переробної промисловості, розвитку вертикально-функціональної інтеграції підприємств. Структурні реформи доцільно зосередити на збільшення частки промислового виробництва інноваційно-технологічної вітчизняної продукції з високою доданою вартістю та конкурентоспроможністю, поліпшення якісних та споживчих характеристик вітчизняної сільськогосподарської продукції, оптимізація сировинних джерел у переробній промисловості.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

2. Навчальний економічний словник-довідник / за ред. Г. І. Башнянина, В. С. Іфтемічука ; вид. 2-ге, перероб. Львів : «Магнолія 2006», 2007. 688 с.

3. Ляшенко О. М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства : монографія. Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2011. 400 с.

4. Пріоритети політики імпортозаміщення у стратегії модернізації промисловості України : аналіт. доп. / О. В. Собкевич та ін. ; за ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2012. 71 с.

5. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення : монографія. Львів : Арал, 2008. 386 с.

6. Лупак Р. Л. Державна політика імпортозаміщення в системі забезпечення економічної безпеки України: пріоритети та інструменти реалізації : монографія. Львів : Вид-во ННВК «АТБ», 2018. 527 с.

7. Ринки реального сектора економіки України: структурно-інституціональний аналіз : монографія / за ред. В. О. Точиліна. Київ : НАН України, 2009. 640 с.

Христинченко Надія Петрівна

д. ю. н., професор,

професор кафедри економічної безпеки

та фінансових розслідувань,

Тернопільський національний економічний університет

СУТНІСТЬ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА СУБ'ЄКТИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Необхідність забезпечення економічної стійкості, стабільності та здатності до прогресивного розвитку України в умовах поєднання тенденцій глобальної та національної трансформації вимагає дослідження функцій, системи принципів, методів та факторів гарантування економічної безпеки держави. Комплексність завдань економічної безпеки об'єктивно потребує оптимізації системи оподаткування, її спрямування на забезпечення потенціалу позитивних економічних та соціальних змін в умовах загострення соціально-економічних суперечностей, виникнення руйнівних загроз здатності до економічного розвитку та підтримки економічного суверенітету держави. Це практично реалізовується у спрямованості податкових процесів на забезпечення сталого економічного зростання, досягнення структурних зрушень у реальному секторі економіки, технічному переозброєнні та підвищенні техніко-економічних показників підприємств і на цій основі якості життя населення.

Процес побудови в Україні демократичної правової держави, майбутнього члена Євросоюзу, потребує встановлення та реалізації головних завдань щодо забезпечення прав і свобод людини, безпосередньо пов'язаних з необхідністю вдосконалення механізму правового регулювання в певних сферах суспільних відносин, що вимагає

спеціальних заходів для підтримання нормального життя людей та існування державних інститутів. За таких умов концептуальна роль відводиться державі, її механізму, від якого вимагається організованість, чіткість діяльності та узгоджена взаємодія всіх його елементів. Державна влада не може реалізовуватись сама. Вона має бути представлена (виражена) в певних діях, які сприймаються як такі, що містять державно-владні накази керівного впливу. Такі дії – це: по-перше, чітко виражені в реальній дійсності вольові положення держави; по-друге, дії, що здійснюють конкретні суб'єкти, які відображають інтереси держави (суб'єкти, наділені державно-владними повноваженнями); по-третє, дії, які реально відчують численні державні та громадські структури, а також фізичні особи [1].

Конституція України проголосила пріоритетним завданням держави створення належних умов для реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина. Головну роль у здійсненні цього завдання виконують посадові особи, оскільки вони наділені юридично-владними повноваженнями і мають право виконувати організаційно-розпорядчі дії.

Таким чином, можемо виокремити групи суб'єктів, які безпосередньо впливають на економічну безпеку залежно від ролі й призначення, змісту й обсягу повноважень, форм і методів участі органів (посадових осіб) у вирішенні справи про притягнення до відповідальності за порушення податкового законодавства. Так, суб'єктів, що застосовують санкції за порушення податкового законодавства, можна розділити на кілька груп:

Органи контролю й посадові особи, наділені правом приймати владні акти, складати правові документи, які впливають на результат справи. Наприклад, до таких органів і посадових осіб належать:

1) органи, уповноважені розглядати справи про податкові правопорушення;

2) особи, що мають право складати протокол щодо порушення норм податкового законодавства;

3) особи, які мають право здійснювати процесуально-забезпечувальні примусові заходи.

2. Особи, що мають безпосередні інтереси в справі, до них належать і ті, які притягаються до відповідальності.

3. Особи й органи, що сприяють здійсненню провадження: законні представники та захисники, свідки, поняті, експерти, перекладачі.

4. Інші особи й органи, які сприяють провадженню у справах щодо порушення норм податкового законодавства, профілактиці порушень податкового законодавства (наприклад, громадські організації, трудові колективи, адміністрації підприємств, установ, організацій і т.п.).

До першої групи суб'єктів фінансово-деліктного процесу, яка і представляє науковий інтерес в рамках цього дослідження, відносять суб'єкти фінансово-деліктної юрисдикції.

Однією із перших спроб визначення поняття та ознак системи суб'єктів деліктної юрисдикції є робота Л. С. Анохіної, в якій автор запропонувала поняття таких суб'єктів: «органи держави та їх посадові особи, а також органи місцевого самоврядування та їх внутрішні, колегіальні, організаційні структури, які діють в межах делегованих їм повноважень органів виконавчої влади, що виконують адміністративно-юрисдикційну діяльність в рамках правовідносин, які виникають внаслідок порушення податкового законодавства, пов'язану з вирішенням конкретної справи та винесенням відповідного рішення у вигляді встановленого правозастосовчого акту», та виокремила ознаки, які вказують на систему таких суб'єктів;

її доцільність, структурованість, єдність та цілісність складових елементів [2].

Забезпечуючи формування єдиної державної податкової, державної митної політики в частині адміністрування податків і зборів, митних платежів та реалізуючи державну податкову, забезпечуючи формування та реалізацію державної політики з адміністрування, здійснюється реалізація державної політики у сфері боротьби з порушеннями в разі застосування податкового та митного законодавства, що визначає економічну безпеку України.

Тобто, органами стягнення є винятково органи контролю, уповноважені здійснювати заходи щодо забезпечення погашення податкового боргу, притягнення до відповідальності порушників податкових норм, у межах повноважень, а також державні виконавці у межах своїх повноважень. Розмежування повноважень і функціональних обов'язків органів контролю визначається законодавством України. Однак чітко визначеного переліку органів контролю (хто безпосередньо та за які податкові порушення, у кого з них є повноваження щодо накладення штрафних санкцій) немає.

Як видно із зазначеного, в нормативно-правових документах вживається саме поняття «органи контролю». Так, наприклад, відповідно до Закону України «Про Рахункову палату» [9] визначено, що всі органи контролю зобов'язані сприяти діяльності Рахункової палати. Тобто йде мова про «контрольні органи», під якими розуміються ті органи, які створені в системах Міністерства фінансів України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Національного банку України, Антимонопольного комітету України, Фонду державного майна України, а також інші державні контрольні органи. Поняття «контрольний орган» у цьому нормативному акті вживається у двох значеннях: як безпосередньо контрольні органи, що здійснюють саме

функції контролю, так і структурні одиниці інших державних органів, наділені контрольними повноваженнями. На нашу думку, якщо говорити про останні, то їх недоцільно називати контрольними органами.

Із викладеного вище можна зробити висновок, що визначення, що надані в нормативно-правових актах, повинні визначати той зміст, в якому вони вживалися під час написання того чи іншого нормативного акта. Оскільки, недоцільно в кожному документі давати визначення того чи іншого поняття.

Зазначимо, що у відносинах, які виникають між державою й платником щодо сплати податків, інтереси держави представляють насамперед органи, що здійснюють управління в галузі надходження податкових платежів.

Отже, органами контролю є посадові особи ДФС України, які мають права та обов'язки, реалізують надані їм повноваження щодо своєчасного, всебічного, повного та об'єктивного розгляду справи щодо порушень податкового законодавства та притягнення до відповідальності за правопорушення суб'єктів господарської діяльності.

Фактично система органів, що контролюють надходження коштів у бюджети у формі податків і зборів, представлена двома службами – податковою та митною. Але це не повний перелік суб'єктів, що мають повноваження застосовувати санкції за порушення податкового законодавства. Так, ми вважаємо, що до зазначеного переліку необхідно внести:

- підрозділи державної фіскальної служби;
- митні органи;
- органи Національної поліції;
- Національний банк;
- органи державного фінансового контролю.

Для них різним є місце і значення повноважень, пов'язаних з контролем за рухом цих платежів від платників

до бюджетів серед усіх їхніх повноважень. Податкові органи реалізують відповідну діяльність без яких-небудь додаткових умов. Вони створені спеціально для функціонування лише у сфері оподаткування. Це пов'язано зі спектром функцій Державної фіскальної служби, який включає окремі питання в частині забезпечення дотримання порядку здійснення суб'єктами господарювання валютних операцій, застосування реєстраторів розрахункових операцій тощо.

Таким чином, органи Державної фіскальної служби України притягують до відповідальності суб'єктів господарської діяльності за такі порушення податкового законодавства:

- порушення встановленого порядку взяття на облік (реєстрації) в органах контролю (ст. 117 ПК України), тобто неподання у строки та у випадках, передбачених цим Кодексом, заяв або документів для взяття на облік у відповідному органі контролю, реєстрації змін місцезнаходження чи внесення інших змін до своїх облікових даних, неподання виправлених документів для взяття на облік чи внесення змін, подання з помилками чи у неповному обсязі;

- порушення строку та порядку подання інформації про відкриття або закриття банківських рахунків (ст. 118 ПК України) – неподання банками або іншими фінансовими установами відповідним органам контролю в установлений строк повідомлення про відкриття або закриття рахунків платників податків;

- порушення платником податків порядку подання інформації про фізичних осіб-платників податків (ст. 119 ПК України);

- неподання або несвоєчасне подання податкової звітності або невиконання вимог щодо внесення змін до податкової звітності (ст. 120 ПК України);

- порушення встановлених законодавством строків зберігання документів з питань обчислення і сплати податків

та зборів, а також документів, пов'язаних із виконанням вимог іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на органи контролю (ст. 121 ПК України);

– порушення правил сплати (перерахування) податків та інших (ст. 126 ПК України) [6].

Варто зазначити, що органи Державної фіскальної служби України також розглядають справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з ухиленням від подання декларації про доходи та ведення обліку доходів і витрат (ст. 164-1), порушення порядку припинення юридичної особи або підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця (ст. 166-6) відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення) [5].

Незважаючи на те, що у вказаних вище нормах ПК України передбачена можливість платника податків вирахувати і сплатити штраф самостійно (наприклад, за самостійного виявлення факту заниження податкового зобов'язання минулих податкових періодів), відповідальність за застосування штрафних (фінансових) санкцій та пені, у тому числі за порушення у сфері зовнішньоекономічної діяльності, покладається на орган контролю. Це означає, що орган контролю має право і зобов'язаний приймати рішення про застосування фінансових санкцій і забезпечувати їх виконання.

Таке вирішення питання дає змогу акцентувати увагу на безумовній потребі систематизувати вищеперелічені та ще ряд неозвучених органів ДФС України, яким не визначено чіткої компетенції щодо притягнення до відповідальності правопорушників. Як наслідок, існує проблема – повноваження одного підрозділу може дублювати інший підрозділ ДФС України. Таким чином, здійснювати перевірки суб'єктів господарської діяльності можуть декілька підрозділів, що спричинює відсутність чітко визначених завдань та повноважень стосовно накладення санкцій підрозділами ДФС України.

З огляду на це вважаємо за необхідне запропонувати класифікацію органів ДФС України, які притягують до відповідальності суб'єктів за порушення норм податкового законодавства.

Варто також звернути увагу на митні органи, які здійснюють управління у сфері оподаткування нарівні зі своєю основною діяльністю. На митні органи ст. 11 Митного кодексу України [10] покладається, зокрема, контроль за додержанням законодавства України з питань митної справи; здійснення митного контролю; контроль за дотриманням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України.

Вони забезпечують контроль за надходженням податків і зборів та здобувають статус, аналогічний податковим органам, тільки за певних умов. Такими умовами є переміщення товарів через митний кордон та виникнення обов'язку щодо сплати податків і зборів (мита, акцизного податку, податку на додану вартість, інших податків, які, відповідно до податкового законодавства, справляються у разі ввезення або вивезення (пересилання) товарів і предметів).

Систему митних органів становлять територіальні митні управління, митниці та інші митні установи. Територіальні митні управління здійснюють безпосереднє керівництво митними установами, розташованими на відповідній території. На митниці покладається безпосередня реалізація податкової роботи щодо справляння мита, акцизного податку, податку на додану вартість, інших податків у разі ввезення (пересилання) товарів і предметів на митну територію України або територію спеціальної митної зони, вивезення (пересилання) товарів і предметів з митної території України або території спеціальної митної зони. Наприклад, на митниці можуть вчинятися такі види порушень податкового законодавства, як:

– порушення порядку сплати акцизного податку і податку на додану вартість при поміщенні товарів;

– порушення порядку оподаткування митними платежами товарів, що переміщуються (пересилаються) у міжнародних поштових та експрес-відправленнях;

– дії, спрямовані на неправомірне звільнення від сплати податків і зборів або зменшення їх обсягу;

– повідомлення в митній декларації неправдивих відомостей та надання митному органу документів з такими відомостями як підстави для звільнення від сплати податків і зборів або зменшення їх обсягу, або несплата податків і зборів у строк, встановлений законодавством, а також інші протиправні дії.

Діяльність органів контролю цих підрозділів передбачає необхідність налагодження тісної взаємодії з іншими державними службами, функціонування яких може бути пов'язане з оподаткуванням або може створювати інформаційні передумови для оподаткування, попередження незаконних дій платників, встановлення обставин і змісту податкових правопорушень, реалізації перевірочних заходів тощо.

Варто зауважити, що до окремої категорії суб'єктів, які притягують до відповідальності порушників податкового законодавства, ми відносимо органи Національної поліції, які можуть притягувати суб'єктів за порушення податкового законодавства до адміністративної та кримінальної відповідальності.

Адміністративна відповідальність за порушення податкового законодавства передбачена такими статтями КУАП:

– ст. 156 – Порушення правил торгівлі пивом, алкогольними, слабоалкогольними напоями і тютюновими виробами;

– ст. 163-1 – Порушення порядку ведення податкового обліку, надання аудиторських висновків;

– ст. 163-2 – Неподання або несвоєчасне подання платіжних доручень на перерахування належних до сплати податків та зборів (обов'язкових платежів);

- ст. 163-3 – Невиконання законних вимог посадових осіб органів доходів і зборів;
- ст. 163-4 – Порушення порядку утримання та перерахування податку на доходи фізичних осіб і подання відомостей про виплачені доходи;
- ст. 164-1 – Порушення порядку подання декларації про доходи та ведення обліку доходів і витрат;
- ст. 164-2 – Порушення законодавства з фінансових питань;
- ст. – 164-5 – Зберігання або транспортування алкогольних напоїв чи тютюнових виробів, на яких немає марок акцизного податку встановленого зразка;
- ст. 166-6 – Порушення порядку припинення юридичної особи або підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця;
- ст. 166-9 – Порушення законодавства щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом [5].

Адміністративна відповідальність настає лише за умови вини громадянина чи посадової особи, тобто коли протиправне діяння (дія чи бездіяльність) було вчинено умисно або з необережності.

З огляду на це необхідною умовою притягнення до адміністративної відповідальності є наявність протоколу про адміністративне правопорушення. Відповідно до ст. 255 КУАП протоколи про зазначені порушення мають право складати уповноважені на те посадові особи:

- ст. 156 – органів Національної поліції;
- ст. 163-1-163-4 – органів державної фіскальної служби;
- ст. 166-9 – спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу та Національної комісії з цінних паперів і фондового ринку [5].

Так, відповідно до ст. 234-2 КУАП органи Державної фіскальної служби України розглядають справи про

адміністративні правопорушення, пов'язані з ухиленням від подання декларації про доходи та ведення обліку доходів і витрат (стаття 164-1), порушення порядку припинення юридичної особи або підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця (ст. 166-6) [5].

Що стосується кримінальної відповідальності за злочини, що вчиняються шляхом невиконання або неналежного виконання вимог законів з питань оподаткування та іншого законодавства, то ми хочемо акцентувати увагу на тому, що контроль за дотриманням законодавства покладено на органи контролю, що передбачено, зокрема, такими статтями Кримінального кодексу України:

– ст. 204 – Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів;

– ст. 205 – Фіктивне підприємництво;

– ст. 209 – Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом;

– ст. 212 – Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів);

– ст. 216 – Незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок та інші.

З огляду на зазначене вище за своїм процесуальним статусом, місцем у структурі фінансових відносин у сфері захисту економіки, характером вирішуваних завдань, реалізованих функцій, зацікавленістю у результатах справи та іншими властивостями Національний банк України має повноваження щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку України або здійсненням ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів

банку (ст. 166-5 КУпАП), порушення порядку припинення юридичної особи або підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця (ст. 166-6 КУпАП). Від імені Національного банку України розглядати справи про адміністративні правопорушення і накладати адміністративні стягнення мають право Голова Національного банку України та його заступники, керівники територіальних управлінь Національного банку України та їх заступники.

Процесуальна складова накладення фінансової відповідальності – це сукупність, яка суворо регламентує процедурну сторону фінансово-правової відповідальності. Процедура фінансово-правової відповідальності – це переважно імперативні, процесуальні правовідносини, що виникають із юридичного факту вчинення фінансового правопорушення між правопорушником і державою в особі її компетентних органів, в рамках яких у правопорушника з'являється обов'язок зазнати несприятливих обмежень майнового характеру, а в уповноважених органів – обов'язок піддати правопорушника несприятливим правообмеженням, які передбачені санкцією порушеної фінансово-правової норми.

У процедурі накладення Національним банком України такої фінансово-правової санкції як фінансовий штраф можна виокремити три етапи:

- фіксація факту фінансового правопорушення і його кваліфікація;
- притягнення до фінансово-правової відповідальності;
- накладення на правопорушника несприятливого обтяження майнового характеру – фінансового штрафу.

Відповідно підставами для застосування НБУ і його територіальними управліннями заходів впливу, у тому числі і штрафів, можуть бути: результати здійснених НБУ та відповідними рівнями системи банківського нагляду інспекційних (планових та позапланових) перевірок діяльності банків чи

їх філій; результати аналізу дотримання банками вимог банківського законодавства з використанням статистичної звітності, щомісячних і щоденних балансів тощо; результати перевірок діяльності банків аудиторськими організаціями, уповноваженими відповідно до чинного законодавства на їх здійснення; пропозиція Фонду гарантування вкладів фізичних осіб у разі порушення банком норм Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб»; результати перевірок дотримання банками валютного законодавства, здійснених уповноваженими працівниками Національного банку, що містять виявлені порушення банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку або здійснення ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку.

Крім зазначених, в окремих випадках підставою можуть бути матеріали правоохоронних органів, місцевих державних податкових адміністрацій (інспекцій) та інших органів, що характеризують дотримання банками та їх відокремленими підрозділами законодавчих актів з питань банківської діяльності.

Органи державного фінансового контролю в Україні розглядають справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням законодавства з фінансових питань (ст. 164-2 КУпАП), порушення порядку припинення юридичної особи або підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця (ст. 166-6 КУпАП).

З метою забезпечення економічної безпеки та через призму вдосконалення діяльності органів Державної фіскальної служби України необхідно створити таку систему управління працівниками, яка б забезпечувала максимальне використання потенціалу кожного працівника в досягненні цілей стратегічного розвитку економічної складової країни. Для забезпечення повної мобілізації платежів до бюджету

потрібна особлива активність органів Державної фіскальної служби України щодо розширення кола платників, бази оподаткування, проведення комплексу обґрунтованих заходів для поліпшення справляння платежів, погашення колосальної недоплати у бюджет підприємствами-боржниками.

Одними із стратегічних напрямів, за якими ДФС працюватиме на забезпечення фінансової безпеки в Україні, є такі:

- інфраструктура, оскільки враховуючи вимоги сьогодення та потреби платників податків в онлайн сервісах, для ДФС цей напрям є пріоритетним. Його реалізація здійснюватиметься за рахунок автоматизації внутрішніх процедур діяльності, розбудови сучасної, стабільної та захищеної ІТ-інфраструктури, розвитку митної інфраструктури;

- впровадження автоматизованої системи управління персоналом, запуск автоматизованої системи «Управління документами». Створення Проектного Офісу для ведення ІТ-проектів ДФС, побудова комплексної системи захисту інформації, стандартизація вимог до митної інфраструктури та обладнання, оснащення пунктів пропуску, місць митного оформлення тощо;

- впровадження спеціалізованих програмних продуктів (мобільних додатків) для доступу до онлайн сервісів фіскальної служби та профільних продуктів податкового адміністрування для бізнесу та фізичних осіб-платників;

- митниця та прикордонне співробітництво – наступний напрям розвитку, завданнями якого стануть інтегроване управління кордоном, прискорення проведення митних формальностей, інтеграція України у спільний європейський транзитний простір та оптимізація транзитних процедур, посилення системи управління ризиками та націленого контролю, розбудова правоохоронної функції у митному напрямі.

Сучасний стан розвитку економіки зумовлює необхідність врахування цих викликів з метою забезпечення стабільного розвитку та конкурентоспроможності національної економіки України для забезпечення рівня стабільності економіки, а також відповідного рівня економічної безпеки нашої держави.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради*. 1996. № 30.

2. Анохіна Л. С. Суб'єкти адміністративної юрисдикції в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Національний ун-т внутрішніх справ. Харків, 2001. 158 с.

3. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50–51.

4. Войтенко І. С. Співвідношення адміністративних та адміністративно-господарських санкцій. *Держава і право: Інститут держави і права ім. В. Н. Корецького НАН України*. 2010. Вип. 47. С. 291–295.

5. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 року № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

6. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17.

7. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25.

8. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26.01.1993 № 2939-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12> (дата звернення: 2.05.2019 р.).

9. Про Рахункову палату: Закон України від 02.07.2015 № 576-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19> (дата звернення: 2.05.2019 р.).

10. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012, № 44–45, № 46–47, № 48.

11. Кодекс адміністративного судочинства України. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, № 37.

12. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 25.

Карапетян Ольга Михайлівна

к. е. н., доцент,

доцент кафедри економічної безпеки

та фінансових розслідувань,

Тернопільський національний економічний університет

СУВЕРЕННІ ФОНДИ ФІНАНСОВИХ РЕЗЕРВІВ ТА ЇХ РОЛЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ БОРГОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Особливим видом захисту національних інтересів є економічні методи, які розглядаються крізь призму як традиційних, так і нетрадиційних фінансових інструментів. Поряд з використанням таких заходів, як протекціонізм чи економічні санкції держави прагнуть посилювати свої позиції шляхом проведення активної експансійної політики за рахунок використання інвестиційних ресурсів. Одним з таких механізмів є суверенні фонди фінансових резервів – фінансово-економічний механізм акумулювання й перерозподілу доходів. Практика створення цих фондів у світі

показує, що їх формування здійснюється для забезпечення в майбутньому фінансових потоків держави щодо виконання нею своїх функцій не вдаючись до надмірних державних запозичень. Тобто формування суверенного фонду можна розглядати як вияв боргової економіки, яка в майбутньому не здатна забезпечити рівень бюджетних видатків у зв'язку з відмовою від політики модернізації економіки, підвищення її інноваційного потенціалу.

Упродовж останніх років у структурі суверенного боргу України простежується стійка тенденція перевищення критичного валютного показника структури боргу, визначеного МВФ для країн, що розвиваються (не більше 60% складу боргу в іноземній валюті від його загального обсягу). Відтак, посилюється тиск зростаючих боргових виплат на державний бюджет, підвищується рівень бюджетного ризику в короткостроковому періоді через зростання дефіциту бюджету та покриття його за рахунок запозичень [1].

Через перманентну невизначеність щодо подальшої співпраці з міжнародними фінансовими організаціями та ризик згортання програми кредитування МВФ нагальним постає питання формування суверенних фондів фінансових резервів в Україні.

Особливістю взаємодії України з міжнародними фінансовими організаціями, насамперед із МВФ, упродовж останніх років стала кореляція між виконанням урядом передбачених програмами реформ з дотриманням узгоджених положень та виділенням фінансових ресурсів відповідно до визначених обсягів й термінів. З огляду на вразливість вітчизняної фінансової сфери до впливу дестабілізуючих чинників та необхідність забезпечення значних боргових виплат в умовах обмеженості власних фінансових ресурсів, Україна потребує допомоги міжнародних донорів, незважаючи на те, що такий характер співпраці формує певний елемент політичної залежності [2].

Суверенні фонди визначають можливість і здатність країни протистояти ризикам коливань зовнішньої кон'юнктури. Одночасно їх наявність прямо впливає на планування державних запозичень, обсяг державного боргу та боргову стратегію держави.

Закономірністю останніх років стала стійка тенденція надмірної акумуляції державного та гарантованого державою боргу України.

Боргова позиція України у період 2014–2016 рр. характеризувалася висхідною траєкторією індикаторів боргового навантаження та перевищенням гранично допустимих значень ключових індикаторів (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка співвідношення державного та гарантованого державою боргу до ВВП та доходів бюджету України

Показник		2013	2014	2015	2016	2017	2018 січень- березень	Середнє для країн із середніми доходами у 2016 р.*	Гранич- но допус- тимі значен- ня
Держав- ний і гаранто- ваний державою борг	Млрд. грн.	584,8	1100,8	1571,8	1929,8	2141,7	2053,6	–	–
	% ВВП	38,4	69,4	79,1	81,0	71,8	68,8	47,0	30–50
	% доходів бюджету	172,4	308,3	294,0	270,0	313,1	223,7	–	200

Джерело: розраховано автором на основі [4;5;6].

Основним джерелом фінансування помірному дефіциту бюджету в 2017 р. були кошти, залучені за борговими операціями. Незважаючи на те, що у 2017 р. збільшилося фінансування за рахунок приватизаційних надходжень – 3,4 млрд. грн., у підсумку вони становили лише біля 20% від запланованого їх обсягу [3].

У 2017–2018 рр. відносні показники боргового навантаження України певною мірою покращилися, але не досягли

економічно безпечного рівня. У відносному вимірі державний і гарантований державою борг на кінець 2013 р. становив 38,4% ВВП, а в кінці 2015 р. – вже 79,1% ВВП [3].

Максимального значення співвідношення державного боргу і ВВП було досягнуто в кінці 2016 р. – 81% ВВП. З того часу відносний показник боргового навантаження поступово знижувався – до 71,8% ВВП на кінець 2017 р. і до 68,8% на кінець березня 2018 р.

Такі зміни були зумовлені флуктаціями реального обмінного курсу гривні. За результатами емпіричного дослідження ОЕСР, граничний рівень державного боргу для країн з ринками, що формуються, становить 30–50% ВВП, а для розвинутих країн – 70–90% ВВП. В Україні фактичний обсяг державного боргу щодо ВВП перевищує ці гранично допустимі значення [2].

Індекс EMBI + Україна (J.P. Morgan Emerging Markets Bond Index) характеризує різницю в прибутковості єврооблігацій України та казначейських зобов'язань США, розраховується Світовим банком. Найвищий рівень цього індикатора дорівнював у 2015 р. 2 374,6 пунктів, що перевищувало критичне значення майже удвічі [7].

У 2016 р. цей показник знизився та відповідав небезпечному рівню, а у 2017 р. покращився до незадовільного рівня. Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу упродовж 2015–2017 рр. має позитивну тенденцію, але не відповідає навіть критичному рівню безпеки (табл. 2).

У структурі державного боргу на 2018 р. передбачено зменшення частки боргу в іноземній валюті до 66,7% та відповідно збільшення її в національній валюті до 33,3% (за станом на 31.01.2018 р. значення цих показників були на рівні 69,62% та 30,38%).

Таблиця 2

Динаміка індикаторів боргової безпеки упродовж 2011–2018 рр.

Індикатори боргової безпеки	Гранично допустимі значення	2013	2014	2015	2016	2017	2018 вересень
Відношення державного боргу і гарантованого країною боргу до ВВП, %	<60	38,4	69,4	79,1	81,0	71,8	68,8
Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, %	<70	78,05	127,12	143,96	129,66	103,94	114,198
Середньозважена дохідність облігацій внутрішньої державної позики на первинному ринку, %	<11	13,13	13,44	13,07	-	18,51	18,52
Індекс EMBI (Emerging Markets Bond Index) + країна, б. п	<1000	967,30	954,36	2347,6	762,5	573,8	-
Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу, %	>20	13,20	5,24	10,41	10,47	16,39	15,43

Джерело: розраховано автором на основі [4; 5; 6].

Зазначене зумовлює зростання валютних витрат уряду з обслуговування боргових зобов'язань, посилює загрозу скорочення валютної пропозиції для вітчизняного фінансового ринку та створює загрозу різкого зростання обсягу державного боргу у випадку можливої подальшої девальвації гривні.

Зростання номінального ВВП та помірні флуктації курсу гривні впродовж 2017 р. сприяли поступовому зниженню співвідношення державного та гарантованого державою боргу до ВВП. На кінець 2017 р. цей показник зменшився до 71,8% порівняно з його значенням 81,0% на кінець 2016 р [5].

На надмірний тиск боргових виплат, що зростають на державний бюджет засвідчують дані Міністерства фінансів України. Так, обсяг витрат на погашення державного боргу в 2017 р. збільшився у 3,3 разу, або на 252,1 млрд. грн., порівняно з попереднім роком і становив на 31.12.2017 р. 363,5 млрд. грн. (проти 111,4 млрд. грн. на кінець 2016 р), у т. ч. 297,0 млрд. грн. – виплати за внутрішнім боргом та 66,5 млрд. грн. – виплати за зовнішнім боргом. У 2019 р. заплановані платежі з погашення державного боргу становитимуть 198,89 млрд. грн. (6,1% від прогнозного ВВП), у т. ч. 93,98 млрд. грн. платежі за внутрішнім боргом та 104,91 млрд. грн. – платежі за зовнішнім боргом (табл. 3). У структурі виплат поточного року з погашення зовнішнього боргу передбачено 43,8 млрд. грн. на погашення заборгованості перед МВФ [4].

Таблиця 3

Прогнозні платежі з погашення та обслуговування державного боргу у 2019–2030 рр. (млрд. грн.)

	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030
Всього	317,47	266,07	224,29	174,90	175,53	207,40	158,85	137,78	135,73	98,26	114,04	93,98
Внутрішній борг	166,56	90,76	70,57	61,71	66,54	82,50	66,90	55,79	59,03	64,23	55,03	65,42
Обслуговування	72,57	55,96	49,30	47,13	44,71	42,54	39,87	37,22	35,57	32,96	30,52	28,37
Погашення	93,98	34,80	21,27	14,58	21,84	39,97	27,02	18,57	23,46	31,26	24,51	37,05
Зовнішній борг	150,91	175,31	153,72	113,19	108,99	124,90	91,95	81,99	76,69	34,04	59,01	28,57
Обслуговування	46,00	43,31	39,29	31,94	27,92	23,83	19,37	15,81	12,44	9,12	8,68	7,89
Погашення	104,91	132,00	114,43	81,25	81,07	101,07	72,58	66,18	64,26	24,91	50,32	20,68

Джерело: складено автором на основі [4].

Значна частина зобов'язань в іноземній валюті у структурі державного боргу посилює залежність фінансового стану уряду від поведінки обмінного курсу, а виникнення зовнішніх чи внутрішніх шоків може стати причиною незбалансованості валютних потоків і призвести до різкого знецінення національної валюти та суттєво посилити тягар боргових виплат на державний бюджет.

Відтак, державний борг в Україні доволі дорогий у обслуговуванні, він став чинником уповільнення економічного зростання, оскільки нові запозичення є джерелом рефінансування попередніх боргів, а не інвестиційним ресурсом.

Таким чином, високий рівень боргового навантаження, несприятлива валютна структура державного і гарантованого державою боргу та незадовільні значення показників стійкості державного боргу України вказують на суттєві боргові ризики, які потребують значної уваги органів державної влади щодо пошуку нових інструментів врегулювання проблеми антагонізму зростання потреб держави у додаткових ресурсах та обмеженості власних джерел фінансування.

У цьому контексті доцільно розглянути фінансові ресурси акумулюванні в суверенних фондах. Масштаби накопичених у суверенних фондах коштів впливають на інвестиційну привабливість країни і можливість здійснення майбутніх позик на сприятливих умовах. Відтак постає актуальне питання щодо формування суверенного фонду фінансових резервів у національній економіці. Розглянемо природу такого феномену, як суверенні фонди більш докладно.

На сьогодні у міжнародній юридичній доктрині не розроблено загальний підхід до визначення поняття «суверенний фонд». Правове регулювання суверенних фондів переважно декларативне і розвивається на рівні саморегулювання за рахунок добровільних об'єднань

найбільш прогресивних суверенних фондів різних країн, які, втім, також не приєдналися до єдності концепцій щодо суверенних фондів. Ці обставини ускладнюють подальший розвиток правового регулювання діяльності таких фондів, а їхня інвестиційна активність безперервно зростає. За останні роки суверенні фонди багатьох країн накопичили значні резерви і посилили свій вплив на світовому фінансовому ринку. За станом на січень 2017 р. суверенні фонди управляли значними фінансовими ресурсами, що оцінювалися в 6,8 трлн. дол. США [8].

У табл. 4 наведені найбільш вживані підходи до визначення цього поняття. Перманентною платформою для дискусії щодо проблем розвитку і функціонування суверенних фондів на основі принципів Сантьяго служить Міжнародний форум суверенних фондів добробуту (The International Forum of Sovereign Wealth Funds), який сформувала Міжнародна робоча група в 2009 р. [9]. За станом на початок 2018 р. до складу Міжнародного форуму суверенних фондів добробуту входять 32 фонди з 31 країни.

Для повного уявлення про можливості країни зберігати статус впевненого і стабільного кредитоспроможного суверенного позичальника важливо оцінити розмір створених державних резервів – не тільки валютних резервів, а й внутрішніх суверенних резервів. Їх сукупний розмір – надійний індикатор стійкості фінансової системи країни.

Суверенні фонди, які формуються за рахунок позабюджетних коштів (профіциту платіжного балансу, офіційних операцій з іноземною валютою, надходжень від приватизації, бюджетного профіциту і / або надходжень від експорту біржових товарів) мають найрізноманітнішу правову, інституційну і управлінську структуру. Вони можуть існувати у вигляді бюджетних стабілізаційних фондів, ощадних фондів, корпорацій щодо інвестування

резервів, фондів розвитку і пенсійних резервних фондів без прямих пенсійних зобов'язань [10]. Проте, незважаючи на організаційні та інституційні відмінності, основою діяльності всіх суверенних фондів добробуту є такі загальні принципи:

Таблиця 4

Основні підходи до визначення та характеристики суверенних фондів

Підхід до визначення	Особливості та ознаки
Європейська комісія	Суверенний фонд: по-перше фонд, яким володіє держава; по-друге фонд, який здійснює управління диверсифікованим портфелем внутрішніх і міжнародних фінансових активів. Суверенні фонди: 1) засновані за рахунок валютних резервів країни; 2) активи фонду управляються окремо від резервів країни (найбільший ризик притаманний вкладенням фонду для досягнення найбільшої прибутковості).
Міністерство фінансів США	Суверенні фонди – один із чотирьох видів суверенного багатства поряд з міжнародними резервами, державними пенсійними фондами та державними корпораціями
International Financial Services London	Розрізняють 5 видів державних інвестиційних механізмів: – суверенні фонди добробуту (Стабілізаційні / ощадні фонди); – суверенні і публічні пенсійні фонди; – державні інвестиційні фонди; – державні фонди розвитку; – афілійовані з державою корпорації
Міжнародний валютний фонд	Фонди поділяться на стабілізаційні фонди, фонди заощаджень для майбутніх поколінь, корпорації з інвестування резервів, фонди розвитку і фонди умовних пенсійних резервів
Sovereign Wealth Fund Institute	З огляду на функції, які виконують фонди, виокремлюють 5 груп суверенних інвесторів: 1. Центральний банк 2. Суверенний інвестор, орієнтований на ліквідність; 3. Суверенний інвестор, орієнтований на покриття відповідальності; 4. Суверенні фонди стратегічного розвитку; 5. Суверенний інвестор наступності поколінь

[авторське дослідження]

– капітал (отриманий у результаті «чистого накопичення багатства»);

– афілійованість з державою (фондом керує держава або державний орган, що має функції інвестиційного контролю);

– інвестування як основний вид діяльності (кошти суверенного фонду інвестуються в різні активи, щоб отримати віддачу, що перевищує безризикову норму прибутковості) [10]. Специфікою суверенних фондів добробуту порівняно з державними фінансовими структурами (зокрема, міністерством фінансів або центральним банком) є те, що в своїй діяльності вони можуть більше ризикують, здійснюючи вкладення в різні групи активів. При цьому, незважаючи на афілійованість з державою, інвестування з боку суверенних фондів формально не належить до компетенції дій держави, що суттєво підвищує свободу дій. Загалом суверенні фонди добробуту як інституції спеціального призначення (SPV) функціонують подібно до інших установ, управляють своїми інвестиціями і мають портфелі, в яких представлені різні класи активів [10]. Іншими особливостями суверенних інвестиційних фондів є тривалий період функціонування і відсутність чітко визначених фінансових зобов'язань, що сприяє прийняттю довгострокової стратегії інвестування коштів.

На думку фахівців, на сьогодні основними джерелами формування коштів суверенних фондів є такі:

1) профіцити державного бюджету в результаті високих доходів від експорту, що вилучаються до бюджету у вигляді податків на природні ресурси, обмеження витрат бюджету, отримання доходів від приватизації;

2) надлишковий обсяг золотовалютних резервів у результаті стійкого позитивного сальдо торгового балансу, операцій з іноземною валютою для запобігання зміцнення курсу національної валюти.

У країнах першої групи, де є найбільші за обсягом активів суверенні фонди, процес формування, як і докапіталізації, відбувається шляхом перерахування додаткових коштів

(наприклад, у результаті перевищення ціни експортованих природних ресурсів над її граничним значенням). Зокрема, кошти до Фонду соціально-економічної стабілізації Чилі надходять з надлишків бюджетних доходів, що виникають у зв'язку з перевищенням реальної експортної ціни міді. Базову ціну на мідь встановлює щорічно Міністерство фінансів Чилі.

В один з найбільших у світі суверенних фондів – інвестиційний фонд Кувейту – перераховуються 10% державних прибутків незалежно від їх походження і ціни на нафту [8].

У країнах другої групи суверенні фонди виникають у результаті накопичення «надлишкової» кількості золотовалютних резервів. Надлишковий обсяг розуміється як перевищення над рівнем, необхідним безпосередньо для цілей макроекономічної стабілізації: для згладжування коливань курсу національної валюти, а також покриття впливу короткострокового капіталу (обсяг резервів повинен покривати короткостроковий зовнішній борг). В умовах накопичених ресурсів понад планові показники, для уряду з'являється можливість використання надлишкових резервів:

– виплата зовнішнього боргу (Банк Мексики погашав боргові зобов'язання перед Міжамериканським банком розвитку та Світовим банком у 2004–2005 рр.);

– поділ резервів монетарного агентства на кілька портфелів і використання інвестиційного портфеля для довгострокових вкладень (монетарне агентство Гонконгу розділило міжнародні резерви на два портфелі: ліквідний та інвестиційний);

– формування суверенного фонду або в активах монетарного агентства або як окремої інституційної структури (окремої юридичної особи) (в Сінгапурі і в Кореї управління суверенними фондами здійснюють спеціальні агентства);

– використання надлишкових резервів для вирішення внутрішніх проблем і розвитку національних економік [8].

Як вже зазначалося вище, особливу популярність суверенні фонди добробуту набули на початку 2000-х рр. Здебільшого це відбулось внаслідок значного зростання цін на енергоносії, що спричинило створення великої кількості сировинних фондів, які за відносно короткий період часу досягли безпрецедентних розмірів. Водночас, незважаючи на активне зростання, суверенні фонди не заявляли про себе як про економічних і політичних учасників. Активізація суверенних фондів добробуту відбулася в 2008 р. в розпал світової фінансово-економічної кризи. Саме у цей період відбулася демонстрація суверенних фондів (особливо з регіону Близького Сходу) та було визначено їхній вплив на міжнародну валютно-економічну систему та політичну ситуацію [9]. За допомогою ресурсів, акумульованих у суверенних фондах та поряд з рішучими діями урядів країн Організації економічного співробітництва і розвитку, було проведено не тільки рекапіталізацію, а й вдалося зберегти головні фінансові установи, уникнувши системної кризи, та підтримати світову резервну валюту.

Визнаючи роль суверенних фондів добробуту під час кризи, лауреат Нобелівської премії з економіки Дж. Стігліц зробив особливий акцент на діяльності суверенних фондів. На думку експерта, за останні роки роль суверенних фондів добробуту в світовій економіці дуже змінилася здебільшого завдяки світовій фінансово-економічній кризі. На сьогодні суверенні фонди не тільки інвестують кошти в різні групи активів, а й виконують роль своєрідних стабілізаторів, зокрема контролюють інфляцію. Якщо надлишковий капітал, отриманий за рахунок експорту, реінвестується за кордоном, то тенденція до подорожчання валюти слабшає. Важливо зазначити, що в складі країн, які створюють суверенні

фонди, сьогодні переважають країни, що розвиваються. Серед основних причин можна виокремити вузький профіль внутрішнього фінансового ринку (це не дозволяє їм накопичувати надходження від експорту без прискорення інфляції або коливань валютного курсу). Розвинені країни переважно створюють суверенні фонди з метою підтримки стійкості пенсійної системи (Норвегія, Австралія, Ірландія). Однак, доцільно зазначити, що масштаб діяльності суверенних фондів як у сфері економіки, так і сфері політики не коректно порівнювати з найбільшими фінансовими посередниками – банками, пенсійними фондами, страховими компаніями, а також провідними світовими економічними акторами – державами, транснаціональними корпораціями, а також міжнародними фінансовими організаціями. Втім, з огляду на спрямованість сучасних політичних та економічних процесів, а також ресурси, що знаходяться в розпорядженні суверенних фондів, можна з упевненістю сказати, що надалі суверенні фонди формуватимуться як потужні фінансові суб'єкти глобальної економіки.

Список використаних джерел

1. Барановський О. І. Філософія безпеки : монографія : у 2 т. Київ: УБС НБУ, 2014. 831 с.
2. Боргова стійкість державних фінансів України : колек. монографія / за ред. Т. І. Єфименко, С. А. Єрохіна, Т. П. Богдан. Київ : Нац. академія управління, 2014. 724 с.
3. Аналітичні матеріали щодо державного боргу URL: <http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/> (дата звернення: 10.01.2019 р.).
4. Статистична інформація щодо державного боргу України URL: <http://www.minfin.gov.ua/news/borg/statistichna-informacija> (дата звернення: 10.01.2019 р.).

5. Статистична інформація щодо динаміки макроекономічних показників України URL: <https://www.bank.gov.ua/control/uk/index> (дата звернення: 25.01.2019 р.).

6. Статистична інформація щодо динаміки боргових індикаторів України. URL: <https://www.bank.gov.ua/control/uk/index> (дата звернення: 2.02.2019 р.).

7. World Development Indicators 2017. URL: <https://data.worldbank.org/indicator>

8. Global sovereign wealth fund, Tue Apr 19, 2017. URL: <http://www.reuters.com/> (дата звернення: 9.01.2019 р.).

9. Принципи Сантьяго: міжнародна робоча група суверенних фондів. URL: http://www.ecgi.org/codes/documents/iwg_santiago_principles_oct2008_enpdf (дата звернення: 10.01.2019 р.).

10. Вивчаючи нові горизонти ринків: Міжнародний форум суверенних фондів IFSWF. Астана, 5-7 вересня 2017 р. URL: <http://www.iwg-swf.org/> (дата звернення: 11.01.2019 р.).

11. Про Основні напрями бюджетної політики на 2018-2020 рр. URL: <https://www.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc> (дата звернення: 10.01.2019 р.).

Колесніков Андрій Павлович

к. е. н., доцент,

доцент кафедри економічної безпеки

та фінансових розслідувань,

Тернопільський національний економічний університет

ЦИФРОВЕ СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ: СТАН ТА ВЕКТОРИ БЕЗПЕЧНОГО РОЗВИКУ

Технологічний розвиток останніх десятиліть значно поглибив та розширив інформаційний простір суспільства. Швидкість поширення, масиви, глибина та різновекторність

інформації в епоху глобального Інтернету стали основою формування інформаційного суспільства. Якщо на початку інформатизація стосувалась переважно високотехнологічних та економічних процесів і, відповідно, обговорювалася категорія інформаційної економіки, то надалі ці процеси поширювалися на усі суспільні явища.

Розвинутість інформаційного суспільства на національному рівні є одним із значних індикаторів його економічної безпеки. З однієї сторони, таке суспільство здатне дотримуватись вимог часу і досягати бажаного рівня конкурентоспроможності, а з іншого – ефективно діяти в умовах глобальної інтенсифікації кіберзагроз, а в умовах сучасного українського суспільства – кібервійни.

Розуміння необхідності створення інституційного середовища розвитку інформаційного суспільства на нормативному рівні виникло доволі недавно. Вперше в офіційних документах воно було офіційно зафіксовано у Стратегії інтеграції України до Європейського союзу у 1998 р., яка втратила чинність відповідно указу Президента України від 2015 р. Ця стратегія заклала базис для формування правових основ інформаційного суспільства через ухвалення законів України «Про Національну програму інформатизації» [17], «Про електронні документи та електронний документообіг» [16], «Про електронний цифровий підпис» (з 2018 р. «Про електронні довірчі послуги» [6]) та інших указів й актів уряду.

Відповідно до ст. 9 Закону України «Про Національну програму інформатизації» Кабінет Міністрів України щорічно направляє на розгляд Верховної Ради доповідь про стан інформатизації та інформаційного суспільства в Україні та завдання України такі документи, як доповідь про стан інформатизації в Україні; завдання Національної програми інформатизації на наступні три роки та програму завдань з інформатизації на наступний рік [17]. До 2013 р. ця доповідь була публічною, надалі у відкритих джерелах

зазначаються лише факти її здійснення, зокрема звіт Голови Агентства про результати реалізації державної політики у сфері інформатизації, електронного урядування, формування і використання національних електронних інформаційних ресурсів, розвитку інформаційного суспільства у 2017 р. [12].

Наступний етап розпочався у 2007 р. з прийняттям Законів України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» та «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 рр.» [14, с. 19]. Часовий лаг цільової реалізації дії другого закону закінчився, однак на офіційному сайті Верховної ради він зазначений як чинний. У ньому окреслено завдання, цілі та напрями розвитку вітчизняного інформаційного суспільства, напрями національної політики розвитку інформаційного суспільства в Україні та організаційно-правові основи розвитку інформаційного суспільства в Україні. Згідно з цим Законом для забезпечення реалізації основних засад розвитку інформаційного суспільства в Україні ключове значення має політика міжнародної співпраці нашої держави та її участь у розвитку глобального інформаційного суспільства [18].

Результатом дії зазначених та інших нормативно-правових актів є формування специфічних ознак сучасного інформаційного суспільства України, а саме:

- високий рівень підготовки конкурентоспроможних фахівців у сфері ІТ-технологій;
- постійне зростання кількості компаній, що працюють у сфері розробки програмного забезпечення;
- значна кількість передових світових цифрових технологій, реалізованих за участю українських фахівців;
- динамічне оцифрування наукового простору, зокрема створення національного репозитарію академічних текстів та потенційний запуск на його платформі потужного сервісу перевірки на плагіат;

Розуміння місця України у світовому інформаційному просторі потребує використання системи міжнародних показників:

- індекс мережевої готовності (Networked Readiness Index, NRI);
- індекс розвитку електронного уряду (E-Government Development Index, EGDI);
- індекс електронної участі (E-Participation Index, EPART);
- індекс розвитку інформаційних комп'ютерних технологій (ICT Development Index, IDI).

Індекс мережевої готовності (NRI) є комплексним показником розвитку інформаційно-комунікаційних технологій в розрізі країн світу. В межах побудови цього рейтингу оцінюється чотири групи показників з трьохрівневою системою підгруп. Оцінювання проводиться за семибальною шкалою. За кожним критерієм та під критерієм визначається бальна оцінка та місце серед усіх країн. На сайті світового економічного форуму останнім опублікованим є звіт за 2016 р. Варто зазначити, що за період з 2013 по 2016 р. Україна піднялася в рейтингу на дев'ять позицій (з 73 на 64) при зростанні інтегрального показника від 3,9 до 4,2. Першу п'ятірку склали Сінгапур, Фінляндія, Швеція, Норвегія та США. В загальному рейтингу із 139 країн Україна знаходиться між Шрі-Ланкою та Південною Африкою. Тобто, незважаючи на певні успіхи в розвитку інформаційно-комунікативних технологій, потрібно суттєво змінювати стратегічний підхід до реалізації стратегії інформатизації на національному рівні.

Більш детально структуру і динаміку показника NRI представлено у табл. 1.

Таблиця 1

Структура і динаміка NRI України

Підіндекс / назва блоку показників	Місце України у 2016 р.	Розмір показника у 2014 р.	Розмір показника у 2015 р.	Розмір показника у 2016 р.
A. Підіндекс середовища	94	3,48	3,57	3,75
1-й блок Політичне та регуляторне середовище	113	2,89	2,98	3,19
2-й блок Середовище бізнесу та інновацій	67	4,08	4,15	4,31
B. Підіндекс готовності	30	5,49	5,60	5,66
3-й блок Інфраструктура	51	4,06	4,67	4,70
4-й блок Доступність	6	6,88	6,56	6,63
5-й блок Зручність	33	5,54	5,56	5,64
C. Підіндекс використання	88	3,34	3,40	3,56
6-й блок Особисте використання	76	3,49	3,75	3,91
7-й блок Використання в бізнесі	63	3,40	3,53	3,64
8-й блок Використання в уряді	114	3,12	2,93	3,14
D. Підіндекс наслідків	69	3,16	3,47	3,69
9-й блок Економічні наслідки	59	3,12	3,25	3,37
10-й блок Соціальні наслідки	75	3,20	3,68	4,00

Джерело: сформовано автором на основі даних [7].

В кожному із вказаних блоків вбудовано детальну систему підблоків. Як видно з таблиці, успішність інформатизації щодо різних напрямків та масштабу є різною. Найгіршим міжнародні експерти відзначають рейтинг України у сфері ефективності роботи урядових структур. Так, у блоці «політичне та регуляторне середовище» за показниками: ефективність законодавчих органів; незалежність судів; ефективність правової бази

при вирішенні спорів; ефективність законодавчої бази у складних нормативних актах; захист інтелектуальної власності. За жодним із вказаних показників NRI не досягає 3 із 7. Ця тенденція підтверджується показниками блоку «використання в уряді» за показниками: розуміння урядом важливості впровадження ІКТ у власну систему комунікації (формулювання окремих показників здійснено стилістично з урахуванням змістовних пояснень їхньої суті на офіційному сайті [7]); індекс онлайн сервісів уряду; успіхи уряду в просуванні ІКТ. За останні роки певні зрушення у створенні онлайн сервісів відбуваються, однак система їх технічного супроводу і контролю є дуже невідпрацьованою, що не дає змоги побороти вже атрофовані у високорозвинутих країнах бюрократичні паперові процедури. Частково небажання змінювати систему пояснюється можливістю вчинення корупційних дій на різних стадіях прийняття рішень при особистому контакті. Переваги альтернативної цифрової комунікації можна побачити на прикладі онлайн сервісу реєстрації на виготовлення біометричних паспортів.

За готовністю до використання прогресивних ІКТ в особистому та бізнес-просторі Україна знаходиться на значно вищих позиціях. Так, за показником доступності абонентської плати за використання широкосмугового Інтернету Україна знаходиться на другому місці, відсотком грамотності дорослого населення – дев'ятому, якістю освіти – 38-му.

З описаного бачимо, що українське суспільство готове до розширення інформаційного цифрового простору та використання сучасних технологій при комунікації з владою. Це значно полегшить суспільне життя, але водночас ще більше актуалізує необхідність подолання множинності кіберзагроз. Якість системи кіберзахисту урядових серверів в останні роки кібервійни з Російською Федерацією підвищилася, однак залишається вразливою.

Окремої уваги потребує проблема захисту особистого кіберпростору рядових громадян та участі у цьому фахівців підрозділів кіберполіції. На сьогодні роль кіберполіції зводиться переважно до протидії в окремих точкових випадках щодо окремих фізичних чи юридичних осіб. Так, у 2018 р. було виявлено і вчинено протидію таким суб'єктам кіберзлочинів: злочинці, які використовують malware (62%); селери (16%); кодери (10%); особи, що займались продажем та аналізом викрадених баз даних (7%); члени хакерських «АРТ»-груп (4%); особи, які вчиняли DDoS-атаки (1%) [13]. З цього переліку тільки продаж баз даних та DDoS-атаки можуть частково стратегічно загрожувати національній безпеці загалом. Вимоги часу визначають необхідність більшої стратегічної протидії кіберзагрозам на глобальному рівні, зокрема щодо блокування окремих типів сигналів та систем зв'язку, оскільки аналогічні заходи щодо блокування російських мереж та потенційно шкідливих ресурсів на сьогодні мало дієві.

Ще однією проблемою в цьому векторі розгляду є розроблення підходів до базової підготовки кіберполіцейських. На сьогодні відповідні підрозділи переважно сформовані з окремо «технарів» та окремо юристів, тому для вирішення завдань потрібно поєднувати зусилля обох. Раціональним є розроблення освітньо-професійних програм, які б забезпечували поєднання необхідних компетентностей для підготовки вузькоспеціалізованих технарів-юристів. Наразі із ЗВО, що готують фахівців за цим напрямом такі умови витримують лише окремі спеціалізовані університети системи управління внутрішніх справ.

Індекс розвитку електронного уряду (EGDI) поглиблено відображає один з показників попереднього індексу і є комплексним показником, що демонструє готовність та спроможність державних структур до використання ІКТ при наданні

громадянам державних послуг. Окремі причинно-наслідкові зв'язки низького значення цього показника описувалися вище, тому зупинимося на підході щодо розуміння його компонентів.

Показник EGDI формується з груп показників: індекс людського капіталу (HCI), індекс онлайн обслуговування (OSI) та індекс телекомунікаційної інфраструктури (ТІІ). Графічне представлення розмірів зазначених індексів представлено на рис. 1.

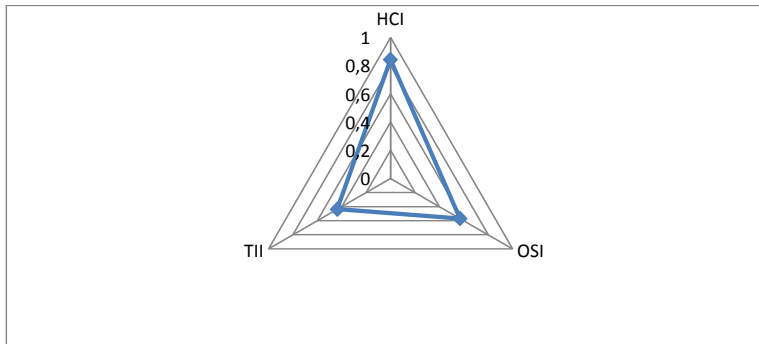

Рис 1. Складові EGDI для України у 2018 році [8]

У процесі дослідження OSI оцінюються технічні особливості державних вебсайтів, а також стратегія у сфері електронного урядування. Переважання загального показника EGDI (0,6165) над показником OSI (0,5694) вказує на розвиток системи електронного уряду дещо випереджає показник онлайн обслуговування як базовий у цій групі показників. Показник визначається на основі опрацювання відповідей на 140 запитань. Величина індексу для України відповідає середньому значенню у світі (0,5691), однак суттєво поступається показникам лідерів у регіоні (Данія – 1,000) та підрегіоні (Польща – 0,3906) (тут і далі для аналізу

показників EGDІ використовуються дані з [8]). Варто зазначити, що основні види онлайн обслуговування, які розвинулися в світі у 2018 р. в Україні вже діють, це: оплата комунальних послуг, подача декларації про доходи та реєстрація бізнесу.

Величина впливу НСІ визначається поєднанням часткових впливів показників:

1. Освіченості дорослих визначається як кількість (у відсотках) людей від 15 років і старше, які можуть усвідомлено прочитати і написати короткий виклад про своє повсякденне життя (1/3 впливу на величину загального індексу; 99,8% для України у 2018 р.).

2. Валова частка учнів визначається як сумарна частка учнів початкових, середніх і вищих навчальних закладів незалежно від віку у відсотках від чисельності населення шкільного віку для цього рівня (2/9 впливу на величину загального індексу; 96,11 для України у 2018 р.).

3. Очікувана тривалість навчання визначається числом років навчання, яке дитина певного віку може очікувати в майбутньому з огляду на те, що ймовірність його навчання в школі в будь-якому конкретному віці дорівнює поточному віковому показнику частки тих, що навчаються (2/9 впливу на величину загального індексу; 15,31 років для України у 2018 р.).

4. Середня тривалість навчання в школі (MYS) відображає середню кількість років навчання, закінченого дорослим населенням країни (25 років і старше) без урахування років повторного навчання (2/9 впливу на величину загального індексу; 11,3 років для України у 2018 р.).

За загальним показником НСІ у 2018 р. (0,8436) наша держава випереджає середньосвітовий показник (0,6627) та середній показник за регіоном (0,8289).

Зазначені дані демонструють значний потенціал щодо потенційного зміцнення економічної та кібербезпеки.

Показник ТІ відображає композитне середнє арифметичне п'яти показників: користувачів Інтернету на 100 жителів (52,48%); стаціонарних телефонних ліній на 100 жителів (20,14%); абонентів мобільного зв'язку на 100 жителів (135,2%); абонентів бездротових широкосмугових мереж на 100 жителів (23,01%); абонентів стаціонарних широкосмугових мереж на 100 жителів (12,22%).

Інтегральне значення ТІ для України у 2018 р. (0,4364) лише дещо переважає середньосвітовий показник (0,4155), однак суттєво менше середнього показника за регіоном (0,6765).

Загальний показник EGDI України у 2018 р. становив 0,6165, що відповідає 82 місцю із 193 країн в світі. За період 2014–2018 рр. Україна піднялася в цьому рейтингу на п'ять позицій.

Індекс електронної участі EPART (тут і далі для аналізу показників EPART використовуються дані з [8]) передбачає процес залучення громадян за допомогою ІКТ в політику, прийняття рішень, розробку і надання послуг з метою забезпечення участі, інклюзивності та цілеспрямованості і складається з таких показників: електронного інформування або доступності інформації он-лайн; електронних слухань або публічних слухань онлайн; електронного прийняття рішень або прямого залучення громадян до процесів прийняття рішень. У Дослідженні оцінюється доступність інструментів електронної участі на державних порталах за кожним з вищевказаних критеріїв.

Показник EPART для України у 2018 р. становив 0,6854 (75 місце із 193 країн), що дало змогу віднести нашу державу до країн з високим індексом. За період 2014–2018 рр. Україна в цьому рейтингу піднялася на 2 позиції.

Індекс розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (IDI) характеризує досягнення країни з позиції розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. За цим індексом

Україна займає 79 місце із 176 країн. Для розрахунку ІДІ використовується 11 показників: проникнення фіксованого телефонного зв'язку, мобільного стільникового зв'язку, широкосмугового мобільного та фіксованого Інтернету; доступ до комп'ютерів і Інтернету домогосподарств; пропускну здатність міжнародних каналів доступу до Інтернету; рівень грамотності дорослого населення і залученість в освіту молоді. Оскільки показники цього індексу переважно збігаються з аналогічними в попередніх індексах, детально їх розглядати не будемо. Більше інформації про структуру індексу можна знайти на офіційному сайті [5].

Ці рейтинги в комплексному розгляді вказують на ступінь відкритості інформаційного простору та його специфічних компонентів. Чим більші рейтинги країн щодо проаналізованих показників, тим більш відкритою та прогресивною в них загальна система державного управління та ефективна є система національної економіки. Це підтверджують показники країн-лідерів у зазначених рейтингах. У таких умовах неможливість підтримати високі темпи розвитку проаналізованих напрямків у розвинутих країнах за одночасного формування глобального smart суспільства становить суттєву загрозу економічній безпеці держави та суб'єктам господарювання в умовах реалізації європейського вектора розвитку.

Висока динаміка інформатизації останніх років дає змогу зробити висновок, що динамічний рух усієї множинності інформаційних потоків не відображає повністю останніх тенденцій у цій сфері. Глобалізація використання цифрових технологій та постійне збільшення кількості цифрових пристроїв в усіх сферах життя дозволяють говорити вже не про інформаційне, а значно ширше розуміння цифрового суспільства.

Велика роль у розвитку свідомого суспільства належить комунікації в цифровому просторі, зокрема такому явищу, як пропагування нової системи цінностей, поширення неправдивої чи замовної інформації та загрози глобалізації «мови ненависті».

Щодо поширення неправдивої інформації, то санкції за її поширення передбачені у ряді країн. У звіті «Свобода в мережі» [3] зазначається, що щорічно все більша кількість країн використовують системи контролю за соціальною активністю, зокрема у соцмережах, та активно застосовують останні для проведення діалогу із суспільством та реалізації потрібних меседжів. У 2016 р. у 38 країнах були факти покарань за окремі вияви поширення інформації в соцмережах [9, с. 21]. Компанії Facebook, Twitter, Google та інші активно працюють над розробкою алгоритму рейкових новин, расистських постів та антигуманістичної пропаганди. Адекватність дії таких проектів, зважаючи на неодноразові втрати окремими глобальними компаніями стратегічної інформації в останні роки, потребує додаткового вивчення. Згідно зі згаданим звітом рівень свободи в мережі у 2018 р. становить 45 балів зі 100 (у 2012 р. – 27; 2014 – 33; 2016 – 38) за такими критеріями:

- перешкоди до доступу (8 із 25);
- обмеження вмісту (11 із 35);
- порушення прав користувачів (19 із 40) [2].

Якщо одні види кіберзлочинів приводять до втрат фізичних чи юридичних осіб, то інші – до втрат на національному рівні. Так, крадіжки системи персональних даних та інтелектуальної власності призвело до втрати Нідерландами близько 10 млрд. євро, а крадіжки інтелектуальної власності спричинили втрати близько 300 млрд. дол. В США та 24 млрд. євро в Німеччині [1].

Для визначення сукупного впливу показників на функціонування кіберпростору розраховується індекс кібербезпеки GCI. Вперше цей індекс розраховувався у 2013–2014 рр. ABI Research. Великий інтерес до індексу сприяв залученню до його розробки сторонніх партнерів (Всесвітній банк, Австралійський інститут стратегічної політики, Інтерпол, Центр кібербезпеки Оману, Агентство з Інтернету та безпеки Республіки Корея, Міжрегіональний науково-дослідницький інститут ООН з питань злочинності та правосуддя та інші), і в 2016 р. було представлено систему з п'яти блоків, поділених на 25 показників.

1. Правовий. Законодавство про кіберзлочинність, матеріальне право, процесуальне кіберзлочинне право, регулювання кібербезпеки.

2. Технічний. Державні CIRT, Урядові CIRT, Галузеві CIRT, Стандарти для організацій.

3. Організаційний. Стратегія, відповідальне відомство, показники кібербезпеки.

4. Нарощування потенціалу. Пропаганда, професійна освіта, національні освітні програми, програми НДДКР, стимулюючі механізми.

5. Співпраця. Міждержавна кооперація, багатосторонні угоди, міжнародні договори, державно-приватні партнерства, міжвідомчі партнерства.

Результати оцінювання за цим індексом наведено у табл. 2.

Це дослідження формує базу для розробки програми глобальної кібербезпеки та відповідних національних програм. Для цього була прийнята Глобальна стратегія кібербезпеки, що ґрунтується на розробленні шляхів зміцнення зазначених у таблиці напрямків [11], і підходи щодо адаптації до неї українських методик та національного законодавства можуть бути предметом подальших досліджень у цьому напрямку.

Таблиця 2

**Рейтинг найбільш захищених країн
за індексом GCI [6, с. 11]**

Рейтинг	Країна	GCI	Правовий аспект	Технічний аспект	Організаційний аспект	Нарощування потенціалу	Співпраця
1	Великобританія	0,931	0,200	0,191	0,200	0,189	0,151
2	США	0,926	0,200	0,184	0,200	0,191	0,151
3	Франція	0,918	0,200	0,193	0,200	0,186	0,139
4	Литва	0,908	0,200	0,168	0,200	0,185	0,155
5	Естонія	0,905	0,200	0,195	0,186	0,170	0,153
6	Сингапур	0,898	0,200	0,186	0,192	0,195	0,125
7	Іспанія	0,896	0,200	0,180	0,200	0,168	0,148
8	Малайзія	0,893	0,179	0,196	0,200	0,198	0,120
9	Норвегія	0,892	0,191	0,196	0,177	0,185	0,143
10	Канада	0,892	0,195	0,189	0,200	0,172	0,137
50	Україна*	0,501	-	-	-	-	-

Примітка: * – деталізація індексів опублікована лише для перших 10-ти країн світу, та лідерів за регіонами, до яких Україна не входить

Список використаних джерел

1. Deloitte, (2016). Cyber crime costs Dutch organisations 10billioneuroseachyear. URL: <https://www.thehaguesecuritydelta.com/about/milestones/newsitem/615-new-report-cybercrime-costs-dutch-organisations-10-billion-euro-per-year> (дата звернення: 18.04.2019)

2. Freedom on the Net (Ukraine). URL : <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/2018/ukraine> (дата звернення: 21.04.2019).

3. Freedom on the Net 2016. URL : <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/freedom-net-2016> (дата звернення: 21.04.2019).

4. Global Cybersecurity Index (GCI) 2018. URL : https://www.itu.int/en/ITU-D/Cybersecurity/Documents/draft-18-00706_Global-Cybersecurity-Index-EV5_print_2.pdf

5. ICT Development Index 2017. URL : <http://www.itu.int/net4/itu-d/idi/2017/index.html#idi2017comparison-tab> (дата звернення: 18.04.2019)

6. ITU. Global Cybersecurity Agenda (GCA). URL : <https://www.itu.int/en/action/cybersecurity/Pages/gca.aspx>

7. The Global Information Technology Report 2016. URL : <http://reports.weforum.org/global-information-technology-report-2016/economies/#economy=UKR> (дата звернення: 17.04.2019)

8. UN E-Government Knowledgebase. URL : <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/180-Ukraine/dataYear/2018> (дата звернення: 17.04.2019)

9. UNITED NATIONS E-GOVERNMENT SURVEY 2018. URL : https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2018-Survey/E-Government%20Survey%202018_FINAL%20for%20web.pdf

10. Биков В. Ю. Суспільство знань і освіта 4.0 Edukacja w kontekście zmian cywilizacyjnych. Освіта для майбутнього у світлі викликів XXI століття. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2017. С. 30–45.

11. Глобальная стратегия кибербезопасности. URL : <https://www.ifap.ru/pr/2008/080908aa.pdf>

12. Звіти державного агентства з питань електронного урядування України. URL : <https://www.e.gov.ua/ua/dlya-gromadskosti/zviti> (дата звернення: 15.04.2019)

13. Класифікація кіберзлочинців (підсумки 2018 року в цифрах). URL : <https://cyberpolice.gov.ua/results/2018/> (дата звернення: 17.04.2019)

14. Політанський В. С. Інформаційне суспільство в Україні: від зародження до сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. : Право.* 2017. № 42. С. 16–22.

15. Про електронні довірчі послуги: Закон України станом на 07.11.2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#n534>

16. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України станом на 07.11.2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15>

17. Про Національну програму інформатизації: Закон України станом на 01.08.2016. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80>

18. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 рр.: Закон України станом на 09.01.2007. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#n14>

Муравська Юлія Євгенівна

к. е. н., доцент,

доцент кафедри економічної безпеки

та фінансових розслідувань,

Тернопільський національний економічний університет

ЕКОНОМІЧНА ТА ВОЄННА РОЗВІДКА: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ

Завдяки прогресивному процесу глобалізації економічна діяльність охоплює не тільки країни, а й континенти. Численні фінансово-економічні зв'язки привели до функціонування

міжнародних підприємств у багатьох сферах економіки. Саме тому давно минув час, коли невелика команда, а іноді навіть один експерт були в змозі збирати інформацію про конкурентів та аналізувати ситуацію близького або віддаленого навколишнього середовища.

У попередніх роках конкуренція між компаніями була не настільки відкритою, а зміни не відбувалися настільки швидко, не було засобів масової комунікації і бурхливого розвитку науки і техніки. Можна було виокремити декілька галузевих конкурентів і вони були розкидані навколо великої шахової дошки економічного світу. В результаті повільного потоку інформації їх реакція на зміни в навколишньому середовищі не була настільки негайною.

Проблематика формування системи безпеки є основою досліджень таких вчених: З. Мартиняк [2], М. Квечінські [3], Ю. Якубівська (Муравська) [4–5], Е. Джеверс [7] та ін. На основі опрацювання джерел за цією тематикою простежується необхідність вивчення особливостей економічної безпеки в політичному та бізнес-контексті.

На сьогодні внаслідок динамічного розвитку глобалізації і комп'ютеризації, організації та підприємства змушені використовувати на практиці широкий і багатовимірний аналіз діяльності конкурентів на місцевому, регіональному та глобальному рівнях. Це не випадково, що такі поняття, як «стратегічна розвідка» або «економічна розвідка» стали звичайним явищем як у теорії, так і в практиці функціонування суб'єктів господарювання. Таким чином, потреби ринку зумовили створення численних агенцій економічної розвідки, які задовольняють складні інформаційні потреби клієнтів. На думку автора, необхідно шукати джерела ринкової розвідки у воєнній. Багато зі способів та методів розвідки, що застосовуються у воєнній сфері, впроваджувалися в цивільних економічних спецслужбах.

Загалом, можна сказати, що воєнна розвідка має два основних значення. По-перше, це організація (структура), яка виконує конкретні завдання, передбачені актами закону. По-друге, поняття воєнної розвідки розуміється як діяльність зі збору інформації військового характеру. Таким чином, у цьому контексті розвідка є своєрідним дослідженням, організованим державою по щодо інших країн (юридичних осіб). У більшості країн розвідка організована на основі спеціалізованих осередків, що діють у структурі штабів збройних сил або в рамках національних спецслужб (наприклад, ЦРУ (Central Intelligence Agency (CIA)) в США).

Воєнна розвідка. Висновки, отримані з аналізу літератури [4; 5; 7], вказують на те, що існують різноманітні джерела розвідки. Кожна держава використовувала розвідувальні служби відповідно до її потреб та інтересів. За часів правління Катерини II головною службою, що займалася зовнішньою розвідкою, був Колегіум закордонних справ Росії. Посли Російської імперії також проводили розвідувальну діяльність. Таким чином, російська розвідка з вісімнадцятого століття підкупляла політичних активістів за кордоном; це робили дипломати, які давали хабарі за контракти, які влаштовувалися на користь Росії, іноді домовляючись із ворожими державними діячами, з метою навіть їх подальшого фізичного знищення.

Перші осередки воєнної розвідки та контррозвідки Польщі, наприклад, були створені після Першої світової війни в рамках Генерального штабу Збройних Сил Польщі. Історичні джерела стверджують, що вони почали діяти в середині жовтня 1918 р. як Інформаційний департамент Генерального штабу. У 1920–1930-х роках воєнної розвідки використовувалися для виконання завдань, пов'язаних з безпекою держави, а також у внутрішньополітичній конкуренції. Такі завдання, що виконувалися воєнною розвідкою, зазвичай називали «двійка» (відділ II Генерального

штабу). Історичні матеріали вказують на те, що подібні події посилилися після 1930 р. [1].

Від 1932 р. розпочалася також діяльність, пов'язана з економічною розвідкою під патронатом приватного підприємства «Польське агентство з комерційної інформації» (ПАКІ). Агентство було окремою, незалежною організацією, офіційно підпорядкованою воєнній розвідці. Працюючи під прикриттям, воно збирало матеріали про економічну ситуацію в країнах, що представляли для неї інтерес. Завдяки формально необмеженому діапазону прихованої діяльності, агентство було важливим джерелом інформації для польської розвідки. Інформаційна мережа ПАКІ забезпечувала воєнну розвідку важливою та необхідною інформацією. У багатьох випадках завдання розвідки виходили за межі лише воєнних.

Польське агентство з комерційної інформації фінансувалося за рахунок кредитів, наданих Міністерством воєнних справ (Воєнне управління промисловості і торгівлі) і було підпорядковане Департаменту II Генерального штабу, виконуючи типові воєнні питання. Це охоплювало, наприклад, визначення несприятливого впливу різних економічних явищ та діяльності окремих компаній (іноземних та польських) на інтереси та функціонування польської оборонної промисловості та оборонної системи. Таким чином, Польське агентство з комерційної інформації регулярно розробляло тематичні аналізи, що вказували на негативний вплив на обороноздатність країни різних операцій, заснованих на іноземному капіталі, у галузях промисловості та торгівлі.

Однією з найважливіших операцій польської розвідки було намагання зламати систему німецького шифрувального апарата під назвою «Enigma». Вперше це було зроблено в 1932 р. «Бюро шифрування». Поляки, перед початком війни, розкрили для французької та британської розвідки ключ доступу до «Enigma». В результаті вони зробили можливим

для союзників використовувати польські техніки дешифрування під час Другої світової війни. У 2005 р. Польсько-Британська історична комісія знайшла записку в Британських архівах, де було вказано, що 45% британської розвідки, зібраної під час Другої світової війни, походили з польських джерел. 85% інформації визначено як «високої або дуже високої якості». Польська розвідка брала участь у розкритті таємного проекту Третього рейху – збройних ракет «V1» і «V2» [1].

Завдання сучасної військової розвідки підпадають під дві основні категорії: виявлення загроз та отримання відповідної інформації у сфері зовнішнього державного управління безпекою. Це пов'язано з ширшим розумінням захисту дипломатичних місій і їх співробітників. Отож, до ключових завдань служби військової розвідки можемо належать такі:

1) отримання, аналіз, обробка та поширення інформації, яка стосується безпеки і міжнародного становища держави, її економіки та економічного й оборонного потенціалу;

2) виявлення та протидія зовнішнім загрозам, які завдають шкоди безпеці, обороні, незалежності і територіальній цілісності держави, виявлення міжнародного тероризму, екстремізму та міжнародних організованих злочинних груп;

3) виявлення центрів міжнародної торгівлі зброєю, боєприпасами та вибуховими речовинами, наркотиками, психотропними речовинами, товарами, технологіями та послугами стратегічного значення для національної безпеки;

4) виявлення центрів міжнародної торгівлі зброєю масового знищення та загроз, пов'язаних з поширенням такої зброї та їх засобів доставки;

5) виявлення та аналіз загроз у районах напруженості, конфліктів та інших міжнародних загроз, що впливають на безпеку держави та вжиття заходів для їх усунення;

6) захист іноземних представництв держави та їхніх працівників від іноземних спеціальних служб та інших заходів, які можуть завдати шкоди інтересам держави.

Характеристики та ідентифікація окремих завдань вказують на те, що розвідувальна діяльність відображає найважливіші соціальні, політичні та економічні явища, що відбуваються в державі, та які часто називають глобальними загрозами.

Висновки, що випливають з вищезазначених аргументів, приводять до твердження про те, що розвідка як певна діяльність має свої корені у воєнних справах, які направлені на отримання інформації про ворога, виявлення його можливостей, слабких сторін і уразливих елементів бойового утворення.

Економічна розвідка в організації. Аналіз відповідної літератури [2–3, 7] вказує на першочергове виникнення поняття економічної розвідки у США в середині 1980-х років. Термінологія економічної розвідки позначає англійське слово «intelligence», яке зазвичай розуміється як розвідка. У період, що передує динамічному зростанню конкурентоспроможності, економічна розвідка була ідентифікована терміном «організаційна розвідка» і була предметом викладання в багатьох бізнес-школах США [2]. Розвідка – це організація, місія якої полягає в отриманні інформації, важливої для економічної безпеки. Мета роботи з розвідувальною інформацією – це отримати достовірну картину загроз і досягти бажаного ефекту від рішень у сфері національної безпеки.

Діяльність розвідки в економіці не є новим явищем, як і в управлінні – сприйняття інтересів різних організацій в економічному плані. Сьогодні сферу пошуку інформації про конкурентні підприємства часто й інтенсивно застосовують компанії, які отримують інформацію про нові технології, джерела фінансування, капітал, нові організаційні заходи, людські ресурси, а також бази даних. Інформація про ресурси дає змогу організаціям взяти під свій контроль діяльність нових компаній. Сьогодні знання, що будуються на основі інформаційних засобів, означають владу, а шлях до влади – економічна розвідка.

Для того, щоб зрозуміти природу економічної розвідки, доцільно вивчити її специфічний характер, як своєрідного інформаційного сервісу. Література визначає розвідку як один із способів функціонування, що складається зі збору і обробки інформації, що стосується інших країн з метою їх використання в інтересах власної країни [2]. Вказане визначення охоплює як специфіку розвідки – збирання інформації, так і визначення наглядової установи (держави). Щодо поняття економічної розвідки можна використовувати термін «організація», що розуміється в цьому контексті як компанія, підприємство або корпорація.

Сучасна політико-економічна ситуація, в т. ч. підйом глобальної економіки, зокрема, інформаційного суспільства, і динамічний розвиток телекомунікації підвищує рівень організаційних загроз, що впливають з надзвичайно активної діяльності економічної розвідки. Економічна розвідка спрямована на збір інформації та має актуальне значення. Це означає збір даних про факти, події, плани та наміри таких організацій, як конкурентній компанії. Отримана інформація передається власному керівництву (фірми, підприємства або компанії), щоб отримати перевагу у часі перед конкурентами та прийняти оптимальні бізнес-рішення. Тому економічна розвідка означає професійне отримання та аналіз інформації про конкретні сегменти ринку, суб'єкти господарювання, що діють на цьому ринку, їх технічні досягнення, операційні проекти, діяльність та економічне становище.

Найважливішою метою збору економічної інформації є отримання даних про сучасні технології та їх швидке впровадження у виробничі цикли. Завдання економічної та воєнної розвідки різні. Остання розвідує економічний потенціал конкретної країни чи організації та її вплив на обороноздатність країни. Крім того, воєнна розвідка є організацією, що спеціалізується на зборі інформації про інші країни з метою

її використання для політичних, економічних та вонних цілей власної держави. У контексті цього визначення можна зробити висновок про особливість економічної розвідки як спеціальної організаційної структури, метою якої є отримання інформації, а відтак і переваг тільки в економічній сфері.

Концепція економічної розвідки насправді стосується всіх можливих сфер і питань, здатних сприяти збільшенню конкурентоспроможності компанії. Специфіка ефектів, що досягаються засобами економічної розвідки, підтверджує, що діяльність компанії часто розглядається як пошук можливостей для адаптації до змінного середовища. Це впливає з того, що діяльність економічної розвідки пов'язана з придбанням інформації про навколишнє середовище, тобто створення можливостей для формування умов та навколишнього середовища для задоволення потреб підприємства. Концепція економічної розвідки, на думку автора, може бути виражена в трьох основних функціональних сферах:

1) дії, що розуміються як процес формування нових повідомлень з метою задоволення інформаційних потреб підприємства;

2) процес отримання, обробки та обміну інформацією з одержувачами;

3) безперервність та актуальність інформаційної роботи.

Традиційно термін «економічна розвідка» розуміють як різні форми зусиль, спрямованих на пошук (збір), обробку та поширення (в. т.ч. з метою скористатися нею) інформації, що є цінною та корисною для комерційних агентів [3]. Однак, на думку автора, необхідно розширити подібні міркування елементом деяких дій (дії впливу), вжитих для того, щоби впливати на оточення компанії.

З огляду на вищевказане економічна розвідка – це інформаційна діяльність, спрямована на задоволення потреб, пов'язаних з отриманням, обробкою та обміном ринковою

інформацією щодо діяльності поточних та потенційних конкурентів, їх дій і намірів, а також запобігання впливу стратегічної та конфіденційної інформації. Тобто, економічна розвідка надає можливості захистити стратегічну інформацію, за допомогою якої людина отримує і підтримує переваги над конкурентами.

Економічна розвідка в організації стає все більш важливим напрямком діяльності. Менеджери в багатьох організаціях цінують роль інформації в процесі прийняття рішень, а також шукають нові рішення для отримання переваги над конкурентами. Компанія може домогтися значних конкурентних переваг, тільки якщо їй вдасться дивитися на ринок по-іншому від конкурентів. Ризик та отримана інформація будуть гарантією успіху на ринку. До ключової інформації, що дає змогу отримати перевагу над конкурентами і може бути цікавою для економічної розвідки, належить такі:

інформація про стратегічні наміри центральних установ, які прямо чи опосередковано впливають, на цю галузь;

2) відомості про науково-технічний прогрес у галузі (науково-дослідна діяльність);

3) інформація про розвиток міжнародних економічних і торговельних відносин, що впливають на галузь;

4) дані про економічні та фінансові умови економіки, з точки зору галузі (рівень цін, ставки мита тощо);

5) інформація про рівень привабливості та можливості для розвитку галузі, структура конкуренції тощо;

6) відомості про можливості виходу на нові ринки, рівень їх привабливості, бар'єри для входу та виходу;

7) інформація про внутрішнє становище конкурентів, їх наміри, стратегії;

8) інформація про власні ресурси і засоби, сильні і слабкі сторони компанії;

9) інформація про хід реалізації стратегії та критичні точки.

Немає сумніву, що економічна розвідка має риси негативного іміджу, пов'язані з промисловим шпигунством. Відтак акти промислового шпигунства можуть бути трактовані як вияв недобросовісної конкуренції [4]. Економічна розвідка використовує переважно правові методи і відкриті джерела інформації, а шпигунство – заборонені законом і секретні методи, що охоплюються таємницею або захищеними джерелами інформації [5]. Отже, термін «економічна розвідка» зазвичай застосовується до різних видів діяльності, які «здійснюються відповідно до закону, у відповідності з усіма можливими гарантіями, які необхідні для захисту активів компанії, підтримання найкращих умов з точки зору якості, часу та витрат» [6]. Економічна розвідка повинна надавати цінну інформаційну підтримку управлінню організацією. Значення інформації, отриманої економічною розвідкою, залежить від багатьох чинників. Основа для ефективної роботи економічної розвідки – це розуміння та задоволення інформаційних потреб.

Прослуховування та шпигунство в політиці та бізнесі. Використання спеціальних технологій, доступних на комерційному ринку, може бути дуже корисним в економічній розвідці. Ілюстрація цієї тези містить пристрої та спеціальне програмне забезпечення, встановлене, наприклад, на урядовій комунікаційній системі, без великої технічної модифікації (шифрування), що підриває безпеку держави. Це також стосується іноземних пристроїв, у тому числі й тих, які призначені для цільових застосувань. Прикладом такого пристрою є результат канадських досліджень у русі (RIM) – система «BlackBerry». Використання терміналів «BlackBerry» обмежується в різних країнах тому, що вони дають змогу шифрувати комунікації, що унеможливорює ефективну роботу місцевих служб безпеки. У багатьох західних країнах вважається, що вони сприяють розвідувальній діяльності (прослуховування), яку здійснюють США і деякі союзники Вашингтону.

Добре відомо, що американське Національне агентство безпеки (National Security Agency (NSA)) прослуховує комунікації країн ЄС не лише у питаннях загроз зі сторони ісламського тероризму.

В епоху інформаційного суспільства відбувається перехресне шпигунство, навіть союзниками за союзниками. Це можна спостерігати, коли США (National Security Agency (NSA)) та Штаб-квартира британського уряду (Government Communications Headquarters (GCHQ)) прослуховували польського прем'єр-міністра Лешека Міллера, бажаючи дізнатися його позицію щодо війни з Іраком. У серпні 2010 р. Об'єднані Арабські Емірати оголосили про своє рішення призупинити дію певних послуг, доступних на смартфонах «BlackBerry» («BlackBerry Messenger», електронної пошти та веб-браузера). Причина полягала в тому, що послуги становили загрозу для національної безпеки. Призупинення було виправдано арабською стороною, яка сказала, що дані від пристроїв «BlackBerry» шифруються і відправляються за кордон на сервери RIM (США), які пересилають їх до призначених адресатів.

Побоювання шпигунства зі сторони США, Великобританії та Ізраїлю зумовило те, що інші країни прискорили введення обмежень на послуги «BlackBerry». На думку фахівців, спеціалісти з розвідки цих країн використовують цей тип смартфонів для здійснення шпигунської діяльності. З іншого боку, використання таких терміналів агентами іноземних спецслужб перешкоджає службі безпеки зашифрувати комунікації. Багато закордонних виробників зобов'язані надавати свої спеціальні послуги з технічними деталями та ключами шифрування. Цей тип співпраці, звичайно, не розкривається публічно.

Влітку 2013 р. вийшла справа Едварда Сноудена. Він виявив ряд американських засобів прослуховування в урядових комунікаціях Великобританії. Відповідно до рекомендацій

Британського інституту стандартів (British Standards Institution (BSI)), засоби «BlackBerry» (а також «iPhone») повинні бути замінені на смартфони із системою шифрування «SiMKo 2» (на основі смартфонів «HTC»), що гарантувало б захист секретної інформації (рівень: секретний) [7]. У 2011 р. американські приватні компанії були заохочені розвідкою (звіт Комітету Палати представників розвідки) розглянути довгострокові ризики, що виникають у результаті співпраці з компаніями «ZTE» та «Huawei» у сфері постачання обладнання. За даними розвідки США, обидві компанії можуть використовувати свої технології для розвідки на прохання китайського уряду. Китайські підрозділи могли б допомогти прийняти стратегічні комп'ютерні системи в США. Звіт про «Huawei Technologies Ltd.» і «ZTE Corp.» містив, окрім того, твердження, що США повинні блокувати злиття і поглинання, сплановані цими китайськими компаніями в США. «Huawei» – приватна компанія, яка тоді була другим за величиною постачальником у світі телекомунікаційного обладнання. Вона функціонувала в 140 країнах. «ZTE» займала п'яте місце в списку. Вона також був четвертим у світі виробником мобільних пристроїв, «Huawei» була шостою. Звіт Комітету з розвідки рекомендував, щоб в комп'ютерних системах уряду США не було жодних складових, які надходять від китайських компаній, тому що це призведе до шпигунства [7].

Звіт також містив попередження про те, що обладнання та програмне забезпечення, особливо ті, які виготовляються з використанням компонентів і систем, що надходять з Китаю, призначеного для американських клієнтів, у разі кризи або війни дасть змогу Пекіну атакувати системи, які життєво важливі для національної безпеки США. Рекомендації комітету були результатом однорічного розслідування, під час якого Конгрес США провів слухання з обома китайськими компаніями. Китай заперечував, що «Huawei» і «ZTE» нібито

були створені з метою загрози безпеці США. Американська сторона заявила, що китайські компанії не надали необхідної інформації про їхню структуру, діяльність та взаємодію з китайським урядом [8]. Ці приклади показують важливу роль розвідки в діяльності держав та організацій. Інформація, надана розвідкою, дає змогу не тільки отримати перевагу над конкурентами, а й блокувати їхню діяльність. Такі дії приводять до отримання матеріальної вигоди, заснованої на нематеріальних знаннях.

Отже, кожна розвідувальна служба, як і будь-яка організація, компанія або корпорація, повинна виконувати чотири основні функції, пов'язані зі знаннями. Вона має набувати, обробляти, поширювати та захищати інформацію, вибірково відмовляючи в її отриманні опонентами або надаючи доступ союзникам. Якщо проаналізувати кожну з цих функцій, можна почати конструювати загальну структуру стратегії на основі знань, що є ключем до багатьох, якщо не всіх, воєнних та економічних перемог. У цьому контексті сприйняття знань як чинника безпеки не є новим рішенням. Добре відомо, що інформація в процесі формування знань є складовою кожної людської діяльності. Вона визначається як набір значень, що описують будь-який об'єкт. Набір міститься в певному повідомленні і виражений у певній формі. Це дає змогу визначити конкретний об'єкт, одержувача, відповіді на поточну ситуацію і вжити відповідних заходів.

Щодо визначення сфери безпеки організації, то можна продемонструвати роль інформації у формуванні поведінки суб'єкта, що прагне створити безпечні умови для існування і розвитку. З цієї точки зору, інформація, або скоріше знання, отримані економічною розвідкою, є причиною будь-яких змін у сфері діяльності організації. Незважаючи на кількість змін у процедурах обробки інформації і впровадження інформаційних технологій, проблема переробки та вико-

ристання знань є важливим аспектом економічної розвідки. Варто зазначити, що інформаційна специфіка сприймається в класичному сенсі і пов'язана з розвідкою, охоплює весь інформаційний матеріал, що не підлягає оцінці та може змінюватися з точки зору його довіри, а відтак, мати потенційну цінність для розвідки. Отриманий інформаційний матеріал складається з визначення достовірності його джерела, зіставлення отриманої інформації з наявними знаннями (в т. ч. інформацією, підтвердженою іншими джерелами), аналізу ймовірних подій і розробки матеріальної колекції, що дає змогу представити результати для особи, яка приймає рішення, та користувачів інформації. У XXI ст. економічна розвідка буде все більш ефективним інструментом для політичної активності, здійснення економічної діяльності та моніторингу суспільства.

Список використаних джерел

1. Służba Wywiadu Wojskowego. Strona główna. URL: <http://www.sww.wp.mil.pl/pl/11.html>. (дата звернення: 26.05.2019 р.)
2. Martyniak Z. Zarządzanie informacją i komunikacją. Zagadnienia wybrane w świetle studiów i badań empirycznych. Kraków : Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, 2000. 398 s.
3. Kwieciński M. Wywiad gospodarczy w przedsiębiorstwie. Warszawa-Kraków : Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 1999. 397 s.
4. Якубівська Ю. Є. Промислове шпигунство з боку Китаю як загроза для економічної безпеки. *Збірник тез доповідей всеукр. наук.-практ. конф. «Тактичні та стратегічні пріоритети зміцнення фінансово-економічної безпеки держави»*. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. С.152–154.
5. Муравська (Якубівська) Ю. Є. Інформаційна безпека суспільства: концептуальний аналіз. *Економіка та суспіль-*

ство [Електронне наукове фахове видання]. 2017. № 9. URL: <http://www.economyandsociety.in.ua/>

6. Wywiad Gospodarczy. Portal wiedzy. URL: www.wywiadgospodarczy.pl. (дата звернення 26.05.2019 р.)

7. Jevers E. Agent, Handlarz, Prawnik, Szpieg, Warszawa: Wyd. Literackie, 2010. 409 s.

8. Forbes. Huawei i ZTE: zagrożenie dla bezpieczeństwa USA. URL: <http://www.forbes.pl/styl-zycia/artukul/Technologie/huawei-i-zte-zagrozenie-dla-bezpieczenstwa-usa> (дата звернення: 26.05.2019 р.)

Олійничук Олександра Іванівна

к. е. н., доцент,

*доцент кафедри економічної безпеки та
фінансових розслідувань,*

Тернопільський національний економічний університет

Москалюк Надія Богданівна

к. ю. н., доцент,

*завідувач кафедри економічної безпеки та
фінансових розслідувань,*

Тернопільський національний економічний університет

КРИПТООПОДАТКУВАННЯ: ВІТЧИЗНЯНА РЕТРОСПЕКТИВА ТА ПЕРСПЕКТИВА КРИЗЬ ПРИЗМУ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Протягом останнього десятиліття в економіці окремих країн окреслився чіткий тренд цифрової трансформації бізнесу, що значною мірою сприяє пришвидшенню темпів зростання макроекономічних показників, виникненню та

розвитку новітніх сфер економічної діяльності, посиленню впливу інформаційних технологій на легальну та тіньову економіку. Таким чином, інформатизація та цифровізація економічних процесів – це безумовний чинник соціально-економічного розвитку й одночасно потужний «стимулятор» активізації протиправних дій у сфері економіки, що дає змогу злочинцям успішно реалізовувати схеми ухилення від сплати податків, нагромадження нелегального капіталу, легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом. Для уникнення зазначених негативних ефектів важливо ґрунтовно дослідити сутність проблеми, конкретизацію сприятливих чинників успішності використання інформаційних цифрових технологій у цілях протиправного збагачення і їхнього усунення, ідентифікації компонент цифрової економіки та з'ясувати їхню роль у забезпеченні економічної безпеки держави.

Невід'ємним елементом *digital*-економіки на сучасному етапі її розвитку є криптовалюти та операції з ними. Як інформаційно-грошові символи вони є атрибутом глобальної матриці інформаційної епохи та інтенсивно нарощують конкурентні переваги над традиційними (паперовими) грошима. Причому протягом останніх декількох років активність криптооперацій суттєво зросла, вони стрімко поширюються на нові сфери господарювання, а їхня вартість безперервно збільшується. Криптовалюта привертає увагу інвесторів, користувачів і урядів країн. Підприємства та інвестори чітко усвідомлюють потенціал криптовалют, і криптехнології стають все більш прийнятними в економічному середовищі. Водночас М. Лангер (експерт у галузі податкового права) на основі аналітичного дослідження зробив висновок, що уряди різних країн ставляться до криптовалют по-різному [10]. Очевидним є твердження, що владні органи здебільшого притримуються консервативної

позиції, на відміну від бізнес-представників, однак в окремих країнах простежується доволі прогресивне бачення усталеної ситуації. У табл. 1 відображено топ-5 країн, які слід віднести до основних «вузлів» у ланцюжку операцій з криптовалютами та сфері блокчейну.

Таблиця 1

Топ-5 країн, найбільш лояльних до операцій з криптовалютами

Позиція	Країна	Характеристика
1	2	3
1	Японія	Японія – піонер у сфері регулювання криптовалют, оскільки вона дуже швидко реагувала на підйом Bitcoin та інших криптовалют. Японія є однією з найбільш технологічно розвинених країн світу та однією з небагатьох країн, яка має належним чином визначену правову систему, що регулює торгівлю криптовалютами. Після руйнування Coincheck, де з обміну було викрадено більше 500 млн. дол. США коштів клієнтів, уряд Японії почав застосовувати суворіші заходи безпеки і протидії відмиванню коштів. Японська ієна є найбільш використовуваною національною валютою для Bitcoin.
2	Швейцарія	Швейцарія є одним з найпривабливіших місць для проектів криптовалют і блокчейну. Багато великих блокчейн-фірм переїхали або заснували штаб-квартиру в Швейцарії, зокрема в кантоні Цуг, який часто називають крипто-долиною. Один із швейцарських банків NurotheKarbank Lenzburg нещодавно оголосив, що дозволить крипто- та блокчейн бізнес-структурам відкривати рахунки в ньому, що зробить країну ще сприятливішою для розвитку цього сектора. Криптовалюта офіційно була позначена як іноземна валюта в Швейцарії.

Продовження табл. 1

1	2	3
3	Мальта	Мальта докладає чималих зусиль, щоби бути відомою як блокчейн-острів, і готує законодавство з метою встановлення правової основи для підприємств, що використовують блокчейн і криптовалюти. Крупні криптовалютні біржі, такі як Binance і OKEx, мають далекоглядні плани на Мальті, і їх підтримує уряд країни.
4	Естонія	Естонія відома своєю слабкою регламентацією криптовалютної торгівлі. Кілька бірж і криптовалютних послуг, таких як DX.Exchange, змогли отримати необхідні ліцензії для роботи в країні. Естонія провела низку заходів, зокрема введення низького корпоративного податку, щоб стати привабливим місцем для бізнесу всіх видів, у т. ч. проекти, що функціонують у криптовалютному просторі.
5	США	США мають найбільшу кількість користувачів Bitcoin, але їхнє регулювання для криптовалютних бірж, особливо тих, що стосуються віртуальних валют, доволі суворе. Відповідно, основні біржі США, такі як Coinbase, Gemini і ItBit, пропонують лише обмежений вибір криптовалют – на цих платформах неможливо знайти екзотичні монети. Незважаючи на доволі жорсткі правила у криптосфері, США все ще є привабливим майданчиком для криптоіндустрії і домом для блокчейн-компаній та криптотехнологій.

Джерело: складено на основі [11].

Отже, на основі аналізу даних табл. 1 можна зробити висновок, що технологічно розвинуті країни, зокрема Японія, Швейцарія, США, сформували сприятливе підґрунтя для розвитку криптоіндустрії. Водночас постає питання щодо оптимального податкового навантаження на цей вид бізнесу.

Як свідчать результати дослідження окресленої тематики, у світовій практиці застосовується пряме та непряме оподаткування операцій з криптовалютами.

Пряме оподаткування містить:

1) Корпоративний податок (податок на прибуток корпорацій (corporation tax)) – прибутки та збитки компанії, що укладає угоди з криптовалютою, відображаються на рахунках і оподатковуються за загальними правилами корпоративного оподаткування.

2) Податок на прибуток – прибутки та збитки приватних підприємців і товариств (non-incorporated business) за криптовалютними операціями повинні бути відображені на їхніх рахунках і оподатковуватися за загальними правилами оподаткування прибутку.

3) Податок на прибуток з капіталу та корпоративний податок на оподатковувані прибутки (Capital Gains Tax and Corporation Tax on Chargeable gains) – якщо фінансовий результат від валютного контракту не є прибутком від торгівлі, він, як правило, підлягає оподаткуванню як прибуток за загальними правилами або допустимий як збиток для цілей корпоративного оподаткування чи оподаткування податком на прибуток з капіталу.

Непряме оподаткування передбачає ПДВ-режим Bitcoin та аналогічних криптовалют. Так, Суд Європейського союзу у справі Hedqvist (C-264/14) визнав, що Bitcoin є валютою для цілей оподаткування ПДВ. Водночас фахівці в цій сфері вважають, що Bitcoin та аналогічні криптовалюти з точки зору оподаткування ПДВ мають розглядатися як «оборотні інструменти» та звільнятися від ПДВ відповідно до пункту 6 (1) (с) Закону про консолідацію ПДВ 2010 р. [12].

У табл. 2 розглянуто підходи до оподаткування операцій з криптовалютами, що застосовуються в окремих країнах.

Таблиця 2

**Підходи до оподаткування операцій
з криптовалютами в деяких країнах**

Країна	Статус	Оподаткування
1	2	3
Австралія	Майно	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Податок на приріст капіталу; ✓ Податок на товари і послуги не застосовується.
Німеччина	Особисті кошти	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Відсутність податку на приріст капіталу; ✓ Якщо належать менше року, застосовується прогресивний податок на прибуток до 45% для всіх прибутків; ✓ Податок з продажів не застосовується.
Швейцарія	Іноземна валюта	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Відсутність податку на приріст капіталу; ✓ Податок з продажів не застосовується.
США	Майно	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Податок на приріст капіталу; ✓ Податок з продажів не застосовується.
Велика Британія	Актив або особисті кошти, що визначені судом на основі конкретної справи (case-by-case basis)	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Податок на приріст капіталу; ✓ Податок з продажів не застосовується.
Японія	Легальний метод платежу	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Податок на приріст капіталу; ✓ Звільнення від податку на споживання.
Китай	Віртуальний товар	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Відсутність оподаткування.

Джерело: складено на основі [10].

Отже, на підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що існують різні позиції та підходи до регламентації операцій з криптовалютами та їхнього оподаткування. Окреслюючи вітчизняну позицію у сфері правового регулювання операцій з криптовалютами, варто зазначити, що, за оцінками Офісу ефективного регулювання, у 2017 р. Україна входила в топ-10 країн світу за кількістю користувачів віртуальних валют. За експертними оцінками, розмір сегмента майнінгу (процесу отримання криптовалют за допомогою потужностей спеціального комп'ютерного обладнання) в Україні перевищує 100 млн. дол. на рік. Обсяг проведення ІСО/ІТО (залучення капіталу у вигляді емісії токенів, які передбачають зобов'язання організатора ІСО/ІТО спрямувати отриманий капітал на реалізацію заявлених цілей на визначених ним умовах) компаній з українським походженням чи розміщенням команд розробників у 2017–2018 р. – близько 100 млн. дол. США [2].

З огляду на вищевказане в Україні сфера віртуальних валют активно розвивається, та поряд з цим абсолютно неврегульованими є питання легалізації операцій з криптовалютами, хоча певні напрацювання у цій сфері все ж таки вже наявні (табл. 3).

Таблиця 3

Еволюція спеціального регулювання правового статусу криптовалюти в Україні

Дата	Документ, його статус	Зміст
1	2	3
10.11.2014 р.	Роз'яснення НБУ «Щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти / криптовалюти Bitcoin» – відкликане.	НБУ розглядав «віртуальну валюту / криптовалюту» Bitcoin як грошовий сурогат, який не може використовуватися фізичними та юридичними особами на території України як засіб платежу, оскільки це протирічить нормам українського законодавства.

Продовження табл. 3

1	2	3
08.12.2014 р.	Лист НБУ № 29-208/72889 від 08.12.2014 р. (наразі втратив актуальність)	Операції з «віртуальною валютою / криптовалютою Bitcoin» належать до операцій з торгівлі іноземною валютою. Також визначається, що Bitcoin є грошовим сурогатом, який не має забезпечення реальної вартості, а діяльність з купівлі-продажу Bitcoin за долари США або іншу іноземну валюту має ознаки функціонування так званих «фінансових пірамід».
09.11.2016 р.	Дорожня карта НБУ «Cashless economy»	Згадується про впровадження блокчейну в Україні. У зв'язку з цим деякі державні реєстри планується перевести на технологію блокчейн.
30.11.2017 р.	Спільна заява НБУ та Нацкомфінпослуг щодо статусу криптовалют в Україні	Криптовалюта не може бути визнана грошима, валютою або законним платіжним засобом, не є валютною цінністю, електронними грошима, цінним папером. Таким чином, криптовалюта не може бути визнана грошовим сурогатом.
19.06.2018 р.	Лист Держспецзв'язку № 04/02/02-1909	Майнінг криптовалют не належить до ліцензованих видів послуг.

Джерело: складено на основі [1].

Аналізуючи дані табл. 3, можна дійти висновку, що офіційна позиція органів, наділених повноваженнями, дотичними до криптовалютної сфери, змінилася від чітко негативної щодо можливості використання фізичними та юридичними особами віртуальної валюти / криптовалюти Bitcoin на території України як засобу платежу до визнання можливості запровадження технології блокчейн в Україні. Водночас, як свідчать матеріали вітчизняної судової практики, позиція суду протягом 2015–2017 рр. залишається незмінною – випуск та обіг криптовалюти на території України заборонений (табл. 4).

Таблиця 4

Узагальнення вітчизняної судової практики щодо криптовалют

Дата	Документ	Зміст
1	2	3
30.01.2015 р.	Ухвала Деснянського районного суду м. Чернігова (справа № 750/727/15-к)	Випуск та обіг криптовалюти Bitcoin на території України заборонений.
12.10.2016 р.	Ухвала Апеляційного суду м. Києва (справа № 753/599/16-ц)	Bitcoin не є річчю в розумінні ст. 179 Цивільного кодексу України та не має ознак матеріального світу. До того ж Bitcoin не є продукцією. Таким чином, суд дійшов висновку, що відсутні підстави для задоволення позовних вимог про зобов'язання передати товар у вигляді цифрової продукції Bitcoin.
13.10.2016 р.	Рішення Харківського окружного адміністративного суду (справа № 820/5120/16-ю)	Операції з обміну традиційних валют на Bitcoin повинні бути звільнені від податку на додану вартість. При цьому суд посилався на рішення Суду справедливості ЄС «Hedqvist проти Швеції» від 22.10.2015 р. В подальшому апеляційна інстанція підтвердила таку позицію та залишила рішення в силі.
03.08.2017 р.	Ухвала Святошинського районного суду м. Києва (справа № 759/11642/17).	Особи переслідували особисту корисливу зацікавленість з метою виготовлення та емісії грошових сурогатів криптовалюти Bitcoin, випуск та обіг якої на території України заборонений.

Джерело: складено на основі [1].

Незважаючи на позиції Національного банку України та судові рішення, цей сегмент все-таки функціонує, успішно розвивається, нарощує масштаби та сфери

поширення, знаходячись в «тіні», через що немає можливості здійснювати моніторинг діяльності та стягувати відповідні податки, а тому державний бюджет недоотримує суттєвих податкових надходжень. Наразі Міністерство економічного розвитку і торгівлі України розробило концепцію легалізації криптовалют у вітчизняному просторі, що передбачає етапи та кроки, відображені на рис. 1.

Рис. 1. Процес реалізації урядової концепції легалізації криптовалют в Україні та очікувані ефекти (складено на основі [2])

Безумовно, реалізація урядової концепції потребує відповідного правового поля, і певні законодавчі розробки вже наявні. Так, загалом спрямувати криптовалютний ринок у правову площину законотворці намагалися за допомогою таких законопроектів:

1) проект закону «Про обіг криптовалют в Україні» від 06.10.2017 р. № 7183 визначає основні поняття і прирівнює криптовалюти до об'єкта права власності, а не до платіжного засобу, з відповідним оподаткуванням згідно з чинним законодавством [6];

2) проект закону «Про стимулювання ринку криптовалют і їх похідних в Україні» від 10.10.2017 р. № 7183-1 визначає отримання криптобіржами статусу фінансових установ з подальшим отриманням ліцензії на діяльність і зниження тарифів на електроенергію в нічний час для майнерів [7];

3) проект закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо стимулювання ринку криптовалют і їх похідних в Україні)» від 30.10.2017 р. № 7246 передбачає звільнення від оподаткування прибутку підприємств, крім фінансових установ, що надають фінансові послуги на ринку криптовалют відповідно до законопроекту «Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні», отриманого від операцій з купівлі-продажу криптовалют. Також передбачається не включати до загального місячного (річного) оподатковуваного доходу платника податку доходи від операцій з криптовалютами, а операції з криптовалютами та видобування (майнінгу) криптовалюти включати до операцій, що не є об'єктом оподаткування податком на додану вартість [3].

Законопроекти № 7183, № 7183-1, № 7246 були відхилені Верховною радою України.

4) проект закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні» № 9083 від 14.09.2018 р., яким

передбачається окремий облік операцій з віртуальними активами для цілей податку на прибуток за ставкою 18%, однак передбачається пільговий період – 5% до 31.12.2024 р. Запропоновано вести окремий облік для цілей сплати ПДФО: 5% від прибутку від продажу, а також не передбачається необхідність сплати ПДВ з окремих операцій з віртуальними активами, окрім чітко визначених виняткових ситуацій [4].

5) проект закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні» № 9083-1 від 27.09.2018 р. передбачає окремий облік операцій з віртуальними активами для цілей податку на прибуток за ставкою 18%, однак передбачається пільговий період – 0% до 31.12.2029 року. Запропоновано вести окремий облік для цілей сплати ПДФО: 18% від прибутку чи 0% до 31.12.2029 р. Водночас не передбачається необхідність сплати ПДВ з окремих операцій з віртуальними активами, окрім чітко визначених виняткових ситуацій, а також звільняється від ПДВ на імпорتنе обладнання для майнінгу у строк до 31.12.2029 р. [5].

Законопроекти № 9083, № 9083-1 перебувають на розгляді комітетів Верховної Ради України, однак їхнє прийняття не планується у найближчому часі, що відтерміновує повноцінну легалізацію криптовалют у вітчизняному просторі. Цей факт можна розглядати як суттєвий недолік фінансової політики держави. Зволікання із переведенням криптооперацій в чітке правове поле та оподаткування в означеній сфері позбавляє Україну багатьох позитивних ефектів, зокрема покращення загального інвестиційного клімату та залучення нових інвесторів, які працюють з криптовалютою, суттєвих податкових надходжень. Так, за оцінками експертів, легалізація та оподаткування операцій з віртуальними активами відповідно до положень законопроекту № 9083 дало б змогу залучати до державного бюджету близько

1,27 млрд. грн. (\$ 43 млн.) щорічно з 2019 по 2024 р. [9]. Для порівняння: щорічна сума коштів, яку можливо акумулювати до держбюджету за рахунок оподаткування операцій з криптовалютою (і то за «пільговим» варіантом, передбаченим у законопроекті № 9083), в 4 рази перевищує обсяг видатків державного бюджету на житлово-комунальне господарство у 2018 р., що відповідно становили 0,3 млрд. грн. [8]. Водночас варто зазначити, що аналіз найбільш актуального законопроекту «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні» свідчить про суттєву лояльність його розробників до оподаткування операцій з криптовалютами.

У контексті цього дослідження доцільним видається надати власне авторське визначення якісно нової економічної категорії «криптооподаткування», яка синтезувалась у результаті цифровізації економіки та адаптивного розвитку податкової системи. Під криптооподаткуванням пропонується розуміти законодавчо визначений процес встановлення та утримання податків на операції з криптовалютами на основі затверджених об'єктів, бази та ставок, відповідного переліку платників (юридичних та фізичних осіб), порядку сплати та звітування перед органами контролю.

Очевидно, що процесу запровадження криптооподаткування має передувати легалізація операцій з криптовалютами, яка повинна створити надійне підґрунтя. Особливу увагу слід приділити доповненню та узгодженню положень чинного нормативно-правового регулювання господарських процесів, зокрема Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України; оподаткування – Податкового кодексу України; відповідальності за протиправні дії у сфері криптооподаткування шляхом внесення відповідних змін у Податковий кодекс України (в частині можливої фінансової відповідальності), Кодексу України про адміністративні правопорушення

(в частині можливої адміністративної відповідальності) та Кримінальний кодекс України (в частині можливої кримінальної відповідальності).

Дорожню карту легалізації операцій з криптовалютами та запровадження їхнього оподаткування в Україні відображено на рис. 2.

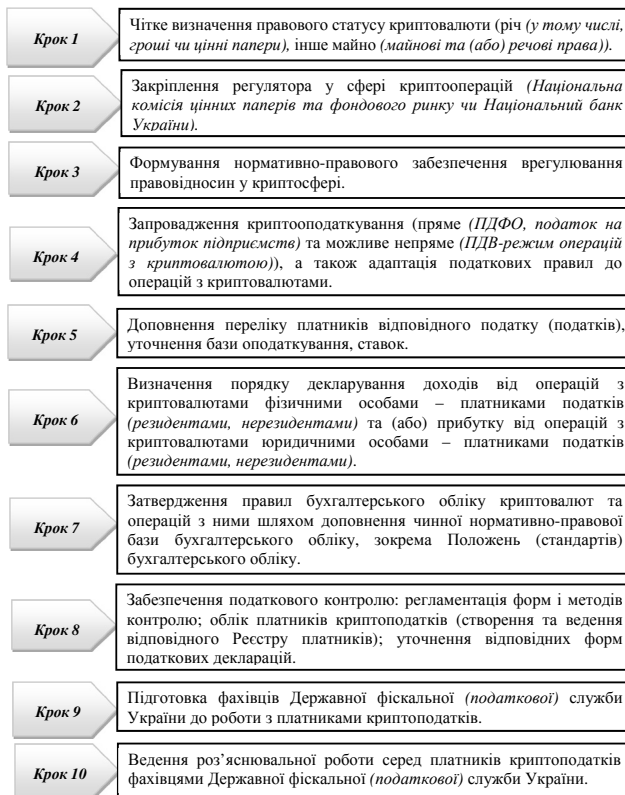

Рис. 2. Дорожня карта легалізації операцій з криптовалютами та запровадження їхнього оподаткування в Україні
[авторська розробка]

Отже, узагальнюючи результати проведених досліджень, слід наголосити на декількох основних аспектах.

По-перше, очевидним є той факт, що світова криптоіндустрія успішно розвивається та набула глобального значення, і немає жодних підстав вважати, що їй зможуть ефективно протидіяти на локальному рівні. Тому слід прийняти цю обставину та реалізовувати заходи із максимізації позитивних ефектів для вітчизняної економіки від легалізації операцій з криптовалютами.

По-друге, як показує досвід окремих країн, офіційне визнання цієї сфери дає змогу забезпечити фінансовий моніторинг за криптоопераціями, які потенційно можуть бути елементом у схемах відмивання «брудних» коштів, запобігання шахрайству з фінансовими ресурсами, податкові надходження до державного бюджету, покращення інвестиційного клімату та, відповідно, зміцнення економічної безпеки держави.

По-третє, вітчизняний сценарій легалізації операцій з криптовалютами і запровадження їхнього оподаткування в Україні має бути чітким, послідовним та комплексним з урахуванням специфіки криптосфери. Водночас слід передбачити недопущення правових колізій, раціональне закріплення регулятора криптооперацій та його повноважень у цій площині, адаптацію національних податкових правил до операцій з криптовалютами, оптимальне податкове навантаження та ефективний державний, у тому числі податковий, контроль.

Список використаних джерел

1. Зозуля Н. (2018). Криптовалюта в Україні та світі: регулювання, правовий статус та оподаткування. URL: http://ukrainepravo.com/scientific-thought/legal_analyst/kryptovalyuta-v-ukrayini-ta-sviti-regulyuvannya-pravovyu-status-ta-opodatkuvannya/ (дата звернення: 3.05.2019 р.).

2. Мінекономрозвитку ініціює легалізацію криптовалют в Україні. URL: <http://www.me.gov.ua/News/Print?lang=uk-UA&id=2cc04fa0-3577-49c7-a465-bd0fc3f61bed> (дата звернення: 29.04.2019 р.).

3. Про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні): проект Закону України № 7246 від 30.10.2017 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62816 (дата звернення: 7.05.2019 р.).

4. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні: проект Закону України №9083 від 14.09.2018 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64597 (дата звернення: 7.05.2019 р.).

5. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні: проект Закону України №9083-1 від 27.09.2018 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=64696 (дата звернення: 7.05.2019 р.).

6. Про обіг криптовалюти в Україні: проект Закону України №7183 від 06.10.2017 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684 (дата звернення: 7.05.2019 р.).

7. Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні: проект Закону України №7183-1 від 10.10.2017 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62710 (дата звернення: 7.05.2019 р.).

8. Расходы государственного бюджета Украины в 2018 г. URL: <http://index.minfin.com.ua> (дата звернення: 10.05.2019 р.).

9. Cryptocurrency Tax Will Be Implemented in Ukraine. URL: <https://coinedtimes.com/cryptocurrency-tax-will-be-implemented-in-ukraine/> (Data of access: 14.04.2019).

10. Langer M. Taxation of Cryptocurrencies in Europe. URL: <https://cryptoresearch.report/crypto-research/taxation-cryptocurrencies-europe/> (Data of access: 1.04.2019 р.).

11. Leonard M. Top 5 Countries for Cryptocurrency and Blockchain. URL: <https://coincodex.com/article/2080/top-5-countries-for-cryptocurrency-and-blockchain/> (Data of access: 4.05.2019).

12. Taxation of cryptocurrency transactions. URL: <https://www.revenue.ie/en/tax-professionals/tdm/income-tax-capital-gains-tax-corporation-tax/part-02/02-01-03.pdf> (Data of access: 4.05.2019).

Ткачук Ірина Ярославівна

к. е. н., доцент,

Університет банківської справи,

докторант

ІНСТИТУТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

У ХХІ ст. особливого значення набувають питання економічної безпеки, яка поруч із військовою та іншими видами національної безпеки, становить основу державності. Від економічної безпеки суттєво залежать забезпечення економічної незалежності, економічний розвиток, показники добробуту населення, можливість рівноправної участі держав у міжнародних процесах тощо. Сьогодення диктує нові виклики та загрози для економічної безпеки, які пов'язані не лише із традиційними для економіки чинниками, а й із абсолютно новими суспільними трендами, як-от: інтеграція соціального середовища в міжнародну спільноту (раніше інтеграційні процеси стосувалися переважно держави та бізнес-структур, проте з глобальним проникненням інтернет-технологій в життя пересічного громадянина окремі соціуми

стають взаємно переплетеними, інтегрованими одне в одного), загострення та диверсифікація кібер-злочинів тощо.

Категорія «економічна безпека» з'явилася на початку ХХ ст. Вперше її використав Ф. Рузвельт у програмах виходу з Великої депресії 1933–1937 рр. [5], проте водночас цей термін використовувався як складова програм соціально-економічних перетворень демократичної партії в США [30].

Зважаючи на соціально-економічний та політичний контекст, що характеризувався загостренням соціально-економічної ситуації внаслідок Великої депресії, питання економічної безпеки гостро обговорювали в експертних середовищах та всебічно досліджували науковці. Не вщухає інтерес до економічної безпеки і сьогодні. Так, до проблем економічної безпеки прикута увага таких іноземних науковців, як: Р. Abramson, М. Barnhart, V. Cable, М. Cain, R. Inglehart, М. Poirson, J. Rejda. Не оминають проблем забезпечення економічної безпеки держави в своїх наукових дослідженнях і такі вітчизняні науковці як О. Барановський, О. Васильчишин, О. Власюк, О. Гойчук, К. Горячева, О. Єрмошенко, І. Крупка, В. Третяк та ін. Проте, вважаємо, що досі недостатньо досліджені місце та роль НУО в системі економічної безпеки держави.

Зважаючи на вищесказане, а також на зростання ролі зазначених організацій у перебігу соціально-економічних та політичних процесів у державі, дослідимо цей сегмент системи економічної безпеки. Проте, перш за все, важливо конкретизувати зміст категорії «економічна безпека», окреслити основні загрози її існуванню та виокремити елементи системи економічної безпеки держави.

Комплексне розуміння зв'язків та особливостей функціонування системи економічної безпеки потребує чіткого концептуального розуміння відносин, що супроводжують її формування.

У 1985 р. на 40-ій сесії Генеральної Асамблеї ООН було прийнято резолюцію про міжнародну економічну безпеку, після чого поняття «економічна безпека» ввійшло у вжиток на міжнародному рівні [2].

Сьогодні Категорія «економічна безпека» є широко використовувана як науковцями, так і в повсякденному житті, проте немає чіткого розуміння її змісту. Розглянемо деякі наукові підходи до її сутності (табл. 1).

Таблиця 1

**Наукові підходи до трактування категорії
«економічна безпека держави»***

Науковець	Підхід	Основа трактування
1	2	3
Абалкін Л.	Сукупність умов і чинників, що забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність та стійкість, здатність до постійного оновлення й самовдосконалення [9, с. 5].	Комбінований підхід.
Амітан В.	Процес, спрямований на створення умов для безперервного пристосування (адаптації) господарської діяльності або економічного функціонування до зміни в зовнішньому оточенні в процесі досягнення поставленої мети [10, с. 93].	Процес, що передбачає адаптацію до змін у середовищі.
Бінько І., Шлемко В.	Стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства, держави [11, с. 8].	Стан економіки, що передбачає стійкість до загроз.
Варналій З., Буркальцева Д., Саєнко О.	Сукупність форм і методів узгодження різних інтересів суб'єктів економіки, що дає змогу вирішувати конфлікти з найменшими витратами та з використанням найменш руйнівного для економіки способу [12, с. 41].	Багаторівневе явище; підхід враховує ризики та пропонує наявність набору інструментів для вирішення конфлікту

Продовження табл. 1

1	2	3
Власюк О.	Стан найбільш ефективного використання ресурсів для нейтралізації загроз і забезпечення стабільності в сучасності та майбутньому [14].	Стан економіки, що передбачає стійкість до загроз та можливий розвиток.
Дарнопих Г. Ю.	Захищеність всіх рівнів економіки країни від небезпечних дій, які можуть бути як результатом свідомого впливу будь-якого чинника, так і стихійним напливом ринкових сил [15].	Стан економіки, що передбачає стійкість до загроз.
Єрмошенко М., Горячева К.	Стан економічного механізму країни, який характеризується збалансованістю і стійкістю до негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, його здатністю забезпечувати на основі реалізації національних економічних інтересів сталий та ефективний розвиток вітчизняної економіки і соціальної сфери [17].	Стан економіки, що передбачає стійкість до загроз та можливість розвитку.
Капустін Н.	Кількісна та якісна характеристика економічних властивостей системи з погляду її здатності до самовиживання та розвитку в умовах дестабілізуючої дії непередбачуваних і важкопрогнозованих зовнішніх та внутрішніх чинників [21].	Певні характеристики, що уможливають здатність протистояти непередбачуваним загрозам.
Третьак В., Гордієнко Т.	Стан економіки, який за допомогою економічного механізму шляхом використання комплексу заходів забезпечує незалежність, стабільність та розвиток країни [32, с. 7].	Стан економіки, що забезпечує незалежність, стабільність та розвиток країни.
Яремко І.	Характеризується таким станом національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, забезпечує конкурентоспроможність держави, її незалежність від зовнішнього середовища та економічний добробут населення [38].	Стан економіки, що передбачає стійкість до загроз.

Джерело: складено автором на підставі [9; 10; 11; 12; 14; 15; 17; 21; 32; 38].

Короткий огляд представлених у табл. 1. підходів до трактування категорії «економічна безпека» демонструє певну єдність науковців. Так, незважаючи на те, що вони для трактування економічної безпеки центральне місце віддають абсолютно різним сутнісно «процесу», «характеристикам», «стану», всі так чи інакше зазначають, що ці «процес», «характеристика», «стан» спрямовані на протидію певним загрозам. Тож, економічна безпека досліджується, що, вважаємо, є доречним, нероздільно від загроз, що можуть її порушити.

Для того, щоб дослідити місце та роль ІГС у системі економічної безпеки держави, спершу важливо окреслити саме її – систему економічної безпеки держави, першим кроком до чого є визначення значення поняття «система».

У 2017 р. на міжнародному симпозіумі в Австралії група з 9 вчених представила результати наукового дослідження, присвяченого визначенню поняття «система» [6]. Науковці зазначили, що необхідність такого дослідження спричинена повсякденністю використання терміна «система» як окремими людьми, та і організаціями, що призвело до непорозуміння в комунікації [6]. Погоджуємося з дослідниками, оскільки термін є застосовуваним в настільки різних контекстах, що його зміст абсолютно розмивається. Саме тому доречно уточнювати визначення поняття «система» у процесі досліджень у різних галузях (очевидно, що розуміння цієї категорії буде суттєво різнитися в таких науках, як фізика, психологія, біологія, політологія, економіка тощо), оскільки в кожній з них воно буде набувати особливих рис.

Таким чином, у процесі нашого дослідження будемо по-слугувуватися підходом до трактування сутності категорії «система», запропонованим ресурсом BusinessDictionary, відповідно до якого «система – це організована, цілеспрямована структура, що складається із взаємопов'язаних і взаємоза-

лежних елементів (компонентів, суб'єктів, факторів, членів, частин тощо). Ці елементи постійно впливають один на одного (прямо чи опосередковано) на підтримку своєї діяльності та існування системи для досягнення мети системи» [1]. Відповідно, підтримуємо ідею З. Варналія, Д. Буркальцевої та О. Сасенка, що дослідження економічної безпеки з позицій системного підходу вимагає визначення суб'єкта, об'єкта та системо-утворюючого чинника – мети системи економічної безпеки [12, с. 55]. Науковці подають узагальнене бачення об'єктів економічної безпеки, відносячи до них саму національну економічну систему, її елементи та весь комплекс економічних відносин, а також економічні інтереси суб'єктів економіки [12, с. 55].

Деталізувати об'єкти економічної безпеки можна за допомогою підходу В. Мунтіяна, який до них відносить державу, суспільство, домогосподарства, окремих громадян, установи, організації, окремі території [24, с. 14]. Схожої думки дотримується Н. М. Попадинець, який наголошує, що держава – це не єдиний об'єкт економічної безпеки, а лише один з багатьох, а іншими є суспільство з усіма його інститутами, організаціями і навіть кожна окрема особа [27, с. 22]; В. К. Васенко, Л. А. Пуш, І. П. Шульга, Н. В. Зачосова, О. М. Герасименко, на думку яких об'єктами економічної безпеки є держава, суспільство, сім'я, окремі громадяни, підприємства, установи, організації, окремі території та основні елементи економічної безпеки [13, с. 19], а також Х. Мандзіновська, яка до них зараховує економічну систему країни; окремі сфери діяльності: військової, соціальної, політичної, правової, інформаційної і т. д.; суспільство – з його інститутами, організаціями, фірмами, підприємствами; особистість (індивід) [22, с. 161].

Погоджуємось з таким баченням і конкретизуємо, що під об'єктами економічної безпеки розуміємо державу, фізичні та

юридичні особи (не залежно від форми власності та напрямів діяльності), окремі громадяни та особи без громадянства.

До суб'єктів економічної безпеки науковці відносять:

– В. Варналій, Д. Буркальцева та О. Саєнко – сукупність держав, загальнодержавні та місцеві органи виконавчої та законодавчої влади окремої держави; соціальні групи, комерційні та некомерційні організації, окремі громадяни [12, с. 55];

– Н. М. Попадинець – функціональні й галузеві міністерства та інші органи державної влади, податкові й митні служби, банки, біржі, фонди і страхові компанії, а також виробники, продавці продукції і вітчизняні споживачі [27, с. 22];

– С. В. Каламбет (Юдіна), Б. О. Кириленко – держава, регіони, підприємства, фізичні особи [20, с. 346];

– Х. Мандзіновська – державні та місцеві органи виконавчої і законодавчої влади; міністерства, відомства, комерційні і некомерційні організації, громадські організації, окремі громадяни тощо [22, с. 161];

– В. К. Васенко, Л. А. Пуш та ін. – держава, що здійснює свої функції через органи законодавчої, виконавчої та судової гілок влади; громадяни та їх об'єднання, що беруть участь у підтримці економічної безпеки [13, с. 19].

Як бачимо, група науковців серед суб'єктів економічної безпеки безпосередньо виокремлюють некомерційні організації (З. Варналій, Д. Буркальцева, О. Саєнко, Х. Мандзіновська, В. К. Васенко, Л. А. Пуш та ін.), водночас інші (Н. М. Попадинець, С. В. Каламбет (Юдіна), Б. О. Кириленко) теж не заперечують безпосередньо їхню участь, оскільки зазначають, що суб'єктами економічної безпеки в тому числі є фізичні особи, що, як відомо, реалізують свої інтереси шляхом участі в діяльності некомерційних організацій.

Незважаючи на те, які підходи до забезпечення економічної безпеки буде обрано суб'єктами, є один елемент її системи, що є системоутворюючим, тобто є метою цієї системи.

Погоджуємось з З. Варналієм, Д. Буркальцевою та О. Саєнком і таким елементом вважаємо «реалізацію національних інтересів для підтримання такого стану економіки держави, який характеризується збалансованістю, стійкістю до негативних факторів, здатністю забезпечувати ефективне функціонування економіки та економічне зростання» [12, с. 55], тобто для визначення системоутворюючого елементу науковці знову ж таки звертаються до необхідності боротися із загрозами економічній безпеці (негативних чинників).

Погоджуємось з В. Третяком та Т. Гордієнко, що загрозами економічної безпеки є чинники, які порушують процес реалізації національних інтересів, чим створюють загрозу для життєзабезпеченню нації, її соціально-економічної та політичної систем [32, с. 7]. На думку дослідників, до таких чинників економічної безпеки держави належать такі, що відображено на рис. 1.

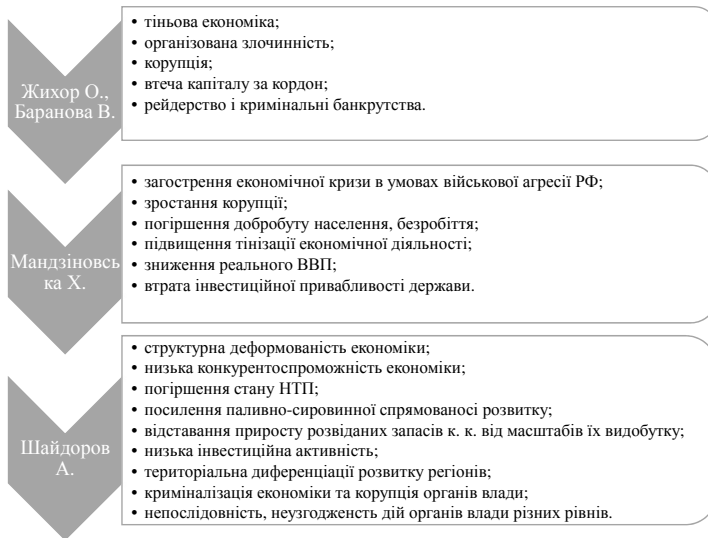

Рис. 1. Основні загрози економічній безпеці держави у дослідженнях науковців [18; 22; 37]

Рис. 1. демонструє як традиційні (зниження інвестиційної привабливості, погіршення добробуту населення, безробіття, неузгодженість та непослідовність дій органів влади різних рівнів тощо), так і абсолютно нові загрози для економічної безпеки держави. Проте варто зауважити, що така нова загроза для нашої держави (в тому числі і в економічному плані), як військова агресія Росії значно поглиблює всі інші наявні загрози та їх наслідки для економіки та держави.

Важливо, що українська держава усвідомлює наявність загроз економічній безпеці. Відповідно, такі загрози закріплено у «Стратегії національної безпеки України» [31]. Так, найбільш небезпечними загрозами національної безпеки нашої держави, які стосуються її економічної складової, такі:

- корупція та неефективна система державного управління;
- економічна криза, виснаження фінансових ресурсів держави, зниження рівня життя населення [31].

Вважаємо, що в сучасних умовах найбільш руйнівного значення для економіки України набувають такі загрози, як тінізація економічної діяльності та, як наслідок, відмивання коштів як форма кримінальних фінансів, які надалі використовуються для забезпечення функціонування тіньових економічних відносин, підтримки таких злочинних відносин, як торгівля зброєю, наркотичними речовинами, людьми, фінансування тероризму та корупція на всіх щаблях влади, оскільки певною мірою саме вони є джерелом інших загроз економічній безпеці.

Ці та інші загрози є вагомими для всіх елементів (складових) системи економічної безпеки, до яких відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України (далі – Методичні рекомендації) [23], відносять такі види безпеки:

- виробничу;
- демографічну;

- енергетичну;
- зовнішньоекономічну;
- інвестиційно-інноваційну;
- макроекономічну;
- продовольчу;
- соціальну;
- фінансову: (банківську; безпеку небанківського фінансового сектору; боргову; бюджетну; валютну; грошово-кредитну).

Характеристика вищеназваних складових економічної безпеки держави, відповідно до Методичних рекомендацій представлена в табл. 2.

Таблиця 2

Характеристика складових економічної безпеки держави відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України

Складова економічної безпеки	Характеристика
1	2
Виробнича безпека	стан виробничої сфери країни, за якого забезпечується максимально ефективне використання наявних виробничих потужностей у країні, їх модернізація та розширене відтворення, зростання рівня інноваційності виробництва та підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки.
Демографічна безпека	стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, за якого забезпечується розвиток України з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав громадян України.
Енергетична безпека	стан економіки, що сприяє ефективному використанню енергетичних ресурсів країни, наявності на енергетичному ринку достатньої кількості виробників та постачальників енергії, а також доступності, диференційованості та екологічності енергетичних ресурсів.

Продовження табл. 2

1	2
Зовнішньо-економічна безпека	стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов для розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому розподілі праці.
Інвестиційно-інноваційна безпека	стан економічного середовища у державі, що стимулює вітчизняних та іноземних інвесторів вкладати кошти в розширення виробництва в країні, сприяє розвитку високотехнологічного виробництва, інтеграції науково-дослідної та виробничої сфери з метою зростання ефективності, поглиблення спеціалізації національної економіки на створенні продукції з високою часткою доданої вартості.
Макроекономічна безпека	стан економіки, за якого досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій.
Продовольча безпека	стан виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства в продовольстві належної якості за умови його збалансованості та доступності для кожного члена суспільства.
Соціальна безпека	стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни.
Фінансова безпека:	стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків та дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни. Фінансова безпека, відповідно, має такі складові.
- банківська безпека	рівень фінансової стійкості банківських установ країни, що дає змогу забезпечити ефективність функціонування банківської системи країни та захист від зовнішніх і внутрішніх дестабілізаційних чинників незалежно від умов її функціонування.
- безпека небанківського фінансового сектору	рівень розвитку фондового та страхового ринків, що дає змогу повною мірою задовольняти потреби суспільства в зазначених фінансових інструментах та послугах.

Продовження табл. 2

1	2
- боргова безпека	відповідний рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування та ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для задоволення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує суверенітету держави та її фінансовій системі.
- бюджетна безпека	стан забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, що надає можливість органам державної влади максимально ефективно виконувати свої функції.
- валютна безпека	стан курсоутворення, який характеризується високою довірою суспільства до національної грошової одиниці, її стійкістю, створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняної економіки, залучення в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи, а також максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках.
- грошово-кредитна безпека	стан грошово-кредитної системи, що забезпечує всіх суб'єктів національної економіки якісними та доступними кредитними ресурсами в обсягах та на умовах, сприятливих для досягнення економічного зростання національної економіки.

Джерело: складено на основі [23].

Таким чином, відповідно до вищесказаного пропонуємо зображати систему економічної безпеки держави, як на рис. 2.

Як уже зазначалося раніше, суб'єктами економічної безпеки є учасники економічних відносин – фізичні та юридичні особи. Тому ІГС також є її суб'єктами: з одного боку, як юридичні особи, з іншого – як представники інтересів фізичних осіб.

Важливість дослідження ІГС у контексті боротьби з корупцією та відмиванням коштів, отриманих злочинним шляхом, на нашу думку, зумовлена ще й роллю самих ОГС, оскільки вони можуть виступати як суб'єктами системи

економічної безпеки, які здійснюють заходи з упередження, протидії та зменшення наслідків зазначених загроз, так й інструментами реалізації злочинних дій.

Рис. 2. Основні елементи системи економічної безпеки держави у функціональній взаємодії [1; 2; 5; 6; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 17; 18; 20; 21; 22; 23; 24; 27; 30; 32; 37; 38]

Розглянемо ІГС у кожній із зазначених ролей.

ІГС як суб'єкти боротьби з протиправними процесами в економіці.

Національний інститут стратегічних досліджень на виконання Указу Президента України від 26 лютого 2016 року № 68/2016 «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» [29] підготував аналітичну доповідь «Розвиток громадянського суспільства України в умовах внутрішніх і зовнішніх викликів», в якій зазначено, що в період після Революції Гідності одним із основних напрямів активності громадського сектору є «реагування на внутрішні загрози національній безпеці України, зокрема на зволікання із проведенням реформ та тотальне ураження корупцією органів державної влади» [29]. Не зовсім погоджуємося із

цим висновком, оскільки цілі діяльності НУО в Україні дуже різні, а їх кількість настільки велика, що навіть декларація певного об'єднання ІГС про те, що зазначений напрям є для нього в пріоритеті, не є репрезентативною. Незважаючи на це, антикорупційні «справи» та акції, ініційовані ІГС, були такими «гучними», що можна стверджувати про їх значний потенціал у цьому напрямку.

Розглянемо декілька успішних прикладів боротьби НУО з корупцією.

ProZorro. Система електронних державних закупівель. Функціонує з 2015 р. Система спрямована на «забезпечення прозорості та ефективності використання бюджетних коштів, запобігання корупції завдяки громадському контролю та розширенню кола постачальників» [4; 29]. ГО «Transparency International Ukraine» виступає гарантом роботи системи та погодилась утримувати систему до моменту її передачі державі [7].

Громадський рух «Чесно». Як зазначається на офіційному сайті руху, він має на меті стимулювати прозорість, підзвітність та відкритість представників влади та запит на якісну політику серед громадян [36].

Wikiinvestigation – платформа громадських розслідувань, де спільними зусиллями люди розкривають корупційні схеми та порушення на шляху до досягнення справедливості [8].

«УКРАВ». Один з проєктів ГО «Центр протидії корупції», розпочатий у 2014 р. На сайті проєкту йдеться, що команда, яка його реалізовує, фіксує докази того, що конкретний чиновник вчинив протиправні дії, в результаті яких збагатився, привертають увагу правоохоронних органів та органів контролю притягти його до відповідальності. Представники команди документують спроби органів контролю чи правоохоронних органів «покрити» відповідальних. У разі виявлення таких фактів, йдеться на

сайті, покарання конкретних посадових осіб, які покривають корупціонерів, стає головним завданням проекту [33].

«Наші гроші». Своєрідну мережу журналістів чи дослідників, що здійснюють дослідження у сфері державних закупівель [25].

Окрім цих та багатьох інших прикладів масштабної боротьби неурядових організацій із виявами корупції, існують і регіональні ОГС, що здійснюють подібну роботу на локальному рівні.

Так, херсонський фонд «Об'єднання» реалізував проект «Херсонська мапа округів», спрямований на боротьбу з корупцією серед чиновників, провів моніторинг організації контролю жителями цього міста бюджетних витрат на міське комунальне господарство [26]. Колишній голова Одеської ОДА М. Саакашвілі організував антикорупційні форуми, які пройшли практично у всіх великих містах України. Чернівецькі активісти заснували ГО «Центр реформ і розвитку» [35], головною метою діяльності якої є розробка та впровадження рішень соціально-економічного спрямування для підвищення рівня добробуту населення. Експерти Центру на підставі інформації, що знаходиться у відкритому доступі, офіційних запитів тощо аналізують стан справ у місті, визначаючи «точки» неефективного чи неправомірного використання бюджетних коштів, сприяють їх висвітленню та ліквідації, зменшенню впливу.

ІГС як інструмент вчинення протиправних дій.

НУО є своєрідними лакмусовими смужками, які реагують на всі процеси, що відбуваються в суспільстві, водночас ця реакція двовекторна: ІГС залежно від обставин діють як на підтримку певного явища, так і протидіють йому. Відповідно, корупція, що проникла фактично у всі сфери суспільного життя, не лише мотивує представників НУО до боротьби з нею, а й деформує цінності самого ГС, стимулює їх до

корупційної діяльності та діяльності з відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом.

За даними Transparency International, Україна за підсумками 2018 р. посіла 120 місце з 180 країн світу за Індексом сприйняття корупції, набравши 32 бали зі 100 можливих (0 – абсолютно корумповані за сприйняттям, 100 – абсолютно некорумповані за сприйняттям) [19]. Експерти організації зазначають, що позиція нашої держави покращилася на 2 бали порівняно із 2017 р., проте, варто зауважити, що Індекс сприйняття корупції в Україні досі відповідає рівню Малі, Малабі, Ліберії.

Очевидно, що такий високий рівень сприйняття корупції позначився і на діяльності НУО. Так, ще у 2012 р. експерти Центру О. Разумкова на підставі масштабного соціологічного опитування дійшли висновку, що НУО схильні до корупції [34], зокрема такі сфери, як: охорони здоров'я, медицини (5,9 бала); розвитку бізнесу (5,6 бала); Чорнобиль (5,5 бала); боротьба з корупцією (5,3 бала); громадсько-політична діяльність, законодавство (5,1 бала), а найбільш сприятливими обставинами для виникнення корупції в діяльності громадських організацій, на думку опитаних експертів, є їх фінансування політичними партіями (7,3 бала), державою (6,6 бала), органами місцевого самоврядування (5,7 бала), а також діяльність (громадська, науково-дослідна тощо) за винагороду з боку партій (5,6 бала) [34].

Іншою глобальною проблемою є протиправне використання НУО в системі легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, та фінансування тероризму.

За даними Державної служби статистики, від 30 до 40% зареєстрованих центральних органів ГО звітують щороку про свою діяльність, в той час як інші не знайдені за місцем реєстрації. Такі організації часто створюються лише для того, щоб «провести» через них певну суму коштів.

Таким чином, зважаючи на вищесказане, а також на те, що ОГС мають неприбутковий статус, ЗУ «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» до Фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, віднесено перерахування або отримання коштів неприбутковою організацією [28, ст. 15].

Важливо, однак, зауважити, що використання НУО в процесах легалізації брудних коштів є загальною практикою для країн, в яких відсутній належний державний контроль за сферою. До прикладу, в Індії відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом є повсякденною справою [3].

Зважаючи на все вищесказане, можемо підсумувати, що економічна безпека держави є відносно новим терміном в економічній науці, який, однак, широко використовують науковці, політики, громадські активісти та пересічні громадяни. Як наслідок, досі не існує єдиного визначення цього поняття. Проте аналіз наукових підходів до його трактування вказав на наявність об'єднаного елемента в досліджених підходах. Таким елементом є протидія певним загрозам. Серед загроз економічній безпеці держави найбільш впливовими вважаємо корупцію та легалізацію коштів, отриманих злочинним шляхом. Вагому роль у системі протидії цим загрозам посідають ІГС, які відіграють у ній дві ролі: з одного боку – як суб'єкти, що борються з цими загрозами, а з іншого – як інструмент вчинення злочинних дій. З огляду на це, вважаємо за необхідне досліджувати ІГС у контексті попередження та ліквідації цих загроз, а також мінімізації негативних їх наслідків.

Список використаних джерел

1. BusinessDictionary (2019). System definition. URL: <http://www.businessdictionary.com/definition/system.html> (дата звернення: 25.05.2019).

2. General Assembly – Quick Links. URL: <https://research.un.org/en/docs/ga/quick/regular/40> (дата звернення: 25.05.2019).

3. India today. Exclusive: How NGOs are helping black money hoarders launder their dirty cash. URL: <https://www.indiatoday.in/mail-today/story/black-money-money-laundering-ngo-modi-government-demonetisation-354699-2016-11-30> (дата звернення: 25.05.2019).

4. Prozzoro. URL: <https://prozorro.gov.ua/news> (дата звернення: 25.05.2019).

5. Roosevelt, F. (1934). The economic security of the nation. Pamphlet is based on speeches delivered at the National Conference on Economic Security, Washington, D. C., November 14, 1934. URL: <https://www.ssa.gov/history/reports/ces/cesvol9security.html> (дата звернення: 25.05.2019).

6. Silitto, H. and others. Defining «System»: a Comprehensive Approach. *27 th Annual INCOSE International Symposium (IS 2017)*, Adelaide, Australia, July 15-20, 2017.

7. Transparency International Ukraine. URL: <https://ti-ukraine.org/about/> (дата звернення: 25.05.2019).

8. Wikiinvestigation. URL: <https://www.wikiinvestigation.org/> (дата звернення: 25.05.2019).

9. Абалкин Л. И. Экономическая безопасность России : угрозы и их отражение. Вопросы экономики. 1994. № 12. С. 4–13.

10. Амитан В. Н., Данко А. О. Экономическая безопасность: понятие, концепция. Прометей: регіональний збірник наукових праць з економіки. Донецьк : Юго-Восток, 2000. 333 с.

11. Бінько І., Шлемко В. Система економічної безпеки держави: сутність та особливості формування. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2017. № 7. С. 22–25.

12. Варналій З. С., Буркальцева Д. Д., Саєнко О. С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення : монографія. Київ : Знання України, 2011. 299 с.

13. Васенко В. К., Пуш Л. А., Шульга І. П., Зачосова Н. В., Герасименко О. М. Економічна безпека держави, суб'єктів господарювання та тіньова економіка : колективна моног. / за заг. ред. д.е.н., проф. Васиенка В. К. Черкаси : Вид-во ТОВ «Маклаут», 2010. 367 с.

14. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку. Київ : Нац. ін-т проблем міжнародної безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України, 2008. 48 с.

15. Дарнопих Г. Ю. Економічна безпека держави в умовах трансформаційної економіки : автореф. дис. ... к.е.н. Харків, 1999. 20 с.

16. Шлемко В., Бінько І. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : монографія. Київ : НІСД, 1997. 144 с.

17. Єрмошенко М., Горячева К. Фінансова складова економічної безпеки: держава і підприємство : наук. моногр. Київ : Нац. академія управління, 2010. 232 с.

18. Жихор О., Баранова В. Сучасні загрози економічній безпеці України. Вісник Національного банку України. 2015. С. 71–75.

19. Індекс сприйняття корупції – 2018. Transparency international. Official web-site. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjniattya-koruptsiyi-2018/> (дата звернення: 25.05.2019).

20. Каламбет (Юдіна) С. В., Кириленко Б. О., Економічна безпека як багаторівнева система. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. № 5. С. 344–349.

21. Капустин Н. Экономическая безопасность отрасли и фирмы. *Бизнесинформ*. 1999. № 11–12. С. 45–47.

22. Мандзіновська Х. Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та проблеми забезпечення. *Наукові записки*. 2016. № 2 (53). С. 159–166.

23. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.213. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#n9> (дата звернення: 25.05.2019).

24. Мунтіян В. І. Економічна безпека України. Київ : КИИЦ, 1999. 463 с.

25. Наші Гроші. URL: <http://merezha.nashigroshi.org/pro-nashi-hroshi-merezha/> (дата звернення: 25.05.2019).

26. Об'єднання. Херсонський обласний благодійний фонд. URL: <https://www.fundunion.org/2011/03/blog-post.html> (дата звернення: 25.05.2019).

27. Попадинець Н. М. Основні чинник забезпечення економічної безпеки України. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2016. Вип. 2 (118). С. 20–23.

28. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: ЗУ. Документ № 1702-VII. Редакція від 24.11.2018.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-18> (дата звернення: 25.05.2019).

29. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: Указ Президента України № 68/2016 від 26.02.2016 р. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/68/2016> (дата звернення: 25.05.2019).

30. Рузвельт Ф. Д. Беседы у камина. Москва : ИТРК, 2003. 408 с.

31. Стратегія національної безпеки. Затверджено Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#n7> (дата звернення: 25.05.2019).

32. Третяк В., Гордієнко Т. Економічна безпека: сутність та умови формування. *Економіка та держава*. 2010. №1. С. 6–8.

33. УКР.АВ. URL: <https://ukr.aw/pro-nas/> (дата звернення: 25.05.2019).

34. Хвороба суспільства. Закон і Бізнес. URL: https://zib.com.ua/ua/print/45780-sociologi_neuryadovi_organizacii_shilni_do_korupcii.html (дата звернення: 25.05.2019).

35. Центр реформ і розвитку URL: <https://www.facebook.com/cvCRD/> (дата звернення: 25.05.2019).

36. Чесно. Громадський рух. URL: <https://www.chesno.org/> (дата звернення: 25.05.2019).

37. Шайдоров О. Основні загрози економічної безпеки держави та шляхи зменшення їхнього руйнівного впливу. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2014. Вип. 36. С. 52–59.

38. Яремко І. І. Економічна безпека як складова національної безпеки держави. – URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitst-ream/ntb/22426/1/43-Yaremko-74-75.pdf> (дата звернення: 25.05.2019).

Баранецька Ольга Вікторівна

*к. е. н., доцент кафедри економічної безпеки та
фінансових розслідувань,*

Тернопільський національний економічний університет

Падалка Андрій Миколайович

*к. ю. н., в. о. завідувача кафедри фінансових розслідувань,
Університет державної фіскальної служби України*

ПРОБЛЕМАТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРГОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ФІНАНСОВИХ ДИСБАЛАНСІВ

Питання державного боргу, зовнішніх і внутрішніх запозичень, їх структурного співвідношення, можливості мінімізації державного боргового тягаря актуальні завжди. Для будь-якої країни, особливо в умовах сучасних нестійких глобалізаційних процесів, які виникають під впливом різноманітних гібридних загроз, питання досягнення боргової безпеки держави є злободенним і вимагає негайного вирішення.

Проблематика забезпечення боргової безпеки України актуалізується через наявність фінансово-економічних дисбалансів, недосконалість національного законодавчого поля та численної кількості правових деліктів, обмеженість фінансових ресурсів під час входження держави в стадію пікових виплат за зовнішніми борговими зобов'язаннями. Відповідно, значна увага урядовців і вчених приділяється дослідженням щодо можливостей формування прийнятних обсягів боргових зобов'язань, вдосконалення дієвої практики управління внутрішньою та зовнішньою заборгованістю, забезпечення ефективності реалізації боргової політики, визначення пріоритетних напрямів співробітництва України з міжнародними донорами, що сприятиме недопущенню

наближення нашої держави до стану неконтрольованого дефолту, мінімізації деструктивних впливів на національний фінансовий сектор, оптимальному вирішенню проблематики надмірного боргового тягаря, реалізації необхідних для економічного зростання багатосекторіальних структурних реформ у державі.

З огляду на це дослідження тематики боргової безпеки України, визначення напрямів її зміцнення є важливим питанням сьогодення.

Однією із важливих складових фінансової безпеки держави є її боргова безпека, яка характеризується відповідним рівнем внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування й ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатнім для задоволення визначених соціально-економічних потреб, що не провокує виникнення надмірного боргового навантаження, не загрожує втраті суверенітету держави та стабільності її фінансовій системі загалом. Водночас необхідно, щоб держава зберігала економічну можливість вчасно виконувати зобов'язання щодо погашення основних сум боргів і відсотків за ними, тобто потрібно підтримувати належний рівень платоспроможності та кредитного рейтингу.

Досліджуючи боргову сферу України, варто зауважити, що вона характеризується певними параметрами.

Спостерігається стрімка тенденція до зростання загальних обсягів суверенного боргу України (рис. 1). Майже вдвічі збільшився цей показник до позначки у 2141,69 млрд. грн. за станом на 31.12.2017 р. відповідно до аналогічного показника 31.12.2014 р.

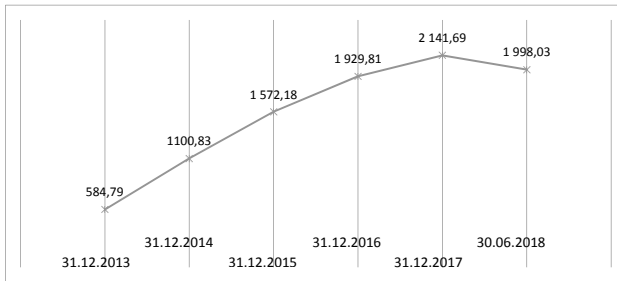

Рис. 1. Загальна сума державного та гарантованого державою боргу, млрд. грн. [4; 8].

Граничний обсяг державного та гарантованого державою боргу за станом на 31.12.2018 р. передбачено на рівні 2746,9 млрд. грн. (державного боргу – 1998,26 млрд. грн., гарантованого державою боргу – 747,55 млрд. грн.) [7].

Економічною проблемою та загрозою борговій безпеці України є збільшення питомої ваги зовнішньої складової в структурі суверенного боргу України (рис. 2), що свідчить про посилення залежності вітчизняної економіки від міжнародних донорів.

Рис. 2. Зовнішній борг України, млрд. грн.

Джерело: складено за даними [4].

Зауважимо, що збільшення обсягу зовнішнього боргу відбулося за рахунок зобов'язань за випущеними цінними паперами на зовнішньому ринку (574,46 млрд. грн., або 20,47 млрд. дол. США) та заборгованістю перед міжнародними фінансовими організаціями (407,47 млрд. грн., або 14,52 млрд. дол. США), найбільшими кредиторами серед яких є такі: Міжнародний валютний фонд (загальна сума боргу 11,0 млрд. дол. США, з них державного боргу – 4,2 млрд. дол. США і гарантованого боргу – 6,8 млрд. дол.), Міжнародний банк реконструкції та розвитку (державний борг – 4,9 млрд. дол. США і гарантований – 0,5 млрд. дол. США) та ЄС (загальний обсяг боргу – 3,3 млрд. дол. США) [13].

Збільшення обсягу державного та гарантованого державою боргу України говорить про високе боргове навантаження (рис. 3), що є значною загрозою борговій безпеці держави. Упродовж останніх років простежується тенденція максимізації обсягу державного та гарантованого державою боргу й перевищення граничної межі у 60% ВВП, передбаченої Бюджетним кодексом України. Значення цього показника за підсумками 2017 р. хоча й знизилося до 71,8% ВВП (проти 80,9% на кінець 2016 р.), але згідно із Законом про Державний бюджет України на 2018 р. воно передбачено на рівні 82,4% ВВП [7].

Черговим поштовхом для посилення деформаційних процесів вітчизняної економіки може стати зростання тиску боргових виплат на державний бюджет. Так, найбільший борговий тиск на державний бюджет створювали виплати за державним боргом, їх загальний обсяг на кінець 2017 р. становив 474,0 млрд. грн. (проти 207,19 млрд. грн. у 2016 р.), у т. ч.: фактичні загальні видатки на обслуговування державного боргу впродовж 2017 р. збільшились на 14,7 млрд. грн., або на 15,3%, і становили 110,5 млрд. грн. (проти 95,8 млрд. грн. за підсумками 2016 р.); обсяг бюджетних

витрат на погашення державного боргу у 2017 р. порівняно із попереднім роком збільшився в 3,3 разу (на 252,1 млрд. грн.) і становив 363,5 млрд. грн. (у т. ч. 297,0 млрд. грн. – виплати за внутрішнім боргом та 66,5 млрд. грн. – виплати за зовнішнім боргом) [1; 2].

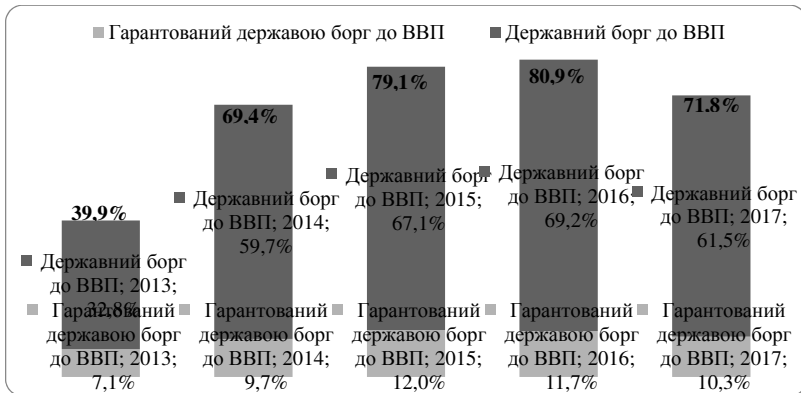

Рис. 3. Динаміка співвідношення державного та гарантованого державою боргу та ВВП у 2013 – 2017 рр., %
Джерело: складено за даними [4; 8].

У 2018 р. загальні виплати за державним боргом передбачені на рівні 305,93 млрд. грн., з них на погашення державного боргу заплановано 175,73 млрд. грн., а обсяг платежів з обслуговування державного боргу – 130,20 млрд. грн., або 14,3% видатків загального фонду державного бюджету поточного року.

Критичні обсяги платежів за зовнішніми зобов'язаннями впродовж найближчих 5 років посилюють ризик неплатоспроможності держави. Україна має виплатити більше 40,0 млрд. дол. США за зовнішніми боргами. Згідно з графіком виплат у 2018 р. на погашення та обслуговування

зовнішнього державного та гарантованого державою боргу необхідно понад 6,5 млрд дол. США, а в разі негативного рішення Апеляційного суду Лондона щодо сплати боргу сума виплат зросте до 9,5 млрд. дол. США. Пікові боргові виплати зовнішнім кредиторам впродовж 2019–2021 рр. становитимуть від 8,5 млрд. дол. США до 10 млрд. дол. США щорічно [13].

Ще однією загрозою борговій безпеці України є наявність низької ефективності управління простроченою заборгованістю перед державним бюджетом за кредитами (позиками), залученими державою або під державні гарантії, причинами формування якої є наявність проблем у відповідних галузях, неефективність менеджменту підприємств і нерентабельність проектів. Такі тенденції вказують на недосконалості механізмів управління гарантованим державою боргом і сприяють посиленню бюджетного ризику за рахунок додаткових втрат у разі настання гарантійних випадків.

Недоотримання планових зовнішніх надходжень до бюджету від міжнародних кредиторів сприяє посиленню бюджетного ризику. За підсумками 2017 р. надходження від державних зовнішніх запозичень на фінансування державного бюджету становили 103,4 млрд. грн. (за рахунок випуску облігацій зовнішньої державної позики (ОЗДП) – 44,2 млрд. грн.; отримання кредитів на фінансування дефіциту загального фонду Державного бюджету й рефінансування державного боргу – 51,8 млрд. грн.; за рахунок коштів на реалізацію спільних з МФО інвестиційних проектів до спеціального фонду державного бюджету – 7,4 млрд. грн., що на 53,8% менше запланованих.

Для зменшення пікового навантаження на державний бюджет з погашення державного боргу у 2019–2020 рр. частина залучених коштів від нового випуску ОЗДП у сумі 44,2 млрд. грн. (1,68 млрд. дол. США) використана для

здійснення обміну / викупу разом з виплатою нарахованих відсотків за ОЗДП 2015 р. першої та другої серій з доходністю 7,75% (з погашенням у 2019 р. на основну суму 1,2 млрд. дол. США та з погашенням у 2020 р. – на основну суму 0,4 млрд. дол. США) [13].

Загрозою борговій безпеці України є погіршення стану співпраці уряду з МФО в частині обмеження фінансування національної економіки зовнішніми кредитами. Через невиконання вимог МВФ Україна недоотримала значний ресурс, який важливий для здійснення структурних реформ у країні з метою забезпечення позитивних макроекономічних зрушень.

Поглиблення співпраці з міжнародними кредиторами впродовж останніх років було зосереджено на питаннях залучення до спеціального фонду бюджету коштів від МФО, урядів іноземних держав і міжнародних банків для реалізації інвестиційних проектів і підвищення ефективності їх використання, оскільки проблемою залишається низький рівень вибірки коштів. Проблемним питанням у процесі реалізації інвестиційних проектів є низький рівень освоєння коштів. Впродовж 2017 р. за 11 інвестиційними проектами плановим загальним бюджетом 3,5 млрд. грн. вибірка коштів для їх реалізації за 5 проектами не розпочиналася взагалі, а за 8 проектами – освоєння коштів становило 1,73 млрд. грн., або 28,7% плану [3; 6].

На рис. 4 відображено проблемні та позитивні аспекти співпраці України з міжнародними донорами.

Дані рис. 4. показують негативний (деструктивний) вплив наявних проблем за зовнішніми запозиченнями та потенційних негараздів, які можуть виникнути у разі припинення зовнішнього кредитування української економіки міжнародними донорами, на боргову безпеку України та перешкоджають досягненню національних (економічних) інтересів громадян, суспільства, державності.

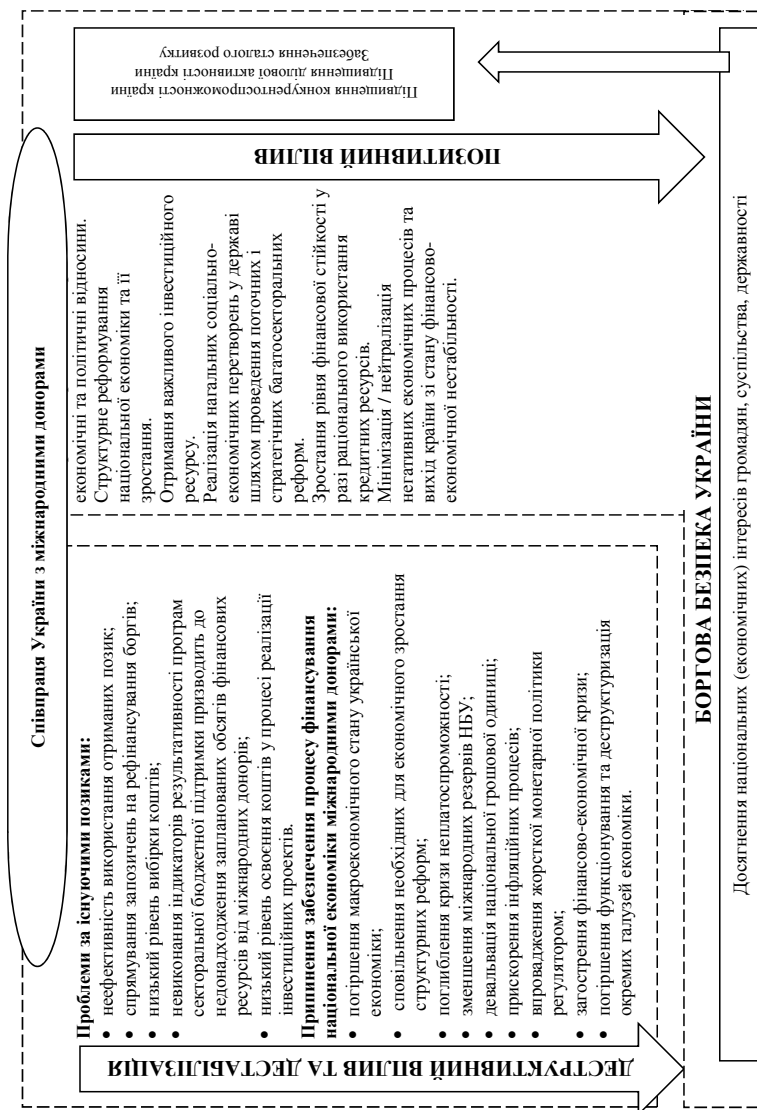

Рис. 4. Проблемні та позитивні аспекти співпраці України з міжнародними донорами

Дані рис. 4. відображають негативний (деструктивний) вплив наявних проблем за зовнішніми запозиченнями та потенційних негараздів, які можуть виникнути у разі припинення зовнішнього кредитування української економіки міжнародними донорами, на боргову безпеку України та перешкоджають досягненню національних (економічних) інтересів громадян, суспільства, державності.

На сьогодні актуалізується пошук шляхів подолання проблемних питань співпраці з міжнародними донорами, зокрема МВФ, задля забезпечення фактичного продовження кредитної програми та проведення консультацій щодо нової програми фінансування.

Загалом сприятливий характер взаємодії України з міжнародними донорами з метою залучення зовнішніх кредитних ресурсів, застосування трансформаційних підходів до управління боргом, спрямування запозичених коштів на фінансування інвестиційних програм, у т.ч. у високотехнологічні галузі вітчизняної економіки, слугуватимуть прискоренню інтеграції України в міжнародні економічні та політичні відносини, забезпеченню структурному реформуванню національної економіки та її зростанню, реалізації нагальних соціально-економічних перетворень у державі шляхом проведення поточних і стратегічних багатосекторальних реформ, зростанню рівня фінансової стійкості у разі раціонального використання кредитних ресурсів, мінімізації / нейтралізації негативних економічних процесів та виходу країни зі стану фінансово-економічної нестабільності, що позитивно впливатиме на боргову безпеку України (рис. 4).

Реалізація головних завдань зі структурного реформування вітчизняної економіки в контексті забезпечення стратегічного розвитку держави в умовах обмеженості фінансових ресурсів, вразливості національної економіки до впливу зовнішніх та внутрішніх викликів вимагає трансформації

підходів не лише до управління державним боргом України, а й щодо співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями за такими основними напрямками (табл. 1).

Таблиця 1

Систематизація пріоритетних підходів щодо співробітництва України з міжнародними фінансовими організаціями

Найменування завдання	Напрями реалізації завдання
Активізація взаємодії з МФО щодо здійснення зовнішніх запозичень та підвищення ефективності їх використання	<ul style="list-style-type: none"> ● розроблення та затвердження Стратегії співробітництва України з МФО в питаннях залучення та використання кредитної та технічної допомоги з подальшою її імплементацією; ● удосконалення нормативно-правового забезпечення щодо регулювання партнерських взаємовідносин між Україною та МФО, зокрема: державноприватного партнерства та системи управління на стадії оцінки потенційних проєктів, їх підготовки в процесі реалізації та нагляду за впровадженням; ● запровадження середньострокового бюджетного прогнозування та посилення контролю за використанням кредитних коштів; ● посилення взаємодії України з іншими країнами-позичальницями з метою формування консолідованої позиції щодо реформування підходів до кредитування з урахуванням інтересів країн-позичальниць; ● підвищення ефективності менеджменту в процесі реалізації проєктів за фінансової підтримки міжнародних фінансових організацій, зокрема: забезпечення прозорості, організаційної адекватності та технічної оптимізації в частині виділення коштів, проведення тендерних процедур та здійснення закупівель з використанням сучасних передових технологій (електронних систем); ● запровадження дієвого механізму щодо управління та контролю за реалізацією проєктів (програм) транскордонної (прикордонної) взаємодії (створення Національного агентства з питань управління та нагляду).
Продовження чинної Програми розширеного фінансування з боку МВФ та можливості запровадження нової кредитної програми	<ul style="list-style-type: none"> ● забезпечити компромісне вирішення щодо виконання головних умов взаємодії за програмою кредитного фінансування; ● активізувати взаємодії щодо залучення зовнішніх ресурсів (у т. ч. від інших донорів) в умовах пікових боргових платежів; ● розробити сценарій та проведення консультацій з МВФ щодо продовження терміну дії чинної Програми розширеного фінансування та можливої реструктуризації зовнішнього боргу на засадах дотримання національних інтересів; ● утримувати баланс у подальших політичних та фінансових відносинах України з МВФ як необхідної умови упередження фінансових ризиків у процесі структурного реформування; ● посилити взаємодії в напрямку надання консультативної, експертної допомоги при реалізації Стратегії управління державним боргом; використовувати можливості співпраці з МВФ для активізації взаємодії з іншими міжнародними фінансовими інститутами та іншими зовнішніми інвесторами.

Продовження табл. 1

Зменшення залежності від зовнішнього фінансування	<ul style="list-style-type: none"> ● поглиблення співробітництва у сфері залучення прямих і портфельних іноземних інвестицій у високотехнологічні галузі української економіки; ● сприяння залученню спільних проектів з МФО, орієнтованих на виготовлення вітчизняних високотехнологічних товарів та створення умов для їх просування на європейські ринки, підвищенню рівня конкурентоспроможності вітчизняної продукції та українських технологій; ● розширення переліку пріоритетних проектів розвитку приватного сектору економіки за рахунок можливого перегляду вітчизняних законодавчих обмежень, зокрема щодо розблокування бар'єрів кредитування розвитку муніципальної інфраструктури; ● поглиблення аналізу та контролю раціональності використання кредитних ресурсів міжнародних фінансових організацій з метою підвищення ефективності реалізації спільних проектів соціально-економічного розвитку, забезпечення структурного реформування економіки за пріоритетними для України напрямками.
---	---

Джерело: побудовано за даними [13].

Під час загострення проблем боргової сфери питання ефективної реалізації боргової політики з метою зміцнення боргової безпеки України є надзвичайно актуальним.

З метою оптимізації боргової політики нашої держави в умовах фінансово-економічних дисбалансів першочерговими заходами держави має бути вдосконалення нормативно-правового забезпечення шляхом прийняття закону про державний борг, що сприятиме нейтралізації суперечностей між положеннями окремих нормативних актів щодо питань погашення й обслуговування державного боргу, визначатиме основні пріоритети та напрями боргової політики.

Окрім того, залучення кредитних ресурсів необхідно визначати в обсягах, необхідних для реалізації програм інвестиційно-інноваційного розвитку країни, що матиме позитивний ефект у майбутніх періодах.

Водночас немалі зусилля уповноваженим органам влади варто спрямувати на скорочення частки зовнішньої заборгованості в загальному обсязі загального та гарантованого державою боргу України, оскільки зовнішні позики призводять до вивезення капіталу з країни у зв'язку з тим, що за суттю

вони є продажем нерезидентам права на отримання частини прибутку резидентів України.

Уряд має проводити постійний моніторинг структури та розмірів державного боргу для того, щоб вживати необхідні заходи їх оптимізації та забезпечувати реалізацію довгострокового стратегічного прогнозування з метою досягнення збалансованості бюджету, стабільного економічного зростання та стійкості фінансової системи.

В умовах зростання пікових виплат за борговими зобов'язаннями доцільно посилити співпрацю України з міжнародними кредиторами, що сприятиме недопущенню збільшення ризику неплатоспроможності держави, а також забезпечить покращенню макроекономічної ситуації в країні.

Здійснення ефективної боргової політики передбачає розробку концепції боргової стратегії, в якій державний борг розглядатиметься як інструмент економічного зростання [5]. Поступова оптимізація процесу формування, обслуговування та погашення боргу може бути досягнута шляхом запровадження дієвого контролінгу державного боргу та застосування ефективної боргової політики [14].

Зауважимо, що основні положення щодо трансформації вітчизняної боргової політики та принципи її реалізації (безумовності, мінімізації ризиків, оптимальності, збереження фінансової незалежності, прозорості та стабільності) відображені в розробленій та затвердженій Середньостроковій стратегії управління державним боргом на 2017–2019 рр. [11] відповідно до Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 рр. [12] та Плану заходів з реалізації Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 рр. [9; 10].

Успішність боргової політики великою мірою залежить від визначення її пріоритетів та цілей, що реалізуються через низку завдань, зокрема [6]:

- досягнення безпечного рівня індикаторів боргової безпеки;
- підвищення ефективності здійснення запозичень з огляду на умови залучення та зменшення вартості боргу;
- підвищення ефективності використання запозичених коштів;
- забезпечення своєчасної та повної виплати суми основного боргу та нарахованих відсотків;
- стимулювання процесів інвестування у виробництво за рахунок державних гарантій під час здійснення позик;
- створення якісної нормативно-правової бази й ефективної системи обліку та контролю за державним боргом.

Щодо вітчизняної системи управління державним боргом, то визначальними її цілями в короткостроковому періоді є такі:

- фінансування державного бюджету за мінімально можливою вартістю обслуговування державного боргу з урахуванням ризиків;
- забезпечення ефективного функціонування внутрішнього ринку державних цінних паперів;
- розширення доступу до міжнародного ринку капіталу.

Пріоритетні завдання у сфері управління державним боргом України в короткостроковому періоді відображені у табл. 2. Їх виконання може бути реалізоване уповноваженими органами влади (Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, Міністерством фінансів України, Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Національним банком України, Державною фіскальною службою) в межах їх повноважень.

Таблиця 2

**Систематизація пріоритетних завдань
у сфері управління державним боргом України
в короткостроковому періоді**

Найменування завдання	Напрями реалізації завдання
Для наближення та утримання боргових показників в безпечових межах	<ul style="list-style-type: none"> ● затвердження Основних напрямів бюджетної політики на 2019-2021 рр. із встановленими обмеженнями, зокрема, щодо боргових показників, забезпечення яких в наступних роках спрямовані на зміцнення фінансової стійкості та економічного зростання; ● законодавче закріплення заборони у проекті закону «Про державний бюджет» на відповідний рік щодо можливості здійснення державних запозичень понад встановлені обсяги і коригування граничного обсягу державного боргу; ● прийняття змін до Бюджетного кодексу України в частині запровадження адаптованих до вітчизняних умов фіскальних правил «нового покоління» за досвідом країн ЄС як чинника посилення бюджетної дисципліни та зниження боргового навантаження.
З метою підвищення ефективності управління гарантованим боргом	<ul style="list-style-type: none"> ● розроблення та законодавче врегулювання механізму активізації розрахунків суб'єктів господарювання за простроченою заборгованістю; ● законодавче закріплення та імплементація норми щодо забезпечення правом власності позичальника отриманих від держави гарантійних зобов'язань; ● збільшення розмірів плати підприємств – позичальників за надання державою гарантій (з діючих 1% – до 3% суми цих гарантій).
Підвищення ефективності залучення фінансових ресурсів на внутрішньому ринку	<ul style="list-style-type: none"> ● розширення бази інвесторів у середньо- та довгострокові боргові інструменти за рахунок використання потенціалу органів місцевого самоврядування, страхових компаній, НПФ, домогосподарств; ● посилення заходів з підвищення ефективності ринку державних цінних паперів та зниження вартості обслуговування державного боргу в середньо- і довгостроковій перспективі, зокрема сприяння розширенню ємності боргового портфеля (зокрема, за рахунок деривативів) та підвищення ліквідності боргових інструментів; ● стимулювання банківського кредитування економіки, зокрема: створення національної програми відновлення кредитування вітчизняних товаровиробників; підвищення довіри до банківського сектору за рахунок збільшення сум відшкодування власникам депозитів.

Продовження табл. 2

Для підвищення ефективності управління зовнішнім державним боргом України	<ul style="list-style-type: none"> ● розробка та законодавче закріплення Закону України «Про зовнішній борг»; ● продовження заходів із оптимізації структури державного боргу із зменшення частки зовнішніх запозичень та збільшення середнього терміну до їх погашення шляхом рефінансування боргу за рахунок дешевших запозичень; введення обмежень щодо його частки із плаваючою ставкою та короткостроковою заборгованості; ● посилення контролю за станом реалізації інвестиційних проєктів; ● забезпечення умов для відновлення співпраці з міжнародними фінансовими організаціями, особливо з питань відновлення пільгового кредитування, проведення консультацій з МВФ щодо нової програми фінансування та можливих сценаріїв з реструктуризації зовнішньої заборгованості.
---	---

Джерело: побудовано за даними [2; 6; 13].

Підсумувавши усе сказане вище, зауважимо, що діагностика безпекового стану боргових параметрів національної економіки дало змогу ідентифікувати такі ризики та загрози борговій безпеці України: зростання загальних обсягів суверенного боргу нашої держави; збільшення питомої ваги зовнішньої складової в структурі суверенного боргу України; високе боргове навантаження; зростання тиску боргових виплат на державний бюджет; недоотримання планових зовнішніх надходжень до бюджету від міжнародних кредиторів та невизначеність у подальшій співпраці з міжнародними донорами; наявність низької ефективності управління простроченою заборгованістю перед державним бюджетом за кредитами (позиками), залученими державою або під державні гарантії; недосконалість нормативно-правової бази формування, використання, обслуговування та погашення державного боргу України, відсутність закону про державний зовнішній борг України; відсутність прийнятної концепції та дієвого механізму управління державним боргом; обмеженість боргових інструментів для здійснення державних запозичень тощо.

Основними напрямками дотримання та зміцнення боргової безпеки України визначимо: удосконалення законодавчого забезпечення формування, обслуговування, погашення та використання внутрішньої та зовнішньої заборгованості; вдосконалення дієвої практики управління заборгованістю держави; ефективність поліпшення державних запозичень; забезпечення ефективності боргової політики щодо надання державних гарантій; чітке визначення й обґрунтування необхідності залучення боргових ресурсів у національну економіку; розширення джерел залучення ресурсів за рахунок внутрішніх можливостей (розвиток внутрішнього фінансового ринку та покращення його функціонування з метою мінімізації вартості державних запозичень, розширення кола інвесторів через активізацію страхового ринку, ринку державних цінних паперів тощо); ефективність використання отриманих позик, векторність їх спрямування на забезпечення інноваційного розвитку, соціально-економічної стабільності та зростання.

Список використаних джерел

1. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році». Київ : НІСД, 2017. 928 с.

2. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році». Київ : НІСД, 2018. 688 с.

3. Висновки Рахункової палати про виконання Закону України «Про державний бюджет України на 2017 рік». URL: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog /document/16755386/Vysn_RP_10-4_2018.pdf? subportal=main (дата звернення : 1.05.2019 р.).

4. Державний борг та гарантований державою борг. – URL: <https://www.minfin.gov.ua/news/borg/derzhavnyi-borh-ta-harantovanyi-derzhavoiu-borh> (дата звернення : 1.05.2019 р.).

5. Жиленко С. М. Боргова політика України: тенденції та перспективи. – URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/economy/2012/189-177-4.pdf> (дата звернення : 2.05.2019 р.).

6. Забезпечення ефективності здійснення запозичень в системі управління державним боргом України. – URL: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Londar-8f556.pdf> (дата звернення : 2.05.2019 р.).

7. Закон України «Про Державний бюджет України на 2018 рік» № 2246-VIII. – URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-19> (дата звернення : 1.05.2019 р.).

8. Звіт Міністерства фінансів про виконання бюджету за 2017 рік. – URL: <https://agropolit.com/blog/248-zvit-ministerstva-finansiv-pro-vikonannya-byudjet-u-na-2017-rik>. (дата звернення : 1.05.2019 р.).

9. Про внесення змін до плану заходів з реалізації Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017 – 2020 рр. / розпорядженням КМУ № 267-р від 25.04.2018. – URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/267-2018-%D1%80> (дата звернення : 3.05.2019 р.).

10. «Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017 – 2020 рр.». – URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/415-2017-p> (дата звернення : 2.05.2019 р.).

11. Про затвердження Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2017 – 2019 рр. / розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 грудня 2017 р. № 905. – URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/905-2017-%D0%BF> (дата звернення : 2.05.2019 р.).

12. Про схвалення Урядом Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017 – 2020 рр. – URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80/page2> (дата звернення 1.05.2019 р.).

13. Співпраця України з МФО як чинник боргової політики держави. – URL: [http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Analit_Londar.-\(1\)-c5059.pdf](http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Analit_Londar.-(1)-c5059.pdf) (дата звернення : 3.05.2019 р.).

14. Сударікова К. Г. Проблеми державного боргу та оптимізація боргової політики України. – URL: http://www.rusnauka.com/1_KAND_2010/Economics/3_57231.doc.htm (дата звернення : 2.05.2019 р.).

Білоус Ірина Ігорівна

*к. е. н., доцент кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань,
Тернопільський національний економічний університет*

АКТУАЛЬНІ ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ ТА ШЛЯХИ ЇХ НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ

Економічна безпека є важливою складовою національної безпеки. Насамперед, високий рівень економічної безпеки свідчить про захищеність національних інтересів у сфері економіки. Від ефективної системи економічної безпеки залежить і реалізація ефективної соціальної політики, зростання національної конкурентоспроможності, забезпечення економічного розвитку держави, військово-політична стабільність, надійна обороноздатність тощо. Саме економічній безпеці відводиться головна роль у системі національної безпеки

держави. В Україні основою національних інтересів у сфері економічної безпеки є створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя та добробуту населення. За роки незалежності державні інституції розробили велику кількість різноманітних економічних програм та стратегій, однак вони не дали належних результатів. Таким чином, проблема економічної безпеки України, яка має важливе значення не лише в рамках сфери національної безпеки, а й контексті загального рівня розвитку країни є доволі актуальною.

Варто зазначити, що законодавче визначення поняття «економічна безпека» міститься в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, які затверджені Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 р., і визначається як стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання. Отже, насамперед, економічна безпека має бути спрямована на захищеність національних інтересів у сфері економіки від внутрішніх та зовнішніх загроз.

Внутрішні і зовнішні загрози зумовлюють недостатній рівень стабільності економіки, внаслідок чого знижується рівень економічної безпеки нашої держави. Для забезпечення економічної безпеки важливо відстежувати і оцінювати рівень загроз. У Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України було зазначено, що загрози економічній безпеці нашої держави – це сукупність наявних та потенційно можливих явищ і чинників, що створюють небезпеку для реалізації національних інтересів в економічній сфері. Таким

чином, загрози це такі явища, які можуть дестабілізувати економічну безпеку, створюючи перепони на шляху для нормального розвитку економіки, та створити небезпеку незалежному державному існуванню й добробуту населенню нашої держави.

У Законі України «Про основи національної безпеки України» від 2003 р. було прописано основні загрози в економічній сфері, зокрема:

- суттєве скорочення внутрішнього валового продукту, зниження інвестиційної та інноваційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу, зменшення досліджень у стратегічно важливих напрямках інноваційного розвитку;

- ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки;

- нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, в тому числі фінансової (фіскальної) політики держави;

- відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам;

- зростання кредитних ризиків;

- критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, агропромислового комплексу, системах життєзабезпечення;

- критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку;

- нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером та низькою питомою вагою продукції з високою часткою доданої вартості;

- велика боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів;

- небезпечне для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу в стратегічних галузях економіки;
- критичний стан з продовольчим забезпеченням населення;
- неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів;
- «тонізація» національної економіки;
- переважання в діяльності управлінських структур особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними тощо.

Цей Закон втратив свою чинність у 2018 р. з прийняттям Закону України «Про національну безпеку України». Утім у новому Законі лише «визначаються та розмежовуються повноваження державних органів у сферах національної безпеки і оборони, створюється основа для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки і оборони, сил безпеки і сил оборони, визначається система командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони, запроваджується всеосяжний підхід до планування у сферах національної безпеки і оборони, забезпечуючи у такий спосіб демократичний цивільний контроль над органами та формуваннями сектору безпеки і оборони». В Законі зазначається, що основним документом довгострокового планування, згідно з яким визначаються основні напрями державної політики у сфері національної безпеки, є Стратегія національної безпеки України. Основним змістом економічних реформ у Стратегії визначено створення умов для подолання бідності й надмірного майнового розшарування в суспільстві, наближення соціальних стандартів до рівня держав Центральної і Східної Європи – членів ЄС, досягнення економічних критеріїв, необхідних

для набуття Україною членства в ЄС. Згідно зі Стратегією до основних загроз економічній безпеці належать такі :

– агресивні дії Росії (військова агресія, окупація українських територій тощо), що здійснюються для виснаження нашої економіки;

– корупція та неефективна система державного управління;

– економічна криза, виснаження фінансових ресурсів держави, зниження рівня життя населення, зокрема:

● монопольно-олігархічна, низькотехнологічна, ресурсовитратна економічна модель;

● відсутність чітко визначених стратегічних цілей, пріоритетних напрямів і завдань соціально-економічного, воєнно-економічного та науково-технічного розвитку України, а також ефективних механізмів концентрації ресурсів для досягнення таких цілей;

● високий рівень «тонізації» та криміналізації національної економіки, кримінально-кланова система розподілу суспільних ресурсів;

● деформоване державне регулювання і корупційний тиск на бізнес;

● надмірна залежність національної економіки від зовнішніх ринків;

● неефективне управління державним боргом;

● зменшення добробуту домогосподарств та зростання рівня безробіття;

● активізація міграційних процесів унаслідок бойових дій;

● руйнування економіки та систем життєзабезпечення на тимчасово окупованих територіях, втрата їх людського потенціалу, незаконне вивезення виробничих фондів на територію Росії тощо.

Як бачимо, кризові явища, які дестабілізують економічну безпеку України, набули сталого характеру. Сьогодні, як і ра-

ніше, виокремлюють велику кількість загроз та проблем у сфері забезпечення економічної безпеки нашої держави, що підтверджено рівнем інтегрального показника економічної безпеки, розрахованим відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013 р. Його оптимальне значення повинне становити 100%, проте згідно з даними Міністерства за останні роки його рівень не піднімається вище 50%, що характеризує незадовільний стан економічної безпеки (рис. 1).

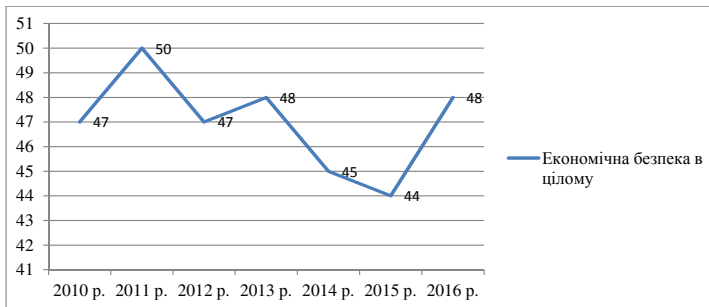

Рис. 1. Динаміка інтегрального показника рівня економічної безпеки України за 2010–2016 рр., %*

Джерело: складено автором за даними [5].

Враховуючи, що в 2015 р. відбулося значне погіршення економічної ситуації в нашій державі, зокрема: падіння банківської системи, значна девальвація гривні, окупація промислово розвинутих територій, а також втрата підприємств на цих територіях, торговельні санкції з боку Росії щодо українських аграрних, хімічних і продуктових компаній, значна міграція переселенців з окупованих територій, а інтегральний показник впав лише на один пункт, показує, на нашу думку, що розрахунок цього показника не відповідає реальності і є не об'єктивним.

Варто зазначити, що інтегральний показник економічної безпеки складається з 9 середньозважених субіндексів (складові економічної безпеки). Згідно з «Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» складовими економічної безпеки є такі: виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова безпека (рис. 2).

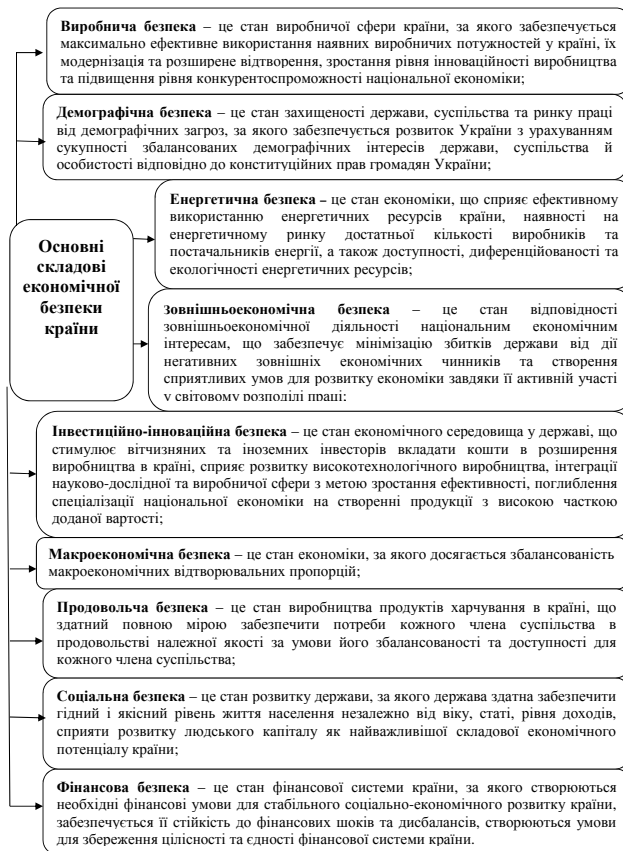

Рис. 2. Складові економічної безпеки України

Джерело: складено автором за даними [9].

Кожний індикатор має свій ваговий коефіцієнт, що вказує на ступінь внеску в забезпечення безпеки кожної складової (табл. 1).

Таблиця 1

Вагові коефіцієнти для розрахунку інтегрального показника економічної безпеки

№	Субіндекси економічної безпеки	Значення вагового коефіцієнта
1	Виробнича безпека	0,1218
2	Демографічна безпека	0,0913
3	Енергетична безпека	0,1148
4	Зовнішньоекономічна безпека	0,1095
5	Інвестиційно-інноваційна безпека	0,1089
6	Макроекономічна безпека	0,1224
7	Продовольча безпека	0,1007
8	Соціальна безпека	0,1013
9	Фінансова безпека	0,1294

Джерело: складено автором за даними [9].

Варто зазначити, що головним критерієм кожної складової економічної безпеки є реалізація національних інтересів у відповідних сферах. Як бачимо з табл. 1, основу в розрахунку інтегрального показника становлять такі складові економічної безпеки, як: фінансова, макроекономічна та виробнича безпека. За останніми даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, практично усі складові знаходяться в небезпечній і незадовільній зоні.

Як зазначалося вище, макроекономічною безпекою країни є стан економіки, за якого досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій. Основним макроекономічним показником економіки країни є ВВП

(валовий внутрішній продукт), який відображає ринкову вартість усіх кінцевих товарів та послуг, виготовлених за рік у всіх галузях економіки. Розрізняють номінальний ВВП, який виражається в фактичних цінах поточного року, і реальний ВВП, який виражається у цінах попереднього року (з поправкою на інфляцію).

За даними Державної служби статистики України, із 2010 до 2017 р. номінальний ВВП України мав постійну тенденцію до щорічного зростання. Крім цього, індекси фізичного обсягу ВВП за ці роки знижувалися нижче 100%, лише в 2014 та 2015 рр., а обсяг реального ВВП у 2010–2015 рр. не перевищував обсяг номінального ВВП попереднього року, а з 2016 р. ця тенденція змінилась у позитивну сторону. За даними Міністерства економічного розвитку та торгівлі України, з 2016 по 2018 рік реальний ВВП України зріс на 8,4%. Сукупне зростання почалося у I кв. 2016 року. Саме тоді ВВП реально відновив динаміку зростання, що вказує на незначне, але все ж таки зростання вітчизняної економіки.

Проте Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) спрогнозував погіршення зростання внутрішнього валового продукту (ВВП) з 3% до 2,5% за підсумками 2019 р. Це зниження економічного зростання аналітики банку пояснюють внутрішньою політичною невизначеністю на фоні минулих і теперішніх виборів. Що стосується запланованих на 2019–2020 рр. великих виплат за державним боргом – вони є значним ризиком для економічного розвитку України. «Тому підтримка співпраці з кредиторами залишається життєво важливим для відновлення економіки країни», – підкреслили у ЄБРР.

Також погіршив прогнозування і Світовий банк – з 2,9 до 2,7%. Міжнародний валютний фонд спрогнозував зростання ВВП України у 2019 році на рівні 2,7%.

Варто зазначити, що за даними Міністерства фінансів України, в 2015 р. було зафіксовано один з найвищих рівнів інфляції – 143,3%. Це був дуже важкий період для нашої країни, коли відбулася анексія АР Крим та розпочались військові дії в Донецькій і Луганській областях. Лише за показником природного газу індекс становив 373%, по ЖКГ – 203%, по електроенергії – 166,9%. Таке подорожчання енергоносіїв вплинуло на всі групи товарів і послуг, що відобразилось на рівні життя населення. Як бачимо, інфляція має не лише монетарний характер через девальвацію гривні, причиною інфляційного сплеску є дуже значне зростання тарифів на комунальні послуги, яке відбулося в 2016 р. У 2017 р. індекс інфляції зафіксований на рівні 113,7%, а у 2018 році він становив 109,8%.

Одним з найвагоміших чинників, які негативно впливають на економіку країни (зменшуються доходи державного бюджету, зростає зовнішній і внутрішній борг, збільшується тіньовий капітал, зменшується інвестиційна привабливість держави тощо) є тіньова економіка. Її рівень розраховується за різними методами, кожен з яких охоплює певну сферу економіки: «витрати населення – роздрібний товарооборот», метод збитковості підприємств, електричний, монетарний. Комплексним індикатором, що повною мірою характеризує явище тіньової економіки, є інтегральний показник. За даними Міністерства економічного розвитку та торгівлі України, у січні-вересні 2018 р. рівень тіньової економіки становив 32% від офіційного ВВП, що на 1 в. п. менше за показник 9 місяців 2017 р. (рис. 3).

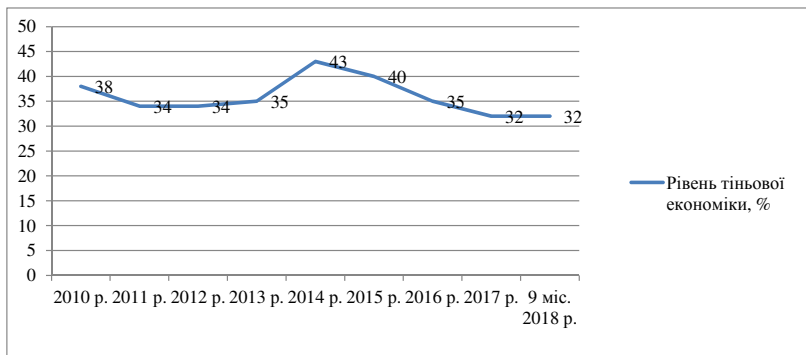

Рис. 3. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) [5]

Порівнявши аналогічні показники попередніх років, зазначимо, що 32% – це найнижчий рівень за останні 10 років. Це можна вважати одним із критеріїв оцінки ефективності здійснюваних реформ і прийняття їх суспільством.

Оптимальним рівнем тіньової економіки, який суттєво не впливає на соціально-економічні процеси і не викликає значних порушень в економіці, визначено в розмірах 5–10% ВВП. У розвинених країнах рівень тіньової економіки становить 8% ВВП, у країнах із перехідною економікою – понад 20% ВВП, у країнах, що розвиваються, – 40% ВВП. Таким чином, можна стверджувати, що в Україні рівень тіньової економіки доволі високий, що спричиняє розбалансованість окремих сфер економіки, призводить до скорочення інвестицій, зниження продуктивності праці, криміналізації суспільства тощо.

Варто зазначити, що негативна тенденція простежується і в сфері фінансової безпеки. Важливим складником фінансової безпеки є боргова безпека. За даними Міністерства фінансів України за станом на 31 грудня 2018 р. державний

та гарантований державою борг України становив 2 168,63 млрд. грн. (або 78,32 млрд. дол. США) (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка відношення державного та гарантованого державою боргу до ВВП*

Показники	2015	2016	2017	2018
Обсяг державного та гарантованого державою боргу	1 572	1 930	2 142	2 169
Номінальний ВВП	1 989	2 383	2 983	3 341
Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП	79%	81%	72%	65%

Джерело: складено за даними Міністерства фінансів України.

Відповідно до Бюджетного кодексу України загальний обсяг державного боргу та гарантованого державою боргу на кінець бюджетного періоду не може перевищувати 60% річного номінального обсягу валового внутрішнього продукту України. Дослідники встановлюють граничне значення показника відношення державного та гарантованого державою боргу до ВВП на рівні до 30–60%, проте зазначають, що більше 50% – небезпечний рівень, а більше 60% – критичний рівень. Як бачимо, з 2016 р. показник, який характеризує відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП знижується, проте знаходиться в межах критичного рівня.

Згідно з табл. 2 обсяг державного та гарантованого державою боргу кожного року зростає, що негативного впливає на фінансову безпеку, оскільки таке збільшення зумовлює зростання інфляції, випередження цін над

виплатами заробітних плат, залежність від кредиторів, погіршення якості життя населення тощо.

Для оцінки боргової стійкості України використовується широкий спектр показників, які детально розглянуто у багатьох працях. Визначають різний склад показників та різні їх граничні значення. Так, за даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України до таких показників належать: відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП (до 60%); відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП (до 25%); співвідношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу (вище 100%) тощо. Зазначимо, що, за даними Міністерства фінансів України, практично усі показники перевищують граничні норми, що негативно впливає на боргову стійкість нашої країни і, відповідно, на фінансову безпеку. Так, у 2017 р. відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП становило 51,17%; співвідношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу – 38,39%; валовий зовнішній борг у розрахунку на 1 особу (до 200 дол. США) – 2762,20 дол. США тощо.

Варто зазначити, що високий рівень боргового навантаження на національну економіку призводить до виникнення багатьох проблем та загроз. Значні обсяги боргового тягаря підвищують ризики неплатоспроможності та порушують стійкість державних фінансів.

Несприятливі тенденції відбулися також і в сфері інвестиційно-інноваційної безпеки. Так, рівень інвестиційної складової економічної безпеки України зміг би забезпечити позитивну довгострокову економічну динаміку, проте з 2014 р. цей показник знижується, за даними Міністерства фінансів України, лише за 2014–2016 рік він знизився на 17 520 млн. дол. США. Це зумовлено тим, що інвестиційний клімат України

несприятливий, зокрема через: політичну та законодавчу нестабільність, недосконалість банківської системи та фондового ринку, високої вартості кредитних ресурсів, що утрудняє отримання коштів для реалізації перспективних інвестиційних проектів, відсутністю сталої та виваженої стратегії залучення іноземного капіталу у вітчизняну економіку, також через військові дії на сході країни, високий рівень корупції в органах державної влади та тіньової економіки, гальмування реформ та несприятливості умов ведення бізнесу, негативним міжнародним інвестиційним іміджем держави тощо.

За даними Державної служби статистики України, значення основних індикаторів виробничої складової економічної безпеки України характеризуються нестабільною динамікою, зокрема в 2016 р.:

- ступінь зношення основних засобів промисловості становив 69,4% (при оптимальному значенні – 30–40% згідно з методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України);

- ступінь зношення основних засобів у будівництві – 36% (при оптимальному значенні – 30–40%);

- ступінь зношення основних засобів на підприємствах транспорту і зв'язку – 50,6% (при оптимальному значенні – 30–40%);

- ступінь зношення основних засобів у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві становив 37,3% (при оптимальному значенні – 25–35%);

- урожайність основних зернових та зерновобобових культур, ц з 1 га площі збирання на 1 листопада 2018 р. становила 35% (оптимальне значення 45–55%) тощо.

Отже, як бачимо, нормативні значення основних індикаторів виробничої складової не дотримуються.

Щодо енергетичної складової економічної безпеки, то одним із головних чинників її забезпечення є частка власних

джерел у балансі паливно-енергетичних ресурсів держави. Так, за даними Державної служби статистики з 2013 по 2017 рік виробництво електроенергії скоротилося на 41 904,8 млн. кВт/год., видобуток вугілля кам'яного – на 41 356,2 тис. т., нафти – на 784,6 тис.т., видобуток газу поступово зростає і в 2017 р. становить 20 510 млн. м куб. Таким чином, без структурних змін в українському виробництві, без впровадження ефективної програми енергозбереження та без розвитку альтернативної енергетики неможливо знизити енергозалежність України.

Сучасна демографічна ситуація в нашій державі також є реальною загрозою її економічній безпеці. Чисельність наявного населення в Україні щороку зменшується і, за даними Державної служби статистики, на 1 січня 2019 р. становило 42 153 201 осіб, середня чисельність наявного населення в 2018 р. – 42 269 802 осіб, тобто зменшилася на 116,601 тис. осіб. Крім цього, простежується низький рівень народжуваності та високий рівень смертності. Так, у 2018 р. кількість живонароджених становила 335,874 тис. осіб, померлих – 587,665 тис. осіб. Бачимо, що смертність значно перевищує народжуваність. Водночас, негативні демографічні процеси відбуваються і внаслідок трудової міграції українців, за даними МЗС України, сьогодні за кордоном легально перебувають близько 5 мільйонів громадян України.

Воєнні дії на території нашої держави, скрутне економічне становище, низькі заробітні плати та пенсії, напружена економічна ситуація протягом багатьох років, невпевненість у майбутньому – усе це породжує негативні наслідки в демографічній безпеці. Варто зазначити і наявність проблем на ринку праці, які заважають нормальному соціально-економічному розвитку як всієї країни, так і її окремих регіонів, зокрема проблеми економічної активності населення, кількісно-якісного дисбалансу між пропозицією

та попитом на робочу силу, низького кваліфікаційного рівня незайнятого та працюючого населення, а також проблеми зайнятості молоді та інвалідів, нелегальні зовнішні трудові міграції, неформалізовані внутрішні трудові міграції та тіньовий ринок праці тощо.

Демографічна безпека тісно пов'язана із соціальною, яка має забезпечити гідний рівень життя населення. Відповідно, все, що знижує якість життя, завдає шкоди конкретній людині, суспільству загалом, є факторами, які загрожують соціальній безпеці. Економічна криза в нашій державі спричинила втрату робочих місць, поширення практики невивлати заробітної плати і неефективність системи соціального захисту, що зумовило виникнення у багатьох людей почуття вразливості, стану безсилля й неможливості планувати своє майбутнє. Економічні перетворення супроводжувалися явищем поляризації українського суспільства, яке характеризувалося концентруванням матеріальних благ у руках малої кількості осіб дуже швидкими темпами та водночас прогресуючим збільшенням масштабів бідності. Бідність і соціальна нерівність є однією з найбільших проблем сучасності.

Згідно із світовим рейтингом добробуту, яким займається британський аналітичний центр The Legatum Institute, аналізуючи економіку країн, соціальну сферу, охорону здоров'я, персональну свободу, ставлення до влади і рівень розвитку підприємництва, наша держава опинилася на 111-му місці зі 149. Найгірші результати простежується у сферах охорони здоров'я (138-е місце), безпеки (128-е місце), демократії і верховенства права (129-е місце).

Варто зазначити, що точна інформація щодо таких основних показників, як рівень бідності, зайнятість населення, міграція відсутня. Висвітлення питань бідності в засобах масової інформації та реальна ситуація на місцях відрізняються. Так, у грудні 2017 р. деякі українські засоби

масової інформації одночасно опублікували звіт, у якому було зазначено, що рівень бідності в Україні становить 12%, проте декілька авторитетних джерел, включаючи ПРООН, наводили більші цифри – від 60 до 90%. В 2018 р. Світовий банк по питаннях України, Білорусі і Молдови зазначив, що рівень бідності в нашій державі становить 25%. За даними Державної служби статистики в Україні, в 2017 р. 14 млн. осіб отримували в місяць доходи менше фактичного прожиткового мінімуму (33,9% громадян країни). Крім того, фінансова прірва між 10% найбагатших і найбідніших українців збільшилася за рік на 0,2%. За підсумками I півріччя 2018 р., українець, що належав до найбагатшої групи, отримував у п'ять разів більше середнього бідняка.

Одним із суттєвих чинників, що впливає на соціально-економічне становище населення, є безробіття. Припустимий рівень безробіття сягає 5%, навіть корисним безробіття вважається, коли воно обчислюється в межах 3%. В країнах ЄС в 2018 р. рівень безробіття становив 6,8%, в Білорусі – 4,7%. У США та Японії – кранах, що мають потужну економіку, – рівень безробіття становить 3,8% та 2,5% відповідно. В Україні ж, за офіційними даними Державної служби статистики, у 2018 р. цей показник дорівнював 9,1%.

Важливим складником економічної безпеки є продовольча безпека, оскільки вона характеризує стан виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства в продовольстві належної якості за умови його збалансованості та доступності для кожного члена суспільства. Продукти харчування у життєвій діяльності людини відіграють особливу роль. Проблема якісного та кількісного недоїдання в Україні стосується 60% населення, як за класифікацією ООН належить до бідного, але ще немає ефективних процесів її вирішення. Основною проблемою для населення країни є

не фізична відсутність продуктів харчування, а обмежені економічні можливості їх придбання. Звідси постає проблема забезпечення населення країни достатніми обсягами продуктів харчування для забезпечення активного та здорового життя. За останні роки середньодобова калорійність раціону українці постійно знижується і на 2017 р. становить 2707 ккал, тоді як в 2016 р. – 2742 ккал, 2015 р. – 2799 ккал (при граничному критерії – 2500 ккал). Зокрема, переважають продукти рослинного походження, а продукти тваринного походження споживаються в недостатній кількості, про що свідчить незбалансованість їх раціону за цим показником. Порівнюючи середньорічний рівень споживання основних продуктів харчування в Україні з країнами ЄС, зазначимо, що жителі останніх споживають продукти харчування в обсягах, які більш наближені до рекомендованих норм, ніж в Україні. Так, середньостатистичний житель країн ЄС порівняно з середньостатистичним українцем споживає в 2,4 разу більше плодоовочевих продуктів, в 1,9 разу більше м'яса та м'ясних продуктів, в 1,5 разу більше риби та рибних продуктів, в 1,4 разу – молока та молочних продуктів і набагато менше вони споживають хлібних продуктів та картоплі.

Власне, біологічна збалансованість, фізична й економічна доступність продуктів харчування є важливими чинниками для забезпечення продовольчої безпеки населення, для окремих громадян країни, домогосподарств, регіонів та суспільства загалом.

У Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України зовнішньоекономічна безпека визначається як стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов для розвитку економіки завдяки її активній участі у

світовому розподілі праці. Основними показниками для аналізу стану зовнішньоекономічної безпеки є такі: обсяги експорту та імпорту, структура експорту та імпорту, обсяг ВВП, рівень доларизації національної валюти, частка експорту у ВВП тощо.

За даними Національного банку України рівень доларизації в нашій державі у 2018 р. становить 43% валових кредитів і 42% за депозитами, тоді як природний показник доларизації для нашої країни відповідно до потреб бізнесу і населення становить близько 20%. Зниження доларизації економіки до природного рівня можливе завдяки успішній реалізації Нацбанком політики інфляційного таргетування, проведенню зваженої макропруденційної політики, подальшому розвитку фінсектора з появою нових інструментів ринку капіталу і зростанню довіри до національної валюти.

За даними Державної служби статистики з 2013 р. обсяги експорту та імпорту значно скоротилися. Так, у 2018 р. обсяг експорту становив 47 334 987,0 тис. дол., тоді як в 2013 р. – 63 312 022,1 тис. дол., а імпорт перевищує експорт, що призвело до негативного сальдо, зокрема в 2018 р. – 9 852 591,0 тис. дол. Негативне сальдо означає, що ввезення товарів у нашу країну переважає. У світовій практиці прийнято вважати, що негативне сальдо – це погана тенденція, оскільки надмірний імпорт негативно впливає на вітчизняного виробника. Міжнародний валютний фонд у своїх рекомендаціях і в умовах надання кредитів вказує на необхідність вжиття заходів для досягнення країнами позитивного торговельного балансу.

Вагомий експорт сприяє зростанню ВВП, сукупного попиту, створенню робочих місць та стає джерелом припливу валюти до країни. Товарний експорт має певну частку у ВВП кожної країни, в Україні вона перевищує 50%. Збільшення експорту як складової ВВП веде до підвищення підсумкового

показника розвитку країни, а відтак, сприяє її економічному зростанню, активізує інвестиційний попит і зайнятість.

Також вагомим індикатором для оцінювання стану зовнішньоекономічної безпеки є відкритість економіки або зовнішньоторговельна квота, що визначається як відношення сукупної вартості експорту та імпорту товарів і послуг, поділеної навпіл, до вартості ВВП, а також показує значимість зовнішньоторговельних зв'язків для країни, а не тільки експорту та імпорту.

Оптимальний рівень зовнішньоторговельної відкритості, що забезпечує достатній рівень економічної безпеки та дозволяє країні інтегруватись у світову економіку, становить 30–35%. Цей показник характерний більшості економічно розвинутих країн світу. В Україні в період 2013–2016 рр. знизилось зовнішньоторговельна квота (з 45,74% у 2012 р. до 40,86% у 2016 р.), що відповідає світовим тенденціям. Експортна квота України за відповідний період також знизилась із 48,53% до 40,28%. Проте такі зміни зумовлені загальним зниженням обсягів експортно-імпортних операцій, а не зростанням обсягів ВВП.

Власне, основними загрозами зовнішньоекономічної безпеки України є високий рівень імпортової залежності нашої держави, від'ємний коефіцієнт покриття експортом імпорту, дуже мало уваги приділяється інноваційному розвитку.

Таким чином, проаналізувавши основні індикатори складових економічної безпеки, можна дійти висновку, що до актуальних загроз економічної складової національної безпеки належать такі:

- втрата значної частини виробничих потужностей через військові дії на Донбасі;
- економічні диверсії на території України;
- високий рівень тіньової економіки;
- корупція в органах влади;

- уповільнення темпів зростання ВВП;
- низький рівень боргової стійкості;
- несприятливий інвестиційний клімат та зниження інвестиційної активності;
- негативні демографічні характеристики, зокрема депопуляція та погіршення стану здоров'я населення, старіння нації;
- зростання рівня безробіття;
- значний масштаб трудової міграції (насамперед, економічно активного населення);
- високий рівень імпортової залежності України;
- значна доларизація економіки;
- погіршення рівня конкурентоспроможності економіки;
- зниження купівельної спроможності населення;
- недосконале державне регулювання зовнішньої торгівлі продовольством;
- критичний стан основних засобів, висока ресурсо- та енергоємність виробництва;
- низький технологічний рівень та низька інноваційна спроможність економіки;
- недосконала нормативно-правова база інвестування;
- періодично різкі коливання курсу національної валюти тощо.

Отже, одним із найважливіших завдань нашої держави, є створення надійної системи забезпечення економічної безпеки як складової національної безпеки України. Вітчизняна економіка характеризується наявністю значної кількості проблем та загроз в енергетичній, фінансовій, виробничій, макроекономічній, інвестиційно-інноваційній, соціальній, продовольчій, демографічній та зовнішньоекономічній сферах, які дестабілізують соціально-економічний розвиток України та призводять до зниження рівня економічної безпеки. Вирішення цих проблем дасть змогу створити

сприятливі умови для подальшого економічного зростання та забезпечення національної безпеки України, проте це неможливо без внесення реальних корективів у політику економічних реформ та вжиття адекватних дій з боку уряду.

Отже, основними завданнями для нейтралізації зазначених загроз економічній безпеці України мають бути такі:

1) забезпечення умов для сталого економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності національної економіки, зокрема через: поліпшення якості ділового клімату; створення сприятливих умов для повернення в Україну висококваліфікованих спеціалістів; забезпечення високої якості освіти та фундаментальних досліджень; розвиток та освоєння нових технологій для просування інновацій; відродження промисловості; створення умов для виробництва високотехнологічної, конкурентоспроможної продукції; приведення у відповідність економічних, організаційних, політичних, правових умов для розвитку національної інноваційної системи; демонополізацію та деолігархізацію національної економіки, реальну боротьбу з корупцією тощо.

2) покращення інвестиційного клімату, зокрема: підвищення рівня загального розвитку регіонів та інвестиційної інфраструктури; вдосконалення нормативно-правової бази інвестування; формування основ підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки;

3) зменшення рівня тіньової економіки, зокрема через посилення ролі державних спеціальних служб у контролі за поширенням тіньової економіки в країні, оптимізування податкової системи, обмеження можливості проведення експортно-імпортних операцій вітчизняними суб'єктами господарювання з компаніями в офшорних зонах;

4) покращення стану зовнішньоекономічної безпеки, зокрема: стабілізувати курс національної валюти; створити сприятливі умови для інноваційного розвитку, підвищити

науково-технологічний рівень національних підприємств; створити сприятливі умови для залучення інвестицій; зменшити рівень імпортої залежності за рахунок заохочування розвитку внутрішнього ринку тощо;

5) забезпечення енергетичної безпеки на основі стабільного діяльності і розвитку паливно-енергетичного комплексу, в тому числі пошук і освоєння нових родовищ нафти, газу, вугілля тощо, забезпечення альтернативних джерел надходження нафти і газу, послідовне проведення політики енергозбереження;

6) забезпечення демографічної та соціальної безпеки, зокрема: зниження рівня бідності та підвищення якості життя населення; зниження рівня безробіття, формування нормативно-правової бази у сфері зайнятості населення, збереження і створення робочих місць, вирішення проблем зайнятості населення у сільській місцевості; підвищення стандартів оплати праці; вирішення державою питання житлового забезпечення;

7) забезпечення виробничої безпеки через підвищення рентабельності операційної діяльності промислових підприємств, оновлення основних засобів промисловості, на підприємствах транспорту і зв'язку тощо.

8) забезпечення продовольчої безпеки, зокрема: включення питання продовольчої безпеки до пріоритетних питань урядової політики та міжнародної співпраці; конкретизація функціональних обов'язків центральних органів виконавчої влади щодо управління продовольчою безпекою; підтримка і захист державою вітчизняних товаровиробників, посилення контролю за якістю продуктів харчування, в тому числі захист від неякісної імпортої продукції тощо;

9) забезпечення фінансової безпеки через здійснення виваженої політики внутрішніх та зовнішніх запозичень,

забезпечення збалансованості бюджетної системи, створення ефективної системи контролю за використанням бюджетних коштів, розвиток і становлення повноцінного фондового ринку та ринку страхових послуг, створення сприятливих умов для залучення вітчизняних та іноземних інвестицій тощо.

10) розроблення та затвердження на державному рівні Концепції економічної безпеки України, що дасть можливість створити умови для захисту й реалізації національних інтересів в економічні сфері від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Список використаних джерел:

1. Про національну безпеку України: Закон від 21.06.2018 № 2469-VIII// База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 30.05.2019).

2. Про основи національної безпеки України: Закон від 19.06.2003 № 964-IV // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (дата звернення: 30.05.2019).

3. Офіційний сайт Європейського банку реконструкції та розвитку. URL: <https://www.ebrd.com/tu/home.html> (дата звернення: 30.05.2019).

4. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 30.05.2019).

5. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. URL: <http://www.me.gov.ua> (дата звернення: 30.05.2019).

6. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://www.minfin.gov.ua/> (дата звернення: 30.05.2019).

7. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/control/uk/index> (дата звернення: 30.05.2019).

8. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ, Методика від 02.03.2001 № 60 // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0060665-07> (дата звернення: 30.05.2019).

9. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ, Рекомендації, Перелік [...] від 29.10.2013 № 1277 // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13> (дата звернення: 30.05.2019).

10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України; Стратегія від 26.05.2015 №287/2015 // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#n7> (дата звернення: 30.05.2019).

11. The Legatum Prosperity Index 2018: Creating the Pathways from Poverty to Prosperity // Legatum Institute. URL: <https://www.prosperity.com/> (дата звернення: 30.05.2019).

РОЗДІЛ 2. БЕЗПЕКА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ: ТЕОРЕТИЧНА ПЛОЩИНА ТА ПРАКТИЧНИЙ ВИМІР

Франчук Василь Іванович

д. е. н., професор,

*професор кафедри економіки та економічної безпеки,
проректор,*

Львівський державний університет внутрішніх справ

Штангрет Михайло Йосипович

к. ю. н., доцент,

*професор кафедри економіки та економічної безпеки,
Львівський державний університет внутрішніх справ*

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО БЕЗПЕКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ

Методологія як поняття є складним для сприйняття як практичними, так і науковими фахівцями. Її розуміння дуже важливе, бо саме через методологію, а в реальному житті методологічний підхід, відображається сутність і специфіка пізнання того чи іншого явища, діяльності, зокрема й безпекової. Потреба в удосконаленні методології безпекової діяльності також зумовлена змінами безпекової дійсності та самого процесу наукового пізнання – як об'єктів пізнання.

Аналіз наукових джерел показав, що сьогодні є багато різних підходів до розуміння змісту та структури поняття «методологія». Наприклад, за змістом методологія трактується як:

1) дисципліна про загальні принципи і форми організації мислення і діяльності [9, с. 323];

2) вчення про правила мислення при створенні науки, проведенні наукових досліджень (від грецького *metodos* – спосіб, метод і *logos* – наука, знання) [7, с. 72].

3) спосіб, засіб зв'язку науки і практики [5, 6];

4) засіб допомоги науки практиці [8].

5) вчення про структуру, логічну організацію, методи та засоби діяльності [13, с. 795];

6) вчення про структуру, логічну організацію методів і засобів діяльності; вчення про принципи побудови, форми і способи наукового пізнання [2, с. 801];

7) система принципів і способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю систему [15, с. 250];

8) сукупність підходів, способів, прийомів та процедур, що застосовуються в процесі наукового пізнання та практичної діяльності для досягнення наперед визначеної мети [1, с. 171].

Щодо структури поняття «методологія», то вчені розділили її на чотири рівні: філософський; загальнонауковий; конкретно-науковий; технологічний [10]. Такий поділ може бути застосованим й до такої науки як безпекознавство, що сьогодні активно розвивається в Україні.

Востанні десятиліття сформувався комплексний підхід до розгляду методології під назвою «системо-мислєдіяльнісна» методологія [11; 13, с. 42]. Її сутність полягає у тому, що знати основи методології та вміти користуватися нею повинен кожен, учений і спеціаліст-практик. Видається,

що це правильний шлях, оскільки наукова діяльність також є професійною практичною діяльністю людини як й інші види практичної діяльності. Будь-яка практична діяльність, якщо вона осмислена суб'єктом, містить науково-теоретичні компоненти, а будь-яке наукове дослідження містить практичні компоненти. Тому як наукова, так і практична діяльність потребують відповідної методології. У нашому випадку поняття «безпека» є багатовимірним. З одного боку, це наука, яка розвивається в Україні, як зазначено вище, під назвою «безпекознавство», а з іншого, як діяльність під назвою «безпекова діяльність». У такому разі йдеться про методологію безпекової діяльності.

Отже, для вивчення методології головним є поняття «діяльність». Діяльність – форма активного ставлення до довкілля, а її зміст становить доцільність зміни і перетворення цього світу на основі засвоєння та розвитку культури [15, с. 254].

На думку М. С. Кагана, діяльність може поділятися на діяльність репродуктивну й продуктивну [4, с. 189].

Репродуктивна діяльність – це діяльність, що заснована на попередньому досвіді на рівні засвоєних технологій. Така діяльність використання методології не потребує. Продуктивна діяльність – це така, що спрямована на отримання нового результату чи нових знань і потребує відповідного впорядкування, логічної її організації тощо, тобто виникає необхідність у застосуванні методології.

Безпекова діяльність людини, суб'єкта господарювання тощо є продуктивною діяльністю та поряд з діяльністю, спрямованою на розвиток, відіграє важливу роль у їх життєдіяльності та самозбереженні. Саме вона визначальною мірою формує «іммунні властивості», тобто стійкість та самодостатність соціальної системи, що у кінцевому результаті приводить до зменшення або відсутності збитків, руйнування процесів, структур тощо. Водночас безпекова

діяльність є складною для чіткого й однозначного розуміння, особливо структури та технології, суб'єктами, тобто тими, хто організовує чи безпосередньо її здійснює. У зв'язку з цим ведуться науко-професійні дискусії, у межах яких пропонується ще один науково-методологічний підхід до вирішення зазначеної науково-практичної проблеми, а саме: розгляду сутності безпекової діяльності, її механізмів та інтегрованості в різні процеси, види діяльності. З іншого боку, саме поняття «методологія» також потребує додаткового дослідження з погляду застосування методологічних знань до безпекової діяльності як практичної діяльності.

Безпекова діяльність – форма активного ставлення суб'єктів безпеки до безпекової дійсності, зміст якого полягає у проведенні в ній відповідних змін на основі засвоєння та розвитку безпекової культури. Тобто це діяльність, спрямована на протидію загрозам, відновлення діяльності з метою захисту корпоративних інтересів, збереження цілісності процесів чи системи на основі засвоєння та розвитку безпекової культури.

За змістом, як показав попередній аналіз наукових джерел та практики, безпекова діяльність має комплексний характер та структурно містить чотири технологічних механізми:

- 1) попередження загроз до початку її виникнення або реалізації;
- 2) виявлення загроз;
- 3) ліквідації загроз;
- 4) відновлення діяльності, стану та відшкодування збитків.

Сутність та роль кожного із зазначених механізмів подано нижче.

Під попереджувальними механізмами безпекової діяльності розуміється сукупність відповідних видів діяльності, методів та засобів, пов'язаних з розробкою нормативних, організаційних документів та управлінських рішень з питань

безпеки підприємства та їх застосування для попередження виникнення або дії загрози.

Використання механізмів попередження загроз передбачає розробку нормативно-правового забезпечення та формування умов, які би попереджували потенційні чи реальні втрати у процесі діяльності соціальної системи.

Варто зауважити, що зазначенні механізми мають формуватися на двох рівнях: державному та на рівні підприємства. На державному вони розробляються та застосовуються у формі законів України та підзаконних актів, які регулюють та регламентують процес функціонування організації, а також таких, що дають змогу забезпечувати її безпеку. На рівні підприємства мають бути передбачені відповідні безпекові норми: в статуті, положеннях про структурні підрозділи, посадових інструкціях, у контрактах тощо. Наприклад, правила техніки безпеки під час виконання зварювальних робіт; план дій на випадок пожежі; регламентація у контрактах на постачання матеріалів питань відповідальності покупця за порушення умов договору тощо.

Механізм виявлення загроз – це сукупність відповідних видів діяльності, методів та засобів, пов'язаних зі збором і аналізом інформації про загрози та документуванням протиправних дій у відповідному часі й просторі.

Використання механізмів виявлення загрози дають змогу вчасно документувати протиправні дії, здійснювати моніторинг стану соціальної системи тощо, в результаті чого формувати інформаційну базу про потенційні чи реальні загрози в процесі її діяльності. Наприклад, інформацію про такі загрози: нестійкість ринку; збільшення виробничих витрат внаслідок зростання рівня зношеності техніки; переважання використання застарілих технологій; втрати продукції внаслідок недосконалої системи логістики; порушення технології вирощування лісових ресурсів;

підготовку аварій, пожеж, учинення інших надзвичайних дій; підготовку крадіжки, псування лісової продукції; можливий зрив постачання лісової деревини згідно з контрактом тощо.

Завдяки цьому механізму забезпечуються оперативні й зворотні зв'язки між суб'єктами та силами безпекової діяльності.

У реальній діяльності з різних причин та обставин суб'єктам безпеки не вдається повністю попереджувати загрози, через що вони все ж таки дестабілюють роботу підприємства, наносять йому збитки. Для їх ліквідації, потрібні відповідні механізми. Під механізмами ліквідації (припинення) загрози розуміється сукупність видів безпекової діяльності та відповідних конфіденційних методів, методів роботи у надзвичайних ситуаціях, а також засобів, пов'язаних з ліквідацією (припиненням) загрози на будь-якому етапі її реалізації.

Використання суб'єктами безпекової діяльності ліквідаційних механізмів створює відповідні умови та можливості для ліквідації (припинення) загрози. Наприклад, запровадження охорони на підприємстві дає змогу затримувати осіб, що вчиняють крадіжки на виробництві.

Під механізмами відновлення та відшкодування збитків розуміється сукупність видів безпекової діяльності та відповідних методів і засобів, необхідних для відновлення процесів, кількісних чи якісних показників діяльності, зв'язків та цілісності підприємства тощо після реалізації загрози, а також відшкодування за завдані збитки.

Прикладами застосування суб'єктами відновлюваних механізмів щодо відновлення робочого стану, процесів тощо можуть бути такі: страхове відшкодування внаслідок страхового випадку – пожежі; формування й використання резервного фонду підприємства; звернення в суд для відшкодування завданих збитків підприємству невідомими рубками лісу та ін.

Основними складовими зазначених механізмів є такі:

- 1) видові безпекові функції (види безпекової діяльності);
- 2) методи безпекової діяльності;
- 3) засоби безпекової діяльності;
- 4) принципи безпекової діяльності.

Безпекова діяльність – це складна за структурою і зв'язками та водночас інтегрована за різними напрями діяльність, у зв'язку з чим її потрібно організувати та здійснювати у формі системи. В іншому разі безпекова діяльність потребує системного підходу, тобто йдеться про формування таких елементів системи безпеки, які пов'язані між собою і створюють єдине ціле. Водночас вона має функціонувати для досягнення спільної мети, коли кожен з цих елементів виконує свою роль.

Формуючи систему безпеки підприємства, необхідно брати до уваги загальну, тобто притаманну для будь-яких систем сутнісну характеристику. Вона зводиться до такого: будь-яка реальна система упродовж життєдіяльності функціонує в умовах ієрархії підсистем, впливу зовнішнього середовища, який часто має дестабілізуючий характер, а отже, є динамічною. Окремі елементи системи зношуються, в результаті цього погіршується їх робота та функціонування інших її елементів, оскільки усі елементи системи залежать один від одного. Найнебезпечнішим для системи є те, що наслідок проявляється пізніше причини, інколи у часі це тривалий період, у зв'язку з чим втрачається пильність у менеджменту, що призводить до непередбачуваних наслідків. Також потрібно розуміти сутність основних властивостей ієрархічних безпекових систем, до яких можна віднести такі: 1) двоїстість якостей елементів у системі; 2) диктат верхніх рівнів над нижніми; 3) нечутливість верхніх рівнів до змін на нижніх, і навпаки – чутливість нижніх рівнів до змін на верхніх; 4) виокремлення корисних функцій на рівнях ієрархії.

У процесі створення чи удосконалення безпекової системи завжди потрібно враховувати певні умови, за яких вона буде ефективною, а саме: 1) цілісності системи; 2) обмеженої автономності елементів системи та їх дій; 3) внутрішньої і зовнішньої активності системи. Крім цього, необхідно розраховувати на те, що функціональний дійовий безпековий ефект виробляється шляхом поєднання дій безпекових елементів системи, що базується на взаємодії та інтегрованості основних властивостей елементів: спорідненості та відмінності. Зрештою система набуває функціонального дійового безпекового ефекту у формі стійкості та самодостатності системи. У такий спосіб безпекова система робить те, що за жодних обставин не може зробити кожен її елемент окремо. Таким чином, діяльність безпекової системи є постійними відтворенням функціонального дійового безпекового ефекту.

Враховувати і використовувати зазначені знання про діяльність, зокрема й безпекову та системний підхід до неї, можна лише на засадах пізнання. Крім цього, поняття «діяльність» має дуже важливу методологічну властивість, яка полягає у тому, що «діяльність», з одного боку, є об'єктом пізнання, а з іншого – виступає його методом. *У зв'язку з цим доцільно детальніше дослідити механізми та форми поняття «пізнання».*

Пізнання – це процес активного, цілеспрямованого, категоріального відображення дійсності свідомістю людини [15, с. 669].

Відображення дійсності у свідомості людини виявляється у формі емпіричного й теоретичного пізнання, які нерозривно взаємопов'язані. Цей процес відбувається шляхом абстрагування суб'єктом пізнання від емпіричних даних з наступним поверненням на емпіричний рівень, оскільки саме він дає змогу зробити висновок про істинність або помилковість отриманих знань.

Емпіричне – це пізнання, яке досягається переважно за допомогою органів чуття. Це нижчий рівень пізнавального процесу, що спрямований на виявлення та опис фактів, накопичення первинної інформації про явище, яке пізнається переважно за допомогою емпіричних методів пізнання. Він менше впорядкований, не вимагає абстрагування.

Основний зміст емпіричного пізнання у сфері безпеки полягає у такому:

1) установлення реальності досліджуваних об'єктів у сфері безпеки суб'єкта господарювання;

2) виявленні, уточненні і класифікації загроз, їхніх якісних й кількісних характеристик;

3) виявленні залежностей між подіями, явищами, поведінкою людей тощо у сфері безпеки підприємства та конкретних умов, у яких вони виявляються;

5) розробці і застосуванні точних способів опису фактів тих чи інших загроз, а також залежностей між подіями, явищами, поведінкою людей тощо у сфері безпеки підприємства.

Теоретичне пізнання – це вище відображення дійсності за допомогою абстрактного мислення й дослідження, у процесі якого виокремлюють властивості або сторони об'єкта, виявляються об'єктивні закономірності, зв'язки та тенденції його розвитку, недоступні для чуттєвого пізнання.

Основний зміст теоретичного пізнання у сфері безпеки полягає у такому:

1) виявленні і вивченні конкретних причин, зв'язків, залежностей, взаємодій, процесів, які дають змогу пояснити факти виникнення й дії загроз, порушення цілісності процесів й об'єктів;

2) абстрагуванні від безпосередньо спостережуваних характеристик, висуванні й обґрунтуванні гіпотез, які дають можливість пояснити причини, процеси або механізми,

встановлених фактів виникнення загроз, порушення цілісності процесів та об'єктів;

3) формулюванні теоретичних висновків у сфері безпеки підприємства.

У процесі визначення емпіричного й теоретичного пізнання сфери безпеки підприємства слід звернути увагу на те, що їх основою є відповідно механізми *безпосереднього* та *опосередкованого* пізнання. Так, емпіричне пізнання реалізується через безпосереднє чуттєве сприйняття безпекової дійсності, а теоретичне – шляхом логічного розмірковування, умовиводів, використовуючи при цьому результати власного особистого досвіду та знання інших людей у безпековій сфері, тобто опосередковано за допомогою мислення.

Пізнання безпекової діяльності може здійснюється у *буденній* або *науковій* формі. Ці форми об'єднує те, що вони є процесом, який спрямований на досягнення істинного знання про безпекову дійсність на підприємстві, проте різняться способами й засоби досягнення цих знань.

Для буденного пізнання характерні ознаки:

1) нерозривний зв'язок з буденною практичною діяльністю у сфері безпеки;

2) стихійність у формуванні уявлень про об'єктивну безпекову дійсність.

Отже, практичне мислення, тобто буденне пізнання не дозволяє суб'єктам осягнути внутрішні закономірності, зв'язки й відносини у сфері безпеки суб'єкта господарювання.

Науковому пізнанню властиві такі ознаки:

1) цілеспрямованість, послідовність і систематичність відображення безпекової дійсності та її об'єктивності в доказовій формі;

2) самостійність у процесі безпекової діяльності;

3) методичність та раціональність процесів пізнання сутності процесів, явищ та безпекової дійсності щодо підприємства.

Систематизація й удосконалення пізнавальних прийомів шляхом використання наукових засобів, методів тощо дає змогу значно удосконалити побутове знання процесів безпекової діяльності суб'єкта господарювання та пізнати особливе в них. Ще А. Ейнштейн зазначав, що вся наука – це удосконалення побутового пізнання [3, с. 200], а Г. І. Рузавін висловив думку, що наука – це не просте продовження знань, які базуються на здоровому глузді, а особливе пізнання зі своїми специфічними засобами, методами та критеріями [12, с. 8].

Наведене вище показує, що основним при розгляді поняття «методологія» є процес пізнання продуктивної діяльності, якою є й безпекова діяльність. Схематично його структура відображена на рис. 1.

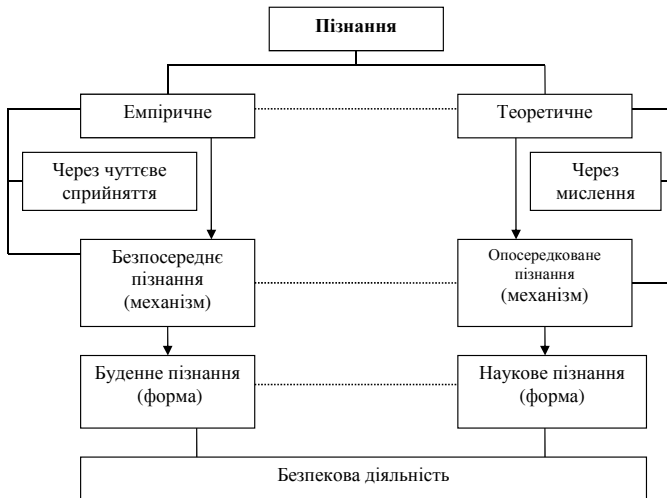

Рис. 1. Зміст, механізми та форми процесу пізнання безпекової діяльності

[авторська розробка]

Крім того, вчені вважають, що змістовною стороною визначення поняття «методологія» є таке: вчення, тобто сукупність теоретичних положень про структуру діяльності та логічну організацію діяльності.

Логічна організація діяльності – це цілеспрямована активність людини з метою упорядкування її в цілісну систему з чітко визначеними характеристиками (логічно структуровану). Логічна структура містить такі компоненти: суб'єкт, об'єкт, предмет, форми, засоби, методи діяльності, її результат. Зовнішніми щодо цієї структури є характерні ознаки, відображені в особливостях, принципах, умовах, нормах. За такого підходу методологію можна розглядати – як вчення про організацію будь-якої людської діяльності: наукової, практичної тощо [10, с. 32–40].

Методологія як учення реалізується на засадах певних принципів. У науковій діяльності фундаментальними є такі принципи: детермінізму, системності та розвитку [14, с. 23]. Використання їх у методології безпекової діяльності мають такий зміст:

1) *принцип детермінізму*: встановлює причинно-наслідкові зв'язки всіх явищ безпекової дійсності.

2) *принцип системності*: передбачає встановлення пов'язаних між собою елементів, які формують цілісне утворення, тобто систему.

3) *принцип розвитку*: визнає безперервні зміни, перетворення в усіх предметах і явищах безпекової дійсності в часі та просторі, у результаті яких здійснюється їх перехід від одних форм і рівнів до інших.

Аналіз наукових джерел та практичної діяльності спонукає до конструювання відповідної теоретичної моделі (ідеалізації), тобто цілісного теоретичного осмислення методології безпекової діяльності. Її структуру доцільно розглядати на рівні вертикальних та горизонтальних зв'язків.

Вертикальна структура дає змогу застосувати методологію безпекознавства на чотирьох рівнях:

1) *світоглядному*, на якому безпека розуміється як форма світогляду й складова корпоративної культури та визначаються основні напрями і загальні принципи наукового пізнання загалом;

2) *концептуальному*, на якому формується загальне бачення безпекової діяльності суб'єкта господарювання;

3) *організаційному*, де вивчаються й визначаються структурні елементи процесу чи системи безпеки суб'єкта господарювання та зв'язків між ними;

4) *технологічному*, на якому зводиться у єдиний процес всі елементи (функції, методи, засоби, принципи тощо), тобто формується механізм безпекової діяльності суб'єкта господарювання.

Між наведеними рівнями методології безпекової діяльності існує органічний зв'язок, залежність, підпорядкованість і взаємопроникнення.

Для горизонтальної структури методології безпекової діяльності доцільно віднести такі її компоненти:

1) *домінуючий безпековий світогляд* – це сукупність уявлень про життєдіяльність людей в умовах дії різних загроз та небезпек. Він впливає на формування типу домінуючого безпекового та наукового мислення;

2) *тип безпекового мислення* – сукупність взаємозалежних і взаємообумовлених ідей, принципів, норм, форм пізнання й відображення безпекової дійсності;

3) *безпекові парадигми* – сукупність загальноновизнаних на певному етапі розвитку безпекознавства наукових і практичних досягнень з питань забезпечення безпеки, які мають загальне з попередніми й одночасно відрізняються від них;

4) *методологічний підхід* – об'єднані домінуючим методом взаємозалежні методи, теорії та інші наукові знання про безпекову дійсність та її забезпечення;

5) *методи* – способи пізнання й формування знання про безпекову реальність та безпекову діяльність суб'єкта господарювання;

б) *методика безпекової діяльності* – сукупність конкретизованих, формалізованих, адаптованих до предмета і завдань безпекової діяльності підприємства процедур, засобів, техніки і прийомів збирання, обробки й узагальнення інформації та протидії загрозам.

Наведені вище горизонтальні компоненти методології безпекової діяльності послідовно пов'язані між собою. З іншої сторони, методологія – це цілісне утворення, тобто реалізація її на тому чи іншому рівні потребує відповідного компоненту чи компонентів на горизонтальному. Наприклад, для застосування методології на світоглядному рівні необхідно обрати серед наявних, або сформувати новий домінуючий безпековий світогляд та тип безпекового мислення. У такий спосіб створюється ідеальна модель методології безпекової діяльності на основі її вертикальних і горизонтальних структурних компонентів та зв'язків між ними (рис. 2).

Таким чином, методологія безпекової діяльності – це вчення, тобто сукупність теоретичних положень про логічну структуру та організацію безпекової діяльності.

Наведений і обґрунтований вище методологічний підхід до безпекової діяльності дає змогу:

1) формувати загальне бачення безпекової діяльності та її логічної структури, тобто основних її складових;

2) упорядкувати безпекову діяльність, зокрема й підприємства, в логічно структуровану цілісну систему з чітко визначеними характеристиками та зв'язками;

3) активно, цілеспрямовано та категоріального відображати у свідомості суб'єктів безпеки безпекової дійсності під час організації безпекової діяльності.

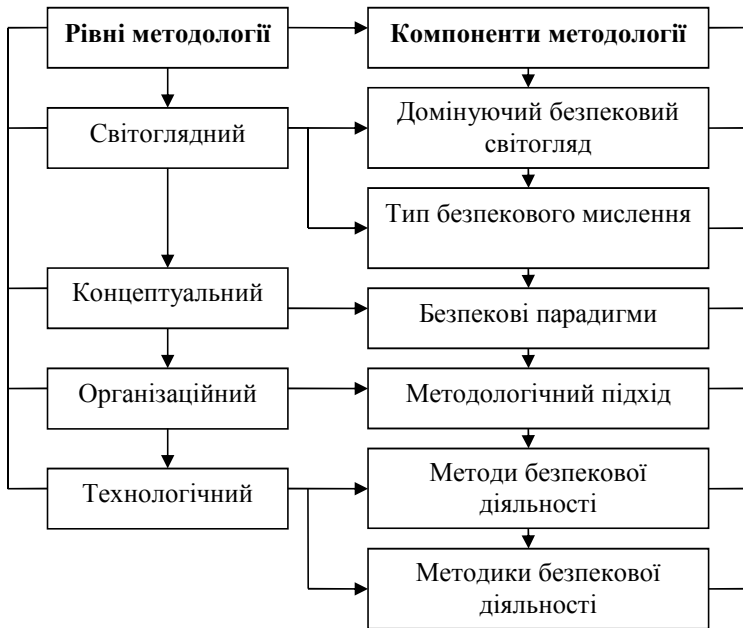

Рис. 2. Структура моделі методології безпекової діяльності

[авторська розробка]

Список використаних джерел

1. Алексеев Н. Г. Личностно ориентированное обучение: вопросы теории и практики. Тюмень : ТГУ, 1997. С. 171.
2. Большой энциклопедический словарь : в 2 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. Москва : Сов. Энциклопедия, 1991. Т. 1. 1991. 863 с.
3. Эйнштейн А. Физика и реальность / Собр. науч тр. : в 4 т. Москва, 1967. Т. 4. С. 200.
4. Каган М. С. Человеческая деятельность Москва : Политиздат, 1974. С. 189.

5. Краевский В. В. Методология научного исследования : пособие для студентов и аспирантов гуманитарных ун-тов. Санкт-Петербург : Спб. ГУП, 2001. 278 с.

6. Краевский В. В. Методология педагогического исследования Самара : Изд-во Сам ГПИ, 1994. С. 244.

7. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень. Тернопіль : Економічна думка, 2005. 123 с.

8. Масюкова Н. А. Проектирование в образовании. Минск : Технопринт, 1999. С. 423.

9. Методология: вчера, сегодня, завтра : в 3 т. / ред.-сост. Г. Г. Хромченко, Крылов М. С. Москва : Изд-во Школы Культурной Политики, 2005. С. 323.

10. Новиков А. М., Новиков Д. А. О предмете и структуре методологи. Мир образования – образование в Мире. 2008. № 1. – С. 32–40.

11. Педагогика и логика. Москва : Касталь, 2003. 228 с.

12. Рузавин Г. И. Методы научного исследования. Москва : Наука, 1974. – С. 8.

13. Щедровицкий Г. П. К анализу топикки организационно-деятельностных игр. Препринт. Пущино : ЦНБИ ИНГ АН, 1987. С. 42.

14. Система економічної безпеки : держава, регіон, підприємство : монографія : в 3 т. – Т. 1 / О. М. Ляшенко, Ю. С. Погорелов, В. Л. Безбожний та ін.; за заг. ред. Г. В. Козаченко. Луганськ : Елтон, 2010. – 282 с.

15. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / за заг. ред. проф. В. В. Дубічинського. Харків : ВД «ШКОЛА», 2008 с.

Банах Сергій Володимирович

*к. ю. н., доцент кафедри кримінального права та процесу,
декан юридичного факультету,
Тернопільський національний економічний університет*

Вівчар Оксана Іванівна

*д. е. н., доцент,
професор кафедри економічної безпеки та
фінансових розслідувань,
Тернопільський національний економічний університет,
академік Академії економічних наук України*

КОМПЛЕКСНЕ ОЦІНЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ АПАРАТУ ЕКОНОМІКО- МАТЕМАТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ

У сучасних трансформаційних умовах однією з важливих умов ефективного функціонування і розвитку підприємства є аналіз та забезпечення його економічної безпеки. Вона забезпечується певним станом наявних ресурсів підприємства, за якого гарантуються найбільш ефективно їх використання та запобігання негативному впливу зовнішніх і внутрішніх загроз (дестабілізуючих чинників). Саме тому для забезпечення та підтримки надійного стану економічної безпеки необхідно постійно аналізувати економічний стан, проводити обґрунтоване наукове дослідження фінансових відносин і руху наявних ресурсів у процесі фінансово-господарської діяльності кожного підприємства, тобто проводити комплексну оцінку економічного стану суб'єктів господарювання.

Слід зазначити, що безпека підприємницьких структур – це основа збереження стійких конкурентних позицій, передумова ефективного функціонування та стабільного розвитку суб'єктів господарювання. На основі проведених

досліджень встановлено, що основними негативними чинниками щодо забезпечення належного рівня економічної безпеки підприємств є такі: відсутність ефективного функціонування ринкового середовища; незавершеність формування інституційної бази економічної політики; незбалансованість державної регуляторної політики; недосконалість бюджетної політики; зловживання монопольним становищем цінового характеру; збільшення кількості кримінальних посягань, так званого «рейдерства», корупційних та дискримінаційних дій щодо специфіки роботи регіональних підприємств; недосконалість судової системи, корумпованість органів влади та відсутність державних інститутів, які б ефективно захищали права власника; низький рівень конкурентоспроможності підприємств та їх інноваційної активності; незадовільні показники фінансового стану та ефективності функціонування підприємств і використання ними ресурсного забезпечення тощо.

Досліджуючи цю наукову проблематику, зазначаємо, що під економічною безпекою підприємств слід розуміти стан захищеності його ресурсів та інтелектуального потенціалу від наявних та потенційних загроз зовнішнього і внутрішнього середовища його функціонування, який характеризується високими фінансовими показниками діяльності та перспективою економічного розвитку в майбутньому.

На основі проведених досліджень встановлено, що загроза – це такий розвиток подій, дія чи бездія, в результаті якого виявляється можливість або збільшується вірогідність порушення нормального функціонування підприємства і недосяжності його цілей, нанесення підприємству будь-якого виду збитку [7, с. 58]. Найчастіше досліджуються загрози, які виникають на індивідуальному рівні з боку фірм-конкурентів. До них належать: обмеження доступу на ринок з допомогою монопольного зговору фірмами-конкурентами з іншими фірмами-монополістами; привласнення товарних

знаків фірмою-конкурентом; підробка продукції; економічне шпигунство з боку фірм-конкурентів; втрата статусу фірми і власності внаслідок шахрайства з боку фірм-конкурентів; крадіжки і грабунки майна та грошей; крадіжки і шахрайство з боку конкурентів у змові з власними працівниками фірми; комп'ютерні крадіжки; руйнація майна; небезпека з боку окремих фізичних осіб.

Зазначимо, що загроза – це сукупність умов і факторів, що створюють небезпеку для реалізації економічних інтересів підприємницьких структур, яка в свою чергу може створювати економічні ризики [2, с. 58].

Ми також звертаємо увагу на той факт, що згідно з даними порталу Content Security, наявні у світі внутрішні та зовнішні загрози розподіляються таким чином: розголошення (зайва балакучість працівників) – 32%; несанкціонований доступ шляхом підкупу і схиляння до співпраці з боку конкурентів і злочинних угруповань – 24%; відсутність у компанії належного нагляду і жорстких умов забезпечення конфіденційності інформації – 14%; традиційний обмін виробничим досвідом – 12%; безконтрольне використання інформаційних систем – 10%; наявність передумов виникнення серед персоналу конфліктних ситуацій, пов'язаних з відсутністю високої трудової дисципліни, психологічною несумісністю, випадковим підбором кадрів, слабкою роботою кадрів зі згуртування колективу – 8%. Також зазначаємо, що за даними дослідження Ernst & Young, рівень зафіксованого в Україні корпоративного шахрайства трохи вищий за середній у розвинених країнах (13%), але кращий за показник країн, що розвиваються (20%). Французька ж компанія Kroll Ontrack серед десяти основних тенденцій у сфері захисту інформаційних даних 2018р. називає крадіжки за сприяння інсайдерів: сьогодні прогресивні організації роблять ставку на посилення безпеки за допомогою технологій, в той час як

злочинці йдуть легшим шляхом – знаходять спільників серед персоналу. Окрім крадіжок інформації, можна зіштовхнутися і з чорним піаром з боку колишніх підлеглих, і з судовими позовами, що впливають на репутацію компанії, і з некомпетентністю «випадкового» працівника, і з помилками у кадрових документах [5].

У таких умовах функціонування, сучасна прагматика системи економічної безпеки підприємств вимагає правильно обраної методики забезпечення безпеки підприємницьких структур, зокрема до якої слід віднести збір та обробку аналітичної інформації про досвід та заходи зміцнення безпеки, аналіз, постійний моніторинг та прогнозування умов, загроз, небезпек та індикаторів фінансової безпеки, розробка та впровадження необхідних заходів щодо підтримки економічної безпеки на належному рівні.

Продовжуючи логіку нашого дослідження, слід звернути увагу на те, що системна оцінка економічної безпеки підприємств характеризується сукупністю умов та чинників, за яких забезпечуються захист економічних інтересів [3, с.26]. Рівень економічної безпеки підприємств характеризується багатьма індикаторами. Оцінка стану економічної безпеки підприємств здійснюється через систему критеріїв та показників. Критерій економічної безпеки підприємства – це вимірник стану суб'єкта господарювання з точки зору відповідності фактично досягнутих показників його діяльності заздалегідь встановленим індикаторам, що відображають сутність економічної безпеки.

У такому разі загальна задача формування оцінки економічної безпеки системи полягає в розробленні такої оцінки, за допомогою якої у процесі роботи системи кількісно знаходиться загроза руйнування системи для своєчасного вжиття заходів щодо недопущення цього. Таку оцінку можна отримати за допомогою параметрів траєкторії руху системи у вигляді функціонала:

$$J_{\sigma} = J_{\sigma}(t, s, u, \sigma, \xi), \quad s \in S, \quad u \in U, \quad \sigma \in \Sigma, \quad \xi \in \Xi. \quad (1)$$

Принципова схема формування показника безпеки J_{σ} на основі всіх інформаційних потоків у системі наведено на рис 1.

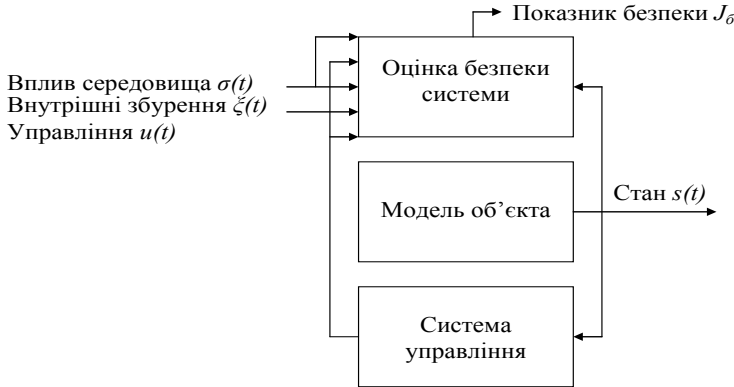

Рис. 1. Типово-логічна схема формування оцінки економічної безпеки підприємства [2, с. 232]

Для його знаходження розділимо простір станів системи на дві області, що описують повну множину всіх станів системи:

$$S = S_o \cup S_{\sigma}, \quad (2)$$

S_o – множина небезпечних станів існування системи;
 S_{σ} – множина всіх безпечних станів.

Тоді задача зводиться до побудови множини S_{σ} , що означає необхідність знаходження границі цієї множини Γ_{σ} , яка містить всю інформацію про безпеку системи. У такому разі показник безпеки Γ_{σ} є мірою відхилення поточного стану системи S від границі Γ_{σ} . [4, с. 202].

З практичної точки зору, для комплексного оцінювання стану економічної безпеки підприємств Тернопільського регіону було використано наступну схему (рис. 2).

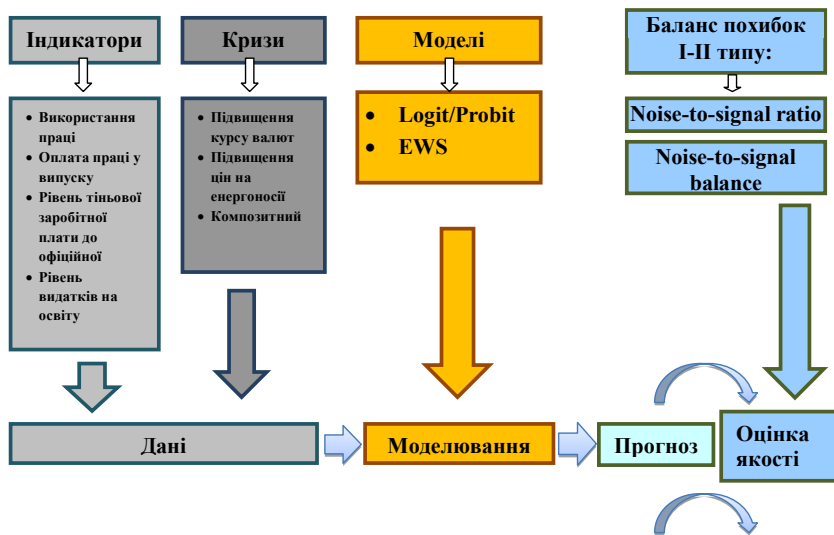

Рис. 2. Структурно-логічна схема аналізу індикаторів економічної безпеки підприємств [1, с. 35]

Як видно з рис. 2, для аналізу економічної безпеки підприємств було обрано індикатори, які характеризують економічну безпеку в різних сферах діяльності підприємств згідно з рекомендаціями, адаптуючи їх до підприємств Тернопільського регіону. На кожен індикатор було сформовано матрицю значень з підприємствами та значеннями індикаторів по роках. Наповнення матриці показниками є різним, оскільки не для усіх підприємств можна було отримати певні значення індикаторів. Оцінюючи чинники економічної безпеки, необхідно припустити, яким чином певний фактор впливає на економічну безпеку підприємства – зумовлює її зростання чи призводить до зменшення захищеності підприємства. Дані припущення сформовано в табл. 1.

Таблиця 1

Гіпотези впливу індикаторів на економічну безпеку підприємств

	Індикатори	Знак впливу		Індикатори	Знак впливу
	Індикатори ризиків економічної безпеки підприємства			Індикатори розвитку	
ICr1	рівень використання праці	+	IV1	ефективність фінансово-господарської діяльності підприємств	+
ICr2	рівень оплати праці у випуску	+	IV2	ефективності використання ресурсного забезпечення	+
ICr3	рівень тіншової заробітної плати до офіційної	-	IV3	витратомісткість виробництва	-
ICr4	рівень тіншової зайнятості до загальної зайнятості	-	IV4	конкурентоспроможність продукції	+
ICr5	рівень видатків на освіту	+	IV5	рівень інвестиційної активності	+
ICr6	рівень видатків на охорону здоров'я	+	IV6	рівень інноваційної активності	+
ICr7	відношення прожиткового мінімуму до середньої заробітної плати	-	IV7	стабільність законодавства у сфері підприємництва	+
ICr8	питома вага заробітної плати у структурі чистого доходу підприємств	+		Додаткові індикатори	
			II1	Індекс правової компоненти	-
ICr9	рівень пенсійних видатків	-	II2	Фіктивна змінна =1, якщо сальдо рахунку п-ва від'ємне більше 2 років	+
	Індикатори економічної незалежності				
II1	рівень забезпеченості підприємств ресурсним, потенціалом	+			
II2	ресурсозброєність виробництва	+			
II3	зношеність матеріально-технічної бази підприємств	-			
II4	рівень забезпеченості підприємств науковим потенціалом	+			
II5	рівень забезпеченості підприємств виробничо-технічним потенціалом	+			

Для аналізу економічної безпеки підприємств було обрано багатовимірну logit-модель, випадок бінарного вибору. Модель не враховує групові ефекти, тобто немає аналізу фіксованих ефектів.

Багатовимірна logit-модель для випадку бінарного вибору:

$$Y_{it}^* = \beta' \cdot x_{it} + \varepsilon_{it},$$

$$Y_{it} = \begin{cases} 0, & \text{якщо } Y_{it}^* \leq 0, \\ 1, & \text{якщо } Y_{it}^* > 0, \end{cases} \quad (3)$$

де Y_{it}^* – бінарна залежна змінна, що приймає значення 1, якщо в момент часу t на підприємстві є кризовий стан, і 0 в іншому випадку; x_{it} – пояснюючі змінні; ε_{it} – випадкова помилка, $t=1, \dots, T_p$, а $i=1 \dots n$.

Подамо у формулі (2) функцію логістичного розподілу ймовірностей.

$$F(\beta' x_{it}) = \Pr(Y_{it} = 1 | x_{it}, \beta) = \frac{e^{\beta' x_{it}}}{1 + e^{\beta' x_{it}}} \quad (4)$$

Оцінка параметрів за методом максимальної достовірності формула (5):

$$\ln L = \sum_{t=1}^T \sum_{i=1}^n [Y_{it} \ln\{F(\beta' x_{it})\} + [1 - Y_{it}] \ln\{1 - F(\beta' x_{it})\}] \rightarrow \max \quad (5)$$

Трактування коефіцієнтів:

де «+» – зростає змінна \Rightarrow зростає ймовірність кризи; «-» – зростає змінна \Rightarrow знижується ймовірність кризи; – коефіцієнт показує вплив зміни екзогенної змінної на $\ln[Y_{it}/(1 - Y_{it})]$.

Для того, щоб уникнути перехресних ефектів, коли не як сама змінна впливає на ймовірність появи кризи, а державна

криза починає впливати на поведінку змінної, будуються дві групи моделей:

– для першої групи регресій з вибірки виключаються всі спостереження після першого року криз;

– для другої групи регресій пропонуємо застосовувати вибірку за тим самим принципом: виключалися всі спостереження після першого року кризи і далі до неї додавалися всі спостереження після закінчення кризи, тобто використовувалися всі дані за винятком кризових років після першого року кризи (табл. 2), відповідно результати наукових досліджень сформовано ф-ли (6; 7).

$$X_{it}'\beta = +0.037 \cdot ICr1 + 0.0161 \cdot Cr2 - 0.034 \cdot ICr3 - 0.0321 \cdot Cr4 + 0.006 \cdot ICr5 + 0.016 \cdot ICr6 - 0.254 \cdot ICr7 + 1.13 \cdot ICr8 - 0.126 \cdot ICr9 + 0.024 \cdot IL1 + 0.024 \cdot IL2 - 0.021 \cdot IL3 + 0.017 \cdot IL4 + 0.008 \cdot IL5 + 0.106 \cdot IV1 + 0.027 \cdot IV2 - 0.032 \cdot IV3 + 0.036 \cdot IV4 + 0.004 \cdot IV5 + 0.003 \cdot IV6 + 0.235 \cdot IV7 - 0.565 \cdot II1 + 0.253 \cdot II2, \quad (6)$$

$$X_{it}'\beta = +0.038 \cdot ICr1 + 0.0141 \cdot Cr2 - 0.034 \cdot ICr3 - 0.0321 \cdot Cr4 + 0.005 \cdot ICr5 + 0.017 \cdot ICr6 - 0.252 \cdot ICr7 + 1.12 \cdot ICr8 - 0.124 \cdot ICr9 + 0.022 \cdot IL1 + 0.025 \cdot IL2 - 0.021 \cdot IL3 + 0.017 \cdot IL4 + 0.008 \cdot IL5 + 0.107 \cdot IV1 + 0.027 \cdot IV2 - 0.032 \cdot IV3 + 0.036 \cdot IV4 + 0.005 \cdot IV5 + 0.006 \cdot IV6 + 0.234 \cdot IV7 - 0.563 \cdot II1 + 0.251 \cdot II2. \quad (7)$$

Таблиця 2

Найменування підприємств для розрахунку економіко-математичної моделі системи індикаторів економічної безпеки підприємств

№	C_RAJ	KOD	NAME
1	2	3	4
1	18	130725	ВАТ «ТЕРНОПЛЬОБЛЕНЕРГО»
2	1	291569	ТОВ «ПІДВИСОЦЬКИЙ ЗАВОД БУДІВЕЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ»
3	18	1268934	ТОВ «ТЕРНОПЛЬБУД»
4	18	1269000	ТОВ «ТЕРНОБУДМЕХАНІЗАЦІЯ»
5	18	3353503	ПАТ «ТЕРНОПЛЬГАЗ»
6	15	5421350	ПАТ «БЕРЕЗОВИЦЬКИЙ КОМБІНАТ «БУДІНДУСТРІЯ»
7	4	14040434	ТОВ «МРІЯ ЦЕНТР»
8	1	14049168	ТЗОВ «ХРИСТИНА»
9	16	14338122	БІЛЛЕРБЕК УКРАЇНА ПЕРО-ПУХОВА ФАБРИКА

Продовження табл. 2

1	2	3	4
10	18	19350040	ТОВ «СУШП «ДІАНА ІНТЕРНАЦІОНАЛЬ ЛТД»
11	18	21138240	ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ ФІРМА «РУТА-ФАРМ»
12	11	21150620	ПАТ «КОРЖІВСЬКИЙ СГДК»
13	18	22603696	ПМП «ГОРНОСТАЙ»
14	18	22604402	РЕДАКЦІЯ ГАЗЕТИ «ПІДРУЧНИКИ І ПОСІБНИКИ»
15	18	24637417	«ВИДАВНИЦТВО «НАВЧАЛЬНА КНИГА-БОГДАН»
16	18	25345757	ТОВ «ДОБРОБУД»
17	16	25347839	ПРАТ «АГРО-ПРОДУКТ»
18	18	30047671	ПП «ПРОДЕКСПОРТ»
19	18	30345109	ТОВ «АНТ»
20	18	30356917	ПРАТ «ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ МОЛОКОЗАВОД»
21	18	30622532	ТОВ «ТК «МЕГАПОЛІС-УКРАЇНА»
22	3	30811896	ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ «БУЧАЦЬКИЙ СИРЗАВОД»
23	14	30828208	ПРИВАТНО-ОРЕНДНЕ ПІДПРИЄМСТВО «ДАРАХІВСЬКИЙ»
24	18	30836947	ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ «ТЕРНОПІЛЬХЛІБПРОМ»
25	18	31138408	ТОВ «САХАРА»
26	18	31594297	ТОВ «СТЕН»
27	18	32549732	ТОВ «ТОРГОВА ГРУПА «АРС-КЕРАМІКА»
28	18	32578370	ТЗОВ «АРИОЛ»
29	18	32736671	ТОВ «ВІНІСАН»
30	18	32865702	ПП «ЗАХІД- АГРОІНВЕСТ»
31	18	32941987	ТОВ «КОМПАНІЯ ЛАН»
32	2	33317158	ПП «СКАЛА-ІНТЕР»
33	18	33357824	ТЗОВ «КУПАВА-5»
34	18	33680419	ТОВ «САЮЗ»
35	18	33992917	ТОВ «ТЕРВІКНОПЛАСТ»
36	15	34419383	ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ «СЕ БОРДНЕТЦЕ – УКРАЇНА»
37	18	34473461	ПРИВАТНЕ ПІДПРИЄМСТВО «КОЗАЦЬКА СМАКОТА»
38	18	34473655	ТОВ «ТЕРМОБУД ПЛЮС»
39	5	34526958	ПП «ТІМІРТАН»
40	15	34699310	ПП «АГРОСПЕЦГОСП»
41	7	35039068	ТОВ «БІЛИЙ БЕРЕГ»

Продовження табл. 2

1	2	3	4
42	18	35219218	ТОВ «ЗАХІДСИР»
43	2	35368754	ДП «ЛІНТЕР УКРАЇНА СКАЛА»
44	4	35855770	ТОВ «МРІЯ – ЛІЗИНГ»
45	4	35855828	ТОВ «ІНТЕРФОМ-ЗАХІД»
46	15	35907603	ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ «ТЕМА – ОПЛЛЯ»
47	1	35969895	ТОВ «ЗАХІД-АГРО МХП ТЕРНОПІЛЬ»
48	15	36404316	ТОВ «ТЕРНОПІЛЬ МОСТОБУД»
49	8	36650633	ТОВ «ЕЛАГРІ-КОЗОВА»
50	2	36865601	ТОВ «ЕЛАГРІ – БОРЦІВ»
51	18	37306731	ТОВ «ПГ «ТЕРПОЛІМЕРГАЗ»
52	18	37306789	ТОВ «АВАКС ПРОФ»
53	18	37457526	ПП «АРІОЛ-ТЕРНОПІЛЬ»
54	2	37498122	ПП «ВП-ТРАНС»
55	18	37556849	ТОВ «АГРОЦЕНТР-ГАЛИЧИНА»
56	15	37576802	ТОВ «М'ЯСОПРОДУКТ МПК»
57	5	37888305	ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ «ЕДЕМ-Ф»
58	14	37961273	ТОВ «ФЕРОЗИТ»
59	15	38038313	ТОВ «СЕРВІС-АГРОЗАХІД»
60	18	38155346	ТЕРНОПІЛЬСЬКА ФІЛІЯ «ЛАТОНА «ТОВАРИСТВА З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ «КОТОВСЬКИЙ ВИНЗАВОД»
61	18	38303253	ТОВ «ПРОДЛЮКС ПЛЮС»
62	18	38417636	ТОВ «ПК «ТЕРПОЛІМЕРГАЗ»
63	18	38989673	ТОВ «ТБК «ПРОФЕСІОНАЛ»

Джерело: сформовано авторами.

Далі проводилась комплексна оцінка впливу індикаторів на економічну безпеку підприємств за допомогою логіт та пробіт функцій. У процесі перевірки стаціонарності нестаціонарними виявилися змінні: $ICr1$, $ICr2$, $ICr7$, $IL1$, $IL6$, $IV7$. Стаціонарність змінної свідчить про те, що вона передбачувано змінюється в часі. Нестаціонарні чинники необхідно додатково досліджувати, оскільки пряма залежність від них економічної безпеки не встановлюється, тому що передбачити їхню зміну в часі з високим ступенем достовірності неможливо.

Лінійну форму економіко-математичної моделі подано на рис. 3.

```

. xtlogit y2 D1L1 ICr10 IL7 IV1 IV4 , fe level(95)
note: multiple positive outcomes within groups encountered.

Iteration 0:   log likelihood = -65.476246
Iteration 1:   log likelihood = -62.969436
Iteration 2:   log likelihood = -62.698604
Iteration 3:   log likelihood = -62.693944
Iteration 4:   log likelihood = -62.693942

Conditional fixed-effects logistic regression
Group variable: IDCode

Number of obs   =      294
Number of groups =       27

Obs per group: min =         6
                avg  =      10.9
                max  =         14

LR chi2( 5)     =      31.58
Prob > chi2     =      0.0000

Log likelihood = -62.693942

```

Y2	Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]
D1L1	-9.77678	5.781843	-1.69	0.091	-21.10899 1.555424
ICr10	-.1416409	.0484753	-2.92	0.003	-.2366507 -.0466311
IL7	.0065406	.0027356	2.39	0.017	.0011789 .0119023
IV1	-.7645714	.28408	-2.69	0.007	-1.321358 -.2077849
IV4	.0296845	.0110367	2.69	0.007	.0080531 .051316

Рис. 3. Результати лінійної форми економіко-математичної моделі для нестационарних факторів підприємств
[розраховано авторами]

На основі системного оцінювання економічної безпеки підприємств у контексті індексів та визначення параметрів економічної безпеки необхідно також зазначити, що разом з економічними методами, можна використовувати адміністративні і соціально-психологічні засоби зміцнення. Вони містять методи впливу на окремих працівників, груп працівників чи колектив загалом для формування корпоративної культури, що буде сприяти досягненню цілей даного підприємства, дасть змогу зменшити вплив загроз економічної безпеки на підприємство [6, с. 100]. До таких методів належать: навчання персоналу правил безпечної поведінки; робота з керівниками, поведінка яких є еталонною для колективу підприємства; розробка програми роботи з новими співробітниками та її впровадження; формування і корегування традицій підприємства; регулювання міжособистісних і міжгрупових відносин; моральне заохочення; соціальне планування; інші методи.

Організаційні або адміністративно-правові методи управління економічною безпекою підприємства базуються на мотивах примусового характеру і містять побудову і вдосконалення структури управління, визначення повноважень працівників, розробку і застосування адміністративних розпоряджень, інструкцій та інших документів, які полегшують взаємодію між суб'єктом і об'єктом управління.

Не претендуючи на вичерпність системної оцінки економічної безпеки підприємств, слід зробити висновок, що необхідними умовами формування ефективної системи є такі: підвищення рівня захищеності підприємництва через посилення відповідальності держави (правової, судової, інституційної тощо) перед суб'єктами господарської діяльності; дієвість політики підтримки підприємницької діяльності; впровадження адаптивних систем управління безпекою; забезпечення внутрішньої збалансованості основних економічних параметрів регіональних підприємств; стратегічну орієнтацію на довгостроковий та раціональний розвиток.

Список використаних джерел

1. Валінкевич Н. В. Побудова оптимальної моделі прогнозування модернізаційних зрушень у виробництві продукції підприємств. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Економічні науки*. 2012. С. 34–39.

2. Вівчар О. І. Управління економічною безпекою підприємств: соціогуманітарні контексти : монографія. Тернопіль : ФОП Паляниця В. А., 2018. 474 с.

3. Вівчар О. І. Теоретичні аспекти безпекознавства в умовах підприємств (фундаментальні загрози в сучасному соціогуманітарному просторі). *Соціально-економічні проблеми і держава*. Тернопіль, 2017. Вип. (1) 16. С. 24–31. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2017/17voissp.pdf>

4. Григорук П. М., Хрущ Н. А. Методологічні засади моделювання системи забезпечення фінансово-економічної безпеки в умовах невизначеності і багатомірності ринкового середовища. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2017. С. 198–204.

5. Дорошук А. А., Трибуха М. В. Система регулювання рейдерства в Україні. URL: <http://economics.opu.ua/files/archive/2018/No1/170-176.pdf>.

6. Мельник О. О. Система загроз економічної безпеки підприємства. Сборник научных трудов «Вестник НТУ «ХПИ»». 2011. № 25. С. 97–103.

7. Олексюк О. С., Мостіпака О. В. Рівновага соціально-економічних систем в контексті економічної безпеки. *Інноваційна економіка*. 2017. № 7. С. 302–305.

Ніпіаліді Ольга Юріївна

к. е. н., доцент,

*доцент кафедри економічної безпеки
та фінансових розслідувань,*

Тернопільський національний економічний університет

Хорунжак Надія Михайлівна

д.е.н., доцент,

*професор кафедри обліку та контролю
в сфері публічного управління,*

Тернопільський національний економічний університет

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ КОРПОРАТИВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У сучасних умовах виняткову роль у забезпеченні ефективності діяльності суб'єкта господарювання відіграє система управління його економічною безпекою. Вона є

невід'ємною складовою управління підприємством. З огляду на це концепція управління економічною безпекою має базуватися на застосуванні як загальних, так і специфічних принципів та функцій управління. Справедливим є твердження, що ефективність системи управління економічною безпекою підприємства визначається його власною концепцією, основою якої є розроблення стратегії, політики та механізму реалізації управлінських функцій. У цьому контексті означення, яке подає О. Л. Коробчинський, що «...система управління економічною безпекою підприємств – це комплекс організаційно-управлінських, технологічних, технічних, профілактичних і маркетингових заходів, спрямованих на кількісну й якісну реалізацію захисту інтересів підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз» [8, с. 41], відповідає сучасним тенденціям і умовам.

Основними елементами системи управління економічною безпекою підприємства слід вважати його організаційну структуру, методи забезпечення, засоби, важелі, показники та критерії оцінювання рівня цієї безпеки, а також нормативно-правове й інформаційне забезпечення. На систему управління економічною безпекою впливають певні зовнішні та внутрішні чинники. До зовнішніх (макроекономічних) належать нестабільність валютного ринку, рівень науково-технічного прогресу, інфляція, наявність великої кількості конкурентів тощо. Головними внутрішніми чинниками впливу на процес формування цієї системи доцільно вважати людські ресурси підприємства, які є фактично вирішальними в процесі його діяльності, оскільки забезпечують виробничий процес, його продуктивність та конкурентоспроможність.

Управління економічною безпекою корпоративного підприємства ґрунтується на поєднанні та забезпеченні дифузії досягнень багатьох напрямків наукових розробок, оскільки національна економічна система базується на потужному кор-

поративному секторі (у 2017 р., за даними державної служби статистики, в Україні налічувалося 14763 акціонерних товариства та 4267 об'єднань юридичних осіб [5]). У зв'язку з цим питання організації управління процесами досягнення їхньої безпеки завжди є актуальними та надзвичайно важливими з економічної точки зору.

Вагомий внесок у розвиток цього напрямку наукових досліджень зробили такі вчені, як: В. А. Богомолів, М. В. Куркін, Г. В. Козаченко, О. М. Гуцалюк, О. М. Ляшенко, В. П. Пономарьов, І. П. Мігус, В. І. Франчук, О. Г. Череп та ін. Віддаючи належне отриманим здобуткам науковців, слід звернути увагу на відсутність єдності поглядів з питань оцінювання рівня та організації системи управління економічною безпекою, а також переліку її структурних елементів у різних організаційно-правових формах.

Як зазначає К. Г. Сердюков, висвітлення питань підтримки економічної безпеки функціонування та розвитку суб'єктів господарювання здебільшого здійснюється поза врахуванням особливостей корпоративної сфери економіки [11, с.175]. Отже, під час дослідження спроможності корпоративних підприємств протидіяти різним загрозам необхідно враховувати специфіку формування інтересів учасників корпоративних відносин.

На законодавчому рівні під корпоративними підприємствами розуміють кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства (акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повного товариства, командитного підприємства), а також інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб [3].

Серед наявних форм підприємницької діяльності саме акціонерне товариство (АТ) є організацією з найбільш

складною управлінською структурою, що обумовлено специфікою корпоративної форми управління, тобто тим, що вона є об'єктом і суб'єктом права колективної власності акціонерів, права на частки якої, за загальним правилом, є трансфертними, що можуть вільно передаватися ними іншим особам. За класичною концепцією формування структури управління АТ можна відобразити у вигляді трирівневої піраміди (рис. 1).

Рис. 1. Піраміда управлінської ієрархії АТ [6]

За концепцією структурно-функціонального управління, що використовується на абсолютній більшості вітчизняних підприємств, організаційна структура товариств характеризується нераціональним розподілом управлінських функцій між рівнями та окремими ланками управління, що відповідно спричиняє надмірну завантаженість керівників вищої ланки управління вирішенням оперативних питань, а також перешкоджає налагодженню раціональних зв'язків між рівнями та ланками управління, що значно зменшує її надійність та оперативність [1, с. 167].

У процесі формування загальної стратегії розвитку господарського товариства задіяні практично всі ланки управління, а також всі функціональні підрозділи. Типова організаційна структура АТ представлена на рис. 2.

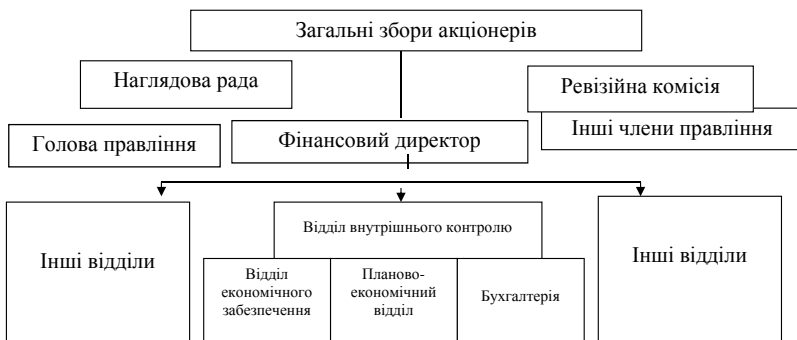

Рис. 2. Організаційне забезпечення акціонерного товариства (АТ) [10, с. 15]

Організаційна частина управління економічною безпекою товариства передбачає наявність спеціалізованого персоналу із захисту економічної безпеки підприємства та відповідної структури управління (у зарубіжній практиці визначається як Enterprise-Wide Risk Management – загальнокорпоративне управління ризиками підприємства). Багаторічний досвід функціонування вітчизняних підприємств довів, що лише останнім часом їх власники зрозуміли необхідність створення та повноцінного функціонування такого структурного підрозділу, як «служба економічної безпеки», основна мета якого полягає в ефективному використанні корпоративних ресурсів, створенні умов для досягнення цілей бізнесу, своєчасному пошуку й максимальному послабленні дії різних небезпек і загроз в умовах конкуренції й господарського ризику.

Гарантування безпеки підприємства має бути одним із основних та пріоритетних завдань, що стоять перед усіма структурними ланками і всіма працівниками акціонерних товариств поруч із завданням збільшення прибутку та по-

кращення добробуту акціонерів. Ефективний захист економічних інтересів власників може бути забезпечений лише у разі об'єднання зусиль керівництва, трудового колективу та акціонерів.

Таким чином, служба (відділ) економічної безпеки як спеціальний підрозділ, є необхідною структурою, діяльність якої спрямована на формування належного рівня економічної безпеки та нейтралізацію основних загроз, що можуть очікувати на підприємство в процесі здійснення його виробничо-господарської діяльності. На жаль, в Україні створення таких служб не надто поширене явище, що є однією з головних проблем управління економічною безпекою та зумовлює її низький рівень. У період масової приватизації відсутність такої служби дала змогу здійснити швидкий перерозподіл власності, що призвело до появи олігархів та перетворення більшості громадян України на «міноритарних» акціонерів. Як правило, на промислових підприємствах до складу відділу економічної безпеки входять економіст, юрист, ризик-менеджер, технолог, маркетолог, програміст та інші фахівці за специфікою функціонування підприємства (рис. 3).

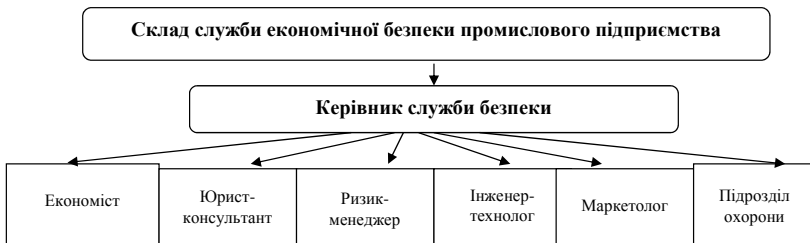

Рис. 3. Організаційна структура економічної безпеки підприємства [2, с. 144]

Як констатує Л. В. Гнилицька, створення підрозділу економічної безпеки в рамках традиційної бухгалтерії недоцільне, тому що лише управлінський облік,

неформалізовані дані про загрози мають цінність в управлінні економічною безпекою підприємства, тож основними стають дані фінансового аналізу, оцінювання ризиків та специфічні індикатори безпеки, а бухгалтерська звітність має допоміжний характер [4, с. 143].

Зазвичай служба безпеки на підприємствах виконує такі функції: охорона виробничої діяльності підприємства та захист комерційної інформації від несанкціонованого доступу; упровадження спеціальних інформаційних систем для протидії недодержання комерційних таємниць; виявлення та нейтралізація можливих каналів витоку конфіденційної інформації в процесі виробничої діяльності; забезпечення охорони приміщень, устаткування, продукції, персоналу підприємства від неправочинних дій конкурентів [2, с. 142].

Структура, чисельність й склад служби економічної безпеки визначаються реальними потребами фірми та ступенем конфіденційності її інформації. Як показує досвід, малі підприємства частіше за все користуються послугами зовнішніх спеціалізованих приватних організацій: консалтингових, охоронних, інформаційних і ін. До них належать: реєстраційні палати, фірми з підбору й атестації кадрів, кредитні бюро, що надають інформаційні послуги з ділового реєстру партнерів, центри маркетингових досліджень, приватні охоронні й детективні організації і ін. Натомість середні підприємства можуть використовувати комбіновану систему безпеки. З одного боку, у разі потреби вони можуть одержувати послуги від зовнішніх організацій, а з іншого – активно опиратися на можливості своїх служб і підрозділів, зокрема юридичної, фінансової, маркетингу, охорони, техніки безпеки, кадрів, економічного аналізу, пропускнуго режиму, діловодства й ін. В цілях підвищення ефективності діяльності служб і підрозділів із захисту економічних інтересів фірми на підприємстві має бути створений відповідний відділ або

призначений один із керівників, відповідальний за економічну безпеку [6]. Для великих корпоративних підприємств створення власної служби безпеки обов'язкове. Більшість сучасних вітчизняних фахівців вважають, що служба безпеки на таких підприємствах повинна мати більш укомплектовану та розширену структуру [2; 9; 10; 11].

На наш погляд, службу економічної безпеки корпоративних підприємств доцільно розподілити за певними секторами (рис. 4).

Керівник служби економічної безпеки АТ з огляду на внутрішні положення та інструкції повинен підпорядковуватись безпосередньо Голові правління АТ.

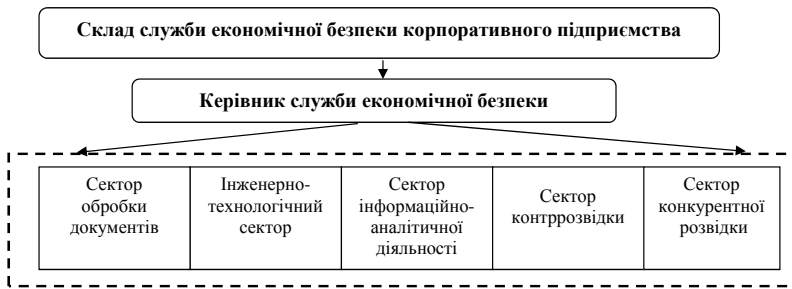

Рис. 4. Модель організаційної структури економічної безпеки корпоративного підприємства

[авторське дослідження]

Основними функціями СЕБ мають бути такі: підготовка (підготовка даних для оброблення, сортування, оцінювання, прогнозування); аналітична (аналіз, порівняння даних, з'ясування динаміки, тенденцій та закономірностей, опис поведінки контрагентів та синтез елементів аналізу, розроблення пропозицій); конкурентна розвідка (легальний пошук повної достовірної інформації у відкритому доступі для здобуття конкурентних переваг – т. зв. «гра на випередження», недопущення непередбачуваних кризових

подій шляхом своєчасного здобуття даних про зовнішнє середовище підприємства); контррозвідка, внутрішній моніторинг (протидія промислового шпигунству, захист комерційної таємниці, недопущення витоку конфіденційної інформації шляхом дотримання регламенту нерозголошення, усунення слабких ланок в управлінні підприємством з метою недопущення збитку чи втрати ринку); протидія рейдерству (запобігання рейдерському захопленню підприємства, ворожим поглинанням); моніторинг (загалом зовнішнього і внутрішнього середовища, реальних і потенційних загроз, викликів, небезпек, ризиків). Товариство у процесі формування системи економічної безпеки загалом та економічної безпеки емісійної діяльності зокрема, може розподілити функції щодо забезпечення економічної безпеки серед уже наявних структурних підрозділів, так і за певними секторами СЕБ (табл. 1).

Таблиця 1

Роль СЕБ у процесі забезпечення економічної безпеки підприємства

Вид діяльності	Напрямок діяльності	Сектора СЕБ
Забезпечення фізичної і моральної безпеки співробітників підприємства	Охорона співробітників Збирання інформації та превентивні дії для запобігання загрози їхньої безпеки Розробка заходів щодо усунення можливих загроз	– Відділ охорони – Сектор обробки документів – Сектор інформаційно-аналітичної діяльності СЕБ
Гарантування безпеки майна та капіталу підприємства	Охорона майна (будівель, споруд, устаткування, транспорту) Охорона перевезень Страховання майна та ризиків Організація безпеки інвестиційних процесів	– Відділ охорони – Сектор інформаційно-аналітичної діяльності – Сектор конкурентної розвідки СЕБ
Безпека інформаційного середовища	Захист від промислового шпонажу Збирання інформації про зовнішнє середовище бізнесу Збирання інформації про діяльність конкурентів	– Сектор контррозвідки СЕБ – Сектор конкурентної розвідки СЕБ – Сектор інформаційно-аналітичної діяльності

[авторське дослідження]

Також надважливим питанням в управлінні економічної безпекою корпоративних підприємств є оцінювання кожної складової економічної безпеки, тобто фінансової, ринкової, кадрової, технологічної, ресурсної, правової, силової, інтелектуально-кадрової, інтерфейсної тощо.

Кожна з цих складових економічної безпеки підприємства характеризується власним змістом, набором функціональних критеріїв і способами забезпечення. Фінансова складова економічної безпеки підприємства полягає у досягненні найбільш ефективного використання економічних ресурсів, забезпеченні фінансової стійкості та незалежності підприємства. Інтелектуально-кадрова складова економічної безпеки підприємства полягає у збереженні й розвитку інтелектуального потенціалу підприємства, ефективного управління персоналом. Інформаційна складова економічної безпеки підприємства полягає в ефективному інформаційно-аналітичному забезпеченні господарської діяльності підприємства, забезпеченні захисту інформації, досягненні необхідного рівня інформаційного забезпечення роботи усіх підрозділів. Важливою складовою економічної безпеки підприємства є ресурси (ресурсна складова). До неї належать: основні засоби, оборотні кошти, нематеріальні активи, трудові ресурси; питання захисту своїх ресурсів та забезпечення їх конкурентних переваг. Техніко-технологічна складова економічної безпеки підприємства передбачає наявність сучасних технологій і обладнання, забезпечення технологічної незалежності та досягнення високої конкурентоспроможності технічного потенціалу. Політико-правова складова економічної безпеки підприємства передбачає усебічне правове забезпечення його діяльності, дотримання чинного законодавства, правову захищеність усіх аспектів господарювання тощо. Силова складова економічної безпеки підприємства спрямована на забезпечення фізичної безпеки його працівників і

збереження майна. Ринкова складова економічної безпеки підприємства відображає ступінь відповідності внутрішніх можливостей його розвитку зовнішнім, які складаються в ринковій сфері.

В управлінні економічною безпекою господарського товариства важливе місце також займає інтерфейсна складова, яка спрямована на заходи захисту взаєморозрахунків з економічними контрагентами. Загрозу економічній безпеці підприємства становлять також можливі непередбачувані зміни умов взаємодії (аж до розриву договірних відношень) з економічними контрагентами: постачальниками, торговими та збутовими посередниками, інвесторами, споживачами тощо. Для акціонерних товариств інтерфейсну складову економічної безпеки необхідно доповнити оцінкою таких напрямків: дотримання принципів корпоративного управління; характер взаємодії учасників корпоративних відносин; особливості наявної системи корпоративного контролю; ступінь задоволення інтересів учасників корпоративних відносин; характер внеску кожного учасника корпоративних відносин у кінцевий результат діяльності корпорації; динаміка корпоративної культури; можливість захисту корпорації від ворожих дій як з боку сторонніх осіб, так і з боку її учасників.

З урахуванням функціональних складових системи економічної безпеки АТ розподіл обов'язків серед уже наявних підрозділів може відбуватись наступним чином (табл. 2).

Таблиця 2

**Розподіл функцій за складовими
економічної безпеки підприємства**

Функціональна складова системи	Функції щодо забезпечення економічної безпеки	Структурний підрозділ
Фінансова	Формування капіталу, в т.ч. акціонерного (розрахунок кількості акцій, номіналу, обсягу емісії).	Фінансовий, Планово-економічний відділ
Інтерфейсна	Встановлення взаємовідносин з акціонерами, організація та проведення загальних зборів акціонерів, оприлюднення інформації про результати діяльності товариства	Фінансовий відділ Корпоративний секретар
Правова	Юридичний супровід під час проведення випуску та розміщення акцій, врегулювання корпоративних конфліктів	Юридичний відділ Корпоративний секретар
Технологічна	Розробка бізнес-плану щодо розширення виробництва або бізнесу в цілому, обґрунтування витрат, які будуть погашені за рахунок емісії акцій	Фінансовий відділ, Планово-економічний
Кадрова	Підбір та перевірка кадрів, недопущення розкриття інформації, що становить комерційну таємницю	Юридичний відділ, Відділ кадрів
Інформаційна	Інформаційно-аналітичний супровід випуску та розміщення акцій; Інформаційно-психологічний нагляд за працівниками АТ, які мають доступ до комерційної таємниці	Юридичний відділ, Відділ кадрів, Фінансовий відділ
Екологічна	Запобігання порушення екологічних нормативів з метою покращення зовнішнього середовища	Юридичний відділ

Джерело: складено на основі [10, с.16].

Окреме місце у забезпеченні економічної безпеки діяльності акціонерного товариства повинно належати корпоративному секретарю, а в процесі функціонування СЕБ має встановлювати взаємозв'язки з внутрішніми підрозділами

товариства та зовнішніми державними й недержавними установами і організаціями [10, с. 17].

У процесі аналізу необхідно перевіряти, чи дотримуються основні принципи корпоративного управління, які є запорукою захищеності АТ від внутрішніх загроз з боку учасників корпоративних відносин, чий інтереси були порушені. Це пов'язано з обережністю акціонерів і небажанням більшості з них вкладати кошти в корпорацію, яка не може забезпечити додержання принципів корпоративного управління [9, с. 313]. Тобто під час дослідження спроможності підприємств протидіяти загрозам особливості корпоративних відносин не розглядаються ані як специфічна сфера виникнення особливих загроз, ані як інструмент формування потенціалу протидії подібним загрозам.

Зрозуміло, що корпоративній формі ведення підприємницької діяльності властиві специфічні ризики, які потребують належної організації системи управління ними. Одночасно зазначимо, що процеси реформування корпоративного сектора, які відбуваються в поточний момент часу (зміна вимог щодо визначення типу акціонерного товариства, впровадження процедур сквізауту, формування інституту незалежних корпоративних директорів і наглядових рад тощо), значно актуалізують питання дослідження зв'язку економічної безпеки з розподілом корпоративного контролю.

Корпоративним підприємствам властиві як найбільші можливості (збільшення активів, диверсифікованість ризиків, розширення ринків збуту продукції), так і значні загрози (втрата контролю над підприємством, погіршення економічних показників діяльності, припинення діяльності підприємства), що впливають із особливостей процесів злиття та поглинання, а також економіко-правової сутності даної організаційно-правової форми. Ці загрози можуть проявитися як з боку сторонніх осіб, так і з боку учасників

корпорації. Таким чином, для запобігання цьому негативному впливу в умовах нестабільності, невизначеності й стрімко зростаючого рівня конкуренції підприємство має постійно здійснювати моніторинг зовнішнього та внутрішнього середовища господарювання, щоб вчасно виявляти можливості й загрози його діяльності.

Список використаних джерел:

1. Белоусова І. А. Управлінський облік – інформаційна складова системи економічної безпеки підприємства : монографія. Київ : Дорадо-Друк, 2010. 432 с.

2. Васильєв А. В. Формування системи управління економічною безпекою промислових підприємств. *Економічний аналіз*. 2013. № 2(14). С. 139–144.

3. Господарський кодекс України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>. (дата звернення 01.05.2019).

4. Гнилицька Л. В. Обліково-аналітичне забезпечення функціонування системи економічної безпеки суб'єктів господарювання як об'єкт наукових досліджень. *Управління проектами та розвиток виробництва* : зб. наук. пр. – Луганськ : вид-во СНУ ім. В.Даля, 2011. № 1 (37). С. 142–150.

5. Кількість юридичних осіб за організаційними формами. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/edrpoу/ukr/ks_opfg_1217.htm (дата звернення 01.05.2019).

6. Економічна та майнова безпека бізнесу : навч. посібник / Б. М. Андрушків, Л. Я. Малюта. Тернопіль : ФОП Паляниця В. А., 2016. 180 с.

7. Козаченко Г. В., Пономарьов В. П., Ляшенко О. М. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення : монографія. Київ : Лібра, 2003. 280 с.

8. Коробчинський О. Л. Методика формування системи економічної безпеки підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 4 (94). С. 41–45.

9. Котов А. Н. Особливості економічної безпеки акціонерного товариства. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2016. № 42. С. 312–315.

10. Мігус І. П. Роль служби економічної безпеки акціонерного товариства у забезпеченні його економічної безпеки. *Економіка та держава*. 2011. № 12. С. 15–17.

11. Сердюков К. Г. Архітектурне моделювання функціонування та розвитку інтегрованих корпоративних структур. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип. 26. С. 175–181.

Гевко Володимир Леонідович

к. е. н., доцент,

докторант кафедри менеджменту та адміністрування,

Тернопільський національний технічний університет

ім. І. Пулюя

СУЧАСНА ПРАГМАТИКА ТА ПРОГНОЗНА ОЦІНКА ФІСКАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: БЕЗПЕЧНИЙ ВИМІР ДЛЯ СИСТЕМИ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР КРАЇНИ

У сучасних умовах турбулентності економічних процесів фіскальному регулюванню зовнішньоторговельної діяльності України характерна неоднозначність та суперечливість, які є одними з причин уповільнення конструктивних напрямків розвитку економіки, неефективного використання власного

економічного потенціалу та гальмування соціально-економічних процесів. Звертаємо увагу на те, що зовнішньоторговельна діяльність характеризується особливою складністю, яка полягає в зіткненні різних норм, правил, стандартів фіскального регулювання притаманних різним країнам та необхідності його узгодження економічним інтересам держав.

Зазначимо, що фіскальне регулювання зовнішньоторговельної діяльності є біполярною системою, оскільки будь-які безпосередні або опосередковані зміни в цьому регулюванні одним суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності сприяють, а іншим навпаки – погіршують їхнє становище на ринку міжнародної торгівлі. У сучасний період ринкових трансформацій в Україні ми можемо простежувати зниження потенціалу фіскального регулювання зовнішньоторговельної діяльності, що є наслідком перманентного протиріччя. Отже, державі необхідно знайти і вибрати найоптимальнішу стратегію дій у фіскальному регулюванні зовнішньоторговельної діяльності, за якої позитивних наслідків було б більше, ніж негативних.

Міжнародна торгівля як важлива форма міжнародних економічних відносин чинить комплексний вплив на національні економіки країн-учасниць торгівлі. Характер цього впливу для різних країн або навіть у межах різних галузей національної економіки може суттєво різнитись. Міжнародна торгівля повинна базуватись на принципі взаємної вигоди, який передбачає, що обмін товарами між країнами здійснюється таким чином, аби максимізувати економічні вигоди учасників торгівлі з одночасним уникненням загроз для економічної безпеки та державного суверенітету торгових партнерів. В умовах обмеженості ресурсів, недосконалості законодавчих механізмів ринкового регулювання та зростання у світовій економіці ролі приватного інтересу дуже часто цей принцип не має двостороннього характеру [3].

Як свідчить світова практика, одним з ефективних варіантів формування конкурентоспроможної національної економіки є її якісна, диверсифікована експортна орієнтація. Національна економіка України потребує серйозних структурних реформ для того, щоб отримати такий статус. У таких умовах місце країни на світовому ринку визначається не лише кількісними показниками, а насамперед якісними характеристиками зовнішньої торгівлі. Традиційно якість торгівлі окремої країни визначають на основі відносної питомої вартості експорту або імпорту та їх асортименту. Швидкість поширення кризових явищ у національній економічній системі та обмеженість інструментів впливу на неї з боку держави вказує на її слабку стійкість до зміни зовнішніх умов. В умовах наявних структурних співвідношень і стану розвитку інституційного середовища національна економіка залишається уразливою до впливу зовнішніх шоків, механізми поглинання яких поки що недостатньо розвинені [5, с. 29].

Звертаємо увагу на те, що міжнародна торгівля на сьогодні залишається також одним із основних каналів поширення світових економічних криз. У таких умовах важливим завданням держави є зниження витрат та усунення невизначеностей щодо торговельних операцій, максимальне спрощення та збільшення прозорості зовнішньоекономічних відносин. Особливо актуально це питання постало в Україні, оскільки відповідно до Звіту про залучення країн світу до міжнародної торгівлі, який щорічно публікується Світовим Економічним Форумом, Україна у 2017 р. займала 81 місце із 125 країн світу, що входять до цього рейтингу. Варто зауважити, що порівняно з 2016 р. цей показник погіршився на 10 позицій (з 71 місця у 2017 р. до 81 місця у 2016 р.). Особливо загрозливим є те, що падіння цього індикатора тривало у 2016 р.: за результатами дослідження Україна опустилася

на 86 місце із 132 країн, що досліджувались. Основним стримуючим елементом зовнішньоторговельної політики, який зумовив такий рейтинг, була низька ефективність митного адміністрування, відповідно до якої Україна посіла 110 місце у світі з 125 країн, охоплених цим дослідженням у 2017 р., та 116 місце з 132 країн, охоплених дослідженням у 2016 р.

Незважаючи на аргументовану думку професійного світу про те, що сальдо експортних операцій у країні має перевищувати, в Україні в жодному із аналізованих років такої тенденції не простежується. В оцінці зовнішньоторговельної діяльності напрямки розбіжностей різносторонні та варіюють, скоріше за все, залежно від політичної кон'юнктури в Україні: так, під час досліджень українського експорту було виявлено, що у 2017 р. порівняно з 2016 р. спостерігалось зниження сум експорту на – 5497,8 млн. дол. та відношення темпів приросту порівнювальних періодів – –8%. Водночас аналогічна тенденція простежується щодо оцінки імпорتنних операцій за аналізований період, а саме: зменшення на –7694,2 млн. дол. США. (–9%) та відповідно у загальній оцінці негативне сальдо становило – 13651,9 млн. дол. США.

Враховуючи той факт, що специфіка функціонування країни полягає в тому, що імпорт є критично важливим чинником макроекономічної стабільності, висока динамічність подібних економік вимагає максимальної транспарентності та економічної обґрунтованості вхідних потоків товарів і послуг. Як елемент зовнішньоторговельного балансу країни, імпорт вирішальним чином впливає на стабільність національної валюти та стійкість системи державних фінансів малої відкритої економіки. З іншого боку, через непряме оподаткування імпорт стає важливим джерелом бюджетних надходжень, особливо у країнах зі значною часткою споживання імпорту загалом та критичного імпорту зокрема [6].

З метою розкриття цієї проблематики, на нашу думку, є важливим дослідження у розрізі приналежностей до груп країн у контексті зовнішньоторгівельних операцій України за 2005–2017 рр. зокрема Австрії, Європи, Канади, країни колишнього СНД, країни Азії та США. Враховуючи вище описані показники чітко простежується імпортозалежність держави в сфері зовнішньоторговельних відносин (рис. 1).

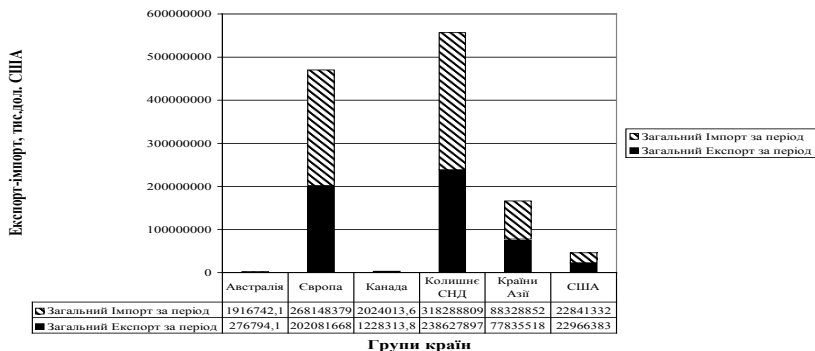

Рис. 1. Зовнішньоторгівельна діяльність України в розрізі приналежностей країн до груп за 2005–2017 рр.

Джерело: складено за даними Держкомстату.

На основі систематизації та узагальнення даних згідно з рис. 1 видно, що найвищий показник щодо експортної діяльності в розрізі приналежностей до груп країн країни колишнього СНД (Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргистан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан) у загальній структурі становило – 238627,9 млн. дол. США, проте навіть за таких умов показник імпорتنих операцій у загальній структурі значно перевищує експорт і за аналізований період 2005–2017 рр. – 318288,8 млн. дол. США. Досліджуючи таку тенденцію, неможливо поза увагою залишити зовнішньоторговельну діяльність з країнами Європи (Італія,

Франція, Чехія, Польща та ін.) за аналізований період: експорт становить – 202081,7 млн. дол. Аналогічна тенденція простежується і з країнами Європи: перевищення показника імпорتنих операцій в Україну 268148,4 млн. дол. США, що також не є позитивним показником зовнішньоторговельної діяльності національної економіки, оскільки сальдо становить 66066,7 млн. дол. США. Використовуючи проведені розрахунки за 2005–2017 рр. згідно з рис. 1, виявлено імпорту залежність щодо країн Азії, яка становила – 88328,8 млн. дол. США та експортних операцій – 77835,6 млн. дол. США відповідно.

Актуальність дослідження зовнішньоторговельної діяльності країни зумовлена посиленням дисбалансів світових економічних процесів. Визначення головних ризиків розбалансованості зовнішнього сектору та аналіз їх впливу на динаміку національної економіки дають змогу врахувати ефекти зовнішньої невизначеності при прогнозуванні.

Визначальним різновидом формалізованого знакового моделювання зовнішньоекономічних процесів є економіко-математичне моделювання. Математична модель – це сукупність співвідношень (нерівностей, рівнянь, формул, логічних умов), що характеризують процес зміни стану системи залежно від її вхідних сигналів, параметрів, початкових умов і часу. Застосовування математичного моделювання в контексті зовнішньоторговельної діяльності дасть можливість, по-перше, виокремити і формально описати найбільш визначні, суттєві зв'язки економічних змінних і об'єктів – дослідження будь-якого складного об'єкта припускає високий ступінь абстракції. По-друге, визначимо, що чітко сформульовані вихідні показники і співвідношення методами дедукції дають змогу одержувати висновки та результати, еквівалентні досліджуваному об'єкту в тій самій мірі, що і виконані передумови. По-третє,

оцінити форму і параметри залежностей його змінних, що максимально відповідні наявним спостереженням, дають змогу індуктивним шляхом отримувати сучасні знання про об'єкт дослідження. По-четверте, точно і компактно викладати положення економічного аналізу, формулювати його поняття і висновки ми можемо лише за умов використання економіко-математичних моделей [2, с. 94].

Саме тому прогнозування стану зовнішньоекономічної діяльності є важливою складовою для його подальшого розвитку й актуальною темою в сучасних умовах турбулентності економічних процесів. Головним завданням прогнозування в умовах розбалансованості зовнішнього сектору є зниження неминучої невизначеності, яка пов'язана з прийняттям економічних рішень, що орієнтовані на майбутнє. За такого підходу економіко-математичне моделювання може використовуватись для обґрунтування короткострокових і довгострокових періодів як метод прогнозування майбутніх фінансових результатів.

На основі проведених досліджень можна констатувати, що метою прогнозування зовнішньоекономічної діяльності є: визначення можливих напрямків розвитку зовнішньоекономічних ресурсів, що забезпечують їх досягнення; визначення найбільш ймовірних і економічно обґрунтованих варіантів довгострокових та поточних планів; отримання науково обґрунтованих варіантів тенденцій розвитку показників якості, елементів витрат та інших показників, які використовуються для розроблення перспективних планів; обґрунтування напрямків зовнішньоторговельної політики; передбачення наслідків рішень та заходів, що застосовують та функціонують в умовах дисбалансу світових економічних процесів.

Наступним етапом прагматичної оцінки прогнозування зовнішньоторговельної діяльності є правильний вибір

моделі. Для попереднього вибору моделей застосовують метод характеристик середніх приростів, який є найбільш універсальним і забезпечує вибір моделей із широкого класу функцій. За цим методом послідовність значень показника згладжується методом простої ковзної середньої [2, с. 98].

Слід зазначити, що термін «ковзне середнє» використовується тому, що нове середнє обчислюється і застосовується як прогноз кожен раз, коли в розпорядженні виявляється нове спостереження. Цей метод застосовується для характеристики тенденції розвитку досліджуваної статистичної сукупності і заснований на розрахунку середніх рівнів ряду за визначений період.

Послідовність визначення ковзної середньої:

– встановлюється інтервал чи згладжування число вхідних у нього рівнів. Кожен подальший ущільнений інтервал отримують шляхом поступового зрушення від початкового рівня ряду динаміки на один його рівень. Ущільнений інтервал згладжування ніби ковзає по динамічному ряду з кроком, рівним одиниці. За сформованими укрупненими інтервалами визначають суму значень рівнів, на основі яких розраховуються ковзні середні. Отримані середні належать до середини ущільнених інтервалів. Тому при згладжуванні ковзної середньої технічно зручніше укрупнений інтервал складати з непарного числа рівнів ряду динаміки. При використанні методу ковзної середньої велике значення має вибір періоду або інтервалу ковзання. Він має відповідати періоду коливань у цьому динамічному ряду.

Якщо при розрахунку середньої враховуються три рівні, ковзна середня називається тричленною, п'ять рівнів – п'ятичленною і т. д. Якщо згладжуються дрібні, безладні коливання рівнів у ряді динаміки, то інтервал (число ковзної середньої) збільшують. Якщо хвилі варто зберегти, число членів зменшують.

– обчислюють перший середній рівень за формулою арифметичної простої:

$$y_1 = \frac{\sum y_1}{m}, \quad (1)$$

– перший рівень відкидають, а в обчислення середньої включають рівень, що йде за останнім рівнем, який бере участь у першому розрахунку. Процес триває, поки в розрахунок у буде включений останній рівень досліджуваного ряду динаміки y_n .

– за рядом динаміки, побудованим із середніх рівнів, виявляють загальну тенденцію розвитку явища.

Ковзні середні є інструментами фінансового аналізу, що згладжують коливання досліджуваної величини шляхом усереднення за деяким історичним періодом. Ковзні середні досліджуються методом усереднення: просте ковзне середнє (Simple Moving Average (SMA)); зважене ковзне середнє (Weighted Moving Average (WMA)); експонентне ковзне середнє (Exponential Moving Average (EMA)); модифіковане експонентне ковзне середнє (Modified Exponential Moving Average) [1, с. 85].

Оберемо методи обробки динамічного ряду. Найкращим вибором є метод ковзної середньої та її похідних, оскільки необхідно тільки виконати згладжування, а не розв'язати задачу прогнозу динаміки. Використання цього методу дає хороший результат за значно меншої кількості операцій ділення та множення, тобто тут наявна значна економія ресурсів машинного часу.

Обробимо послідовність такими методами:

– Просте ковзне середнє: існує динамічна послідовність Q з кількістю значень n . Нова послідовність Q_1 з кількістю значень n . Маємо порядок ковзного середнього f . Для розрахунку використаємо формулу:

$$Q_{li} = \frac{\sum Q_k}{P}, P = \frac{(f-1)}{2}, k \in [i-P; i+P] \quad (2)$$

– Модифіковане ковзне середнє: існує динамічна послідовність Q з кількістю значень n . Нова послідовність Q_2 з кількістю значень n . Маємо порядок ковзного середнього f . Для розрахунку використаємо формулу:

$$Q_{2i} = \sqrt{\frac{\sum(Q_k \cdot Q_k)}{P}}, P = \frac{(f-1)}{2}, k \in [i-P; i+P] \quad (3)$$

– Комбінований метод: існує динамічна послідовність Q з кількістю значень n . Розділимо її на рівні групи по m значень. Обчислимо для кожної групи значення Q_z , де z – номер групи. Q_z обчислюється як:

$$Q_z = \sqrt{\frac{\sum(Q_{zi} \cdot Q_{zi})}{m}} \quad (4)$$

Нова послідовність Q_3 буде формуватися, як множина точок, що лежать на відрізках, які формуються сусідніми опорними точками. Найкращою мірою точності наближення є середнє квадратичне відхилення отриманого ряду від еталонного ряду [1, с. 84–89].

Середнє квадратичне відхилення розраховується за формулою:

$$V_{mid} = \sqrt{\frac{\sum(Q_i - Q_{ki})^2}{n}} \quad (5)$$

кількість елементів ряду (кількість ітерацій); Q – еталонний ряд; Q_k – ряд, що був опрацьований.

Так, з практичної точки зору, метод ковзного середнього використовують для рядів, які мають лінійний тренд, а метод експоненційного згладжування використовують у тих

випадках, коли прогнозування здійснюється на підставі рядів динаміки, в яких тренд несталий чи в яких тренда немає [4, с. 165].

На цьому етапі досліджень проведемо прогноз експортних операцій, застосовуючи метод ковзного середнього з 2019–2020 рр. та основні результати подамо у вигляді рис. 2.

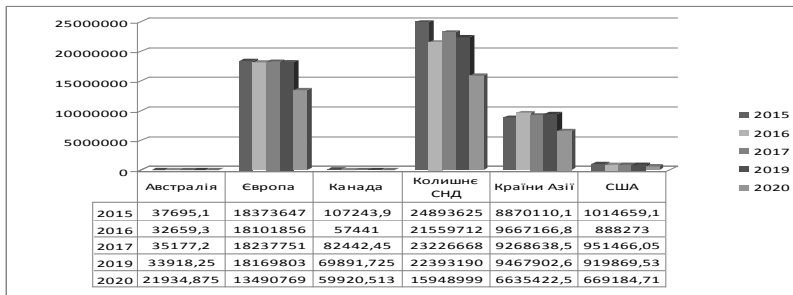

Рис. 2. Аналіз зовнішньоторгівельної діяльності за 2015–2017 рр. та прогнозна оцінка методом ковзного середнього експортних операцій по групах країн (2019–2020 рр.)

[авторське дослідження]

На основі прогнозування та аналізування даних, згідно з вищеописаними результатами досліджень, встановлено, що експортна діяльність з країнами Колишнього СНД у 2020 р. порівняно з 2019 р. зросте на 8334,5 млн. дол. США, а в 2019 р. знизиться на 6444,2 млн. дол. США. Також аналогічна тенденція досліджуватиметься і щодо США у 2019 р. простежується зростання експортних операцій на 3,6%, а в 2020 р. знизиться на 24,7%. Неможливо поза увагою залишити прогноз щодо країн Європи: 2019 р. незначне зростання експорту продукції на 0,4%, а в 2020 р. відповідно спад на 25,5%.

На основі проведених досліджень встановлено, що метод ковзної середньої застосовується в практиці прогнозування доволі часто й практично є найпоширенішим методом виявлення тренда. Зовні він є лише суто емпіричним прийомом попереднього аналізу, в якому переважають арифметичні дії з рівнями динамічного ряду, але осмислення характеру розвитку явища відбувається за визначення періоду ковзання, оскільки середня, отримана методом ковзання, відображає не чисто арифметичну операцію, а перехід до укрупнених інтервалів часу.

З огляду на викладене занепокоєння викликає закріплення структури товарного експорту України в останні роки, незважаючи на те, що національні стратегічні пріоритети спрямовані на стимулювання інноваційної моделі розвитку, а реалії свідчать про те, що економіка та її зовнішньоекономічна складова мають характерні ознаки сировинного ведення господарчого механізму, а державна підтримка концентрується на базових галузях. З іншого боку, аналіз підсумків зовнішньоторговельної діяльності України дає підстави для висновків також про позитивні процеси, а саме: стійкість основних галузей промисловості щодо негативного впливу підвищення цін на енергоносії, що свідчить про наявність певних ресурсів їх конкурентоспроможності; суттєва активізація експортоорієнтованих підприємств України, які використовують наявні можливості для доступу на ринки інших країн світу – надмірна політизованість торговельно-економічних відносин у межах СНД, а також надмірна бюрократизованість, внутрішні суперечності в межах Європейського союзу спонукали українські підприємства до пошуку інших ринків збуту, передусім країн Азії, які динамічно розвиваються, а також країн Америки; певне зростання частки високотехнологічної продукції в структурі імпорту України; у результаті стрімкого економічного

зростання в країнах СНД поживалась робота підприємств машинобудівної галузі, які почали відновлювати кооперацію з колишніми партнерами України, стимулюючи зростання експорту продукції вітчизняного машинобудування.

У таких умовах прогнозна конфігурація на основі застосування ковзного середнього свідчить, що за відсутності системних заходів щодо покращення бізнес-клімату в країні, активізації залучення прямих інвестицій та протидії відпливу капіталу за межі національної економіки будь-які тимчасові заходи лише поглиблюватимуть структурні передумови для погіршення зовнішньоекономічної діяльності у середньостроковій перспективі.

Розбалансованість зовнішнього сектору зумовлює погіршення умов торгівлі, ускладнення доступу до капіталів та вплив капіталів. У середньостроковій перспективі пріоритетами зменшення уразливості національної економіки є формування сприятливого макроекономічного середовища для розгортання процесів імпортозаміщення, мобілізація капіталів контрольованих іноземних корпорацій резидентів України, активізація залучення капіталів, які не контролюються резидентами України, та регулювання трансфертного ціноутворення у зовнішньоекономічній діяльності.

Отже, проведений аналіз дає можливість стверджувати, що наша держава сформувалася як країна з експортно-орієнтованою й імпортно-залежною економікою, яка надзвичайно чутлива до імпульсів світового ринку. Цей факт однозначно підтверджується стрімким падінням макроекономічних показників національної економіки за зменшення попиту на український експорт та ускладнення умов зовнішнього фінансування. Варто зауважити, що розрахунки та порівняння, проведені, не зовсім точні, але масштаби невідповідностей та потенційні суми проведення

експортно-імпортних операцій викликають серйозне занепокоєння і їх не можна вважати дрібними статистичними неточностями, зумовленими різними методологіями обліку товарів у зовнішньоторговельній діяльності.

З огляду на це аналіз достовірності статистики зовнішньої торгівлі, підвищення прозорості та простоти митної системи України є важливим та невідкладним викликом для вищого державного керівництва, професіоналів та академічної спільноти. Бізнесу і владі потрібно докласти максимальні зусилля для підвищення якості експортованої продукції. Тільки таким чином можна якісно зорієнтувати нашу економіку на експортний варіант розвитку. В іншому разі Україна перейде на екзогеннозалежну рентну модель розвитку економіки, яка характеризуватиметься посиленням сировинної спрямованості виробництва та підвищеною залежністю від іноземних технологій і капіталів.

Список використаних джерел

1. Азамат М. М. Дослідження підсистеми прийому інформації з урахуванням методів згладжування. *Вісник ДонНУЕТ. Інтелектуальний аналіз даних і системи моніторингу*. Донецьк, 2015. № 3 (55). С. 84–89.

2. Валінкевич Н. В. Побудова оптимальної моделі прогнозування модернізаційних зрушень у виробництві продукції підприємств. *Вісник Житомирського державного технічного університету. Сер. Економічні науки*. 2014. № 2 (68). С. 94–101.

3. Вівчар О. І. Теоретичні аспекти безпекознавства в умовах підприємств (фундаментальні загрози в сучасному соціогуманітарному просторі). *Соціально-економічні проблеми і держава*. Тернопіль, 2017. Вип. (1) 16. – С. 24–31.

4. Левченко Л. О., Белова Д. С. Огляд методів прогнозування фінансового стану на основі економетричних моделей. *Інформаційні технології в економіці. Управління розвитком складних систем.* 2015. № 5 (14). С. 164–169.

5. Серебрянський Д. М. Тіньова міжнародна торгівля: макроекономічна теорія та фіскальні наслідки для України : монографія. Київ, Алерта, 2014. 202 с.

Мельничук Інна Василівна

к. е. н., доцент,

*доцент кафедри обліку і оподаткування
підприємницької діяльності,*

Тернопільський національний економічний університет

**ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНИЙ
ІНСТРУМЕНТАРІЙ УПРАВЛІННЯ
ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ СУБ'ЄКТІВ
ГОСПОДАРЮВАННЯ**

Управління ризиками й економічними загрозами, забезпечення належного рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання сприяє підвищенню розвитку фінансово-господарської діяльності та дає впевненість забезпечення основної мети підприємницької діяльності в майбутньому – отримання прибутку на довгострокову перспективу. Результати дослідження діяльності окремих суб'єктів господарювання показують, що адаптація до змін зовнішнього середовища через впровадження системи управління фінансово-економічною безпекою підприємства здатна забезпечити стабільність виробничо-господарської діяльності та подальший розвиток підприємства. У цьому контексті важливе значення мають

питання обліково-аналітичного та правового забезпечення економічної безпеки, оскільки інформаційне забезпечення управління діяльністю, пов'язаної із забезпеченням економічної безпеки, достовірна і правильна оцінка економічних загроз і ризиків на етапі здійснення підприємницької діяльності може дати значні результати в досягненні поставлених цілей на поточний період та прогнозування функціонування підприємств в довгостроковому періоді. Формування методики та інструментів комплексної оцінки економічних можливостей і перешкод у діяльності суб'єктів господарювання, виявлення його сильних і слабких сторін має базуватись на достовірних обліково-аналітичних даних. Однак існують певні проблеми, пов'язані з удосконаленням інформаційного забезпечення економічної безпеки, можливістю розкриття витрат і вигод, пов'язаних з діяльністю, пов'язаною з економічною безпекою, в системі фінансового й управлінського обліку та їхньою аналітичною оцінкою.

Проблеми економічного обґрунтування розвитку підприємства в напрямі управління економічною безпекою є актуальною і мають наукову новизну. Так, на сьогодні за даною проблематикою присвячені праці Л. В. Гнилицької, В. А. Дерія, Н. Я. Дондик, Н. Б. Москалюк, О. І. Олійничук, І. Б. Хоми, Г. О. Швиданенко, А. М. Штангрет, Н. О. Шпак та ін. За результатами проведеного дослідження надбань науковців встановлено, що існує потреба у розробці основних напрямів обліку інноваційних процесів та освоєння інвестицій, формування інформації про витрати інноваційного характеру, методів їхнього групування і джерел покриття.

Організація господарської діяльності в сучасних конкурентних умовах підвищує вимоги до системи менеджменту, а отже, й до обліково-аналітичного забезпечення управління виробничо-господарськими процесами та формування інформації щодо таких нетрадиційних об'єктів обліку як

діяльність, що пов'язана з управлінням економічною безпекою. Виконуючи основну інформаційну функцію, облік створює інформаційний ресурс, який відповідає сучасним вимогам до інформації. Для прийняття ефективних управлінських рішень у поточному періоді, з урахуванням минулих подій та стратегічних цілей і планів, інформація повинна відповідати таким вимогам, як правдивість, своєчасність, доречність, повнота, ефективність (раціональність), оптимальність тощо. Про ці та інші вимоги до облікової інформації для задоволення управлінських потреб багато уваги приділено в працях Я. Д. Крупки, М. С. Пушкаря, В. В. Сопка, Н. М. Ткаченко, І. Я. Омецінської та ін. Варто зазначити, що основою для продукування обліково-аналітичної бази щодо нових об'єктів обліку є інформаційна потреба, сформована на базі рівня менеджменту та цілей організації. У зв'язку з цим і вимоги до облікової системи в частині забезпечення ефективності, доцільності, повноти, оптимальності встановлює управлінський персонал і керівництво компанії, при цьому за якість, правдивість, достовірність, доступність і зрозумілість обліково-аналітичної інформації відповідає бухгалтерська служба суб'єкта господарювання.

Система інформаційного забезпечення діяльності, пов'язаної з управлінням економічною безпекою, містить ряд підсистем, які вирішують свої специфічні завдання, мають свої методи збору й обробки інформації, а також джерела інформації (рис. 1).

Рис. 1. Структура системи інформаційного забезпечення управління економічною безпекою на підприємстві

Серед наукових досліджень питанням інформаційного забезпечення господарських процесів завжди приділялась значна увага. Проте залишаються актуальним питання формування інформаційної бази процесів забезпечення економічної безпеки підприємництва. Визначальним чинником у накопиченні інформації, на наш погляд, є інформаційна потреба та ефективність баз даних. Вивченням питань економічного обґрунтування необхідного і достатнього рівня накопичення інформації (її обсягів і видів) займався С. М. Ілляшенко [3, с. 210–225]. Він вводить поняття граничної вартості повної інформації. Граничні значення повноти пошуку і похибки пошуку необхідно

розраховувати для того, щоб побачити обернено пропорційну залежність, тобто збільшення повноти пошуку приводить до збільшення вартості інформації, тому потрібно знайти таке значення повноти пошуку, яке буде оптимальним для прийняття управлінських рішень, а витрати не будуть перевищувати певної величини. Таким чином, інформація має накопичуватись доти, поки витрати на її одержання менші чи дорівнюють граничним доходам від володіння нею. На нашу думку, на практиці важко оцінювати можливі вигоди від отримання інформації та майбутні результати, не маючи повного уявлення щодо шляхів та етапів проведення інноваційного процесу. Крім того, неможливо оцінити витрати на одержання інформації, якщо її збір та обробку не виконують експерти та залучені спеціалісти з вивчення ринкового середовища підприємства.

Цікавою є думка А. І. Мокія про те, що у кожному підрозділі нормативно-методичного забезпечення потрібно створити обов'язковий розділ «Інформаційне забезпечення» [4, с. 91]. Інформація, якою володіє підприємство, використовується для впровадження і реалізації будь-якого процесу з виробленням відповідних стратегій та цілей.

Так, інформація щодо управління економічною безпекою на макрорівні має мати: вивчення і збір правового забезпечення проведення заходів з підтримки економічної безпеки, фінансових механізмів здійснення діяльності, пов'язаної із забезпеченням економічної безпеки, соціального і політичного регулювання тощо. Така інформація корисна для підприємства, оскільки вказує моменти регулювання державою певних процесів супроводу і підтримки безпеки на підприємстві (організація служби безпеки або служби охорони), водночас ця інформація змушує шукати джерела покриття певних витрат з організації такої діяльності та методик і технологій відображення цих процесів в обліково-аналітичній системі.

Основним джерелом інформації на підприємстві (мікрорівень) є дані бухгалтерського обліку. На нашу думку, питання оцінки та забезпечення інформації щодо діяльності, пов'язаної з підтримкою економічної безпеки, включається в компетенцію внутрішньогосподарського (управлінського) обліку, оскільки відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» та національними стандартами не має визначення відокремлених об'єктів обліку за даним напрямом діяльності. Крім цього, дані об'єкти не відображені відповідними показниками у фінансовій звітності, тому прямого відношення до фінансового обліку не мають. Водночас потреба в інформації про витрати з підтримки і супроводу економічної безпеки виникає в цілях управління виробничо-господарською діяльністю підприємства. Відтак, відповідна інформація систематизується для внутрішніх користувачів як інструмент процесу управління підприємством. Тому важливо розробити методологічні, методичні та організаційні засади системи внутрішньогосподарського (управлінського) обліку, максимально адаптовані до вимог ринкового середовища. Вся облікова інформація, яка стосується процесів із забезпечення економічної безпеки, повинна методологічно спиратись на відповідні стандарти бухгалтерського обліку та нормативно-правові акти щодо здійснення цього виду діяльності.

Аналіз принципів оцінювання інформації бухгалтерського обліку визначає їх характеристику в двох напрямках: а) на споживача інформації; б) на прийняття рішення. Щодо першого напрямку, то визначити ряд характеристик, які повинна мати інформація, дещо складно, оскільки до користувачів інформації входять не лише висококваліфіковані спеціалісти, які на її основі можуть приймати рішення, а й менш кваліфіковані – інвестори, кредитори, які недостатньо орієнтуються в економічній і фінансовій ситуації на підприємстві. Другий

напрямок також має велике значення, хоча тривалий час його недооцінювали. Важливо, щоб інформація була придатною для сприйняття та мала практичне застосування в управлінні й прийнятті рішень.

Діяльність, пов'язана із забезпеченням економічної безпеки суб'єктів господарювання, значною мірою залежить від чинників невизначеності та спричинених ними ризиків. Тому прогнозування різних варіантів розвитку подій є важливим процесом господарювання в умовах ринкової економіки. Такий прогноз можуть дати обґрунтовані на основі накопиченої інформації управлінські рішення, які впливають на майбутні результати господарської діяльності. Еволюція і напрями розвитку об'єктів обліку прямо залежить від особливостей сучасного розвитку менеджменту, а саме: необхідність ведення нових видів діяльності, зокрема діяльності із забезпечення економічної безпеки. Ці нові підходи в організації фінансово-господарської діяльності розширюють вимоги до обліково-інформаційної системи підприємства і до пошуку методичних облікових підходів і технологій створення облікових даних. Водночас всі види діяльності пов'язані між собою і базуються на єдиних облікових даних, тільки з різним ступенем деталізації і реєстрації.

Однак для управління важливо володіти інформацією про ефективність наявних виробничо-господарських процесів з деталізацією витрат і доходів, пов'язаних із здійсненням тієї чи іншої діяльності (ефект від запровадження заходів із виявлення і запобігання економічних загроз, порушення економічної безпеки тощо). У такому разі виникає потреба в деталізації синтетичного обліку і конкретизації аналітичної складової реєстрів (звітності), особливо рахунків бухгалтерського обліку як способу групування і розшифрування інформації про елементи господарської діяльності підприємств.

Таким чином, при організації такої системи управління, коли менеджмент веде пошук та освоєння нових форм діяльності, сприяє прогресу і/або удосконаленню наявних технологій виробництва, нові об'єкти обліку повинні розкривати повну інформацію з метою прийняття ефективних управлінських рішень, облікова система має бути варіативною і креативно налаштованою до змін господарського середовища і сприяти забезпеченню управлінських потреб у необхідній інформації.

Обліково-аналітичне забезпечення управління економічною безпекою підприємства необхідно сприймати з двох позицій впливу:

1) внутрішніх чинників (крадіжки, навмисне завдання матеріальної шкоди підприємству, доведення його до штучного банкрутства, бухгалтерсько-звітні порушення, попередження спроб розкриття комерційної таємниці підприємства і т. д.);

2) зовнішніх чинників (виявлення недобросовісної конкуренції, проведення слідчих дій, відновлення первинного і зведеного обліку після пожежі, катастрофи, атак хакерів тощо).

У системі обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою суб'єктів господарювання функціонують обліково-звітні потоки у 4 основних напрямках:

1) попередження фактів розкрадання майна підприємства, захист інтересів власника зі збереження майна, відповідності даних обліку показникам звітності про фінансовий стан та результати діяльності;

2) з'ясування напрямків поліпшення даних зі створення певних служб або відповідальних осіб щодо кіберпростору, формування надійної та захищеної інформаційної системи підприємства, розкриття і подання даних за відповідними рівнями менеджменту;

3) уникнення або зменшення ступеню ризиків загрози економічній безпеці через підвищення кадрового потенціалу

(підвищення кваліфікації, перепідготовка і стажування персоналу, фахова самоосвіта) – професійний ризик економічної безпеки;

4) розвиток економічної безпеки і зведення до мінімуму нерегульованих чинників (пожежа, вимушені простої, виробничі аварії) через посилення безпеки у виробництві і в управлінні шляхом створення відділу (служби) охорони праці.

Для досягнення ефективності в управлінні економічною безпекою доцільно проводити певні заходи, а отже, тут виникатимуть відповідні витрати, що пов'язані із функціонуванням окремого відділу (служби) – внутрішньої служби безпеки чи через розподіл завдань, які пов'язані із підтриманням економічної безпеки між чинними функціональними службами підприємства.

До витрат підприємства на підтримання внутрішньої економічної безпеки підприємства, яке функціонує належать такі:

– витрати на утримання служби внутрішньої безпеки (суми амортизаційних відрахувань; витрати на заробітну плату; суми Єдиного соціального внеску; витрати на матеріально-технічне забезпечення, у тому числі: вартість службового взуття і одягу працівників, що займаються безпекою діяльності підприємства; витрати на відрядження);

– витрати на захист даних та забезпечення збереження комерційної таємниці;

– витрати на отримання, зберігання і передавання техніко-економічної інформації;

– витрати на проведення набору фахівців у сфері економічної безпеки (витрати на рекламу, проведення співбесід з кандидатами на відповідні посади, транспортні витрати, витрати на проживання, витрати на харчування) тощо.

Усі наведені вище, витрати пов'язані із управлінням діяльністю підприємства, потрібно обліковувати у складі аналітичних рахунків до синтетичного рахунка 92 «Адміні-

стративні витрати». Такий порядок обліку витрат, що пов'язані з підтриманням безпеки, відповідає чинній методиці обліку витрат підприємства на рахунках бухгалтерського обліку і порядку розрахунку прибутку (збитку) в системі фінансового обліку та звітності, податкових розрахунків.

На етапі розробки стратегії забезпечення економічної безпеки підприємства О. І. Олійничук вважає, що внутрішнім джерелом інформації переважно є управлінський облік і меншою мірою – фінансовий облік. Водночас, як саме інформація стратегічного обліку щодо параметрів, які характеризують зовнішні чинники, зокрема рівень інфляції та її прогноз на наступний період, обмінні курси іноземних валют і їхній прогноз (особливо, якщо підприємство займається зовнішньоекономічною діяльністю), ставки оподаткування та їхні можливі зміни тощо, а також внутрішні чинники, зокрема прогноз основних показників роботи підприємства, можливі зовнішні та внутрішні загрози й ризики підприємницької діяльності, повинні обов'язково враховуватись у процесі розробки стратегії забезпечення економічної безпеки підприємства з метою підвищення рівня її обґрунтованості й адекватності зовнішнім умовам функціонування підприємства [5, с. 45].

А. М. Штангрет, Л. П. Стеців процес обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою окреслюють функціональною сукупністю підсистем обліку, аудиту й аналізу. З оперативного, фінансового й управлінського обліку пропонується використовувати в управлінні інформацію про відстеження змін у господарській діяльності підприємства; визначення впливу змін на результати фінансово-господарської діяльності підприємства; виділення інформації щодо виникнення та розвитку викликів, ризиків та загроз [6, с. 725].

Вищезазначені підходи щодо інформаційного забезпечення економічної безпеки на підприємстві, на наш погляд, дають змогу ідентифікувати й оцінювати економічні загрози та негативний вплив на діяльність суб'єкта господарювання, однак діяльність, пов'язана із забезпеченням економічної безпеки, вимагає, крім оцінки господарської ситуації і визначення загроз, переліку заходів щодо підтримки і супроводу економічної безпеки (витрачання матеріальних, трудових ресурсів). Такі витрати повинні відображатись у межах витрат періоду, зокрема на рахунку 92 «Адміністративні витрати», оскільки на цьому рахунку відображають загальногосподарські витрати, в тому числі витрати, пов'язані з управлінням підприємством. Такий підхід до організації обліку витрат, пов'язаних з діяльністю із забезпечення безпеки підприємства, пропонує також Л. В. Гнилицька [1].

В. А. Дерій виокремлює 9 субрахунків до синтетичного рахунка 92 «Адміністративні витрати»: 921 «Загальні корпоративні витрати»; 922 «Витрати на відрядження і апарат управління підприємством»; субрахунок 923 «Витрати на необоротні матеріальні активи загальногосподарського призначення»; 924 «Винагороди за консультативні, інформаційні, аудиторські та інші послуги»; 925 «Витрати на оплату послуг зв'язку, Інтернету»; 926 «Витрати на врегулювання судових спорів»; 927 «Сума податків, зборів (обов'язкові платежі, ліцензії)»; 928 «Оплата послуг комерційних банків»; 929 «Інші витрати загальногосподарського призначення» [2, с. 202].

Витрати на економічну безпеку підприємства, на наш погляд, можна було б вести на аналітичному рахунку першого порядку 9291 «Витрати на внутрішню економічну безпеку підприємства» у складі субрахунка 929 «Інші витрати загальногосподарського призначення». До аналітичного рахунка 9291 «Витрати на економічну безпеку підприємства», за потреби, доцільно було б відкривати такі аналітичні рахунки

другого (нижчого) порядку: 92911 «Витрати на утримання служби внутрішньої безпеки»; 92912 «Витрати на захист даних та забезпечення збереження комерційної таємниці»; 92913 «Витрати на отримання, зберігання і передавання техніко-економічної інформації»; 92914 «Витрати на проведення набору фахівців у сфері економічної безпеки».

Під час ведення робіт з підтримки економічної безпеки необхідно здійснювати капітальне інвестування (витрати на придбання технічних засобів, камер відеоспостереження та пропускних турнікетів). Усі витрати, що пов'язані з технічним забезпеченням такої діяльності, потрібно здійснювати капіталізацію на рахунку 15 «Капітальні інвестиції» з наступним розподілом через суми амортизації за визначеним терміном експлуатації чи мінімально допустимим терміном використання основних засобів, що регламентується податковим законодавством України.

Альтернативним варіантом організації діяльності, пов'язаної із супроводом і підтримкою економічної безпеки підприємства, який забезпечить безперервне оновлення та вдосконалення продукції, є резервування коштів на спеціальних рахунках для подальшого використання на інноваційні заходи. Створення резервів на забезпечення економічної безпеки підприємства дасть можливість акумулювати кошти з прибутку звітного періоду з метою рівномірного їх споживання у процесі ведення підприємницької діяльності на довгостроковий період. При цьому обов'язково в обліковій політиці підприємства зробити положення про наявність такого резерву, відсоток сплати у цей резерв та порядок розрахунку сум. Крім цього, необхідно організувати облік на забезпечення економічної безпеки підприємства. Для цього потрібно виокремити субрахунок до рахунку 47 «Забезпечення майбутніх витрат і платежів». Також варто розробити кроки щодо організації

аналітичного обліку цього резерву із визначенням відомості обліку резервних сум та сум накопичення і сплати.

Так, для проведення заходів, що спрямовані на завчасне виявлення, мінімізацію або уникнення економічних загроз, доцільно резервувати джерела покриття витрат на підтримку економічної безпеки на синтетичному рахунку 47 «Забезпечення майбутніх витрат і платежів» з формуванням субрахунка 471 «Забезпечення інших витрат і платежів» та аналітичних рахунків до нього: 4711 «Технічне оснащення економічної діяльності з безпеки»; 4712 «Використання, обслуговування і ремонт техніки із підтримки економічної безпеки»; 4713 «Кадрова підтримка економічної безпеки». Важливо також сформуванню належну систему аналітичного обліку такого резерву з розробкою «Відомості обліку резервних сум». Створення такого резерву повністю відповідає чинному принципу бухгалтерського обліку – обачності, і дасть змогу підприємству забезпечити належний рівень економічної безпеки.

Застосування такого підходу сприятиме розширенню інформаційних потоків для розкриття інформації про витрати, пов'язані із забезпеченням економічної безпеки, можливість визначення ефективності та доходності від проведених заходів із підтримки економічної безпеки і прийняття на основі цього відповідних управлінських рішень. Така облікова інформація є достовірною базою для оцінювання й аналізу ефективності фінансово-господарських процесів підприємства, зокрема в напрямі забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання.

Список використаних джерел

1. Гнилицька Л. В. Відображення витрат, пов'язаних з діяльністю із забезпечення безпеки підприємства в системі бухгалтерського обліку та відкритої звітності. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2014. № 4. С. 39–46.

2. Дерій В. А., Мельничук І. В. Бухгалтерський облік, аналіз і аудит у системі управління витратами на економічну безпеку. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2019. № 1. С. 197–208.

3. Ілляшенко С. М. Управління інноваційним розвитком: проблеми, концепції, методи : навч. посіб. Суми : ВТД «Університетська книга», 2003. 278 с.

4. Міжнародний інноваційний менеджмент : навч.-метод. посіб. / А. І. Мокій, Ю. В. Полякова, О.П. Осідач, І. Г. Бабець. Львів : Вид-во ЛКА, 2004. 308 с.

5. Олійничук О. І. Обліково-аналітичне забезпечення формування й імплантації стратегії економічної безпеки підприємства. *Вісник ЖДТУ*. 2015. № 1(71). С. 41–46.

6. Штангрет А. М., Стеців Л. П. Обліково-аналітичне забезпечення управління економічною безпекою підприємства: методичні засади. *Економіка та суспільство*. 2017. № 9. С. 722-726. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/9_ukr/123.pdf (дата звернення : 10.05.2019).

Мокрицька Анна Богданівна

*к.е.н., доцент кафедри економічної безпеки та
фінансових розслідувань,*

Тернопільський національний економічний університет

КАДРОВА БЕЗПЕКА У СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Конкурентні умови господарювання докорінно змінили умови діяльності підприємств. У ринкових умовах господарювання зростає роль до питань економічної безпеки суб'єктів господарювання різних організаційних форм та

форм власності. Підвищуються вимоги до роботи найманими працівниками як умови забезпечення кадрової безпеки. Постають нові цілі, завдання та вимоги до персоналу сучасних підприємств, до освоєння ними нових методів і технологій роботи. Постійно зростають вимоги до освіти, кваліфікації, професійних навичок персоналу.

Економічна безпека підприємства – це такий стан корпоративних ресурсів і підприємницьких можливостей, за якого гарантується ефективне їхнє використання для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного й соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім загрозам [1].

Серед систем економічної безпеки підприємства знаходиться кадрова безпека, основне призначення якої гарантувати стабільне та максимально ефективне функціонування підприємства, його високий потенціал і стабільний розвиток. Забезпечення кадрової безпеки як системи протидії внутрішнім і зовнішнім впливам і загрозам здійснюється через систему управління персоналом.

Система управління персоналом – сукупність взаємозалежних заходів для створення умов нормального функціонування персоналу в організації. Система управління персоналом передбачає виконання низки функцій, кожна з яких складається з певних завдань [10].

Останнім часом відбувається системна трансформація моделей управління персоналом у сучасних організаціях і на перший план виходять такі питання, як ефективна мотивація та стимулювання праці, формування лояльності працівників, динамічна оцінка та розвиток інтелектуального потенціалу як стратегічної основи конкурентоспроможності підприємства. Однією із новітніх тенденцій в управлінні персоналом є посилення уваги до проблем економічної безпеки системи управління персоналом, яка, по суті,

пронизує усі основні функціональні підсистеми управління кадрами підприємства, забезпечує стабільне функціонування кадрової підсистеми організації, нейтралізує ризики в системі управління персоналом та сприяє досягненню поставлених перед організацією цілей економічного розвитку, у т. ч. і в кадровій сфері.

Стратегія економічної безпеки управління персоналом на сучасному етапі – це особливий набір пріоритетних напрямів роботи підприємства із людськими ресурсами. Стратегічний підхід до економічної безпеки системи управління персоналом підприємства полягає в забезпеченні стійкого положення підприємства на ринку за допомогою нарощування конкурентоспроможності персоналу і забезпечення гарантії його професійного зростання і розвитку на довгострокову перспективу. Стратегія економічної безпеки управління персоналом – це узагальнююча модель дій, спрямованих на формування сукупності вимог до персоналу і рівня ефективності його роботи, який необхідний підприємству для досягнення поставлених бізнес-цілей та забезпечення надійності функціонування в межах встановлених критеріїв та нормативів [4, с. 37].

Стратегія економічної безпеки управління персоналом – це сукупність функцій економічної безпеки управління персоналом та набір інструментів, реалізованих на кожному етапі роботи з кадрами, які загалом становлять систему заходів.

Виокремлюють такі етапи управління персоналом: підбір персоналу (пошук, відбір, адаптація); управління найманими працівниками (формування корпоративної культури, мотивація, періодичні перевірки); звільнення працівників (підготовка до звільнення, пошук заміни, виплата компенсацій і інше) (табл. 1).

Таблиця 1

Етапи та інструменти управління персоналом

№ з/п	Етапи роботи з персоналом	Напрями роботи / завдання	Інструменти управління персоналом
1.	Підбір персоналу	Пошук, відбір, прийом на роботу, адаптація	Співбесіда, скринінг, система стандартів, роз'яснювальна робота, стажування, атестація, маркетингові технології,
2.	Управління найманими працівниками	Формування корпоративної культури, відповідальності та лояльності, мотивація та стимулювання, дисципліна та інше.	Моніторинг, контролінг, скринінг, періодичні перевірки, службові розслідування, система оплати праці, преміювання, інформаційне забезпечення, бізнес поїздки, корпоративний відпочинок, навчання та підвищення кваліфікації, переведення в інший відділ або на іншу роботу, кар'єрне зростання та інші.
3.	Звільнення працівників	Підготовка до звільнення, пошук заміни, виплата компенсацій і інше	Кар'єрне зростання, грошові компенсації, допомоги звільненим працівникам та інше.

Джерело: складено на основі [1–2; 7; 10–12].

Набір інструментів, які доступні на кожному етапі, залежить від завдань, які стоять перед службою з управління кадрами. Так, на етапі підбору персоналу перед службою управління кадрами стоять завдання пошуку, відбору, прийому на роботу та адаптації найманих працівників. Етапи і процедури відбору персоналу охоплюють: перевірку рекомендацій; психологічне тестування; скринінгові перевірки; співбесіду; роз'яснювальну роботу, стажування та адаптацію. Час адаптації – дуже важлива частина роботи з персоналом. Саме від того, яку увагу приділяють

адаптації на підприємстві, залежить, як швидко працівник увіллється в колектив і наскільки довго та успішно буде на ньому працювати. Час адаптації індивідуальний для кожної особистості й кожної соціальної групи працівників.

Процес захисту підприємства від небезпеки починається на етапі підбору працівників на наявні вакансії. І цей процес захисту безперервний протягом періоду функціонування підприємства, а його ефективність забезпечується використанням різних методів набору персоналу. Відповідно на етапі управління вже найманими працівниками основними завданнями є формування корпоративної культури, відповідальності як за свою роботу, так і за досягнення цілей і роботу усієї організації, лояльності, мотивація та стимулювання, дисципліна та інші. Набір інструментів, доступний на цьому етапі, – це постійний моніторинг та контроль, періодичні скринінгові перевірки й опитування, справедлива система оплати праці та преміювання.

Саме справедливість в оплаті праці – основна домінанта формування лояльності персоналу, причому важливо не скільки платять, а наскільки це обґрунтовано й справедливо в середині колективу. Контроль як елемент кадрової безпеки – це комплекс засобів, установлений для персоналу (зокрема й для адміністрації), регламент, обмеження, режими, технологічні процеси, оцінювальні, контрольні та інші операції. Цей комплекс безпосередньо спрямований на ліквідацію можливостей заподіяти збитки [2; 3].

Стратегічний аспект економічної безпеки управління персоналом визначає її місце в системі управління персоналом підприємства і передбачає досягнення таких завдань:

– управління персоналом, спрямоване на підвищення надійності, стійкості функціонування підприємства та його адаптаційних здатностей в умовах мінливого зовнішнього середовища;

– процесуальні функції, що містять визначення кадрових потреб, набір, розвиток, нарощування потенціалу й ефективне використання персоналу як основи ефективності та стабільності функціонування бізнесу підприємства;

– профільні функції системи економічної безпеки управління персоналом – постійний моніторинг та контролінг, маркетинг персоналу з метою залучення найкращих працівників та забезпечення конкурентоспроможності компанії на ринку праці, якісне інформаційне та організаційне забезпечення процедур управління персоналом, запобігання (зниження) кадровим ризикам підприємства [4; 6].

Ряд авторів [7, с. 19] звертають увагу на негативні впливи на стан кадрової функціональної складової економічної безпеки підприємства, тобто кадрові ризики. Розрізняють два види загроз: зовнішні загрози – це негативні дії на організацію, які надходять ззовні (не залежать від свідомості й волі співробітників, які завдають ненавмисної шкоди конкретному підприємству); внутрішні загрози – це навмисні або необережні дії персоналу, що зумовлюють негативні наслідки для діяльності підприємства.

Згідно з даними порталу Content Security, наявні внутрішні та зовнішні кадрові загрози розподіляються на такі [7, с. 20]:

- розголошення (зайва балакучість працівників) – 32%;
- несанкціонований доступ шляхом підкупу і схиляння до співпраці з боку конкурентів і злочинних угруповань – 24%;
- відсутність у компанії належного нагляду і жорстких умов забезпечення конфіденційності інформації – 14%;
- традиційний обмін виробничим досвідом – 12%;
- безконтрольне використання інформаційних систем – 10%;
- наявність передумов виникнення серед персоналу конфліктних ситуацій, пов’язаних з відсутністю високої трудової

дисципліни, психологічною несумісністю, випадковим підбором кадрів, слабкою роботою кадрів зі згуртування колективу – 8%.

Складність управління кадровими ризиками обумовлена тим, що багато видів кадрових ризиків неочевидні, оскільки пов'язані з людськими ресурсами, в основі яких знаходиться природа та сутність особистості, яка є найскладнішим об'єктом управління. Результатом цього є слабке (складне) управління кадровими ризиками, які обумовлені самою природою людських ресурсів. Кадрові ризики є не тільки ризиками в процесі управління персоналом, а й ризиками щодо самого персоналу, тобто вони поділяються на ризики персоналу й ризики системи управління персоналом.

Ризики персоналу виникають внаслідок виявів професійних, ділових і особистісних якостей персоналу підприємства й містять у собі такі види, як психофізіологічні, особистісні, комунікативні, моральні, освітні, професійно-кваліфікаційні ризики й ризики неблагонадійності.

Неблагонадійність – це деякий динамічний процес, що змінюється в часі під впливом зовнішніх і внутрішніх причин індивіда, що й відображає готовність почати дії, які в його соціально-культурному середовищі вищого рівня можуть бути розцінені, як порушення наявних норм і традицій, а також і сама поведінка, що порушує ці норми. Неблагонадійний персонал насамперед небезпечний схильністю до розголошення службової інформації й комерційної таємниці [6, с. 305].

За даними дослідження, що було проведено однією з найбільших консалтингових компаній KPMG, Україна сьогодні займає 6 місце у світі за кількістю розкрадань і шахрайських операцій, що здійснені співробітниками. Щорічні втрати в компаніях через крадіжки, зловживання чи інші можуть досягати до 7% виручки. Майже 80% збитків українських компаній – це справа рук навмисних дій або

халатного ставлення власного персоналу [7, с. 20]. З'ясовано, що 56% компаній не мають налагодженої системи протидії шахрайству, а 37% – мають формальну схему запобігання розкрадань і шахрайства [12, с. 12]. Ці та інші дослідження надають підстави замислитись над ретельністю підбору персоналу, виборі методів протидії кадровим ризикам та забезпечення економічної безпеки.

До ризиків персоналу відносять ризик розголошення інформації. Розрізняють мотивоване розголошення інформації та немотивоване. Мотивоване розголошення інформації співробітником компанії можливе з таких причин:

- жадібність (підкуп);
- шантаж;
- зведення рахунків з іншою організацією або з іншою людиною (образа);
- розрахунок отримати будь-які блага (рішення особистих проблем співробітника);
- страх співробітника за своє життя і за життя близьких людей;
- прагнення до влади;
- національні почуття;
- релігійні почуття;
- громадянський обов'язок (гра на дотриманні законів);
- загальнолюдська мораль (гра на порядності);
- корпоративна (кланова) солідарність;
- захоплення чим-небудь (наприклад, колекціонування);
- розрахунок отримання іншої інформації натомість.

Немотивоване розголошення інформації співробітником компанії можливе з таких причин:

- емоційність (у стані співчуття, любові, ревності, захопленості і т.д.);

- депресія;
- внутрішній авантюризм людини;
- використання елементів нейро-лінгвістичного програмування і гіпнозу;
- легковажна балакучість;
- алкогольне сп'яніння;
- імпульсивність;
- марнославство і честолюбство (схильність до досягнення переваги над оточуючими за рахунок показу своєї інформованості та обізнаності);
- захопленість роботою (особливо часто відбувається розголошення інформації при контактах з колегами).

Управління кадровими ризиками – це складний процес, оскільки не усі кадрові ризики можна ідентифікувати й оцінити, багато з них мають вірогідницький характер [7, с. 22].

Високий рівень дисципліни; зростання чисельності кваліфікованих кадрів, зниження плинності кадрів, досягнення високого освітнього рівня та компетентність керівників є основними ознаками зниження кадрових ризиків, а отже, напрямками, що забезпечують економічну безпеку підприємству. Саме тому одним із показників економічної безпеки на сьогодні є рівень освіти персоналу [6, с. 305; 9, с.141].

Повністю уникнути ризиків, напевне, не вдасться, але спробувати знизити відсоток ризику загроз можна, використовуючи методи протидії, які призначені як для уникнення ризиків, боротьби з негативними проявами, так і подолання наслідків, тобто забезпечити безпеку управління персоналом (табл. 2).

Таблиця 2

Ризики та інструменти забезпечення кадрової безпеки

№ з/п	Ризики та загрози	Інструментарій забезпечення кадрової безпеки та протидії ризикам
1	2	4
1.	Професійна некомпетентність працівника. Халатне ставлення персоналу до власних обов'язків.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Комплексна перевірка рекомендацій кандидатів. 2. Скринінг (перевірка анкетних даних, проблем на попередніх місцях роботи та ін.). 3. Складання психологічного портрету. 4. Оцінка професійної компетенції (анкетування, тестування, вивчення попереднього досвіду, ін.). 5. Розробка системи професійної атестації персоналу. 6. Підвищення кваліфікації.
2.	Розголошення та витік службової та / чи конфіденційної інформації	<ol style="list-style-type: none"> 1. Моніторинг факторів ризику з боку персоналу. 2. Скринінг (перевірка, анкетних даних, проблем на попередніх місцях роботи та ін.). 3. Складання психологічного портрету. 4. Забезпечення належного нагляду конфіденційності інформації. 5. Оцінка лояльності та благонадійності персоналу.
3.	Хедхантинг (переманювання та «крадіжки» персоналу). Звільнення працівників.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Підвищення лояльності працівників. 2. Розроблення системи мотивації персоналу (система та методи оплати праці, формування цінностей та місії компанії, організації спільного відпочинку). 3. Моніторинг факторів ризику.

Продовження табл. 2

1	2	3
4.	Підкуп і співпраця з конкурентами і злочинними угрупованнями. Робота одночасно в декількох конкуруючих компаніях.	1. Розроблення системи мотивації персоналу (система та методи оплати праці, формування цінностей та місії компанії, організації спільного відпочинку). 2. Моніторинг факторів ризику з боку персоналу. 3. Профілактичні опитування персоналу (інтерв'ю, тестування, перевірки на поліграфі). 4. Оцінка благонадійності кандидата на посаду. 5. Оцінка лояльності персоналу.
5.	Нестачі, крадіжки, розкрадання та шахрайські операції.	1. Моніторинг факторів ризику з боку персоналу. 2. Скринінг (перевірка, анкетних даних, проблем на попередніх місцях роботи та ін.). 3. Службові розслідування.

Джерело: складено основі [1; 3 – 7; 10–12].

Система економічної безпеки управління персоналом складається з набору інструментів, які доцільно використовувати на кожному етапі руху працівника від найму до звільнення. Такими етапами та інструментами є:

1. Відбір співробітників, за якого не допускається прийом на роботу людей, які мають особистісні недоліки, що можуть нанести шкоду інтересам компанії. Одна із первинних процедур забезпечення економічної безпеки в системі управління персоналом – скринінг персоналу при його найманні на роботу. Скринінгові перевірки проводяться для виявлення потенційно негативних факторів ризику та загрози із боку працівника, якого приймають на роботу. Серед основних факторів ризику із боку працівника, що мають бути виявлені в процесі скринінгу, варто назвати

такі, як: підробка наданих документів (дипломів, трудових книжок і ін.) та навмисне перекручування анкетних даних; неблагонадійність співробітника; наявність наркотичної чи алкогольної залежності, пристрасть до азартних ігор; справжні (приховувані) причини влаштування на роботу; справжні причини звільнення із попереднього місця роботи; виявлення недостатнього професіоналізму, недбалого ставлення до виконання службових обов'язків на попередньому місці роботи; конфліктність працівника; інформація про вчинені в минулому злочини і провини, зв'язки з кримінальними елементами; наявність великих боргових та інших фінансових зобов'язань [4, с. 36].

2. Оцінка благонадійності та лояльності персоналу (Integritest, Trustee, скринінг, тестування на поліграфі) дає можливість оцінити професійні і ділові якості кандидата та прийняти правильне кадрове рішення [6, с. 305], а також підвищення лояльності працівників. Зазвичай застосовуються такі мотивуючі чинники, які сприяють посиленню лояльності співробітників: гроші та інші матеріальні блага; умови праці та сучасні інструменти для роботи; стабільність діяльності компанії, впевненість у завтрашньому дні та захищеність (юридична, психологічна, фізична і ін.); професійне визнання та можливість кар'єрного зростання; психологічно комфортний колектив; можливість створювати і покращувати особисті досягнення в професійному плані; надані повноваження; бренд компанії, її престиж та популярність; можливість навчання, підвищення професійної кваліфікації, а також можливість зміни кваліфікації; задоволеність від виконуваної роботи (в рішенні професійних завдань та ін.); сприяння компанії в досягненні особистих цілей співробітників; прозорість (справедливість винагороди); гнучкість (індивідуальність) підходу до кожного працівника та врахування його особистих особливостей при виконанні роботи; бажання належати до конкретної групи співробітників.

Питання лояльності персоналу набуває особливої актуальності, оскільки персонал розглядається як фактор конкурентоспроможності, а вірність працівників компанії – як конкурентна перевага. Лояльність – це емоційна прихильність до організації, рівень якої залежить від ступеня сприйнятливості персоналом зовнішніх (зарплата, пільги, робочі умови тощо) та внутрішніх (зміст виконуваної роботи, можливості професійного зростання, визнання і оцінка досягнень) стимулів, які пропонує роботодавець [11, с. 45].

3. Проведення цілеспрямованої роботи щодо формування і підтримки оптимального соціально-психологічного клімату в колективі, створення корпоративної культури, розроблення та дотримання місії і цінностей компанії. Можливе проведення колективних неформальних заходів, у яких працівники зможуть спільно проводити час, брати участь у них родинами. Корпоративна культура як набір правил і норм поведінки може бути документальним і являти собою опис дій персоналу в певних ситуаціях.

4. Створення умов, за яких працівнику буде не вигідно здійснювати дії, що завдають шкоди компанії. Ці умови повинні містити систему заходів морального і матеріального стимулювання, зацікавленості в результатах праці, формування престижності роботи в компанії, турботі про зовнішній і внутрішній імідж компанії та ін.

5. Попередження можливостей зловживання співробітниками і здійснення протиправних дій. За досвідом консультантів з кадрового управління, 10% співробітників ніколи не будуть робити протиправні дії, 10% будуть їх робити завжди, а 80% роблять правопорушення за можливістю. Мета системи економічної безпеки управління персоналом полягає в усуненні можливості здійснення протиправних дій для 80%.

6. Забезпечення поточного захисту від хедхантерів для збереження найкращих кадрів в організації та, як результат, збереження кадрового потенціалу. Цей захист, як правило, полягає в мотивації персоналу (в тому числі нематеріальної), обмеженні поширення інформації про найбільш кваліфікованих співробітників, поширенні зобов'язань найкращих співробітників перед підприємством (наприклад, сприяння у видачі кредитів), укладанні відповідних домовленостей з конкуруючими компаніями і компаніями, які займаються переманюванням працівників і ін. [4, с. 36–37].

7. Укладення договорів про збереження комерційної таємниці зі співробітниками компанії. Періодичні (щорічні або щоквартальні) нагадування працівникам про необхідність дотримання певних правил, встановлених у компанії, з проведенням відповідних зустрічей. Змінювати такі правила, якщо вони вже не відповідають цінностям компанії чи перетворюються у формалізовані процедури.

8. Створення нормативної регламентації управлінських процесів (інструкції, регламенти, алгоритми і ін.); ознайомити співробітників з правилами корпоративної безпеки; чітко розмежувати повноваження і відповідальність між співробітниками компанії з метою не допустити конфліктів, пов'язаних з перетином сфер корпоративних відносин, компетенції, підпорядкованості та ін. Визначити чітко повноваження, обов'язки, відповідальність.

9. Забезпечення фізичного, психологічного та юридичного захисту співробітників. Це досягається шляхом визначення мотивів, за якими можуть здійснюватися протиправні дії, і людей, найбільш схильних до цих мотивів. Важливо попереджати ситуації, за яких працівник або близькі йому люди можуть опинитися в безвихідному критичному положенні у випадках виникнення життєвих проблем. Профілактика таких ситуацій (зокрема, боргів,

матеріальних труднощів) повинна здійснюватися шляхом надання матеріальної, юридичної, психологічної та іншої допомоги. Працівники мають бути впевнені в тому, що в разі виникнення труднощів, компанія може їм допомогти. Потрібно також не допускати випадки байдужого ставлення до прохань і скарг кожного працівника, а в разі виникнення таких ситуацій – оперативно реагувати на них.

10. Контроль, внутрішній аудит, збір, узагальнення та аналіз інформації, підзвітність. Здійснення періодичних перевірок (як планових, так і позапланових), у тому числі і з використанням поліграфа. Контроль безпосередньо націлений на ліквідацію можливостей заподіяння шкоди й відпрацьовується, як правило, службою безпеки або іншими підрозділами, але меншою мірою службою персоналу.

Узагальнюючи результати дослідження щодо управління кадровими ризиками та забезпеченням кадрової безпеки як складової економічної безпеки суб'єктів господарювання, можна зробити такі висновки.

Кадрова безпека підприємства – це складне й багатоаспектне поняття, зміст якого доцільно розкривати через поєднання різних наукових підходів галузевого спрямування. Кадрова безпека підприємства полягає в забезпеченні стабільного функціонування підприємства незалежно від людських суб'єктивних або об'єктивних чинників, основним завданням якої є усунення ризику негативного впливу персоналу на загальний стан організації. Отже, забезпечення кадрової безпеки може гарантувати стабільну й максимально ефективну діяльність підприємства та високий потенціал його розвитку в майбутньому.

Процес захисту підприємства від небезпеки починається на етапі підбору працівників на наявні вакансії. Процес захисту існує безперервно, як безперервно функціонує на підприємстві його персонал [7, с.17]. Доцільним є проведення

перевірок професійної компетенції персоналу, анкетних даних, проблем на попередніх місцях роботи та інше на етапі підбору; розроблення системи мотивації персоналу, здійснення періодичного внутрішнього і зовнішнього аудиту діяльності найманих працівників та дотримання вимог у випадку звільнення персоналу. Якісна перевірка кандидатів, правильне формулювання питань анкет і тестів під час прийому на роботу, формування корпоративної культури, відповідальності та лояльності, мотивація та стимулювання, дисципліни на етапі управління найманими працівниками знизить ймовірність зловживань зі сторони останніх.

Список використаних джерел

1. Єременко А. О., Полозова Т. В. Методологічні основи системи кадрової безпеки підприємства. URL: <http://fkd.org.ua/article/view/25143> (дата звернення: 25.03.2019 р.)

2. Живко З. Б. Економічна безпека підприємства: сутність, механізми забезпечення, управління: монографія. Львів : Ліга-Прес, 2012. 230 с.

3. Живко З. Б. Концептуальні основи управління кадровою безпекою підприємства: зб. наук. праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2013. № 2(1). С. 103–111. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znptdau_2013_2%281%29__14 (дата звернення: 28.03.2019 р.)

4. Кириченко О. А. Поскрипко Ю. А. Теоретичні засади системи економічної безпеки кадрового забезпечення суб'єктів господарської діяльності. *Економіка та держава*. 2010. № 11. С. 36–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2010_11_11 (дата звернення: 25.03.2019 р.)

5. Козаченко Г. В., Пономарьов В. П., Ляшенко О. М. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення : монографія. Київ : Лібра, 2003. 280 с.

6. Кравченко В. О. Кадрова безпека – основа економічної безпеки підприємства. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2014. №1. С. 302–306.

7. Кравченко В. О. Кадрові ризики в системі управління персоналом організації. *Економіка і Фінанси*. 2016. № 3. С. 15–23.

8. Менеджмент безпеки персоналу : навч. посібн. / З. Б. Живко та ін. Львів : Ліга-Прес, 2011. 228 с.

9. Никифорова В. Г. Інтелектуальний капітал як основа економічної безпеки підприємства. *Науковий вісник ОНЕУ. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. Науки: економіка, політологія, історія*, 2013. № 26 (205). С. 139–148.

10. Сладкевич В. П. Чернявський А. Д. Сучасний менеджмент організації. Київ : МАУП, 2007. 448 с.

11. Чумарин И. Г. Что такое кадровая безопасность. *Кадры предприятия*. 2003. № 2. С. 45–52.

12. Швець Н. Методи виявлення і збереження кадрової безпеки, або як перемогти зловживання персоналу. *Персонал*. 2006. № 5. С. 12–14.

Ронська Ольга Григорівна

*к. е. н., доцент кафедри економічної безпеки та
фінансових розслідувань,*

*доцент кафедри фундаментальних та
спеціальних дисциплін ННІЕМ,*

Тернопільський національний економічний університет

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ ВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Економічна безпека підприємства є надзвичайно складною сукупністю процесів, які формують безпеку

держави, регіону та галузі. Під економічною безпекою підприємства в контексті даного дослідження розуміємо міру його економічної свободи, перебуваючи в стані якої імовірність небажаних змін будь-яких параметрів діяльності підприємства під впливом зовнішніх та внутрішніх загроз окреслюється в межах, визначених власниками й менеджерами підприємства як припустимі. Еволюція досліджень проблеми економічної безпеки підприємства привела до поступового переходу від розуміння її лише як складової безпеки держави, до поняття окремого самостійного явища, що має свій зміст та характер формування. Управління економічною безпекою підприємства розглядається як цілеспрямований управлінський вплив, скерований на досягнення підприємством стану, в якому ймовірність небажаних змін під впливом чинників внутрішнього та зовнішнього середовища знаходиться в межах, визначених власником припустимими. Важливим аспектом управління економічною безпекою підприємства є визначення складових, що її формують. Відомі різні підходи до їх виявлення, такі як системний, ресурсний, функціональний, відповідно до виду діяльності тощо. При побудові системи управління економічною безпекою підприємства з точки зору її складових важливим є обов'язкове врахування впливу чинників, що формують певну складову, управлінським діям з боку підприємства, тобто врахування можливості реального впливу на них. Важливим є врахування галузевої специфіки підприємства.

Кризова ситуація в економіці зумовлена передусім тим, що переважна кількість промислових об'єктів працює на застарілому технологічному обладнанні, яке використовується понад 30 років, а дефіцит інвестицій практично блокує процес оновлення основних виробничих фондів. Наслідком цього є падіння технологічної, виробничої, трудової дисципліни, безвідповідальне ставлення керівників підприємств та

персоналу до виконання правил і норм охорони праці на виробництві, що є визначальними причинами травматизму на виробництві. Найважливішим фактором системи управління охороною праці у разі виникнення аварій або аварійних ситуацій є якість управління, оскільки саме від якості управління залежить знання характеру та масштабу розвитку, правильного визначення своїх цілей та шляхів найкращого виконання завдання з ліквідації (локалізації) можливих наслідків.

Економічна безпека – це складна динамічна система, яка повинна бути досліджена та сформована на кожному підприємстві. На підприємствах вугільної промисловості економічна безпека – це захищеність потенціалу підприємства від негативної дії зовнішніх і внутрішніх чинників, а неефективне управління працезахоронними витратами значно впливає на її рівень. Оскільки показники видобутку вугілля знижуються з кожним роком, матеріально-технічна база в незадовільному стані, працівники працюють в небезпечних для життя умовах.

У ході дослідження проаналізовано та виявлено ряд чинників, які негативно впливають на стан та розвиток цієї галузі промисловості, зокрема:

- соціальні (високий рівень небезпеки працівників; низька заробітна плата, враховуючи важкі умови праці);
- технологічні (відсутність впровадження новітніх технологій видобутку вугілля, практично відсутні капіталовкладення в оновлення основних засобів, в той час, коли обладнання на вугільних підприємствах зношене);
- економічні (відсутність залучення інвестицій та нестача обігових коштів у вугледобувній галузі, низький рівень рентабельності; неефективний розподіл фінансів для відновлення стабільної роботи підприємств);

– політичні (недосконала законодавча база). З огляду на основні проблеми стану підприємств вугільної промисловості виникає питання про актуалізацію забезпечення економічної безпеки на досліджуваних підприємствах, а саме: створення ефективної системи економічної безпеки, розроблення методів запобігання загрозам та напрямів мінімізації впливу негативних чинників.

Необхідність забезпечення економічної безпеки зумовлюється об'єктивно наявним для кожного суб'єкта господарювання завданням забезпечення стабільності функціонування і досягнення головних цілей своєї діяльності, оскільки це гарантує сталий та ефективний розвиток підприємства.

Задля досягнення розвитку, прибутковості та ефективного функціонування підприємству необхідно сформувати сприятливе середовище, забезпечити відповідні зовнішні та внутрішні умови. Одним із важливих чинників цього є створення та запровадження механізму забезпечення економічної безпеки підприємства, який зможе організувати ефективну діяльність та сприятиме захищеності підприємства від небезпечних чинників (загроз, ризиків, небезпек – внутрішніх та зовнішніх), що виявляється в ефективному застосуванні наявних ресурсів, стійкому розвитку, наявності конкурентних переваг, розумному узгодженню економічних інтересів з інтересами пов'язаних економічних агентів зовнішнього середовища та повній реалізації економічного потенціалу.

Механізм забезпечення економічної безпеки підприємства – це форма реалізації функції управління економічною безпекою. Проте цей напрямок дослідження економічної безпеки ще мало вивчений, тому відомі різні підходи до розкриття сутності економічної безпеки, її механізму та самої системи.

Деякі автори розмежовують поняття «механізм забезпечення» та «механізм управління». На нашу думку, ці поняття є синонімами, оскільки для забезпечення економічної безпеки підприємства потрібно розробити механізм управління економічної безпеки підприємства.

Щодо трактування поняття «механізм економічної безпеки» виникає багато думок, оскільки економічна безпека є складною системою та неоднозначною категорією і в науковій літературі практично не визначена.

М. М. Єрмошенко розглядає механізм економічної безпеки як системну сукупність організаційної структури, методів, технологій та інструментів, завдяки якій забезпечується фінансова безпека [5, с. 136]. На думку В. П. Пономарьова, механізм економічної безпеки – це сукупність управлінських, економічних, організаційних, правових і мотиваційних способів гармонізації інтересів підприємства з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища, за допомогою чого з урахуванням особливостей діяльності підприємства забезпечується отримання прибутку, обсяг якого достатній для перебування підприємства у фінансовій безпеці. В. П. Пономарьов [6, с. 107], автори [3, с. 69] механізм економічної безпеки розглядають, як набір засобів, а також, як систему організації їх використання і контролю, які дають змогу досягти найвищого рівня фінансової безпеки підприємства. На думку К. С. Горячевої, механізм економічної безпеки – це єдність процесу управління і системи управління. К. С. Горячева [2, с.65], В. І. Франчук це поняття трактує, як системну взаємодію суб'єктів і сил безпеки та системне поєднання й застосування ними загальних і спеціальних функцій, методів, засобів, форм та принципів безпеки [8].

Вважаємо, що концептуальна сутнісна різниця між поняттями, що визначають механізми економічної безпеки все-таки наявнав частині цілей їх застосування. Акцент у

використанні механізму забезпечення економічної безпеки робиться на досягнення її цільового рівня, механізму формування – на створення безпечних умов функціонування підприємства.

Отже, механізм формування фінансової безпеки підприємства можна визначити, як поєднання мети, цілей, завдань, принципів, методів, функцій, засобів, що дає змогу діагностувати, прогнозувати й контролювати стан економічної безпеки для прийняття адаптивних рішень щодо розвитку підприємства. При цьому в структурі механізму мають поєднуватися економічна та забезпечувальна складові щодо організації, планування, контролю для досягнення найвищого рівня його захищеності від внутрішніх і зовнішніх загроз.

До проблем, що постають перед підприємствами на шляху до досягнення прийняттого рівня економічної безпеки науковці відносять такі:

- переважність використання реактивного підходу (очікування негативного впливу загрози і вже подальші заходи щодо ліквідації наслідків замість передчасного аналізу можливих шляхів уникнення цього впливу);

- необхідність підвищення якості збору інформації не лише про конкурентів, а й про стан власної діяльності, що включає першочерговість визначення цілей і стратегії підприємства;

- недостатнє застосування аналізу витрат підприємства на економічну безпеку;

- нехтування наявними можливостями підприємства і спрямування всієї системи економічної безпеки на роботу із загрозами [7].

Враховуючи основні проблеми стану підприємств вугільної промисловості, виникає питання про актуалізацію забезпечення економічної безпеки на досліджуваних підприємствах, а саме: створення ефективної системи

економічної безпеки, розроблення методів запобігання загроз та напрямів мінімізації впливу негативних чинників.

Вітчизняні та зарубіжні дослідники пропонують різні підходи до вивчення економічної безпеки підприємства, проте немає єдиної розробленої та сформованої системи, особливо щодо підприємств вугільної промисловості, тому це питання залишається актуальним та практично не досліджуваним, що зумовлює необхідність вирішення цієї проблеми.

За допомогою механізму управління економічною безпекою підприємства вугільної промисловості здійснюється комплекс заходів в інтересах захисту своєї господарської діяльності від внутрішніх і зовнішніх негативних економічних ризиків. Ступінь цього захисту залежить від здатності органів управління вугільного підприємства на відповідних рівнях:

- забезпечити сталий економічний розвиток підприємства, досягнення основних цільових параметрів діяльності при збереженні ліквідності і незалежності його фінансової системи;

- сформувати систему обліку фінансових потоків і зміцнити операційну ефективність системи контролю;

- запобігти випадкам халатності, шахрайства, а також інші фінансові порушення, в тому числі пов'язані з використанням державних бюджетних коштів;

- забезпечити персонал засобами індивідуального захисту;

- розробити і впровадити систему постійного моніторингу результату фінансово-господарської діяльності підприємства з метою раннього діагностування відхилень від встановлених параметрів;

- забезпечити заходи щодо захисту конфіденційності інформації, що становить комерційну таємницю.

Забезпечення економічної безпеки підприємства досягається шляхом взаємозв'язку між складовими

елементами цієї системи. При порушенні зв'язку між ланками, які безпосередньо формують систему безпеки, порушується контроль, що гальмує безперервне забезпечення економічної безпеки. У своїх працях І. Венглюк зазначає, що більшість підприємств робить ставку на кваліфіковані кадри, оскільки вони є необхідною умовою постійного зростання підприємства. Тобто соціальна безпека є складовою економічної безпеки, особливо на вугледобувних підприємствах. Економічна безпека має поєднувати як соціальні, так і економічні цілі, оскільки відсутність соціальної складової унеможливило б повноцінну економічну безпеку підприємства [1].

В інформаційному контексті підприємства вугледобування – це складна динамічна система, що характеризується великим обсягом інформаційних масивів, наявністю інформаційних зв'язків між виробничими підрозділами та відділом кадрів, бухгалтерією, планово-виробничим відділом, службами головних фахівців, регулярним обміном інформацією із зовнішніми органами. Інформація про персонал підприємства містить нормативно-довідкову інформацію, а також інформацію, що характеризує показники стану охорони праці. Підвищення оперативності та повноти інформації з питань охорони праці суб'єктами галузевої управлінської вертикалі та забезпечення зворотного надходження на місця ухвалених рішень із запропонованих заходів має соціально економічний ефект, який виявиться у покращенні роботи шахт.

Для забезпечення економічної безпеки на підприємствах вугільної промисловості насамперед потрібна інформація про видобуток вугілля, його собівартість і рентабельність, продуктивність праці, збут та інші показники (на жаль, більшість досліджуваних підприємств галузі збиткові), що пояснюється, крім інших причин природного і технічного характеру, відсутністю інформації в реальному часі про яви-

ща і процеси в економіці шахти. Для аналізу справ потрібна щоденна інформація про події в економічному житті, щодо яких проводять аналіз, обробку інформації та подання її, як продукту готового до вжитку різним категоріям користувачів. Однак користувачів цікавить фінансова та майнова стійкість, спроможність розрахуватись з боргами, маркетингові позиції підприємства та ефективність управління. Інформацію для таких користувачів, наводять у фінансовій звітності підприємства, яка складається з метою відобразити результати діяльності за минулий період, що дає можливість сформувати уяву про становище підприємства та тенденції його розвитку на майбутнє. Таким чином, облікова система є основним джерелом постачання економічної інформації. Для підготовки неупередженої, об'єктивної та релевантної інформації про обсяг вугледобування і пов'язаних з ним витрат на персонал підприємства, для чого підприємство повинно мати адекватну методику обліку витрат.

Для ефективного забезпечення економічної безпеки підприємства необхідно застосовувати системний підхід, який передбачає необхідність комплексного врахування усіх умов та чинників діяльності. Механізм забезпечення економічної безпеки на підприємствах вугільної промисловості можна розділити на три послідовних етапи:

- визначення мети, принципів, методів формування механізму;
- формування передумов та застосування їх у практиці;
- реалізація заходів забезпечення економічної безпеки.

На першому етапі визначається мета. Метою механізму економічної безпеки є забезпечення відповідного рівня економічної безпеки вугільного підприємства, який дасть змогу йому досягнути високого рівня фінансових результатів. Практичні передумови визначаються на другому етапі формування механізму. На цьому самому етапі визначається

об'єкт та суб'єкт. Об'єктом є процес забезпечення високого рівня економічної безпеки, а суб'єктам – саме підприємство, його керівник та персонал. Механізм забезпечення економічної безпеки є сукупністю зовнішніх та внутрішніх чинників, які впливають на рівень економічної безпеки підприємства. На третьому етапі відбувається практична реалізація механізму шляхом застосування відповідних інструментів, які є його основним, центральним елементом.

Незважаючи на велику кількість проблем у сфері забезпечення економічної безпеки підприємства, основною з них є недостатня увага контролю за своїми ризиками, уповільнена реакція на кризові ситуації, що виникають, та відсутність досвіду здійснювати управління економічною безпекою на підприємстві. В умовах об'єктивного існування економічних ризиків і пов'язаних з ними різних видів витрат виникає потреба у розробці механізму, який дозволив би, з точки зору цілей, поставлених підприємством, ідентифікувати ризик на підприємстві і за можливістю зменшення його у ході прийняття управлінських рішень. У процесі підвищення ризиків підприємству залізничного транспорту важливо не лише адаптуватися до умов зовнішнього середовища, а й протистояти його негативним впливам. Це відбувається шляхом розробки необхідних заходів адаптації підприємства та уникнення ризиків для підприємств залізничної галузі.

В умовах ринкових відносин важливо удосконалити механізми ефективного управління витратами, в тому числі й витратами на персонал. З проблемою обліку таких витрат пов'язане вирішення важливих виробничих, соціальних, економічних, політичних питань на всіх рівнях: як на рівні держави, так і на підприємстві. Належно організована система їх обліку передбачає знання потреб управління, зокрема розробки методики аналізу різноманітної релевантної, достовірної, доречної і своєчасної інформації.

Відповідно, перед кожним підприємством вугільної галузі економіки виникає проблема формування оптимальної системи організації обліку витрат, адекватної умовам їх господарювання, організаційно-виробничій структурі, технологіям, що використовуються, а також особливостям вугільної галузі. Галузеві особливості вугільних шахт, вимоги до підготовки їх кадрів, наявність обчислювальної техніки й комп'ютерних програм, економічні зв'язки між структурними підрозділами впливають на організацію обліку витрат, які є невід'ємною складовою економічної безпеки підприємства. Вважаємо, що такий вид управлінської діяльності, який спрямований на визначення, прогнозування і задоволення споживчих потреб і властивостей продукції підприємства без заподіяння шкоди здоров'ю споживачів буде якісним показником економічної безпеки.

Основною метою системи контролю є своєчасне виявлення відхилень від нормального перебігу та здійснення адекватних управлінських заходів щодо покращення становища для забезпечення виконання розроблених планів, досягнення встановлених цілей діяльності [4, с. 138]. Функціонально контроль вирішує цілий комплекс завдань та поєднує всі основні елементи системи економічної безпеки підприємства. Він забезпечує взаємозв'язок між формуванням інформаційної бази, аналізом, плануванням, розробкою та реалізацією антикризових заходів, оцінкою їх ефективності та формуванням висновків у рамках механізму економічної безпеки підприємства.

Отже, дослідження економічної безпеки є доволі важливим, оскільки без неї неможливе нормальне функціонування підприємства. Однак, як і будь-яка інша сфера, вона має ряд проблем та ризиків, вирішення яких значно покращить ситуацію на підприємстві.

Завдяки прийманню правильних стратегій і рішень можливе зменшення впливу як зовнішніх, так і внутрішніх загроз на підприємстві, що забезпечить зміцнення рівня економічної безпеки як загалом так і в розрізі окремих складових: технологічної, фінансової та кадрової.

В умовах об'єктивного існування економічних ризиків і пов'язаних з ними різних видів витрат виникає потреба у розробці механізму, який дав би змогу найкраще, з точки зору цілей, поставлених підприємством, ідентифікувати ризик на підприємстві та уникнути його за допомогою прийняття ефективних управлінських рішень. Механізм забезпечення економічної безпеки на підприємстві дає змогу визначити мету, систематизувати елементи системи, їх показники, функції, завдання. Для забезпечення економічної безпеки на підприємстві вугільної промисловості і можливості передбачення ризиків на підприємстві має бути певний механізм забезпечення економічної безпеки. Запропоновано такий механізм, який створений з урахуванням специфіки діяльності вугільного підприємства та враховані всі фактори впливу на підприємство для найбільш точного функціонування та реагування на негативні явища. Визначено, що під механізмом управління економічною безпекою підприємства вугільної промисловості варто розуміти сукупність загальних і спеціальних функцій, методів, засобів, важелів організаційної, управлінської, економічної діяльності підприємства на основі дотримання нормативно-правових актів та використання необхідної інформації з метою забезпечення економічної безпеки підприємства.

Розробка та реалізація механізму забезпечення економічної безпеки підприємств вугільної промисловості передбачає втілення в практику управління декількох концептуальних принципів: по-перше, усвідомлення значення економічної безпеки для забезпечення функціонування і

розвитку підприємства; по-друге, механізм забезпечення економічної безпеки підприємства має враховувати різновекторність завдань підприємства, які сприяють досягненню основних показників діяльності. Сформований механізм забезпечення економічної безпеки вугільного підприємства базується на системному підході, містить три взаємопов'язані блоки. Його реалізація дасть змогу підвищити ефективність управління економічною безпекою підприємства, досягти її цільового рівня.

Список використаних джерел

1. Венглюк І. В. Становлення соціально-економічної безпеки підприємства. *Економічний вісник Донбасу*. 2013. № 3 (33). С. 226–230.
2. Горячева К. С. Фінансова безпека підприємства, сутність та місце в системі економічної безпеки. *Економіст*. 2003. № 8. С. 65–67.
3. Донець Л. І., Ващенко Н. В., Андреева Т. Є. Економічна безпека підприємства : навч. посібник. Київ : Центр учб. л-ри, 2008. 240 с.
4. Єпіфанов А. О., Пластун О. Л., Домбровський В. С. Фінансова безпека підприємств і банківських установ: монографія. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. 295 с.
5. Єрмошенко М. М., Єрохін С. А., Стороженко О. А. Фінансовий менеджмент : курс лекцій. Київ : НАУ, 2004. 506 с.
6. Козаченко Г. В., Пономарьов В. П., Ляшенко О. М. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення : монографія. Київ : Лібра, 2003. 280 с.
7. Франчук В. И. Корпоративные отношения в системе безопасности акционерных обществ. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 11. С. 145–150.

Сліпченко Тетяна Олександрівна

*к. е. н., доцент кафедри економічної безпеки та
фінансових розслідувань,*

Тернопільський національний економічний університет

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Формування системи економічної безпеки підприємств є однією з актуальних проблем сучасної економічної науки. Економічна безпека підприємства співвідноситься з економічною можливістю підприємства реалізувати свої цілі і завдання на основі певної стратегії здійснення діяльності у висококонкурентному середовищі. Економічна безпека підприємства є складовою частиною загальної системи забезпечення економічної безпеки країни.

Посилення процесів глобалізації та фінансової інтеграції в сучасних умовах постійно супроводжуються ймовірністю виникнення кризових явищ і загроз як на рівні національних економік, так і в окремих галузях і на підприємствах. Значна кількість вітчизняних суб'єктів господарювання перебувають у кризовому стані, який виявляється як у кризі неплатежів, так і в збитковій діяльності. За таких обставин актуалізуються питання розробки засад ефективного управління промисловими підприємствами як у теоретичному, так і в практичному аспектах.

Відповідно до теоретико-методологічних засад економічної безпеки підприємництва метою стратегії економічної безпеки підприємництва в Україні має бути задоволення сукупності потреб суб'єктів підприємницької діяльності, держави та її громадян, досягнення яких забезпечує вільний, рівний доступ, сприятливе економіко-правове середовище

здійснення підприємницької діяльності, а також сталий та структурно збалансований розвиток підприємництва, а через нього – економіки і суспільства [5, с. 438–449].

На сьогодні під впливом динамічних змін економічного та політичного середовищ значна частина підприємств в Україні у кризовому стані або стані банкрутства. Нестабільність на макрорівні та відсутність досвіду роботи вплинули на виникнення та загострення кризових явищ на значній кількості вітчизняних підприємствах. Окрім того, в умовах жорсткої ринкової конкуренції, яка посилюється під впливом зростання євроінтеграційних процесів, кожне підприємство перебуває під потенційною загрозою зменшення рентабельності, втрати платоспроможності та можливості банкрутства.

Наявна значна кількість внутрішніх і зовнішніх чинників, що зумовлюють неплатоспроможність українських підприємств (рис. 1).

Втрата суб'єктом господарювання платоспроможності не завжди означає припинення діяльності та ліквідацію підприємства, а може бути тимчасовим явищем, подолати яке можливо за допомогою застосування таких засобів запобігання банкрутству, як санація і мирова угода. Варто зазначити, що значну частку підприємств, справи про банкрутство яких знаходяться на стадії розгляду, становлять ті, вартість активів яких значно перевищує кредиторську заборгованість. Тобто після проведення санації або реструктуризації, у цих підприємств буде можливість зменшити зобов'язання та продовжити діяльність.

Банкрутство та ліквідація підприємств впливає не лише на виникнення збитків у власників та їх контрагентів, а й на зростання кількості безробітних, зниження рівня добробуту населення, падіння обсягу податкових надходжень до державного бюджету. Це підвищує вірогідність виникнення макроекономічної нестабільності в країні. Саме тому вкрай

важливим кроком є підвищення ефективності вітчизняної системи запобігання банкрутства.

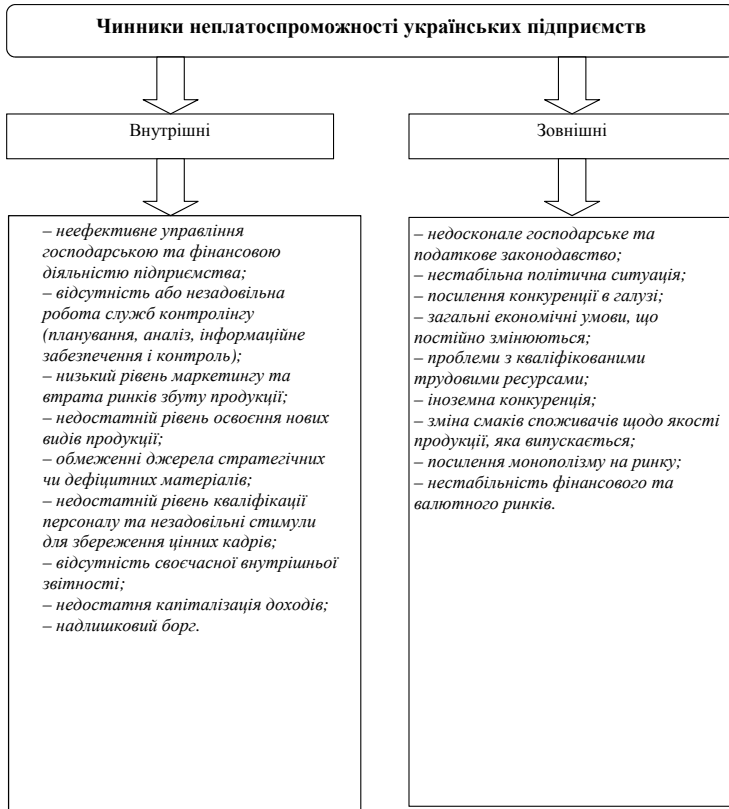

Рис. 1. Основні чинники неплатоспроможності українських підприємств [4; 8]

Зважаючи на це, з метою забезпечення подальшого економічного розвитку України та прискорення її виведення з

кризи доцільним є реформування чинної системи банкрутства, створення стимулів для санації неплатоспроможних підприємств і підвищення рівня захисту кредиторів та інвесторів. В Україні на законодавчому рівні відносини банкрутства регламентуються Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», який характеризує банкрутство як визнану господарським судом неспроможність боржника відновити власну платоспроможність, застосовуючи процедури санації і мирової угоди, та задовольнити грошові вимоги кредиторів шляхом застосування ліквідаційної процедури [1].

У сучасних нестабільних економічних, політичних та правових умовах всі суб'єкти господарювання перебувають під впливом зовнішнього середовища, від якого залежать результати їх діяльності. Варто зазначити, що під загрозою банкрутства в Україні перебувають переважно малі та середні підприємства, а стабільність розвитку ринкової економіки, як відомо, залежить від ефективності функціонування в країні малого та середнього бізнесу. В нашій державі простежується стабільна тенденція до підвищення ролі малого підприємництва в економіці. Аналіз процесів банкрутства та ліквідації вітчизняних підприємств за період з 1992–2018 рр. доводить, що на сьогодні основними проблемами банкрутства сучасних вітчизняних підприємств є такі (рис. 2).

Крім того, наявність проблем у сфері регулювання банкрутства підприємств зумовлює негативні соціально-економічні наслідки для країни, саме тому вони вимагають негайного вирішення.

Банкрутство промислових підприємств зумовлюється об'єктивними та суб'єктивними причинами, які руйнують фінансовий потенціал підприємств (рис. 3).

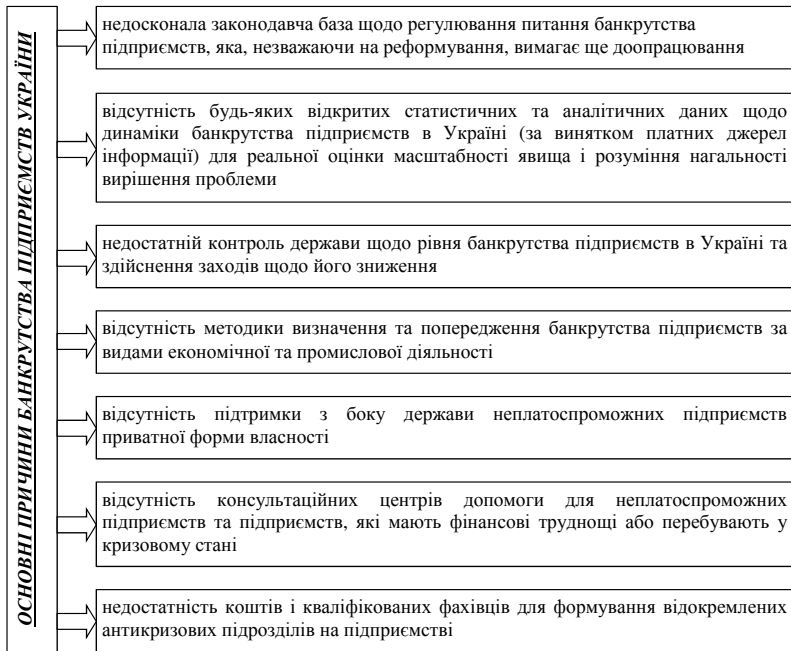

Рис. 2. Основні причини банкрутства українських підприємств [2; 3]

Суб'єктивні причини, пов'язані безпосередньо з діяльністю підприємства і залежать від специфіки діяльності підприємства. Залежно від особливостей формування грошових потоків підприємства – можна виділити чинники, пов'язані з операційною, інвестиційною та фінансовою діяльністю промислового підприємства:

1. Чинники операційної діяльності:
 - відсутність ефективного використання необоротних та оборотних активів;
 - відсутність стратегічного розвитку виробничої діяльності;

- відсутність алгоритму взаємодії основних господарських процесів та їх учасників;
- відсутність маркетингової діяльності;
- недостатньо диверсифікований асортимент продукції;
- відсутність підвищення кваліфікації виробничого персоналу, у тому числі управлінського.

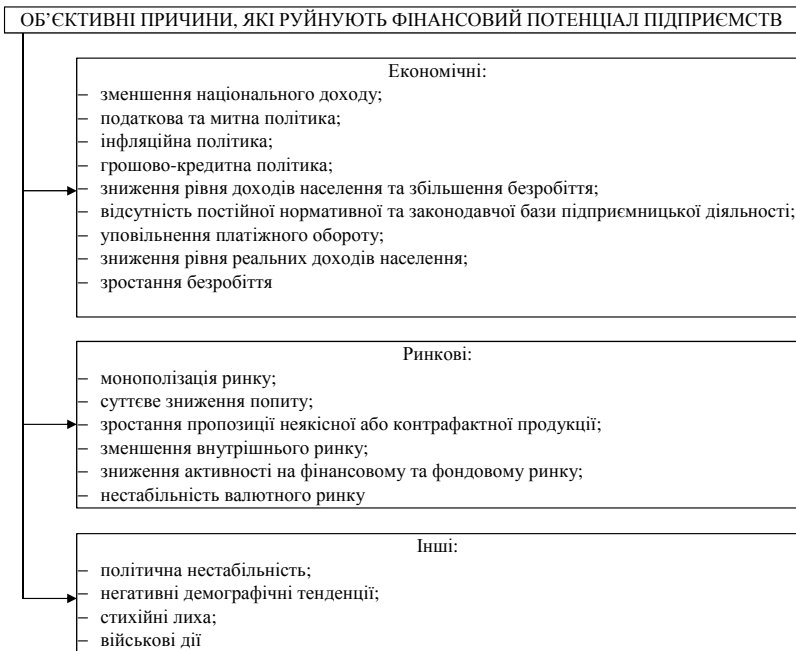

Рис. 3. Об'єктивні причини, які руйнують фінансовий потенціал підприємства

Джерело: побудовано автором за даними [9]

2. Чинники фінансової діяльності:

- відсутність фінансової стратегії розвитку підприємства;
- неефективна структура активів, капіталу та зобов'язань підприємства;

– відсутність системи управління ризиками на підприємстві;

– зростання дебіторської та кредиторської заборгованості;

– відсутність підвищення кваліфікації фінансового менеджменту підприємства.

3. Чинники інвестиційної діяльності:

– велика тривалість незавершених капітальних інвестицій;

– неефективне використання інвестиційних ресурсів;

– невиконання плану запланованих обсягів фінансових результатів діяльності підприємства, відсутність фондового портфеля;

– відсутність підвищення кваліфікації інвестиційного менеджменту підприємства.

Саме неефективне управління є найбільш характерною для сучасних підприємств проблемою, що перешкоджає їхньому продуктивному функціонуванню в умовах сформованих ринкових відносин. Ця проблема зумовлена наступними чинниками:

– відсутність інноваційного розвитку промислових підприємств, низький рівень інвестицій у розвиток комерціалізації інноваційної діяльності, неефективне використання вже наданих ресурсів, відсутність державної підтримки, висока ризиковість проектів;

– відсутність стратегії розвитку операційної діяльності промислового підприємства;

– неналежна кваліфікація управлінських кадрів промислового підприємства.

Основними причинами фінансової кризи промислового підприємства визнаються чинники, що впливають на зниження виручки від реалізації готової продукції, товарів, робіт, послуг, що випереджають темп приросту зобов'язань.

Зниження виручки може бути при затоваренні ринку, а також при неповерненні платежів. Випереджальний темп

приросту зобов'язань простежується, якщо промислове підприємство здійснює неефективні довгострокові фінансові вкладення, завантажує виробництво надлишковими запасами, нарощує засоби у розрахунках або систематично несе збитки.

Цей комплекс причин фінансової кризи характерний для всіх промислових підприємств, у яких виникають труднощі із своєчасними розрахунками за своїми зобов'язаннями.

Причинами неплатоспроможності можуть бути невиконання плану з виробництву і реалізації продукції, підвищення її собівартості, невиконання плану щодо прибутку і, як результат, нестача власних джерел самофінансування. Однією з причин погіршення платоспроможності може бути неправильне використання оборотного капіталу: відволікання коштів у дебіторську заборгованість, а також вкладення в понадпланові запаси та на інші цілі, які тимчасово не мають джерел фінансування. Іноді причиною неплатоспроможності є не безгосподарність підприємства, а зниження платоспроможності його клієнтів. Високий рівень оподаткування, штрафних санкцій за несвоєчасну сплату податків також може стати однією з причин неплатоспроможності суб'єкта господарювання.

Таким чином, до основних причин неплатоспроможності підприємств України можна віднести такі: нестабільна політична та економічна ситуація, проблемність фінансового та валютного ринків, значне знецінення національної валюти.

Для підтримки стійкості підприємства в умовах нестабільної економіки необхідно враховувати всі види чинників загроз: як внутрішні, притаманні виробничій діяльності, так і зовнішні, які впливають на підприємство опосередковано. Зазначимо, що розглядаючи вплив зовнішніх чинників на підприємство, практично всі спеціалісти надають власний перелік чинників зовнішнього середовища. Найчастіше зовнішнє

середовище пропонують структурувати на мікрзовнішнє та макрзовнішнє. Елементами мікрзовнішнього середовища підприємства є сукупність суб'єктів, з якими підприємство підтримує безпосередні зв'язки. М. Маскон виокремлює у ньому постачальників, споживачів, конкурентів, профсоюзи, закони та державні органи. Вітчизняні фахівці визначають дещо інший склад цих чинників, зокрема виділяють вплив споживачів, конкурентів, постачальників, державних органів, фінансово-кредитні установи, інформаційне забезпечення. З огляду на потребу визначення впливу мікрзовнішнього середовища на стан економічної безпеки підприємства, доцільно, на нашу думку, структурувати найближче оточення на такі складові: конкуренти, споживачі, постачальники ресурсів, посередники, фінансово-кредитні установи, законодавчі органи влади. Під макрзовнішнім середовищем мається на увазі сукупність чинників, на які підприємство, як правило, не може чинити зворотного впливу, проте вони опосередковано впливають на підприємство, змінюючи загальні умови господарювання для суб'єктів підприємства. До цієї групи чинників належать: стан економіки (економічне середовище), соціально-культурні чинники, міжнародне середовище, політичні чинники, технологічне середовище (НТП), а останні дослідження додають еколого-природничі чинники та географічне середовище [9, с. 146]. Внутрішні чинники загроз стосуються таких чинників, параметрів діяльності підприємства, які перебувають під його контролем або є об'єктивними випадковими характеристиками складників підприємства. Складовими внутрішнього середовища підприємства найчастіше виокремлюють фінанси, технологію, кадри, техніку, організацію і управління. Всі чинники загроз необхідно виявити, ідентифікувати, проаналізувати і ранжувати за важливістю чи за ступенем вкладу в загальний перелік загроз певного підприємства.

З урахуванням особливостей стану сучасної економіки України одним із головних завдань забезпечення економічної безпеки суб'єкта економічної діяльності є досягнення економічного суверенітету підприємства (групи підприємств) у сенсі мінімізації його залежності від зовнішніх і внутрішніх чинників. Тобто практичне досягнення такої мети можливо лише в разі побудови ефективної багаторівневої системи економічної безпеки підприємства, її адаптації до систем регіональної та державної безпеки, правильного визначення загроз і своєчасного вжиття заходів з метою попередження або мінімізації негативних наслідків на економічний результат [6, с. 129].

До основних завдань системи економічної безпеки підприємства можна віднести такі: оцінка економічної ситуації у світі, державі, регіоні, на підприємстві; складання прогнозів розвитку економічної ситуації на мікро- та макрорівнях; визначення можливих загроз (проблем) різних рівнів, які можуть вплинути на діяльність підприємства; прийняття рішень щодо недопущення (мінімізації) впливу виявлених загроз; моніторинг та оцінювання ефективності реалізації прийнятих рішень; внесення коректив у систему протидії загрозам.

В умовах відкритої української економіки суб'єкти економічної діяльності перебувають під впливом потужних зовнішніх і внутрішніх чинників. На сучасному етапі реформування системи управління державою та реалізації корінних економічних реформ правильна побудова системи економічної безпеки підприємства, визначення ефективних механізмів протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам стає головними завданнями, які обумовлюють економічну та фінансову стійкість підприємства. Останнє підлягає зовнішньому і внутрішньому негативному впливу, що робить підприємство більш складною й більш відкритою системою, в середині й навколо якої формуються загрози, що вимагає створення спе-

ціального механізму їх усунення. Забезпечення економічної безпеки розвитку підприємства базується на системі принципів, які, на нашу думку, мають бути розширенні та доповненні такими: цілісності, структурності, взаємозалежності системи і середовища, ієрархічності та множинності опису кожної системи. Їх використання має бути основою побудови структури організаційно-управлінського механізму формування структури економічної безпеки підприємства.

Одним із важливих чинників, що впливають на забезпечення економічної безпеки на всіх рівнях господарювання, є інноваційний. Інноваційна активність підприємств, впровадження інноваційних проектів, інвестиції в наукові розробки – передумови утворення конкурентних переваг вітчизняних підприємств. Інноваційна безпека є однією із головних складових національної та економічної безпеки країни. Загрозу для її формування у сучасних ринкових умовах становлять: нерозвиненість інноваційної інфраструктури, низький рівень фінансування НДДКР, недостатнє інформаційне забезпечення інноваційної діяльності, недосконала податкова політика держави, технологічне відставання, нецільове використання фінансових ресурсів та інші чинники [7].

Економічна безпека підприємства – це стан, що забезпечує найбільш ефективне використання ресурсів підприємства для стабільного функціонування і розвитку, за якого воно здатне до максимізації своєї вартості при прийнятному рівні ризику. Під системою економічної безпеки підприємства розуміють організовану сукупність спеціальних органів, служб, засобів, методів і заходів, що забезпечують захист життєво важливих інтересів підприємства від внутрішніх і зовнішніх загроз. Практичні дії щодо забезпечення економічної безпеки базуються на нормативно-правовій основі діяльності підприємств, мотивації персоналу, заходах економічного стимулювання, адміністративних важелях управління, ресурсозбереження та інших прийомах.

Список використаних джерел

1. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 14.05.1992 № 2343-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12> (дата звернення: 01.05.2019 р.).

2. Довгань Д. А. Антикризове управління як спосіб запобігання та упередження неплатоспроможності корпорації. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2013. Вип. 3. С. 152–156.

3. Євчук Т. В. Особливості антикризового управління виробничими підприємствами в Україні. *Наукові записки РДГУ*. 2017. Вип. 3(117). С. 37–42.

4. Жиленко Г. Б. Сутність, значення та функції антикризового менеджменту на промислових підприємствах. *Науковий вісник НУВГП*. 2016. Вип. 12(44). С. 108–114.

5. Конкуренція і підприємництво : монографія / З. С. Варналій. Київ: Знання України, 2015. 463 с.

6. Конкурентоспроможність регіону в умовах кластеризації національної економіки: сутність та інструментарій оцінювання: монографія / В. В. Овчарук, О. О. Маслак, К. О. Дорошкевич. Львів : Вид-во Львівської політехніки. 2014. 220 с.

7. Сухоруков А. І. Науково-технологічний потенціал та інноваційна безпека України. URL: <http://www.inventure.com.ua/main/analytics/security/govsecurity/naukovotehnolog456chnii-potenc456al-ta-456nnovac456ina-bezpeka-ukrani> (дата звернення: 03.05.2019 р.).

8. Управління економічною безпекою розвитку підприємства : монографія / Н. В. Куркін. Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС. 2004. 450 с.

9. Яременко О. Ф. Середовище підприємства як чинник небезпеки діяльності суб'єкта господарювання. *Вісник ХНУ*. 2006. № 5. С. 144–150.

Гайда Назар Володимирович
*аспірант кафедри економічної безпеки та
фінансових розслідувань,
Тернопільський національний економічний університет*

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСНОВНИХ ЧИННИКІВ ВПЛИВУ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР АПК У КОНТЕКСТІ РЕСУРСНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Для забезпечення стійкого економічного розвитку і функціонування підприємства необхідне створення відповідного рівня конкурентоспроможності, платоспроможності та стійкості аграрних товаровиробників. У сьогоднішні, для того щоб досягти цілей і завдань, які поставлені перед підприємствами усіх форм власності в умовах стрімкого наростання кризових явищ, нестабільність у середині країни, політичні та соціально-економічні загострення, вимагають від суб'єктів підприємництва посилення уваги до питань власної економічної безпеки ефективного використання ресурсного потенціалу підприємств у процесі господарської діяльності. У межах чинного законодавства суб'єкти АПК самостійно приймають рішення щодо використання ресурсів, вибору пріоритетних напрямів виробництва і подальшої реалізації продукції, вибору ринків збуту, отримання та розподілу прибутків. Тому для забезпечення стійкого економічного розвитку і функціонування сільськогосподарських підприємств необхідно забезпечувати їх виробничими ресурсами. Зокрема для підприємств АПК необхідні земельні, фінансові, трудові, інформаційні, інноваційні та інвестиційні ресурси та основні виробничі засоби.

Фінансова безпека підприємницьких структур агропромислового комплексу (далі – АПК) виступає важливою складовою економічної безпеки держави, яка відіграє вагомую роль у розвитку аграрної справи в Україні.

Формування фінансової безпеки підприємств АПК полягає в здатності протидіяти всім можливим ризикам та загрозам, діям несприятливих чинників, що є основою ефективного управління фінансовими ресурсами.

При проведенні аналізу вітчизняних наукових досліджень на тематику «фінансова безпека» виявлено, що незважаючи на великий перелік досліджень в економічній літературі з питань фінансової безпеки підприємств, серед науковців досі немає єдиного визначення цього поняття та ідентифіковано його здебільшого лише як один з елементів економічної безпеки.

Розглядаючи фінансову безпеку АПК, можна визначити її як складову економічної безпеки, яка займається забезпеченням ефективного використання ресурсів на підприємствах АПК під впливом внутрішніх і зовнішніх загроз та спрямована на досягнення фінансової рівноваги на підприємствах у майбутніх періодах. На нашу думку, фінансова безпека підприємств АПК представляє собою набір таких складових (рис. 1).

Аналізуючи основні чинники, які впливають на фінансову безпеку, можна зробити висновок про те, що їх теоретичний аналіз і практична розробка потребують постійного опрацювання й удосконалення, що надалі матиме вплив на забезпечення фінансової безпеки.

Чинники, які формують рівень фінансової безпеки підприємства, дуже різноманітні, і в кожній галузі виробництва вони матимуть свою специфіку. Розглядаючи сільськогосподарські підприємства АПК як самостійні суб'єкти господарювання, спершу звернемо увагу на те, що діяльність цих підприємств має ризиковий характер.

Управлінські рішення керівників щодо забезпечення фінансової стабільності, постійного підвищення результативності роботи та ефективного функціонування підприємства завжди пов'язані з ризиком, що одне із завдань не буде виконано.

Рис. 1. Складові фінансової безпеки підприємств АПК
[авторська розробка]

У сільськогосподарських підприємствах АПК ризик і загрози виникають на всіх стадіях господарського процесу, таких як: посадки та догляду за культурами, збір урожаю його транспортування, справність технічних засобів, залучення інвестицій, попит на ринку, найм працівників і т. д. Окрім всього вище переліченого, сільське господарство, на відміну від інших галузей господарства і виробництва, має специфічне виникнення невизначеності, що пов'язана з природними чинниками (несприятливі погодні умови, неврожайні роки, від яких залежать кінцевий результат господарювання суб'єкта підприємництва). Також необхідно розуміти, що чинниками негативних впливів на фінансову безпеку можуть бути і суб'єкти соціально-економічних відносин на всіх рівнях: від держави і до громадянина.

Відомо ще безліч інших джерел негативного впливу на економічну безпеку підприємства, зокрема: навмисні чи ненавмисні дії окремих посадових осіб і суб'єктів підприємницької діяльності (державні органи влади, підприємства конкурентів); збіг обставин (наукові відкриття у світі, форс-мажорні обставини тощо) та інші [1, с. 146].

Для забезпечення відповідного рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання АПК необхідно враховувати весь перелік чинників, від яких залежить ефективність функціонування агропромислового підприємства в умовах жорсткої ринкової конкуренції. На рис. 2 класифіковано найбільш суттєві внутрішні і зовнішні загрози економічній безпеці с/г. підприємств.

Рис. 2. Основні чинники економічної безпеки сільськогосподарських підприємств АПК

[авторська розробка]

Зовнішні чинники – це ті, які зумовлені впливом зовнішнього середовища, а їх виникнення може бути як загрозою, так і певною перевагою для підприємства. З-поміж всіх ризиків, які виникають у зовнішньому середовищі сільськогосподарських підприємств, М. Я. Дем'яненко робить акцент на таких основних загрозах:

- низька платоспроможність населення;
- низький попит населення на продукцію;
- недосконалість нормативно правової та законодавчої бази;
- зростання конкуренції з боку іноземних виробників;
- низький рівень фінансової підтримки з боку держави;
- диспаритет цінкових відносин у різних сферах аграрної галузі;

– інфляційні процеси, що обмежує кредитні відносини [2].

На сьогодні основними загрозами, які впливають на економічну безпеку підприємств, вважаються саме внутрішні чинники, які потрапляють під контроль підприємства. До внутрішніх загроз, які помітно знижують рівень фінансової безпеки підприємств АПК, належать такі:

– вузькі фінансові можливості переважної більшості суб'єктів господарювання;

- неповне використання виробничих потужностей;
- зношуваність матеріальної і технічної бази;
- низький рівень технології організації виробництва;
- дефіцит оборотного капіталу;
- нестача фінансових ресурсів;
- наявність значних фінансових зобов'язань у підприємства;
- навмисні або випадкові помилки в управлінні фінансами підприємства;
- помилки в управлінні активами і пасивами підприємства;
- зниження ефективності діяльності підприємства;
- відсутність стратегічного і фінансового планування на підприємствах;

- низький рівень використання нематеріальних активів;
- брак достатньої кількості кваліфікованих кадрів у сфері фінансового менеджменту [2].

Фактори економічної безпеки можуть як негативно, так і позитивно впливати на діяльність підприємства. Чинники негативної дії – сукупність умов і факторів, а також певною мірою збіг обставин, через які збільшується кількість ризиків, що призводить до погіршення стану життєдіяльності суб'єкта господарювання. Загрози перешкоджають досягненню цілей підприємства, обмежують або унеможливають досягнення економічної вигоди, порушують його фінансову стійкість, призводять до часткового або повного припинення господарської діяльності [3].

На наш погляд, аграрні підприємства повинні знати свої сильні та слабкі сторони для виготовлення конкурентоспроможної продукції на регіональному рівні. Для цього застосовують метод SWOT, який дає можливість встановити лінії зв'язку між сильними та слабкими сторонами підприємства і на основі цих даних побудувати систему заходів протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам (рис. 3).

При формуванні структури економічної безпеки необхідно виявити й охарактеризувати загрози, на основі цих даних побудувати системну класифікацію. Щоб мати можливість протидіяти цим загрозам, потрібно мати їх максимально розгорнуту характеристику.

У системній класифікації необхідно вказувати як реальні, так і потенційні загрози, оскільки на стадії проектування потенційні можливо попередити. Реальні загрози наявні у досліджуваному періоді часу, або з великою ймовірністю виявляться в наступних періодах, тобто їх виникнення неминуче. Потенційні загрози можуть настати під час проведення певних суб'єктивних чи об'єктивних дій. Залежно від кількості процесів, які виникають під час діяльності АПК, виявляється

широкий спектр загроз, які надалі негативно впливатимуть на ефективність роботи підприємства.

Рис. 3. Процес SWOT-аналізу

[сформовано автором]

Необхідно зауважити, що більшість науковців приділяють значну увагу поділу і класифікації загроз [5, с. 7; 6, с. 6; 7, с. 157]. Однак недоліком такого підходу є неврахування таких ознак, що характеризують всі можливі форми вияву загроз. Вирішенням цієї проблеми буде розробка багатокритеріальної класифікації (табл. 1).

Таблиця 1

**Загрози економічній безпеці
сільськогосподарських підприємств**

Категорія загроз	Види загроз
1	2
За природою виникнення	Природно-кліматичні, антропогенні, технічні, політичні.
За масштабами дії	Локальні, територіальні, регіональні.
Щодо людської діяльності	Об'єктивні, суб'єктивні.
За тривалістю дії	Короткотермінові, середньотермінові, довготермінові.
За ймовірністю настання	Явні, приховані.
За частотою дії	Одноразові, багаторазові.
За правомірністю	Законні, протизаконні, невраховувані законом.
За сферою дії	Виробничі, галузеві, політичні, економічні, фінансові, екологічні та ін.
За можливістю страхування:	Які страхуються, які не страхуються, які частково страхуються.
За можливістю прогнозування	Прогнозовані, не прогнозовані.
За походженням	Зовнішні, внутрішні.
Зовнішні, внутрішні.	Небезпечні, особливо небезпечні.
За величиною можливих втрат	Незначні, значні, критичні.

Джерело: сформовано автором на основі [5; 6; 7].

За походженням загрози поділяються на зовнішні (виникають у зовнішньому середовищі і є неконтрольованими) та внутрішні (спричинені внаслідок недосконалого функціонування підприємства).

У наукових джерелах є думка, що зовнішні загрози пов'язані з низкою чинників, таких як: зміни природно-кліматичних умов, недосконалість фінансово-кредитної та

податкової системи в країні, підвищення рівня кримінальної ситуації в галузях економіки; внутрішні – пов’язані з недовірою до управління систем і методів [8, с. 29].

За частотою дії загрози поділяються на одноразові – виникають лише один раз, але діють протягом тривалого періоду (зміни в законодавстві, зростання конкуренції між виробниками продукції); і багаторазові – ті, що неодноразово повторюються (коливання попиту на продукцію пов’язані із сезонністю).

За можливістю прогнозування виокремлюють ті загрози, які можна передбачити та вчасно відреагувати на їх виникнення і наслідки – прогнозовані; непередбачені загрози – їх не можливо попередити (зростання тіньового сектору, захоплення ринку іноземною продукцією). Для мінімізації негативного впливу загроз підприємству варто користуватись такими інструментами, як страхування. За можливістю страхування непередбачені загрози поділяються на ті, що не страхуються, страхуються повністю або частково. За величиною можливих втрат виокремлюють: незначні загрози – ті, що суттєво не впливають на результати діяльності; значні загрози – супроводжується певними фінансовими втратами; критичні загрози – призводять до банкрутства.

За тривалістю дії поділяють: короткотермінові – тривалість таких загроз зазвичай становить від одного кварталу до одного року (сезонність збуту сільськогосподарської продукції; збільшення цін на паливо-мастильні продукти; простої сільськогосподарської техніки), середньотермінові – виявляються протягом одного – трьох років (високий рівень інфляції, неефективна кредитна політика, підвищення цін на сировину і техніку, низький рівень кваліфікації персоналу); довготермінові загрози – термін дії від трьох до п’яти років (монополізація економіки, низька купівельна спроможність, втрата ринків збуту) [9, с. 133].

Для захисту підприємства від загроз виникає необхідність їх своєчасного виявлення, попередження та подолання, тому визначення їх категорії і складу має реалізовуватись під час організації системи показників фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств АПК. Часто ігнорування появи та невчасне реагування на можливі загрози призводить до часткового або повного банкрутства. Важливу роль відіграють керівники структури, які повинні займатись питаннями забезпечення фінансової стабільності, тому вони мають чітко організувати систему спостереження за загрозами, обов'язково стежити за ними і запобігати їх наслідкам.

На практиці співвідношення витрат, спрямованих на подолання загрози, яка ще не настала і не завдала шкоди підприємству, та фінансові витрати, необхідні на відновлення майна і ресурсів, ліквідацію наслідків загрози, становить у співвідношенні 1/10 [7, с. 68].

Ситуація, що зараз спостерігається в аграрному секторі економіки (світова фінансова криза, інфляційні процеси, діяльність податкового законодавства, недостатнє фінансування сільського господарства, постійне коливання курсу валют та цін на паливно-мастильні матеріали, падіння рівня виробництва, зростання безробіття тощо), сприяє виникненню системи загроз, пов'язаних із втратою прибутків, фінансової залежності підприємств, зниженням рівня їх економічної безпеки. Це загалом призводить до зниження рівня фінансової безпеки агропромислових підприємств. Для запобігання цих наслідків необхідно зробити акцент на розробці та впровадженні ефективних заходів, які будуть спрямовані на протидію негативним наслідкам від внутрішніх та зовнішніх загроз.

На сьогодні фінансова безпека сільськогосподарських підприємств АПК значною мірою залежить від їх фінансового стану, нині близько 30% господарств у сільськогоспо-

дарському секторі економіки збиткові, половина з них мають кредиторську заборгованість [10].

Ціна на збут продукції для сільськогосподарських підприємств все як низька, що не дозволяє їм вчасно погашати кредитні позики. Відповідно, це підштовхує кредитні організації до підвищення процентних ставок за кредитами. Більшість малих та середніх сільськогосподарських підприємств не мають власних ресурсів і можливості користуватися кредитами, тому і залишається на доволі низькому рівні технологічний рівень більшості підприємств АПК України.

Кризовий стан, в якому перебуває сьогодні велика кількість підприємств АПК, становить певну фінансову небезпеку для соціально-економічної стабільності регіону, в якому знаходиться підприємство, а також потенціалу самої організації.

Отже, перед агропромисловими підприємствами постає завдання проведення комплексної самооцінки внутрішньої захищеності та прогнозування стану забезпеченості фінансової безпеки виробництва від вияву загроз, які негативно впливатимуть на підприємство, розробки системи індикаторів стану фінансової безпеки та їх моніторингу, встановлення їх граничних значень, прийняття рішень щодо заходів протидії фінансовим загрозам.

Високий рівень криміналізації в суспільстві загострює становище переважної більшості суб'єктів господарювання вітчизняної економіки в плані забезпечення їх фінансово-економічної безпеки. З огляду на це виникає потреба в механізмах мобілізації та управління фінансовими ресурсами суб'єктів АПК для захисту власних інтересів від протиправних дій зловмисників.

До основних галузевих особливостей, які впливають на стан фінансової безпеки підприємств агропромислової галузі, належать такі:

- високий ступінь залежності від природно-кліматичних умов;
- залучення у виробництво природних ресурсів;
- сезонність виробництва;
- технологічний прогрес;
- якісні показники ґрунтів;
- біологічний характер виробництва;
- низька цінова еластичність попиту на продукти харчування;
- виробництво швидкопсувних продуктів;
- селотворююча функція і забезпечення продовольчої безпеки;
- пристосованість до мінливих економічних і технологічних умов.

Проведений комплексний моніторинг чинників дає змогу визначити основні деструктивні і стабілізуючі чинники фінансової безпеки аграрних підприємств.

До основних деструктивних чинників належать такі:

- порушення відтворювальних процесів;
- втрата фінансової стійкості;
- руйнування природно-ресурсного потенціалу;
- низька інноваційна та інвестиційна активність.

Сучасні умови розвитку підприємств АПК вимагають зміни парадигми щодо оцінювання стану економічної безпеки та ефективності використання ресурсів. Цінність всіх видів ресурсів повинна визначатися їх відповідністю та стратегічним пріоритетам розвитку підприємства, а не обсягом коштів, витрачених на них. Якщо ресурси відповідають встановленим стратегіям управління на підприємстві, то цінність цих ресурсів значно збільшується в порівняно з тими ресурсами, які не відповідають поставленим стратегіям.

Отже, обдумане і раціональне формування, ефективне використання ресурсного потенціалу є основною складовою ефективного функціонування агропідприємств в умовах динамічних змін у світі.

Дослідження показало, що такі ринкові чинники, як: інвестиції, конкуренція та інновації, ще недостатньо розвинені на підприємствах і повинні ще розкривати і реалізовувати свій ресурс. Якщо держава буде вживати заходи, щодо збільшення бюджетних асигнувань, зміни бюджетної, кредитної та податкової політики, це приведе до позитивної тенденції в розвитку сільськогосподарських підприємств, що значно знизить кількість збиткових господарств та стабілізує стан продовольчого ринку.

Отже, одними із пріоритетних напрямів з підвищення рівня фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств будуть такі:

- створення високооснащеного виробництва, здатного застосовувати передові технології і використовувати високопродуктивну техніку;

- організація машино-технологічних станцій для технічного й технологічного забезпечення діяльності фермерських господарств та особистих підсобних господарств;

- розвиток сільської інфраструктури: збутових і поставальницьких кооперативів; маркетингу – консалтингових центрів; інформаційно-консультаційних служб; інвестиційно-інноваційного фонду;

- державна підтримка сільськогосподарського виробництва.

Список використаних джерел

1. Барановський О. І. Фінансова безпека держави. *Фінанси України*. 1996. № 11. С. 19–34.

2. Дем'яненко М. Я. Проблемні питання державної політики фінансової підтримки сільського господарства. *Економіка АПК*. 2011. № 7. С. 67–72.

3. Караєва Н. В. Методичні основи визначення рівня ЕБУ на основі теорії нечітких множин. ЕБД і науково-технологічні аспекти її забезпечення : *пр. II-го наук.-практ. семінару з міжнародною участю, 21–22 жовт. 2010 р.* Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2010. С. 124–135.

4. Кузенко Т. Б. Планування економічної безпеки підприємств в умовах ринкової економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01 / Європейський ун-т фінансів, інформаційних систем, менеджменту і бізнесу. Київ, 2004. 18 с.

5. Подлужна Н. О. Організація управління економічною безпекою підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами». Донецьк, 2004. 22 с.

6. Дубецька С. П. Економічна безпека підприємств України. Недержавна система безпеки підприємництва як суб'єкт національної безпеки України : *зб. матеріалів наук.-практ. конф.*, Київ, 16–17 трав. 2001 р. Київ : Вид-во Європейського ун-ту фінансів, інформаційних систем, менеджменту і бізнесу, 2003. С. 146–172.

7. Власюк О. С. Загрози економічній безпеці України. *Актуальні проблеми міжнар. відносин*. Київ : ВПЦ «Київський ун-т», Ін-т міжнар. відносин, 2001. Вип. 26. С. 210–212.

8. Валуев Б. И. Концепция экономической безопасности предприятия. *Тр. Одесского политехнического ун-та : науч. и производственно-практ. сб. по техническим и естественным наукам.* Спецвып. : в 3-х т. 2004. Т. 3. С. 27–31.

9. Васильців Т. Г., Пасічник М. Б. Чинники та джерела загроз економічній безпеці підприємства. *Наук. вісн. НЛТУ України.* 2008. Вип. 18.10. С.128–135.

10. Економічні результати сільськогосподарського виробництва у 2017 році. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

РОЗДІЛ 3. НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ БАЗИС СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Дерев'янку Богдан Володимирович

д. ю. н., професор,

*професор кафедри господарсько-правових дисциплін,
Донецький юридичний інститут МВС України*

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ВРЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН НА РИНКУ КРИПТОВАЛЮТИ

Сучасний ринок криптовалют виник відносно недавно. Найпершим, найбільш відомим і найбільш поширеним у світі видом криптовалюти є криптовалюта біткойн (від англ. – Bitcoin, або BTC). У попередніх роботах ми вказували, що цей вид криптовалюти було описано у мережі Інтернет і розпочато емісію та обіг на початку 2009 р. особою чи групою осіб або компанією під ім'ям Сатоші (Сатосі) Накамото (Satoshi Nakamoto) [1, с. 34; 2, с. 60]. Початок обігу криптовалюти характеризувався її низькою вартістю через найвищий обсяг емісії. Обсяг наступних емісій змінювався на основі програми обігу криптовалюти за формулою геометричної прогресії на вибування. Першою операцією з придбання за віртуальні гроші реального товару була операція, за якою громадянин

США Ласло Ханеч придбав дві піцци за десять тисяч біткойнів у травні 2010 р. З тих недалеких часів до сьогодні на ринку криптовалюти відбулися значні зміни. Зараз у світі функціонує більш ніж тисяча видів криптовалюти, а десять тисяч біткойнів коштують більш ніж 70 млн. доларів США. Функціонування ринку і кожного виду криптовалюти на основі комп'ютерної програми, втручання в роботу якої навіть її розробників неможливе, анонімність та незворотність операцій зробили цей ринок потенційною загрозою для економічної безпеки держави. Саме названі особливості криптовалюти зробили її привабливою для проведення шахрайських операцій та інших протизаконних операцій. Сьогодні часто у криптовалюті викрадачі вимагають викуп за викрадених людей чи протиправно утримуване майно, криптовалютою розраховуються за купівлю зброї та наркотиків тощо. Проте увага злочинців не повинна стати причиною заборони обігу криптовалюти. Якщо керуватися цим аргументом, то тоді слід було б припинити діяльність більшості закладів освіти, охорони здоров'я, органів державної влади та місцевого самоврядування, повністю припинити будувати та ремонтувати автомобільні дороги тощо. З огляду на це держава має вивчити особливості функціонування ринку криптовалюти і намагатися сполученням імперативних та диспозитивних методів в міру можливості впливати на обіг криптовалюти для забезпечення публічних і приватних інтересів та мінімізації загроз економічній безпеці.

У багатьох державах світу діє вільний ринок криптовалюти. В інших є часткові обмеження, поєднані з елементами хоча б поверхневого контролю та оподаткування усіх чи окремих операцій, що здійснюються за посередництва того чи іншого виду криптовалюти. Серед таких держав можна назвати Австралію, Австрію, Болгарію, Бразилію, Ізраїль, Канаду, КНР, Норвегію, Сінгапур, США, Таїланд, ФРН, Хорватію,

Швейцарію, Японію та інші. У попередніх дослідженнях ми вказували, що у цих країнах криптовалюту не розглядають як загрозу національній валюті. Там якщо і є відповідальність за порушення у відносинах із криптовалютою, то об'єктом злочину чи правопорушення є не нормальне функціонування національної валюти та фінансової системи, а публічні суспільні відносини у сфері фіскальної політики держави. Відповідно, і саме правопорушення полягає в ухиленні від сплати податків з доходів, отриманих від операцій із криптовалютою [3, с. 55]. В Україні НБУ вважає «чужу» криптовалюту загрозою національній грошовій одиниці і, відповідно, економічній безпеці держави. У такому разі слово «чужа» застосовується до усіх видів криптовалюти, замовником та розробником програми функціонування якої виступив не сам НБУ, КМУ та/або інший центральний орган виконавчої влади України. Враховуючи те, що сьогодні жоден із таких органів нашої держави не замовив, не розробив і не запустив програму функціонування криптовалюти, для НБУ усі наявні у світі більш ніж 1000 видів криптовалюти (серед них навіть функціонує вид криптовалюти із назвою «карбованець») є «чужими».

Слід з'ясувати, чим викликано таке ставлення НБУ, тобто яке законодавство стоїть на заваді вільного обігу криптовалюти, а також у чому НБУ бачить загрозу.

Отже, щодо першого. У ст. 99 Конституції України вказано, що грошовою одиницею України є гривня, а забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави – НБУ [4]. Це положення доповнює ст. 32 «Грошова одиниця» Закону України «Про Національний банк України», де визначено, що грошовою одиницею України є гривня, що дорівнює 100 копійкам. Випуск та обіг на території України інших грошових одиниць і використання грошових сурогатів як

засобу платежу забороняються. Офіційне співвідношення між гривнею та золотом або іншими дорогоцінними металами не встановлюється [5]. У ст. 192 «Гроші (грошові кошти)» Цивільного кодексу України вказано, що законним платіжним засобом, обов'язковим до приймання за номінальною вартістю на всій території нашої держави, є грошова одиниця України – гривня. Іноземна валюта може використовуватися в Україні у разі і в порядку, встановлених законом [6].

Викликають певну цікавість і мають бути проаналізовані положення статей 3 і 4 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні». Так, у пункті 3.3 ст. 3 «Кошти в Україні» цього Закону визначено, що гривня як грошова одиниця України є єдиним законним платіжним засобом в Україні, приймається усіма фізичними і юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України для проведення переказів та розрахунків [7]. Як бачимо, у цій нормі більшою мірою ведеться мова про захист гривні та її винятковість, аніж про заборону інших платіжних засобів. У попередніх нормах – пунктах 3.1 та 3.2 вказується відповідно: «Кошти існують у готівковій формі (формі грошових знаків) або у безготівковій формі (формі записів на рахунках у банках)» і «Грошові знаки випускаються у формі банкнот і монет, що мають зазначену на них номінальну вартість» [7]. У нормі пункту 3.1 взагалі вказано, що кошти можуть існувати у безготівковій формі – як варіант – формі записів на рахунках у банках. Криптовалюта за своєю суттю функціонує у формі запису, проте не у банку, а в комп'ютерній програмі. Саме на можливість цього вказано у Законі, і немає жодного натяку на можливість покарання порушників у названих нормах Закону «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні».

Частиною першою ст. 5 «Розрахунки» Закону України «Про валюту і валютні операції» задекларовано, що гривня є єдиним законним платіжним засобом в Україні з урахуванням

особливостей, встановлених частиною другою цієї статті, і приймається без обмежень на всій території нашої держави для проведення розрахунків, а в частині другій цієї статті визначено групи операцій, за якими можуть проводитися розрахунки в іноземній валюті, у гривні, а також у банківських металах [8]. Можливості проведення будь-яких операцій у будь-якому виді криптовалюти Закон не передбачає.

Як бачимо, серед норм, наведених НПА, найбільш новими є останні, оскільки Закон України «Про валюту і валютні операції» було прийнято 21 червня 2018 р., тобто після початку і продовження кількарічної полеміки у суспільстві щодо легалізації чи заборони проведення операцій із криптовалютою. Очевидно, що законодавець погодився з позицією НБУ, яка не змінилася із 2014 р. Саме цим роком датується Роз'яснення НБУ щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin, яким НБУ визнав біткойн як грошовий сурогат, який не має забезпечення реальною вартістю і не може використовуватися фізичними та юридичними особами на території України як засіб платежу, оскільки це суперечить нормам українського законодавства [9]. Зрозуміло, що сьогодні це роз'яснення має бути оновлене та уточнене або замінене іншим. Якщо його трактувати з точки зору «букви закону», то очевидно, що НБУ не визнає засобом платежу лише криптовалюту біткойн, а проти використання інших із більш ніж 1000 видів криптовалюти нічого не висловлює. Якщо ж розглядати ситуацію з точки зору «духу закону», то безумовно на прикладі біткойну НБУ визнає грошовим сурогатом криптовалюту будь-якого виду. Біткойн є першим і найбільш поширеним видом криптовалюти, акти з врегулювання відносин із якою є прецедентними щодо інших видів криптовалюти. А отже, НБУ послідовно відстоює позицію щодо невизнання криптовалюти законним видом платежу,

а Верховна Рада погоджується із цією позицією в процесі ухвалення законів.

Щодо другого, то воно є основним і таким, що викликало необхідність підготовки цієї глави монографії. Загальновідомо з часів античної і середньовічної історії, що право карбувати гроші й емітувати власну валюту підвищувало рівень того державного утворення, якому це вдавалося. За право випуску власних грошей боролися між собою держави, заможні феодала та великі об'єднання людей (зокрема і таємні чи напівтаємні організації). Емісіонер завжди має можливість випуску надлишку грошової маси для забезпечення власних економічних потреб, а будь-який конкурент у цій справі може бути визнаний ворогом. Тому, з одного боку, ситуація, в якій НБУ не допускає альтернативи, виглядає виправданою, а з іншого – «полюванням на відьом».

Через застосування методів порівняння та аналогії наведене наприкінці попереднього абзацу можна сприймати буквально і писати без лапок. Дійсно, середньовічна церква боролася із відьомством та знахарством через конкуренцію у конкурсі за «душі віруючих», а насправді – за їхні гроші; керівництво деяких сучасних церков, сект та культів не визнає і забороняє інші у боротьбі за гроші наявних та потенційних віруючих чи сектантів; в СРСР держава надто жорстко боролася із самогоноварінням (були відповідні статті у Кодексі про адміністративні правопорушення УРСР та інших колишніх республік та навіть у Кримінальному кодексі УРСР – стаття 149 «Виготовлення і збут самогону та інших міцних спиртних напоїв домашнього вироблення») не через турботу про здоров'я громадян, а через можливість втрати мільярдів рублів прибутків від необгрунтовано завищеної доданої вартості у ціні на одиницю алкогольної продукції. Таких прикладів можна наводити багато. Вони виглядають правдоподібними завдяки застосуванню того самого

методу порівняння. Проте цього разу порівнювати треба відносини не в історичному чи різногалузевому аспекті, а відносини зі ставлення щодо нормативного забезпечення обігу криптовалюти в Україні та інших державах. За рівнем ВВП у валовому еквіваленті та з розрахунку на душу населення Україна сьогодні значно програє багатьом державам світу. Так, у 2018 р. за даними МВФ ВВП України становив 124,603 млрд. дол. США [10]. У табл. 1 наведено місце у світі за обсягом ВВП у 2018 р. кожної із названих вище у главі держав, де повністю чи частково легітимізовані операції із криптовалютою, а також України.

Таблиця 1

ВВП окремих держав світу за 2018 р. за даними МВФ¹

Місце серед держав світу	Країна	ВВП у млн. доларів США
1	2	3
1	США	20 494 050
2	КНР	13 407 398
3	Японія	4 971 929
4	ФРН	4 000 386
9	Бразилія	1 868 184
10	Канада	1 711 387
12	Австралія	1 418 275
20	Швейцарія	703 750
26	Таїланд	487,239
27	Австрія	457 637
29	Норвегія	434 937
33	Ізраїль	369 843
35	Сінгапур	361 109
58	Україна	124 603
74	Болгарія	64 963
75	Хорватія	60 688

У табл. 1 держави розташовано за спаданням обсягу ВВП. Як видно, ВВП, менший за український, у 2018 р. серед

¹Складено за даними МВФ [10].

названих країн мали лише дві – Болгарія та Хорватія. Проте населення першої становить трохи більше, ніж 7 млн. осіб, а другої – трохи більше, ніж 4 млн. осіб.

Порівняємо наведені макроекономічні показники держав із показниками капіталізації криптовалюти. За програмою обігу найбільш поширеної криптовалюти біткойн найбільшу кількість її одиниць буде емітовано до початку 2030-х років. Тоді вона становитиме приблизно 42 млн. одиниць. Якщо умовно прийняти сьогоднішній курс одного біткойна за 7 тис. дол. США та умовно прийняти, що максимальна емісія біткойнів відбулася сьогодні, то капіталізація ринку лише криптовалюти біткойн становила б сьогодні 294 млрд. дол. США, тобто більше ніж дворічний ВВП України. Як бачимо з табл. 1, уже в Сінгапурі показник річного ВВП за 2018 р. є більшим за умовний показник капіталізації біткойнів, а отже, якщо для фінансової системи країн, розташованих у верхній частині наведеної таблиці (наприклад, США, КНР, Японії, ФРН і далі), світовий обсяг обігу біткойнів не становить серйозної загрози (до того ж власники криптовалюти є громадянами або підданими різних країн і здійснюють операції із криптовалютою у різних країнах), то для України легальний чи нелегальний вихід хоча б певної частки лише одного виду криптовалюти – біткойну – на фінансовий ринок може становити загрозу. Така можливість цілком імовірна, оскільки наша держава уже сьогодні входить до десятки (а на думку багатьох аналітиків, і до п'ятірки) країн за рівнем обігу та «майнінгу» (генерування, вирахування, емісії тощо) криптовалюти.

Наведені вище міркування більш ніж переконливо виправдовують перестороги НБУ, основною функцією якого є забезпечення стабільності грошової одиниці України – гривні. Саме через потребу у захисті національної грошової одиниці НБУ послідовно відмовляється визнавати

криптовалюту законним засобом платежу. Наприкінці свого «Роз'яснення щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin» НБУ вказує, що «...міжнародне поширення таких платежів робить цю категорію послуг привабливою для протиправних дій, у тому числі відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом, або фінансування тероризму»; наголошує на несенні ризиків за використання в розрахунках «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin самими їх учасниками; та рекомендує громадянам використовувати послуги лише тих платіжних систем, систем розрахунків, які внесені НБУ до Реєстру платіжних систем, систем розрахунків, учасників цих систем та операторів послуг платіжної інфраструктури [9]. Як видно із роз'яснення, НБУ не вважає криптовалюту засобами платежу, проте прямо і не забороняє їх проведення. Він лише попереджає їх учасників, що не буде захищати їхні права у випадку порушення іншими (зокрема й іноземними) учасниками відносин на ринку криптовалют, а також рекомендує користуватися послугами відомих платіжних систем тощо. Виходячи із конституційного принципу «дозволено все, що не заборонено законом», громадяни та суб'єкти господарювання України не обмежені у можливості проводити операції за посередництва криптовалют. А прив'язка до місця вказівкою у законах «в Україні», враховуючи віртуальний характер криптовалют, виглядає нікчемною. Однак український законодавець може бути непередбачуваним, залежним від політичної чи іншої ситуації. Тому закріплене в Конституції правило дії «зворотної сили закону» в часі може бути порушено. Приклади таких порушень можна навести щодо суб'єктів господарювання – коли законодавець обмежив у правах інвесторів на початку 2000-х років, а щодо громадян буквально нещодавно, скасуванням дії «зеленого» тарифу для домашніх наземних сонячних електростанцій потужністю до

30 кВт, у тому числі не лише до нових, а й до тих, які вже діяли до прийняття цієї обмежувальної норми. За два роки до цього ми вказували на можливість порушення правила «зворотної сили закону» у часі в операціях із криптовалютою. Одним із ризиків проведення операцій із криптовалютою ми визнали правовий ризик, що полягає у відсутності правового регулювання здійснення операцій із криптовалютами, рекомендації НБУ не проводити такі операції, покладання захисту законних інтересів на самих власників гаманців криптовалют, вказівкою на заборону їх використання в силу декількох норм у законодавстві і можливість застосування не названих прямо заходів відповідальності [1, с. 38]. Саме можливість застосування до порушників рекомендації НБУ реальних санкцій різногалузевої спрямованості, з одного боку, може знижувати активність українських компаній і громадян на ринку криптовалюти, а з іншого – прямо порушувати і права громадян, і норми Конституції та законів України.

Таким чином, сьогодні ринок криптовалюти в Україні (якщо вказівка «в Україні» може бути доречною при застосуванні до операцій у мережі Інтернет) існує окремо від правового та фінансового поля держави. Він не дозволений, проте й не заборонений. Таким чином його статус нагадує статус ринку грального бізнесу, забороненого «де-юре» та працюючого «де-факто». Після заборони грального бізнесу у його учасників відпала необхідність сплачувати податки, тобто держава фактично надала податкові пільги гральному бізнесу. А учасники ринку криптовалюти в Україні ще й не розпочинали сплачувати податки. Тобто тактика НБУ та держави загалом із захисту економічної безпеки від ризиків ринку криптовалюти, спрямована на ігнорування наявності останнього, мабуть, себе не виправдає. Навпаки учасники ринку криптовалюти, користуючись безподатковим режимом, кілька років отримують додаткові ресурси і накопичу-

ють статки у криптовалюті різних видів. І після досягнення певного рівня капіталізації та певної критичної кількості громадян і суб'єктів господарювання України – учасників ринку криптовалюти, вони можуть «вийти назовні», активно купуючи різноманітні товари та ресурси на території України за криптовалюту, применшуючи важливість офіційної грошової одиниці і провокуючи інфляцію. З огляду на це стратегія і тактика НБУ, як і держави загалом щодо правового регулювання ринку криптовалюти повинна змінитися.

По-перше, слід врегулювати ці відносини на законодавчому рівні. У зв'язку з цим слід зазначити, що 10 жовтня 2017 р. у Верховній Раді України було зареєстровано проект закону «Про обіг криптовалюти в Україні» № 7183 від 6 жовтня 2017 р. Оскільки вже більш ніж півтора року цей проект не було винесено на голосування, тобто було проігноровано законодавцем, то виникає необхідність скоріше розробки нового проекту, аніж аналізу та удосконалення цього. Проте у будь-якому разі на нормативному рівні слід розрізняти операції із:

- 1) «майнінгу» (вирахування, видобутку, генерування, емісії тощо) криптовалюти;
- 2) депозитні операції з криптовалютами за посередництва крипто-банків;
- 3) операції з обміну криптовалют різних видів;
- 4) операції з обміну криптовалют на класичні валюти держав світу;
- 5) операції із придбання товарів, робіт, послуг за криптовалютою.

Відповідно до виду операцій держава повинна запроваджувати їх регулювання та оподаткування. У будь-якому разі застосування заходів навіть поверхового державного контролю підвищить рівень відповідальності хоча б окремих учасників ринку криптовалюти і дасть змогу одержати хоча

б якісь податкові надходження, а також задекларує наміри держави захистити свою економічну безпеку на ринку криптовалют. При цьому наявність відносно недосконалого та поверхового законодавства краща за його повну відсутність.

Повертаємося до регулювання за видами операцій. Однією із характерних рис операцій із криптовалютами є їх анонімність. Натомість ще однією ознакою є відкритість. Ці характеристики не суперечать одна іншій. Друга означає, що будь-хто на екрані комп'ютера, що має доступ до мережі Інтернет, може побачити рух криптовалюти на певному рахунку. А перша означає, що власника цього рахунка розпізнати практично неможливо. Тому держава може отримати інформацію про наявність криптовалюти та проведені із нею операції певною людиною чи суб'єктом господарювання лише у трьох випадках – 1) коли людина чи суб'єкт самі повідомлять державу; 2) оперативним шляхом; 3) від професійних співробітників служб з боротьби із злочинами у сфері інтернет-технологій. Про здійснення операцій із «майнінгу» держава може також дізнатися через банальну візуальну перевірку наявності обладнання та надмірне споживання електричної енергії. Третій випадок майже нереальний, оскільки рівень такого фахівця повинен бути надзвичайно високим. Такі фахівці в абсолютній більшості на умовах повної анонімності уже працюють на забезпечення інтересів найбільших банків та ТНК світу. Інші випадки є цілком реальними.

Логічним виглядає застосування комплексного державного підходу до регулювання відносин на ринку криптовалют. Такий підхід має визначатися обґрунтованістю та наступальністю.

На першому етапі держава може нагадати державним службовцям їхнє зобов'язання подавати інформацію про наявність коштів у криптовалюті у них або їхніх близьких родичів із підвищенням відповідальності за невиконання чи неналежне виконання такого зобов'язання. Завдяки цьому частина ринку криптовалют добровільно відкриється державі. Тим більше,

що проста наявність ID-гаманця криптовалюти, навіть із певною сумою її одиниць, не може бути одразу об'єктом оподаткування. Натомість страх через можливість отримання такої інформації державою оперативним чи іншим шляхом із загрозою зазнання певних санкцій чи втрати посади сприятиме добровільному розкриттю інформації. Таким чином, у КНР органи контролю дізнаються про наявність у громадян криптовалюти безпосередньо від них самих, оскільки свою справу роблять можливість застосування до порушників надто жорстких санкцій та частковий контроль державою мережі Інтернет. Очевидно, що таким самим шляхом іде РФ та деякі інші країни, в яких частково обмежуються права та свободи людини. Зрозуміло, що в Україні з огляду на історичні, ментальні та політичні особливості свобода Інтернету залишиться, проте підвищення санкцій може все ж таки вплинути.

На другому етапі (можливо, одночасно із першим) держава може запровадити оподаткування операцій із «майнінгу» криптовалюти. Ми проводили порівняння класичної господарської діяльності із «майнінгом» [11] і неодноразово пропонували запровадити оподаткування «майнінгу» [3; 12]. І дійсно, із п'яти ознак, що характеризують економічну сутність як правосуб'єктне утворення, чотири повною мірою притаманні «майнерам», а п'ята ознака має більшою мірою суб'єктивний характер. Діяльність «майнерів» криптовалюти та інших учасників ринку криптовалюти в Україні здійснюється у сфері суспільного виробництва і спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Тому для визнання її господарською не вистачає лише волі законодавця щодо зняття заборони та запровадження правової регламентації операцій із криптовалютою. Подальший розвиток господарського та іншого законодавства повинен спрямовуватися на введення зобов'язань із реєстрації «майнерів» криптовалюти як СПД, запровадження ліцензування їх діяльності, оподаткування доходів від неї,

нормативного визначення заходів відповідальності до порушників і забезпечення повноцінного державного регулювання та стимулювання такої діяльності за посередництва основних засобів регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання, названих у частині 2 статті 11 Господарського кодексу України [13] та інших [11, с. 173]. До операцій з «майнінгу» слід запровадити і проходження процедури ліцензування. Приписами або підставами до цього мають стати високий ступінь рентабельності цього виду діяльності, високий рівень соціальної значущості, а також соціальної безпеки, пов'язаний із постійною роботою електричних приладів та споживанням значної кількості електроенергії, що становить загрозу протипожежній безпеці. Через високий рівень соціальної значущості та наявність загроз стабільності функціонування національної грошової одиниці України органом ліцензування діяльності із «майнінгу» має бути визначена СБУ.

На користь запровадження ліцензування та оподаткування операцій із «майнінгу» свідчить можливість держави ефективно виявляти та контролювати діяльність «майнерів». Ми зазначали, що одним із головних аргументів на користь визнання видобутку («майнінгу») криптовалюти видом господарської діяльності та запровадження оподаткування доходів, отриманих від цієї діяльності, є можливість забезпечення ефективного виявлення осіб та суб'єктів господарювання, які цим видом діяльності займаються. Фіскальні органи, орган ліцензування (майбутній) – СБУ, правоохоронні органи можуть зробити це через показник дуже високого рівня споживання електроенергії [3, с. 56].

Ми також вказували, що запровадження оподаткування операцій із видобутку («майнінгу») криптовалюти має відбуватися шляхом внесення доповнень до Податкового кодексу України [14], а ставку податку на прибуток пропонувалося визначити такою самою, як і для переважної більшості видів господарської діяльності [3, с. 56]. Разом із цим ми вказували, що

до порушників можуть бути застосовані норми Кримінального кодексу України (зокрема, статті 212 «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)») [15] та/або норми Кодексу України про адміністративні правопорушення (зокрема, статей 163-1; 163-2; 163-3; 163-4) [16; 3, с. 56]. А на сьогодні до зазначеного слід запропонувати посилити адміністративну та кримінальну відповідальність, наприклад, визначивши як кваліфікуючу ознаку правопорушення чи злочину спосіб їх вчинення – «операції на ринку криптовалюти». Для заохочення та підтримки «майнерів» у комплексі із цим можна запровадити короткотермінові (до одного року) «податкові канікули» [12, с. 119].

На третьому етапі держава може запровадити оподаткування операцій із обміну криптовалюти на гривню чи іноземну валюту, а також оподаткування операцій із купівлі-продажу товарів, робіт чи послуг за криптовалюту. У такому разі ставка податку має бути невеликою (краще значно меншою від одного відсотка від суми транзакції), а покарання максимально жорстким. Але перед реалізацією цього етапу держава має ретельно порахувати і визначитися, які саме операції оподатковувати. На перший погляд уявляється, що тут має бути застосовано суб'єктний та територіальний критерій. Тобто оподатковуватися повинні операції за участі українських громадян та суб'єктів господарювання, зареєстрованих в Україні, – резидентів; а також операції з купівлі товарів, робіт, послуг, що знаходяться, виконуються чи надаються на території України. Але можуть бути застосовані й інші критерії. Ці питання потребують додаткового осмислення, тому й винесені на третій етап.

На четвертому етапі держава може піднімати питання щодо контролю (хоча б часткового) та оподаткування діяльності фірм – надавачів послуг з відкриття та обслуговування ID-гаманців криптовалюти, крипто-банків та крипто-бірж. Але ці питання потребують ще більш тривалого та ґрунтовного дослідження й обґрунтування.

На н'ятому етапі (може реалізовуватися одночасно із третім чи четвертим) держава може реалізувати один чи декілька власних проєктів на ринку криптовалюти світу – розробити і запустити програму нового одного, а краще декількох, виду/видів криптовалюти. Гіпотетично зробити це – сьогодні може будь-яка держава, її орган, громадська організація, суб'єкт господарювання, особа чи група осіб, яка має достатні знання та глибокі навички програмування та роботи в мережі Інтернет. Як вказувалося вище, сьогодні у світі функціонує вже більш ніж 1000 одиниць криптовалюти. Переважну більшість із них будь-яка особа із достатніми знаннями, навичками та технічним забезпеченням може «майнити» (програма функціонування окремих видів криптовалюти не передбачає можливості «майнінгу», а емісія здійснюється комп'ютерною програмою у запрограмовані строки), й абсолютно усі з них будь-яка особа може обмінювати на інші види криптовалюти чи класичні валюти держав світу. Життєздатність криптовалюти певного виду, як і вартість її одиниці, залежить від попиту на неї. А тому нові види криптовалюти навряд чи одразу будуть користуватися попитом без додаткової сторонньої підтримки та реклами, яку має забезпечити держава.

Зрозуміло, що після запуску програми функціонування нового виду криптовалюти держава, як і будь-які інші особи, не зможе контролювати її емісію. Єдине, що вона зможе, це придбати значну кількість одиниць нової валюти при першій емісії за відносно невеликі гроші з надією, що на неї буде значний попит і підвищиться ціна. Для сприяння зростанню попиту на власну криптовалюту доцільно у місцях ділової активності в межах країни (а краще і за її межами) встановити термінали, розраховані на купівлю криптовалюти за готівкові гроші і навпаки. При цьому ще більш ефективним буде залучення значної кількості фахівців-консультантів, які знаходитимуться

в одному приміщенні із терміналами і допомагатимуть потенційним власникам криптовалюти і користувачам ІД-гаманцями у здійсненні операцій з відкриття таких гаманців та купівлі-продажу (для прикладу, це можуть бути приміщення обласних відділень НБУ і великих комерційних банків (насамперед державних), а фахівці-консультанти – економістами або касирами). У разі проведення операцій із купівлі-продажу криптовалюти, укладання угод із розрахунку криптовалютою через державні термінали держава зможе заробляти свій відсоток від операції й автоматично стягувати суми податків. Але у будь-якому випадку і для запровадження нового виду криптовалюти, і для оподаткування операцій із нею, і для організації реєстру власників криптовалюти потрібна значна кількість високоякісних програмістів [2, с. 62].

Проведене дослідження не є кінцевим і його потрібно розвивати. Проте уже зараз слід частково погодитися із ставленням НБУ до ринку криптовалюти – він дійсно може нести загрози економічній безпеці держави, а конкретніше – національній грошовій одиниці та фінансовій системі держави. З іншого боку, слід не погодитися із стратегією НБУ та держави, що полягає в ігноруванні наявності такого ринку. Через цю незгоду запропоновано державі легітимізувати операції на ринку криптовалюти та реалізувати комплекс заходів із п'яти етапів. Для полегшення процесів реалізації цих заходів запропоновано сегментацію операцій із криптовалютою, виділенням наступних операцій із:

- 1) «майнінгу» (вирахування, видобутку, генерування, емісії тощо) криптовалюти;
- 2) депозитних операцій з криптовалютами за посередництва крипто-банків;
- 3) операцій з обміну криптовалют різних видів;
- 4) операцій з обміну криптовалют на класичні валюти держав світу;

5) операцій із придбання товарів, робіт, послуг за криптовалютою.

Названі види операцій після їх легітимізації потрібно буде регулювати та оподатковувати диференційовано через значну кількість підстав, однією з яких може слугувати можливість отримання інформації про такі операції.

Запропоновано застосування комплексного державного підходу до регулювання відносин на ринку криптовалюти, який має визначатися обґрунтованістю та наступальністю і складатися із таких п'яти етапів:

I) запровадження обов'язкового декларування державними службовцями наявності у них та близьких родичів криптовалюти та проведення операцій із нею у комплексі із посиленням відповідальності за невиконання цієї вимоги;

II) запровадження оподаткування операцій із «майнінгу» криптовалюти;

III) запровадження оподаткування операцій із обміну криптовалюти на гривню чи іноземну валюту, а також оподаткування операцій із купівлі-продажу товарів, робіт чи послуг за криптовалютою;

IV) вирішення питання щодо контролю (хоча б часткового) та оподаткування діяльності фірм – надавачів послуг з відкриття та обслуговування ID-гаманців криптовалюти, крипто-банків та крипто-бірж;

V) реалізація державою одного чи декількох власних проєктів на ринку криптовалюти світу – розробка і запуск програм декількох нових видів криптовалюти із їх законодавчою, технічною, технологічною, організаційною підтримкою.

Названі етапи запропонованого комплексного державного підходу не є остаточними, потребують свого розвитку та оформлення у повноцінну державну програму з визначенням цілі, завдань, виконавців, контролерів, строків, засобів регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів

господарювання – виконавців та засобів державної підтримки громадян – виконавців, джерел та розмірів фінансування тощо.

Список використаних джерел

1. Деревянко Б. В. Ризики здійснення операцій з криптовалютою (біткойнами) громадян і суб'єктів господарювання України. *Форум права: електрон. наук. фахове вид.* 2017. № 3. С. 33–39. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_3_8.pdf

2. Деревянко Б. В. Криптовалюта як альтернатива класичній валюті (на прикладі біткойну). Міжгалузеві зв'язки цивільного, господарського та трудового права: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській редакції), (28 вересня 2017 р.): у 2 ч. Ч. 1. Кривий Ріг : ДЮІ МВС України, 2017. С. 60–62.

3. Деревянко Б. В., Туркот О. А. Про визнання видобутку («майнінгу») криптовалюти видом господарської діяльності. *Економіка та право.* 2018. № 1 (49). С. 52–59.

4. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.

5. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 року № 679–XIV. *Відомості Верховної Ради України.* 1999. № 29. Ст. 238.

6. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. № 40–44. Ст. 356.

7. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2346-III. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 29. Ст. 137.

8. Про валюту і валютні операції: Закон України від 21 червня 2018 року № 2473-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2018. № 30. Ст. 239.

9. Роз'яснення щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin: Роз'яснення Національного банку України від 10.11.2014 року. URL: https://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=11879608

10. Report for Selected Countries and Subjects. International Monetary Fund. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2019/01/weodata/weorept.aspx?pr.x=41&pr.y=4&sy=2018&ey=2018&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=&br=1&c=512,668,914,672,612,946,614,137,311,546,213,674,911,676,314,548,193,556,122,678,912,181,313,867,419,682,513,684,316,273,913,868,124,921,339,948,638,943,514,686,218,688,963,518,616,728,223,836,516,558,918,138,748,196,618,278,624,692,522,694,622,962,156,142,626,449,628,564,228,565,924,283,233,853,632,288,636,293,634,566,238,964,662,182,960,359,423,453,935,968,128,922,611,714,321,862,243,135,248,716,469,456,253,722,642,942,643,718,939,724,734,576,644,936,819,961,172,813,132,726,646,199,648,733,915,184,134,524,652,361,174,362,328,364,258,732,656,366,654,144,336,146,263,463,268,528,532,923,944,738,176,578,534,537,536,742,429,866,433,369,178,744,436,186,136,925,343,869,158,746,439,926,916,466,664,112,826,111,542,298,967,927,443,846,917,299,544,582,941,474,446,754,666,698&s=NGDPD&grp=0&a=>

11. Деревянко Б. В. Про порівняння госпо-дарської діяльності з видобутком криптовалюти («майнінгом») та здійсненням операцій із нею. *Право України*. 2018. № 5. С. 164–175.

12. Деревянко Б. В. Про визнання операцій із криптовалютою видами господарської діяльності та їх оподаткування. Фіскальна політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки: збірник тез доповідей II Міжнар. наук.-практ. конф. (23 листоп. 2018 р.) : у 2 ч. Ч. 1. Ірпінь : Університет ДФС України, 2018. С. 117–119.

13. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18–22. Ст. 144.

14. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–14, 15–16, 17. Ст. 112.

15. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*, 2001. № 25–26. Ст. 131.

16. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 року № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

Калаур Іван Романович

д. ю. н., професор,

завідувач кафедри цивільного права і процесу,

Тернопільський національний економічний університет

Стефанчук Марина Миколаївна

д. ю. н., доцент,

професор кафедри економічної безпеки та

фінансових розслідувань,

Тернопільський національний економічний університет

Зайцева-Калаур Інна В'ячеславівна

к. ю. н., доцент,

доцент кафедри економічної безпеки та

фінансових розслідувань,

Тернопільський національний економічний університет

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО БАЗИСУ ЗАХИСТУ АВТОРСЬКИХ ПРАВ НА ЦИФРОВИЙ КОНТЕНТ

Інформаційна ера розвитку людства з початком ХХІ ст. вступила в нову фазу свого розвитку, яка зумовлена

глобалізацією цифрового простору у всіх сферах суспільного життя. Втім, розвиток цифрового середовища неминуче привів до появи нових форматів взаємодії у суспільстві, які потребують науково-теоретичного осмислення та належної правової регламентації. Безумовно, така взаємодія, як якісно новий рівень суспільних відносин, базуватиметься на використанні результатів розвитку цифрових технологій, одним із яких є цифровий контент.

Слово «контент» є іноземним за своїм походженням та перекладається з англійської мови (content) як зміст, вміст, наповнення [1, с.102]. Сучасні дослідження ринку цифрового контенту доводять стрімке його зростання. Так, для прикладу, дослідницька компанія Ericsson Networked Society Lab зробила свій прогноз розвитку медіаринку на найближче майбутнє та вказала, що цифровий контент замінить усю друковану продукцію, а до 2020 року в VR буде інвестовано вже 150 млрд. дол. США [2]. Яскравим прикладом сучасної глобалізації цифрового контенту є матеріали міжнародної конференції, організованої Всесвітньою організацією інтелектуальної власності «WIPO» [3].

Новітність цього об'єкта суспільних відносин неодмінно позначилася на доктринальних і законодавчих підходах до розуміння його сутності та правової природи відносин, пов'язаних із його створенням, поширенням, зберіганням та використанням. Сучасні тенденції розвитку цифрового простору вказують на необхідність з'ясування природи цих відносини та розробки нормативної бази на національному, європейському та світових рівнях.

У цьому контексті необхідно зауважити, що сьогодні спеціальне законодавство про цифровий контент та його поставку мають лише окремі держави-члени Європейського Союзу. Одним із важелів оптимізації національного законодавства у цій сфері та забезпечення європейських

стандартів у відносинах поставки цифрового контенту є проект Директиви Європейського парламенту і Ради про деякі аспекти, що стосуються договорів поставки цифрового контенту № 2015/0287 від 09.12.2015 року [4].

Цифровий контент у проекті цього нормативного акта визначено через тріаду понять: а) дані, створені або передані в цифровій формі, зокрема відео, аудіо, комп'ютерні додатки, електронні ігри та будь-яке інше програмне забезпечення; б) послуга щодо створення, обробки або зберігання даних у цифровій формі, на які такі дані надаються споживачеві; в) послуга, за допомогою якої користувачі можуть здійснювати обмін даними в цифровій формі і взаємодіяти з ними в іншій формі.

Таким чином, директива охоплює договори, за якими контент передається за плату, та договори, де контент передається на умовах іншого зустрічного надання споживачем, зазвичай у вигляді будь-яких даних (ім'я, адреса електронної пошти або фото), які прямо або опосередковано передаються продавцю, наприклад, в ході індивідуальної реєстрації або отримання доступу до фотографій.

З огляду на те, що покупець купуватиме товар в будь-якій частині Євросоюзу за однаковими правилами, норми Директиви мають імперативний характер, тобто держави-члени ЄС не мають права встановлювати у національному законодавстві інші норми, навіть якщо вони скеровані на досягнення іншого рівня захисту споживачів.

У рамках національного законодавства України такий підхід до моделювання дефініції цифрового контенту є вкрай важким для сприйняття, оскільки охоплює різні за сутністю правові категорії.

Вирішуючи питання термінологічного апарату у досліджуваній тематиці, необхідно розмежовувати поняття цифрового контенту та відносин поставки цифрового контенту.

Останнє містить створення та передання даних у цифровій формі та надання послуг, які визначені у Директиві. Сам цифровий контент – це дані, що генеруються та поставляються у цифровій формі, такі як: комп’ютерні програми, мобільні додатки, ігри, музика, аудіовізуальні файли чи тексти, незалежно від того, чи доступ до таких даних відбувається через завантаження чи потокову передачу даних. Саме на такій позиції стоїть європейський законодавець у Директиві Європейського парламенту і Ради 2011/83/EU від 25.10.2011 р. [5] та у проекті Регламенту Європейського Парламенту і Ради щодо спільного європейського регулювання купівлі-продажу 2011/0284 від 11.10.2011 р. [6].

Ми поділяємо наукову думку, що відцифрована інформація, незалежно від її змістової компоненти, є цифровим контентом з моменту наповнення нею електронного інформаційного ресурсу і до моменту її вилучення з останнього [1, с. 102].

З огляду на сучасні тенденції активного розвитку ринку цифрового контенту як об’єкта цивільних правовідносин, перед юридичною наукою поставлено завдання з’ясувати сутність цього правового феномена та надати належну правову оцінку відносинам, які пов’язані із його створенням, переданням, зберіганням, використанням тощо. Така доктринальна надбудова дасть змогу не тільки визначити пріоритетні шляхи розвитку цих відносин, а й сформувати ефективне національне законодавство, що регулюватиме ці відносини. Одним із перших кроків на цьому шляху законотворчої діяльності є доповнення ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» [7] (далі – Закон) термінами «вебсайт», «вебсторінка», «гіперпосилання» «електронна (цифрова) інформація», «постачальник послуг хостингу» та інші. Відповідно до вказаної статті електронна (цифрова) інформація – це аудіовізуальні твори, музичні твори (з текстом або без тексту), комп’ютерні програми,

фонограми, відеограми, програми (передачі) організацій мовлення, що знаходяться в електронній (цифровій) формі, придатній для зчитування і відтворення комп'ютером, які можуть існувати і (або) зберігатися у вигляді одного або декількох файлів (частин файлів), записів у базі даних на зберігаючих пристроях комп'ютерів, серверів тощо у мережі Інтернет, а також програми (передачі) організацій мовлення, що ретранслюються з використанням мережі Інтернет.

Аналіз доповнень до цього та деяких інших нормативних актів у сфері регулювання інформаційних відносин дає змогу зробити щонайменше два висновки: по-перше, охорона та захист авторських прав на цифровий контент здійснюються традиційними юрисдикційними способами і засобами із застосуванням апробованого часом правового механізму; по-друге, Україна обрала вектором розвитку правового регулювання відносин щодо цифрового контенту не формування спеціального, а адаптацію вже чинного законодавства до потреб розвитку інформаційних мереж шляхом внесення до нього відповідних змін і доповнень.

Невпинний розвиток інформаційного середовища поставив перед людством ще одне із епохальних завдань – розробку дієвих механізмів охорони і захисту авторських прав на цифровий контент з огляду на специфіку зберігання, використання і поширення у мережі Інтернет інформації в електронній (цифровій) формі. Вкрай важливим пріоритетом у вирішенні цього завдання є дотримання балансу між вільним інформаційним потоком і захистом громадських та особистих інтересів. Тільки впевненість авторів у надійному правовому захисті інформації буде сприяти створенню нових висококласних творів, і таким чином цей захист служить інтересам суспільства.

Сьогодні мережею блукає багато творів, що потрапили туди і розповсюджуються без (і навіть всупереч) згоди авторів.

У більшості випадків твори в процесі їх перетягування по сайтах втрачають вказівку на авторство, а іноді його просто змінюють, про що свідчить статистика [8]. Втім, неправомірне використання твору в електронній (цифровій) формі, що знаходиться в мережі Інтернет, може порушити, окрім особистих немайнових прав, і майнові права автора чи правоволодільца.

У нашій державі протягом тривалого часу велися різноманітні дискусії та обговорення необхідності врегулювання способів захисту авторських прав у мережі Інтернет і встановлення відповідальності для недобросовісних сайтів, що поширюють об'єкти авторських прав у мережі Інтернет без відповідних дозволів зі сторони правовласників. Результатом такої роботи стало набуття чинності 26 квітня 2017 року Законом України № 1977-VIII «Про державну підтримку кінематографії в Україні». Цей закон спричинив ряд важливих змін щодо захисту авторських прав у мережі Інтернет і в інших законах, зокрема ЗУ «Про авторське право і суміжні права», Кодексу України Про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України [9].

Говорячи про цивільно-правовий порядок захисту авторських прав, необхідно зауважити, що відповідно до ст. 19 Цивільного кодексу України кожна особа має право на самозахист свого цивільного права. Самозахист авторських прав – це дії правовласника, які опосередковуються застосуванням незаборонених законом та таких, що не суперечать моральним засадам суспільства, засобів протидії, які він обирає самостійно, і скеровані на забезпечення недоторканості суб'єктивного авторського права та припинення його порушення.

Учасник цивільних правовідносин, права якого порушені, не визнаються або оспорується може самостійно обирати способи захисту, проте вони мають відповідати змісту права,

що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням.

Вирішуючи питання захисту авторських прав на твори в електронній (цифровій) формі, що розміщені в мережі Інтернет, першочергово необхідно враховувати об'єктивні обставини технічного характеру, зокрема, відсутність обмежень на вільне копіювання, через що вилучити твір з мережі практично неможливо, та складність ведення контролю за копіюванням та використанням твору.

Дієвим і доволі поширеним позасудовим способом захисту авторських прав у мережі Інтернет є застосування технічних засобів, тобто технічних пристроїв та технологій, які призначені для створення технологічної перешкоди порушенню авторського права та контролю доступу до використання об'єктів авторського права.

Невпинний розвиток сучасних цифрових технологій обумовлює відкритість переліку технічних засобів, що застосовуються чи розробляються у сфері охорони авторських прав. У юридичній літературі неодноразово була зроблена спроба класифікувати технічні засоби такого роду, де здебільшого відображався стан технічних розробок у цій сфері. Сьогодні довершену класифікацію найбільш поширених технічних засобів за їх призначенням зробив К. О. Зеров, виокремлюючи:

- 1) технічні засоби, що активуються до настання порушення або реальної небезпеки порушення авторських прав;
- 2) технічні засоби, що призначені для ідентифікації і маркування твору (в т. ч. інформації про управління правами);
- 3) технічні засоби, що спрямовані на обмеження дій, які не санкціоновані правоволодільцем [10, с. 184–185].

Одним із способів захисту авторських прав у мережі Інтернет, який став можливим у результаті доповнення Закону статтею 52-1, є можливість звернутися до власника веб-сайту та (або) вебсторінки із заявою про припинення

порушення авторського права. Відповідно до цієї статті, при порушенні будь-якою особою авторського права і (або) суміжних прав, вчиненому з використанням мережі Інтернет, суб'єкт авторського права і (або) суміжних прав має право звернутися до власника вебсайту та (або) вебсторінки, на якому (якій) розміщена або в інший спосіб використана відповідна електронна (цифрова) інформація, із заявою про припинення порушення. Така заява надсилається власнику вебсайту з одночасним направленням її копії постачальнику послуг хостингу, який надає послуги або ресурси для розміщення відповідного вебсайту.

Подібна система захисту авторських прав в мережі Інтернет «notice and takedown» була впроваджена у 1998 р. у США. Замість подачі позову, «notice and takedown» забезпечує виняткове право власника авторських прав відправляти повідомлення про їх порушення (заблокувати або видалити контент) потенційному правопорушнику за допомогою Інтернет-сервісів. Хоча країни відрізняються в моделях побудови «notice and takedown», принцип залишається той самий – захищати права інтелектуальної власності в Інтернеті [9].

Важливою новелою українського формату «notice and takedown» є обов'язкова участь адвоката, який перевіряє контактну інформацію та обґрунтування порушення авторських прав. Заявник звертається із заявою про припинення порушення тільки за представництвом (посередництвом) адвоката. Адвокат надсилає відповідну заяву, за умови ідентифікації заявника, встановлення його контактних даних та підтвердження наданими заявником документами факту наявності у заявника прав, про припинення порушення яких висувається вимога.

За відсутності обставин, передбачених для відмови у задоволенні заяви, зокрема невідповідність заяви встановленим вимогам для її оформлення, власник вебсайту

невідкладно, не пізніше 48 годин з моменту отримання заяви про припинення порушення, зобов'язаний унеможливити доступ до електронної (цифрової) інформації, щодо якої подано заяву, та надати заявнику і постачальнику послуг хостингу інформацію про вжиті заходи відповідно до вимог цієї статті.

Водночас Кодексом України про адміністративні правопорушення (ст. 164-17) встановлено відповідальність у вигляді накладення штрафу від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за порушення умов і правил, що визначають порядок припинення порушень авторського права і (або) суміжних прав з використанням мережі Інтернет, у тому числі невчинення власником вебсайту, постачальником послуг хостингу передбачених законодавством про авторське право і суміжні права дій щодо унеможливлення доступу користувачів мережі Інтернет до об'єктів авторського права і (або) суміжних прав, ненадання або несвоєчасне надання відповіді на заяву суб'єкта авторського права і (або) суміжних прав власником вебсайту, постачальником послуг хостингу, наведення завідомо недостовірних відомостей у відповіді на заяву суб'єкта авторського права і (або) суміжних прав, власником вебсайту, постачальником послуг хостингу, а також нерозміщення власниками вебсайтів, постачальниками послуг хостингу на власних вебсайтах, у публічних базах даних записів про доменні імена (WHOIS) достовірної інформації про себе.

Отож, порівняно з попередніми підходом до можливості звертатися із клопотанням про унеможливлення власником вебсайту та (або) вебсторінки доступу користувачам мережі Інтернет до об'єктів авторського права, запропонований у ст. 52-1 Закону порядок є більш гарантованим, оскільки участь адвоката покликане обмежити недобросовісну конкуренцію та зловживання правовласників щодо запитами.

Більше того цим редакційними змінами до законодавства передбачені штрафні санкції за ухилення від виконання ними обов'язків, які передбачені нормами цієї статті.

Втім, зробивши впевнено один крок вперед, законодавець заганяє авторів та інших правоволодільців у складний лабіринт зарегульованості захисту їхніх прав, визначивши для них «поводарем» у цьому лабіринті адвокатів.

Дієвість ст. 52-1 Закону сьогодні жваво обговорюють юристи-практики та фахівці-теоретики у сфері здійснення та захисту авторських і суміжних прав. Всі вони однак стайні у тому, що запропонована вітчизняним законодавцем процедура занадто заформалізована і не відповідає ч. 1 та ч. 2 ст. 230 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, де зауважується, що способи захисту авторського права мають бути добросовісними і справедливими; ефективними, співрозмірними і стримуючими; не повинні бути надмірно складними чи дорогими, спричиняти необґрунтовані строки або невиправдані затримки; мають застосовуватись так, щоб уникнути створення перешкод законній торгівлі та забезпечити їхній захист від зловживань [11].

Також з резонансним супротивом зустрілася законодавча вимога представництва (посередництва) адвоката. На переконання О. С. Яворської, законодавче закріплення необхідної участі адвоката у поданні заяви власнику вебсайту (вебсторінки), постачальнику послуг хостингу про усунення порушень, вчинених з використанням мережі Інтернет, видається необґрунтованим обмеженням прав особи на захист. Ефективному захисту порушень прав не сприятиме зайва формалізація вимог щодо змісту, форми подання заяви та деяких процедурних аспектів їх розгляду [12].

На складність здійснення адвокатом представництва (посередництва) вказують А. Штефак та К. Зеров, мотивуючи це тим, що: по-перше, адвокат не підтверджує факт наявності у за-

явника прав за наданими ним документами, оскільки встановлення прав у особи – це виключна компетенція суду. Адвокат може лише зробити висновок про те, що є підстави вважати заявника суб'єктом авторського права та/або суміжних прав, однак цей висновок не породжує юридичних наслідків і не буде обов'язковим для будь-яких третіх осіб; по-друге, положення статті, що коментується, вочевидь конфліктує з принципом автоматичної охорони твору, оскільки потребує наявності в автора документів, отримання яких не вимагається відповідно до ч. 2 ст. 11 Закону [13].

Водночас складається враження, що законодавець, моделюючи зміст ст. 52-1 Закону, забув про неповнолітніх дітей, які відповідно до ч. 1 ст. 32 Цивільного кодексу України самостійно здійснюють права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняється законом. Отож, неповнолітній як повнолітній заявник звертається із заявою про припинення порушення його авторського права винятково за представництвом (посередництвом) адвоката. На наше переконання, такий підхід до організації механізму захисту авторських прав дитини не тільки ускладнює, а й унеможлиблює захист дитиною її авторських прав на твір, який розміщений у мережі Інтернет.

Таким чином, доречно відмовитись від імперативного припису, що обумовлює монополію адвокатури на подачу заяви про припинення порушень із використанням мережі Інтернет та передбачити можливість подачі заяви про припинення порушень безпосередньо суб'єктом авторського права і суміжних прав. Водночас з метою уникнення зловживань зі сторони заявників необхідно конкретизувати характер та обсяг їх відповідальності (посадових осіб заявників) за надання завідомо недостовірної інформації щодо наявності у нього майнових прав інтелектуальної власності, про порушення яких йдеться у заяві.

Список використаних джерел

1. Мілаш В. Поняття та природа цифрового контенту в межах господарство обороту. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 102–106.

2. У найближчі роки цифровий контент перемаже друковану продукцію. URL: <http://ua.telekritika.ua/business/v-blizhaishie-godi-tsifrovoi-kontent-pobedit-pechatnuyu-produktsiyu-ericsson-677092>

3. Глобальный рынок цифрового контента. URL: http://www.wipo.int/edocs/mdocs/mdocs/ru/wipo_gdcm_ge_16/wipo_gdcm_ge_16_inf_2.pdf

4. Proposal for a Directive of the European Parliament and the Council on certain aspects concerning contracts for the supply of digital content 2015/0287 dated 09.12.2015 // The data base of legislation of the European Union. URL: <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2015/EN/1-2015-634-EN-F1-1.PDF>

5. Directive 2011/83/EU of the European Parliament and of the council of 25 October 2011 on consumer rights, amending Council Directive 93/13/EEC and Directive 1999/44/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directive 85/577/EEC and Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council // The data base of legislation of the European Union. // URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011L0083&from=EN>

6. Proposal for a Regulation of the European Parliament and and of the Council on a common european sales law 2011/0284 dated 11.10.2011 // The data base of legislation of the European Union. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011PC0635&from=PL>

7. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 р. №3792-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 13. Ст.64

8. Атанасов С. Защита авторских прав в цифровой среде. URL: http://www.i2r.ru/static/504/out_23438.shtml

9. Захист авторського права в Інтернеті: українські реалії. URL: <http://childflora.com.ua/%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82-%D0%B0%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0-%D0%B2-%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%82%D1%96/>

10. Зеров К. О. Захист авторських прав на твори, розміщені в мережі Інтернет: Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ. 2018. 272 с.

11. Угода про асоціацію між Україною та ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

12. Яворська О. С. Способи захисту авторських і суміжних прав в мережі Інтернет: законодавчі новели. URL: <http://ipcenter.lviv.ua/%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8-%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%83-%D0%B0%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85-%D1%96-%D1%81%D1%83%D0%BC%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B8/>

13. Штефан А., Зеров К. Припинення порушень авторського права і суміжних прав у мережі інтернет: огляд законодавчих новел. URL: http://www.inprojournal.org/wp-content/uploads/2017/10/A.-Shtefan_317.pdf

Сопко Валерія Василівна

*д. е. н., професор кафедри обліку та оподаткування,
Київський національний торговельно-економічний
університет*

ОБЛІК І АНАЛІЗ ВИТРАТ ЯК ОСНОВА ЗРОСТАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

В умовах посилення конкуренції та нестабільності української економіки суттєве значення має широке використання кожної можливості забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання. Однією з центральних таких можливостей є здійснення заходів з оптимізації витрат.

У цьому контексті слід зауважити, що максимально сприяє оптимізації будь-яких витрат розробка бізнес-планів. Розробка бізнес-планів та витрати на них також стосуються різних об'єктів, а тому їх можна віднести до складу загальновиробничих. Часто створюється враження про неможливість віднесення таких витрат до конкретного об'єкта. Проте це зовсім не означає, що взагалі неможливо знайти чинник, який би служив основою прив'язки певних витрат до конкретного виду послуги (продукції). Такий чинник може бути навіть опосередкованим. Суттєвим є те, що його врахування з огляду на мету, що стоїть перед підприємством, може бути економічно недоцільним.

Тож варто керуватися саме доцільністю розподілу або потребою у веденні відокремленого обліку затраченого часу на формування бізнес-плану. Останнє вимагає спеціальних додаткових затрат. Отже, зарплата таких осіб зазвичай належить до загальновиробничих витрат.

Важливою класифікаційною ознакою щодо операційних витрат є їх розмежування на постійні й змінні. Проблемність

виявляється через постулати економічної теорії. Зокрема, потрібно врахувати той факт, що ті або ж інші витрати в одних випадках є змінними, а в інших – постійними. Також щодо деяких видів витрат існує дилема віднесення їх до прямих чи загальновиробничих або витрат періоду. У такому разі слід врахувати як критерії щодо їх визначення, так і певні інші оціночні поняття, зокрема змінюваність пропорційно з обсягами наданих послуг, виконаних робіт чи виробленої продукції (рис. 1).

Критерії, які дають змогу ідентифікувати постійні та змінні витрати		Змінні загальновиробничі витрати	Постійні загальновиробничі витрати
Економічне розмежування (зміст)		Витрати на обслуговування і управління виробництвом (цехами, дільницями), що змінюються прямо (або майже прямо) пропорційно до зміни обсягу діяльності (наприклад, витрати на погодинну оплату праці наладчиків виробничого обладнання з нарахуваннями; витрати на електроенергію, що споживається виробничим обладнанням)	Витрати на обслуговування і управління виробництвом, що залишаються незмінними (або майже незмінними) при зміні обсягу діяльності (наприклад, витрати на оплату праці начальників цехів, що виробляють кілька видів продукції, головного механіка, головного інженера з нарахуваннями)
Порядок розподілу		Розподіляються на кожен об'єкт витрат з використанням бази розподілу (годин праці, заробітної плати, обсягу діяльності, прямих витрат тощо) з огляду на фактичну потужність звітного періоду	Розподіляються на кожен об'єкт витрат з використанням бази розподілу (годин праці, заробітної плати, обсягу діяльності, прямих витрат тощо) за нормальної потужності. Застосовується норма розподілу, але загальна сума розподілених та нерозподілених постійних загальновиробничих витрат не може перевищувати їх фактичну величину
Нерозподілена частина		Не утворюється, оскільки змінні витрати повністю розподіляються на собівартість наданих послуг (виконаних замовлень)	Може виникати при обсязі послуг, що нижчий від нормальної потужності. Включається не до виробничої собівартості, а до складу собівартості реалізованих послуг у періоді їх виникнення

Рис. 1. Критерії ідентифікації змінних і постійних загальновиробничих витрат*

Примітка: * - відповідає П(С)БО 16 «Витрати»[10]

Слід визнати, що попри встановлення таких критеріїв, розподіл загально-виробничих витрат на такі групи все одно є умовним. Можливі варіанти, коли більшість витрат все ж таки є умовно постійними або умовно змінними. Тому в п. 16 П(С)БО 16 «Витрати» підприємству надано право самостійно визначати, які витрати воно відноситиме до змінних, а які до постійних. Практика більшості суб'єктів господарювання свідчить, що є певний набір чинників, які визначають склад і обсяг витрат операційної діяльності. Їх можна розподілити на ті, що випливають зі структури підприємства (структурні), та ті, що залежать від функцій, які воно виконує (функціональні). Такий поділ наявний в економічній думці, тобто він не новий. Однак щодо кожного суб'єкта господарювання склад чинників може бути різним у зв'язку із специфікою галузі та діяльності. Як доповнення й удосконалення до цього доцільно використати розмежування цих чинників на загальні (для всіх підприємств) та індивідуальні (рис. 2).

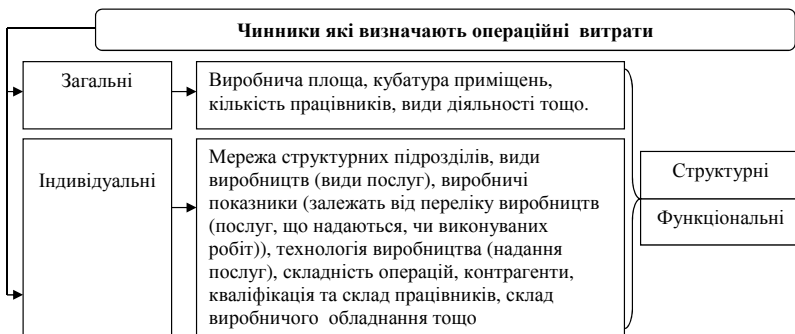

Рис. 2. Класифікація факторів, що визначають операційні витрати*

Примітка: * - запропоновано автором дослідження

Щодо складу структурних чинників варто погодитись із позицією О. В. Абрамової, яка відносить до них масштаб, діапазон, досвід, технологію, складність операційної діяльності, тобто такі витрати утворюючі чинників, якими оперують під час управління собівартістю реалізованої продукції. До функціональних чинників віднесено ефективність планування, залучення досвідченої робочої сили, комплексне управління якістю, вибір найкращого варіанта використання потужностей, використання партнерських зв'язків з постачальниками та замовниками, тобто такі витратоутворюючі чинників, якими оперують під час управління конкурентоспроможністю готової продукції [1, с. 6]. З огляду на запропонований підхід до розмежування факторів впливу на операційні витрати та із врахуванням трактування сутності понять «витрати» і «операційна діяльність» у П(С) БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» і ПСБО 16 «Витрати», можна запропонувати таке авторське означення: операційні витрати (витрати операційної діяльності) – це вибуття активів, пов'язане з виробництвом або реалізацією продукції робіт чи послуг, яке відбувається під впливом загальних та індивідуальних чинників операційної діяльності, яке забезпечує здійснення такої діяльності, а також спрямоване на одержання позитивних фінансових результатів. На індивідуальні чинники певною мірою може впливати керівництво підприємства своїми рішеннями. За умови стабільності економіки в країні саме ці чинники (внутрішні) є визначальними для витрат підприємства. Загалом витрати операційної діяльності доцільно класифікувати за трьома класами: 1) для оцінювання запасів та визначення фінансового результату; 2) для прийняття управлінських рішень; 3) для контролю й регулювання діяльності [1, с. 7]. Загалом чітке визначення витрат та розумана їх класифікація позитивно позначається на

ефеквності обліку, посилює аналітичність його даних, сприяє виявленню резервів зростання результативності виробничої та комерційної діяльності. Саме тому витрати діяльності вважаються якісним показником господарювання, оскільки їх розмір і рівень формуються під впливом чинників як зовнішнього, так і внутрішнього оточення підприємства.

Безумовно, основним нормативно-правовим актом, що регулює облік загалом, а також операційних витрат зокрема, є Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні». Згідно з ним основним принципом формування інформації про витрати є принцип нарахування й відповідності доходів і витрат [12]. Проте практика облікової діяльності свідчить, що наявна методика обліку витрат не завжди дає змогу повністю реалізувати відповідність цьому принципу.

З цього приводу Н. В. Мужевич зазначає, що, окрім Закону України, порядок розкриття та відображення інформації про витрати у фінансовій звітності регулює П(С)БО № 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», хоча до 7.02.2013 р. процес розкриття інформації щодо витрат у звітності регламентувало П(С)БО № 3 «Звіт про фінансові результати». Методологічну основу обліку витрат у будівництві визначають П(С)БО № 16 та П(С)БО № 18: всі методичні рекомендації щодо практичного відображення в обліку витрат не повинні суперечити нормам цих положень. З огляду на це Методичні рекомендації № 573 мають рекомендаційний характер і не можуть бути визначальними при визначенні методики та організації бухгалтерського обліку витрат [8, с. 198].

Зважаючи на це, слід брати до уваги належність суб'єкта господарювання до тієї чи іншої галузі по КВЕД. Можемо, наприклад, взяти підприємство, що належить до суб'єктів, котрі здійснюють: будівництво; будівництво будівель; оптову торгівлю несільськогосподарськими проміжними

продуктами; оптової торгівлі іншими проміжними продуктами; виробництво продукції, послуг; надання послуг (продаж та монтаж опалювального, котельного, термостатного обладнання, гаражних воріт. Такі підприємства керуються в своїй діяльності відповідними галузевими нормативами, інструкціями та вказівками. Наприклад, якщо підприємство здійснює оптову торгівлю, воно при обліку витрат керується «Методичними рекомендаціями з формування складу витрат та порядку їх планування у торговельній діяльності» [6]. Не менш важливим регулятором облікового відображення операцій, пов'язаних із визнанням витрат операційної діяльності є Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств та організацій [3].

Інструментом регулювання обліку та управління операційними витратами є також Податковий кодекс [9]. Він містить вимоги щодо складу витрат звітного періоду, які беруть участь у розрахунках, пов'язаних з процесом визначення суми податку на прибуток. Також податкове законодавство визначає преференції при сплаті ПДВ підприємствами, зайнятими налагодженням інженерних проектів і обладнання.

Іншим, не менш важливим нормативно-правовим актом, який містить вимоги щодо регулювання соціальних питань при формуванні витрат і їх обліку, є Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [13]. Його вимоги стосуються нарахування єдиного соціального внеску (ЄСВ). Останній має вплив на витрати підприємств», оскільки вони збільшуються на суму нарахувань єдиного соціального внеску.

Загалом слід визнати, що облік витрат, у т.ч. операційних, чітко регламентований. Це забезпечує низка нормативно-правових актів і документів. Вони визначають не лише порядок визнання й оцінку витрат, а й їхній склад, підходи до визна-

чення собівартості послуг і замовлень (виконаних робіт), а також обсяг повних витрат. Це має винятково позитивний вплив на ефективність здійснення витрат і сприяє посиленню фінансової безпеки суб'єктів господарювання. Одночасно слід зауважити, що дослідження нормативно-правової бази обліку підприємств різних галузевих спрямувань дають змогу зробити висновок, що у чинному законодавстві та нормативній базі обліку є суттєві відмінності щодо витрат.

Ці відмінності можна помітити ще на етапі означення понять. Наприклад, у п.3 П(С)БО № 1, а також в п.6 П(С)БО № 16 подано таке означення: витрати – це зменшення активів або збільшення зобов'язань, що призводить до зменшення власного капіталу підприємства (за винятком зменшення капіталу внаслідок його вилучення або розподілу власниками), за умови, що ці витрати можуть бути достовірно оцінені [10; 11].

Натомість у Методичних рекомендаціях № 573, розділ II, якими з-поміж інших керуються багато підприємств (і не лише тих, що здійснюють будівельну діяльність, а й, наприклад, тих, що займаються монтажем опалювального обладнання), міститься дещо інше формулювання поняття витрат: витрати – це зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або зобов'язань, які приводять до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення капіталу за рахунок його вилучення або розподілу власниками) [7].

Відповідно до «Методичних рекомендацій з формування складу витрат та порядку їх планування в торговельній діяльності» № 145 [6] під витратами розуміється грошове відображення витрат живої та уречевленої праці на здійснення поточної торговельно-виробничої діяльності підприємства, що за натурально-речовим складом становлять спожиту частину матеріальних, нематеріальних трудових та фінансових ресурсів, а до складу поточних витрат входять витрати операційної діяльності.

Є також відмінності в підходах до класифікації витрат (рис. 3).

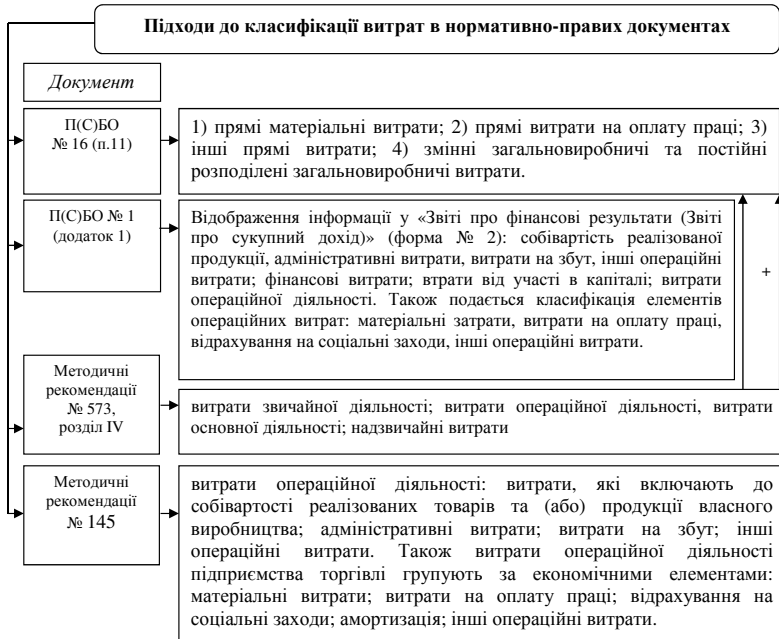

Рис. 3. Відмінності в підходах до класифікації витрат в нормативно-правих документах України*

Примітка: * – сформовано на основі дослідження чинних рекомендацій [10; 11; 7; 6]

З рис. 3 можна зробити висновок, що, по-перше, немає єдності у позиції законодавця щодо підходу до класифікації витрат підприємства за видами діяльності. По-друге, є відмінності в трактуванні витрат загалом. Отже, можемо констатувати, що на рівні нормативно-правового регулювання з'являється проблема, пов'язана з виробленням

позиції щодо облікового відображення витрат, яка негативно позначається на фінансовій безпеці суб'єктів господарювання. Ця проблема виникає вже на першому етапі взаємовідносин з контрагентами – при укладенні договору. Витрати на пошук клієнтів, рекламу, зв'язок з контрагентами тощо важко належним чином ідентифікувати, визнати та відобразити в обліку, оскільки їх виникнення переважно не збігається з періодом надання послуг чи виконання робіт. Крім того, виявленні законодавчі розбіжності в трактуванні, класифікації та структурі витрат негативно позначаються на порядку калькулювання собівартості, що вимагає внесення уточнень і поправок у чинні нормативно-правові документи.

Вирішення цих проблемних питань позбавить підприємства від наявності неоднозначності у визнанні й обліку витрат. Це сприятиме єдності оцінок (для однотипних підприємств), достовірності показників і покращенню фінансових показників діяльності. З іншого боку, такий підхід позитивно позначиться на іміджевих рейтингах, що сприятиме зростанню інвестиційної привабливості українських підприємств.

Іншою, не менш вагомою складовою забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання, є належним чином налагоджений аналіз результатів їх діяльності загалом та аналіз окремих показників, зокрема витрат.

Зростання конкуренції, посилення податкового тиску, а також інфляційні процеси негативно позначаються на рівні споживання товарів і послуг. Варто визнати, що донедавна питанням аналізу на підприємствах приділяли невіправданно мало уваги. Аналогічна ситуація склалася й у вітчизняній науці. Все це негативно позначилося на результатах фінансово-господарської діяльності підприємств, не сприяло формуванню довготривалих стратегій їх функціонування. Окрім цього, ігнорування аналітичного інструментарію позбавляє суб'єктів господарювання можливості ефективно управляти

витратами і ризиками, які виникають у процесі виробництва (надання) послуг і продукції.

Сучасні економічні умови вимагають використання нових інноваційних методик економічного аналізу, адекватних ринковим умовам, цілям здійснення діяльності тощо. Названі методики мають забезпечувати обґрунтування оптимальних обсягів діяльності, вибір контрагентів і партнерів, досягнення фінансової стійкості, ефективності та результативності господарювання.

Таким чином, використання сучасних методик аналізу в практиці вітчизняних суб'єктів господарювання приведе до покращення їх здатності адаптуватися до ринкових умов та удосконалення управління власними витратами.

У зв'язку з тим, що питанням аналізу наразі приділяється мало уваги практично усіма вітчизняними суб'єктами, він втратив свою роль якісного та дієвого інформаційного джерела та важеля управління. Це негативно позначається на формуванні фінансових, трудових і матеріальних ресурсів, а також фінансовій безпеці загалом. Саме через це необхідно докладати зусилля для відновлення аналітичної роботи на підприємствах.

Ефективність управлінських рішень, що пов'язані зі встановленням ціни на послуги (продукцію), обґрунтуванням обсягів закупівлі (поставок), придбання нового обладнання тощо визначається винятково за посередництва проведення відповідної аналітичної оцінки з урахуванням мети підприємства (фірми), а саме: забезпечення зростання його економічної безпеки.

На думку ряду авторів (С. В. Каламбет, Л. В. Привалова, М.М. Сергієнко), які досліджували проблематику аналізу в залізничному транспорті (де також головну роль відіграє обладнання і його обслуговування), основними завданнями аналізу витрат є такі:

– оцінювання причин змін їх абсолютних величин і питомих витрат (собівартості продукції, робіт, послуг) порівняно з планом (бюджетом), з даними попереднього звітного періоду, з даними інших однотипних підрозділів;

– виявлення впливу на витрати і собівартість продукції, робіт або послуг внутрішніх і зовнішніх чинників, розрахунок упущених можливостей зниження собівартості робіт і очікуваного зростання ефективності виробництва за рахунок кращого використання основних засобів, трудових, матеріальних і енергетичних ресурсів [4, с. 238].

Якщо брати за основу вищезазначені завдання, то можна стверджувати, що змістом аналізу витрат є оцінка можливостей оптимізації витрат на основі врахування різних чинників впливу на них.

З іншого боку, можна також погодитися з думкою, що аналіз витрат діяльності будь-якого підприємства полягає в якісному інформаційному забезпеченні та усесторонній оцінці досягнутих результатів, формуванні рекомендацій з їх оптимізації та обґрунтуванні управлінських рішень щодо подальшої раціоналізації [2].

Більш предметно, з урахуванням ідентифікації та позиціонування операційних витрат, завдання аналізу можна сформулювати в такій редакції:

– встановлення та оцінювання показників собівартості та чинників впливу на неї;

– дослідження динаміки собівартості одиниці продукції (послуги);

– вивчення собівартості в розрізі статей калькулювання та елементів витрат;

– оцінювання структури витрат і її динаміки;

– виявлення наявних резервів зниження собівартості та рівня витрат на підприємстві.

Натомість у науковій думці наявні й інші підходи до встановлення переліку завдань аналізу витрат. Зокрема, науковці [4; 5; 14; 15] вважають, що вони полягають у:

- визначенні об'єктивної оцінки виконання плану собівартості, в тому числі за окремими видами продукції (послуг) і по підприємству загалом;

- визначенні й дослідженні чинників (причин), що призвели до виникнення відхилень фактичних витрат від планових (в розрізі статей та за видами продукції (послуг));

- здійсненні пошуку можливих резервів зниження собівартості та рівня витрат, розробці заходів щодо їх реалізації на підприємстві;

- забезпеченні керівництва необхідною інформацією для оперативного управління витратами та формуванням собівартості;

- розробці ефективної та адекватної системи нормування витрат, більш точного прогнозування величини можливих планових витрат, складання планових і нормативних калькуляцій (в т. ч. оптимістичних і песимістичних) тощо.

Погоджуючись з цією позицією, зазначимо, що в сучасних умовах підприємству важко бути конкурентним, якщо воно не має належним чином розробленої та обґрунтованої стратегії свого розвитку на тривалу перспективу. Тому до завдань аналізу слід віднести також формування інформаційної бази стратегічного планування.

Оскільки центральним завданням аналізу виступає економічно обґрунтована оптимізація витрат підприємства, то важливо ідентифікувати насамперед це поняття. Вважаємо, що під оптимізацією витрат можна розуміти досягнення необхідного обсягу і якості наданих послуг (виконаних робіт), реалізованого обладнання та інших результатів діяльності завдяки здійсненню найменших економічно обґрунтованих витрат.

Дослідження практичної діяльності багатьох суб'єктів господарювання вказує на часткове використання можливостей вирішення проблеми оптимізації витрат. Загалом оптимізація досягається завдяки розробці й впровадженню інструментарію комплексного управління не лише витратами, а й господарською діяльністю загалом. Управління витратами загалом, й операційними витратами зокрема – це лише одна складова цього процесу. Проте ця складова одночасно є найбільш ваговою та дієвою в питаннях підвищення економічної безпеки і результативності діяльності, оскільки вона, за належної організації, містить облік, планування та нормування витрат, їх контроль, аналіз чинників змін, у т. ч. порівняльний аналіз питомих витрат структурних підрозділів, що виконують однакові види робіт чи здійснюють надання однотипних послуг (виконання робіт). Також ця складова охоплює вишукування та мобілізацію організаційних, техніко-технологічних і інших резервів зниження собівартості, розробку стимуляційних заходів за економію ресурсів і зниження обсягів витрат тощо.

Загалом слід наголосити на позитивному впливі вживання саме комплексних заходів. Комплексність в управлінні витратами мабуть найважливіша умова ефективного функціонування сучасних суб'єктів господарювання і забезпечення їх економічної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Абрамова О. В. Аналіз витрат операційної діяльності підприємства : автореф. дис. ... канд екон. наук : 08.00.09. – Київ: ДВНЗ «Київський нац. економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана», 2015. 20 с.

2. Іващенко В. І., Болюх М. А. Економічний аналіз господарської діяльності : навч. посіб. для студентів

економічних спеціальностей. Київ : ЗАТ НІЧЛАВА, 2001. 204 с.

3. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затверджена наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. № 291 зі змінами й доповненнями.

4. Каламбет С. В. Методичні підходи щодо аналізу витрат підприємств локомотивного господарства залізничного транспорту України. *Локомотив-інформ*. 2008. № 5. С. 237–240.

5. Кондрич В. І. Облік і аналіз виробництва продукції виноробства : дис. канд. економ. наук : 08.00.09. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. 193 с.

6. Методичні рекомендації з формування складу витрат та порядку їх планування в торговельній діяльності, затв. Наказом Міністерства економіки України від 22 травня 2002р. № 145. URL: http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=145488.

7. Методичні рекомендації з формування собівартості будівельно-монтажних робіт. – Рекомендації, Наказ Міністерства регіонального розвитку та будівництва України від 31.12.2010р. № 573. URL: http://msmeta.com.ua/ua_view_novosti_stroitelstva.php?id=101.

8. Мужевич Н. В. Нормативно-правове регулювання обліку витрат у будівництві. *Інноваційна економіка*. 2013. № 9(47). С. 196–202.

9. Податковий кодекс України – Офіційний документ ВРУ № 2755-VI від 02.12.2010 р. URL: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17.

10. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» – Положення, Наказ Міністерства фінансів України від 31.12.1999 р. № 318. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00>.

11. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку №1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» – Положення, Наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. №73. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13?nreg>

12. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні – Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV . URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

13. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування – Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2464-17>.

14. Рожелюк В. М. Організаційні та методичні засади оптимізації витрат, пов'язаних з постачанням сировини. *Бізнес Інформ*. 2018. № 7. С. 122–130.

15. Хорунжак Н. М. Модель системи внутрішнього контролю витрат бюджетних установ на надання послуг. *Науковий вісник Херсонського державного ун-ту. Сер.: Економічні науки*. 2014. Вип. 9. С. 213–217.

РОЗДІЛ 4. ФІНАНСОВІ РОЗСЛІДУВАННЯ У КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Фаріон Антоніна Іванівна

*к. е. н., доцент кафедри економічної безпеки та
фінансових розслідувань,*

Тернопільський національний економічний університет

Банах Сергій Володимирович

*к. ю. н., доцент кафедри кримінального права та процесу,
декан юридичного факультету,*

Тернопільський національний економічний університет

РОЗСЛІДУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ РЕАЛІЇ, СТАРІ ПРОБЛЕМИ ТА НОВІ ЗАГРОЗИ

Рівень економічної злочинності має постійну зростаючу тенденцію, тому стає все більш складною дилемою питання пошуку злочинців, а їхні методи набувають витончених форм, які важко розпізнати та ідентифікувати. Саме організаційні проблеми пов'язані з плануванням та процесом розслідування злочинів є основними елементами у побудові якісної загальної моделі розслідування злочинів у сфері економіки. Вирішенню проблем, пов'язаних з економічною

злочинністю та негативною тенденцією зростання їхньої кількості, присвячено багато праць вітчизняних та міжнародних науковців, серед яких необхідно виокремити здобутки М. Бажанова, І. Базярука, В. Білоуса, С. Кравчук, О. Литвак, М. Мамардашвілі, Л. Скалозуб.

Так, С. Кравчук стверджує, що: «економічна злочинність – це злочини, вчинені в економічній сфері з використанням легітимних технічно-облікових, фінансово-облікових та контрольно-управлінських прав і повноважень» [1]. Енциклопедія сучасної України дає таке визначення цього терміна: «Економічні злочини – різновид злочинів, здійснюваних у процесі професійної діяльності в рамках і під прикриттям законної економічної діяльності з використанням легальних економічних інститутів (правил, форм, процедур)» [2]. Л. П. Скалозуб стверджує, що: «протягом тривалого часу вважалося, що ... економічна злочинність ... злочинність без фізичних жертв, оскільки вона не має насильницького характеру. Проте дослідження показали, що одним із масових видів економічної злочинності є свідоме порушення техніки безпеки та законів про охорону здоров'я й довкілля, а наслідки таких порушень у кілька разів перевищують смертність від насильницької злочинності» [3]. М. Мамардашвілі розглядає економічну злочинність як своєрідну «фіксовану точку інтенсивності», тобто як явище, яке не може бути виявлене до кінця, але пізнання якого є важливим стимулом для безперервного пошуку нового змісту [4]. К. М. Гуцалова наголошує, що дослідники в минулому застосовували різні терміни, починаючи із «злочини у сфері економіки», «економічна злочинність», і закінчуючи модифікованим терміном «злочини економічного характеру» [5].

Більшість вчених також відносять до вищеописаного терміна загальні господарські злочини (екологічні), злочини у сфері промисловості, сільського господарства, торгівлі

та побутового обслуговування [6]. Новітнє, більш розширене тлумачення поняття «економічний злочин» подає В. М. Попович: «як сукупність економічних злочинів, учинених у сфері цивільного обігу прав, речей та дій за певний проміжок часу з протиправним використанням легітимних технологічно-облікових операцій фінансово-господарських і цивільно-господарських інструментів організаційно-регулятивних та контрольно-управлінських повноважень і прав» [7, с. 116].

Доволі цікаве узагальнення «економічної злочинності» дає науковець О. М. Яковлев, який визначає її як сукупність корисливих посягань на власність і порядок управління народним господарством [8].

Беручи до уваги негативний макроекономічний ефект впливу економічних злочинів на стан економіки країни, О. В. Дмитрієв дає узагальнене визначення економічній злочинності як: «сукупність суспільно небезпечних посягань на економічну безпеку держави, суспільства та особи» [9]. Логічно-наслідковим обґрунтуванням терміна «економічна злочинність» виступає припущення, в якому наголошується, що це поняття має суто криміногенний характер та володіє всіма ознаками фінансового злочину. О. Г. Кальман стверджує, що: «Найбільш розповсюдженим є широке визначення поняття «злочинності у сфері економіки», згідно з яким розуміють усі види злочинів, які зазіхають на економіку, права, свободи, потреби учасників економічних відносин, і порушують нормальне функціонування економічного механізму, спричиняють різним соціальним цінностям і благам шкоду.

Отже, при застосуванні широкого підходу до визначення поняття і структури злочинності у сфері економіки немає можливості встановити її реальні обсяги, об'єктивні економічні і правові параметри, розробити ефективну кримінологічно-економічну модель превентивного впливу» [12].

Науковець Т. О. Скакун виокремила чотири основні ознаки економічного злочину [10]:

- зловживання влади;
- майновий характер;
- високий рівень латентності;
- використовується як легальна, так і нелегальна господарська діяльність.

Необхідно зазначити, що основним чинником, який спонукає злочинця до скоєння економічного злочину, є насамперед кризова ситуація в економіці країни, а також можна наголосити, що деякі злочинці йдуть на ці заходи з метою отримання економічної влади або вигоди, що дає можливість розширити застосування кримінальних способів заволодіння ними та здійснювати протиправні дії у сфері економіки.

У криміналістичних наукових джерелах виокремлено ряд протиправних діянь, які становлять економічні злочини, у т. ч. такі: порушення антидемпінгового законодавства; шахрайство, випуск недоброякісної продукції; шахрайство з цінними паперами, бухгалтерською документацією, фіктивне банкрутство, використання підроблення банківських документів (злочини, які ґрунтуються на зловживанні інвестиціями, депозитним капіталом, які завдають значні збитки акціонерам, кредиторам, тощо) [11]. Науковець Д. М. Харко у праці «кримінологічні проблеми щодо визначення поняття та ознак сучасної економічної злочинності як фактора тінізації економіки України» називає такі особливості економічної злочинності:

- масовість злочину, що відповідно завдає масової шкоди суспільству або окремим організаціям;
- зловживання економічною та фінансовою владою;
- вчиняється в процесі професійної діяльності влади менеджерів або посадовців;

- множинність епізодів вчинення злочину;
- вчиняється як фізичними, так і юридичними особами;
- має складніший соціально-економічний феноменом порівняно з традиційною злочинністю;
- має високий рівень латентності;
- завдає суттєвої економічної шкоди суспільним інтересам [11].

Варто наголосити, що економічні злочини завдають шкоди не тільки державі, а й суспільству, оскільки є негативним чинником при розподілі ВВП на душу населення. Вони мають не тільки прямий, а й опосередкований вплив на пересічного українця. Наприклад, кошти, які були вкрадені суб'єктом економічного злочину, могли бути розподілені на соціальні цілі, такі як фінансування дитячих будинків чи будинків для перестарілих людей.

Економічні злочини ототожнюються з суспільним усвідомленням як часте уникнення покарання, оскільки багато злочинів в економічній сфері залишаються нерозкритими через низьку ефективність механізму планування та розкриття злочинності.

Також доречно було б зазначити, що економічні злочини мають надзвичайно складний, а також малодієвий механізм розкриття. Для функціональності процесу їхнього виявлення та розслідування необхідне співставлення багатьох соціальних, економічних та політичних чинників. Так, Т. О. Скакун зазначає, що механізм розкриття злочину являє собою систему процесів взаємодії всіх учасників злочину між собою і навколишнім середовищем, що приводить до утворення криміналістично значущої інформації про злочин, його учасників та результати.

Механізм розкриття економічного злочину повинен чітко містити методику отримання інформації про те, яким чином здійснено той чи інший злочин у сфері економіки.

Особливістю вчинення економічного виду злочину полягає в тому, що предметом правопорушення є фінансова сторона, а тому його організованість має високий рівень підготовки та використовуються специфічні способи поведінки.

Необхідно зробити заключний висновок щодо існування кореляційного зв'язку між економікою та економічними злочинами, оскільки першочерговим виступає соціально-економічний простір суспільства як база для скоєння економічного злочину. Виявлення цього зв'язку полягає в тому, що економічна злочинність має тенденцію до постійного зростання, стабільно набирає нових форм, а також суттєво впливає на здійснення економічних процесів в країні, що позначається на всіх економічних параметрах та економічних показниках. Негативний ефект від економічної злочинності полягає в неможливості застосовувати ефективно державою соціально-економічних заходів впливу на розвиток соціальних процесів.

Особливо актуальною є проблема зростання економічної злочинності саме в Україні, де в процесі переходу до ринкової економіки так і не сформувалися дієві механізми боротьби з економічними злочинами. Правове забезпечення здійснення процесу планування розкриття злочину також залишається тільки у теоретичному викладі.

Статистичні дані показують, що до топ п'ятірки найбільш поширених видів економічних злочинів належать (рис. 1.) [13] такі:

- хабарництво та корупція;
- незаконне привласнення майна;
- шахрайство у сфері управління персоналом;
- кіберзлочини.

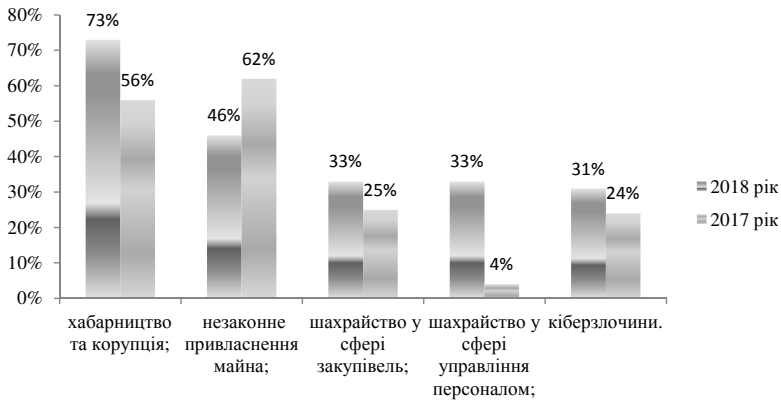

Рис. 1. Топ 5 видів економічних злочинів у 2018 році [13]

Фінансові втрати від економічних злочинів, яких зазнали українські організації та підприємства протягом останніх двох років вимірюються у валюті США за такими критеріями [13]:

- 100 000 – 46%;
- 100 000 – 1 млн. – 19%;
- 1-5 млн. – 4%;
- 5-50 млн. – 8%.

М. Клімчак, лідер практики «форензик РwС» у Польщі, Україні та країнах Балтії, стверджує, що багато респондентів-керівників під час опитування вказали, що їхні організації зазнали збитків від найбільш суттєвих випадків шахрайства та становлять понад 100 000 дол. США, при цьому 12% із них зазначили, що збитки становлять від 1 млн. дол. до 50 млн. дол. США [13].

Необхідно зауважити, що водночас хабарництво та корупція все ще є основними видами економічних злочинів, які негативно впливають на діяльність українських підприємств та організацій. Підтвердження попереднього дослідження

стали результати іншого дослідження, проведеного у 2018 році компанією PriceWaterhouseCoopers. Опитування керівництва українських та іноземних підприємств в Україні показало, що майже половина компаній постраждала від економічних злочинів [14]. Корупція та хабар все ще є найбільш поширеними видами економічних злочинів (рис. 2).

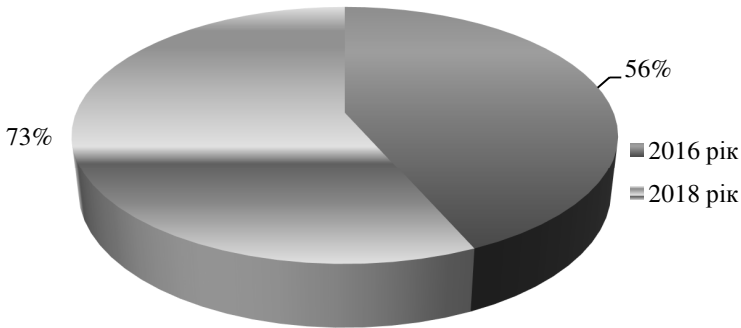

Рис. 2. Частка корупції та хабарів серед найбільш поширених економічних злочинів [15]

Втрати у банківській системі також посідають провідне місце у сфері економічної злочинності. Незалежний швейцарський аудит показав, що з банківської системи було вкрадено 5,5 млрд. дол. США за останніх 10 років [21].

Дослідники [15] стверджують, що незважаючи на потужну систему протидії корупції та розгалужену мережу силових органів, які повинні боротися із організованою злочинністю та економічними злочинами в Україні, щорічне зростання скарг з боку бізнесу та різних організацій наочно ілюструє зворотній негативний ефект правової системи.

Наступною проблемою, за результатом спостереження за останні п'ять років, є збільшення кількості облікованих випадків легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом (рис. 3). Така проблема притаманна для багатьох країн,

особливо з перехідною економікою, де аудит за використанням державних коштів має мінімальний нівелюючий ефект.

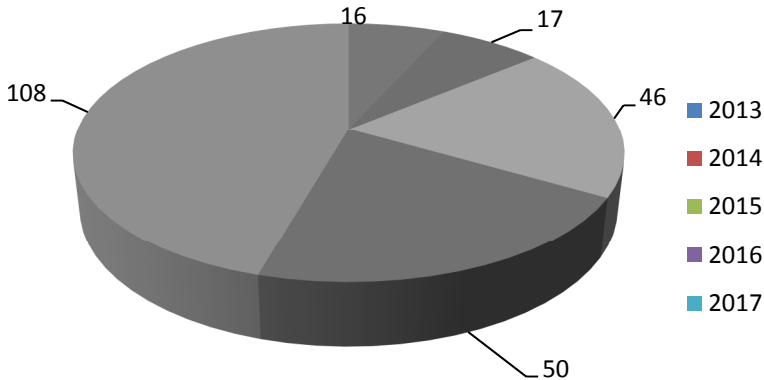

Рис. 3. Випадки легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом [16]

Протягом 2017–2018 рр. виникла загрозна тенденція збільшення зареєстрованих кримінальних проваджень за ст. 191 КК України – привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальних проваджень за правопорушеннями, які вчинені з використанням бюджетних коштів, а також у сфері земельних правовідносин, приватизації та зовнішньоекономічної діяльності [19].

За оцінкою НАБУ та даними Transparency International Ukraine, підприємства державної форми власності є одними з найбільших корумпованих інституцій у країні. З розвитком приватного бізнесу від економічних злочинів страдають не тільки державні організації, а й приватні суб'єкти господарювання, оскільки, окрім безпосередніх збитків, економічна злочинність може завдати серйозної шкоди іміджу компаніям та погіршити їхню репутацію, що в результаті

може привести навіть до втрати значної частини ринку.

Для боротьби з економічною злочинністю в Україні протягом останніх років було зроблено такі кроки.

1. У 2016 р. була запроваджена система електронного адміністрування ПДВ (СЕА ПДВ), яка працювала в тестовому режимі в першій половині року і повністю запрацювала з липня 2016 р. Основним завданням системи було зниження зловживанням при сплаті ПДВ, а саме: сприяння контролю за повнотою сплати ПДВ, ліквідації «податкових ям», а також ринку податкових мінімізаторів [20].

2. У 2018 р. Комітетом з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Верховної Ради України розроблено проект Закону України «Про Національне бюро фінансової безпеки України» (реєстр. № 8157 від 19 березня 2018 року) [17]. Метою законопроекту стало розроблення організаційно-правових засад діяльності Національного бюро фінансової безпеки (НБФБ) України як державного правоохоронного органу, на який на підставі кримінального аналізу й аналізу ризиків має бути покладено обов'язок з усунення загроз фінансовій безпеці держави, зокрема шляхом запобігання, виявлення, припинення, розслідування та розкриття кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, віднесених до його підслідності, які безпосередньо чи опосередковано завдають шкоди публічним фінансам, а також протидії злочинності у сфері оподаткування, митній та бюджетній сферах, запобігання їх учиненню в майбутньому [17].

3. Протягом 2017–2018 рр. були проведені оперативні дії із припинення роботи конвертаційних майданчиків.

4. У 2017–2019 рр. були запроваджені заходи щодо збільшення контролю за повнотою сплати ПДВ та інших податків. Заходи були спрямовані на скорочення можливостей зловживань та створення корупційних схем у податковій

сфері. Проте отримані дані показали малоефективний результат, що передусім пов'язано із неререформованістю Державної фіскальної служби. На нашу думку, така реформа є надзвичайно важливою з огляду на те, що 62% скарг бізнесу до бізнес-омбудсмена стосуються саме різних аспектів функціонування податкової системи.

Проте посилена боротьба з економічною злочинністю не дасть позитивного результату, якщо не будуть проведені належні реформи. Нові реформи, які можуть скоротити обсяг економічних злочинів, мають бути спрямовані за такими напрямками:

- сфера державних закупівель;
- митна сфера;
- медична галузь (закупівля ліків);
- соціальні видатки;
- енергетична сфера;
- банківська система.

Підсумовуючи вищесказане, можна стверджувати, що з одного боку, відбулася спроба з боку уряду створити систему органів, що здійснюють захист економічних інтересів держави у боротьбі з економічною злочинністю, а з іншого – спроба була неефективна через ряд причин:

- 1) дублювання функцій багатьох контрольних органів;
- 2) недостатня кількість висококваліфікованих працівників, що здійснюють боротьбу з економічною злочинністю;
- 3) функціонування чисельних, але малоефективних органів, відповідальних за економічну безпеку держави;
- 4) надмірні видатки бюджету на утримання системи органів, при цьому більшість видатків фінансують тільки поточну діяльність, а не на перспективу;
- 5) адміністративний тиск на бізнес.

Необхідно зазначити, що серед основних напрямів державної політики національної безпеки України в поточному році було визначено системну протидію організованій економічній злочинності та «тінізації» економіки шляхом формування переваг легальної господарської діяльності й, водночас, консолідації інституційних спроможностей фінансових, податкових, митних і правоохоронних органів, виявлення активів організованих злочинних угруповань та їх конфіскації [18]. Також, відсутній прогрес і в сфері покарання за корупційні дії, і в сфері реалізації верховенства права, оскільки механізм протидії економічній злочинності потребує перегляду і практичного активаційного процесу. Для досягнення позитивного ефекту важливим та відкритим питанням виступає створення спеціальної фінансової поліції.

Список використаних джерел

1. Кравчук С. Й. Економічна злочинність в Україні. URL: <http://westudents.com.ua/knigi/116-ekonomichna-zlochinnst-v-ukran-kravchuk-sy.html> (дата звернення: 28.05.2019).

2. Енциклопедія сучасної України. Економічні злочини. URL: Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=18798 (дата звернення: 28.05.2019).

3. Скалозуб Л. П. Проблеми визначення поняття економічної злочинності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. № 1 (2) 2011. С. 223–233.

4. Мамардашвили М. Картезианские размышления. Москва: Издат. группа «Прогресс», «Культура», 1993. С. 32.

Пшиннік О. В. Поняття економічних злочинів як об'єкта адміністративно-правової протидії. *Право і безпека*. 2016. № 3 (62). С. 60–65.

6. Гуцалова К. Поняття та ознаки економічної злочинності: огляд літератури та проблемні питання. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 10. С. 87–89.

7. Попович В. М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки: монографія. Ірпінь : Акад. держ. податк. служби України, 2001. 524 с.

8. Яковлев А. М. Социология экономической преступности. Москва: Наука, 1988. 256 с.

9. Дмитриев О. В. Экономическая преступность и противодействие ей в условиях рыночной системы хозяйствования / отв. ред. М. П. Клейменов. Минск : Юристъ, 2005. 396 с.

10. Скакун Т. О. Економічні злочини: сутнісні ознаки та криміналістичний аналіз їх вчинення. *Ефективна економіка*. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/3_2018/155.pdf (дата звернення: 28.05.2019).

11. Харко Д. М. Кримінологічні проблеми щодо визначення поняття та ознак сучасної економічної злочинності як фактора тінізації економіки України. URL: <http://www.apdr.in.ua/v55/119.pdf> (дата звернення: 29.05.2019).

12. Кальман А. Г. Экономическая преступность как криминологическое понятие. *Государство и право*. 2003. № 3. С. 101–104.

13. Клімчак М. Всесвітнє дослідження економічних злочинів та шахрайства 2018 року: результати опитування українських організацій. PWC. URL: <https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2018/pwc-gecs-2018-ukr.pdf> (дата звернення: 28.05.2019).

14. Майже половина українських компаній скаржаться на корупцію. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2018/06/21/638009/> (дата звернення: 29.05.2019).

15. Центр економічної стратегії. Чи варто позбавити СБУ функції розслідування економічних злочинів? URL: https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2018/09/v9_ssu-paper-outline-1307-OZ_RED.pdf (дата звернення: 29.05.2019).

16. Звіт про протидію легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, за 12 місяців 2017 р. // Генеральна прокуратура України: офіц. сайт. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/stst> (дата звернення: 28.05.2019).

17. Про Національне бюро фінансової безпеки України [Електронний ресурс]: проект Закону України (реєстр. № 8157 від 19 берез. 2018 р.). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63676 (дата звернення: 27.05.2019).

18. Лісова Н. В. Запобігання злочинам у сфері економічної діяльності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (107). С. 134–144.

19. Неганов В. Економічна злочинність розправила крила. URL: https://ukr.lb.ua/blog/victor_neganov/397147_ekonomichna_zlochinnist_rozpravila.html (дата звернення: 28.05.2019).

20. Україна проти корупції: економічний фронт. Київ 2018 рік. URL: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/IER/2018/Anticorruption_%20Report_Ukr_.pdf (дата звернення: 28.05.2019).

21. Один із найкращих економістів світу про те, чому в Україні нетак, як у Польщі чи Словаччині. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29494651.html> (дата звернення: 28.05.2019).

Кучмій Тетяна Олександрівна

*аспірантка кафедри економічної безпеки та
фінансових розслідувань,*

Тернопільський національний економічний університет

ФІНАНСОВИЙ МОНІТОРИНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ

Однією із перманентних загроз економічній безпеці України є тіньова економіка, що супроводжується

загостренням економічної кризи. Саме тому актуальними є питання отримання, аналізу та перевірки інформації про стан фінансових операцій з метою зниження рівня тіньової економіки, виявлення механізму та способів легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

Дотримання законності, запобігання фінансовим правопорушенням з використанням чи розподілу коштів для виконання завдань держави й ефективного розвитку всіх суб'єктів фінансових відносин – саме на це спрямований фінансовий контроль. Розбудова цілісної системи державного фінансового контролю в Україні є доволі важлива, оскільки базується на забезпеченні соціально-економічному розвитку держави.

Державний фінансовий контроль за грошовим обігом передбачає різні рівні контролю фінансових потоків, які дають можливість забезпечити зниження ризику втрати коштів, отриманих злочинним шляхом. Основним інструментом здійснення державного фінансового контролю є фінансовий моніторинг.

Дефініція «фінансовий моніторинг» є багатогранною та неоднозначною, оскільки застосування моніторингу у різних сферах економіки дає можливість визначати його з різних позицій залежно від застосування.

У перекладі з англійської «*monitoring*» означає постійне спостереження за певним процесом з метою виявлення його відповідності бажаному результату. Вчені при дослідженні цієї тематики дають такі визначення цієї категорії:

– це особлива форма фінансового контролю як окремих інститут фінансового права, що передбачає управління фінансами, яке містить усі елементи механізму фінансового контролю у їх зовнішньому вигляді (Л. Воронова);

– процес, який передбачає постійне спостереження, що дає можливість прогнозувати випадки ризиків пов'язаних з легалізацією коштів (І. Патюта);

– це специфічна форма державного фінансового контролю, який проводять уповноважені державні органи та установи, що обслуговують здійснення фінансових операцій, відстежують та фіксують фінансові операції, які відповідають критеріям сумнівності, аналізують одержану інформацію про сумнівні операції з метою виявлення схем та механізмів легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування тероризму (О. Орлюк);

– це сукупність заходів суб'єктів фінансового моніторингу з метою виявлення, аналізу та перевірки інформації про фінансові операції на предмет віднесення їх до таких, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів незаконного походження для передання її правоохоронним органам (В. Берізко);

– це особлива форма фінансового контролю, яка здійснюється уповноваженими державними органами у сфері фінансового контролю та суб'єктами первинного фінансового моніторингу та спрямована на виявлення операцій, пов'язаних з легалізацією доходів, здобутих злочинним шляхом (А. Клименко) [1, с. 215].

Окрім цього, поняття «фінансовий моніторинг» закріплено на законодавчому рівні, зокрема у Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» вказано, що фінансовий моніторинг – це сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу [2]. Дослідивши ряд визначень

поняття «фінансовий моніторинг», можна їх узагальнити та визначити, що «фінансовий моніторинг» є інструментом державного фінансового контролю, який передбачає постійне спостереження за результатами фінансової діяльності задля забезпечення запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

Вивчаючи сутність фінансового моніторингу, В. Першин у своїй праці «Державний фінансовий моніторинг: завдання та функції» виокремив ряд ознак, зокрема:

- це організаційно-правове явище, послідовність здійснення якого чітко визначена нормами публічного права;
- це певний механізм, основною метою якого є спостереження та виявлення сумнівних фінансових операцій;
- це можливість комплексно аналізувати отриману інформацію та формувати певні висновки;
- основною метою цієї діяльності є мінімізація легалізації (відмивання) доходів злочинним шляхом [3, с. 47].

Серед об'єктів дослідження фінансового моніторингу є ряд фінансових операцій, які мають на меті приховування джерел походження доходів, отриманих незаконним шляхом, а також приховування осіб, які отримують незаконні доходи, зокрема:

- пов'язані з діяльністю «конвертаційних центрів»;
- пов'язані з розрахунками, проведеними за готівку фізичними особами-підприємцями;
- пов'язані із бюджетними коштами та іншими державними активами;
- пов'язані із викраденням коштів через електронне шахрайство;
- пов'язані з інвестиційною та страховою діяльністю;
- пов'язані з використанням майнових та немайнових прав [4].

Фінансовий моніторинг здійснюється на рівні конкретних суб'єктів у межах первинного чи державного фінансового моніторингу (рис. 1).

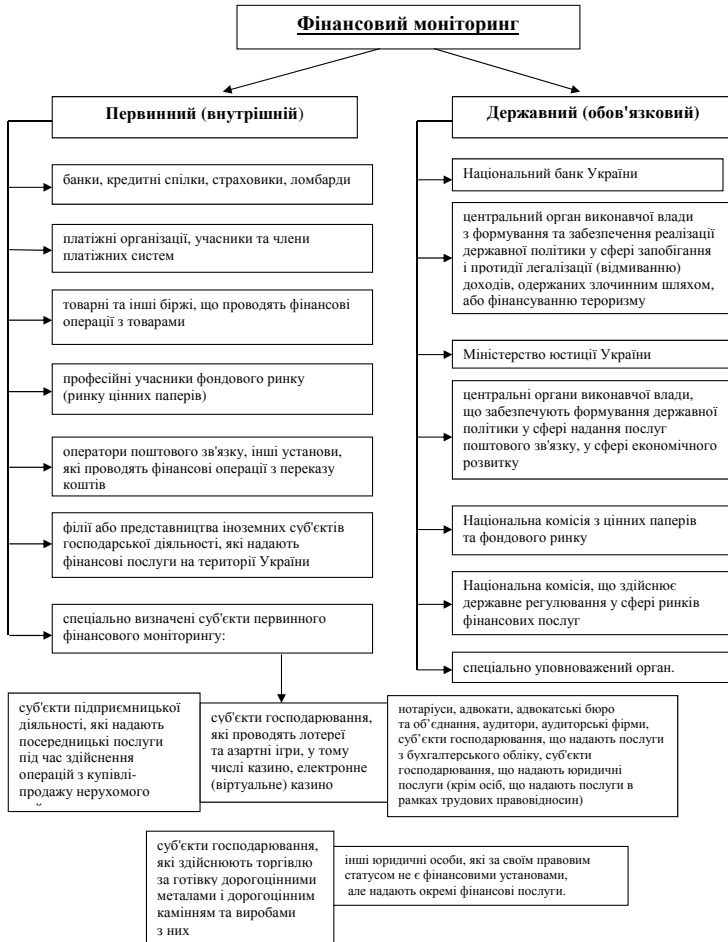

Рис. 1. Суб'єкти фінансового моніторингу [3]

Суб'єктів фінансового моніторингу можна умовно поділити на верхній та нижній рівні. Так, нижній рівень суб'єктів здійснюють безпосередньо контрольні заходи щодо підконтрольних осіб, до яких належать: комерційні банки та інші суб'єкти, так звані «агенти фінансового моніторингу». Верхній рівень суб'єктів фінансового моніторингу посідають компетентні органи державної влади, такі як Національний банк України, Державна фіскальна служба України, Державна служба фінансового моніторингу України, і які безпосередньо контролюють агентів фінансового моніторингу.

Державна служба фінансового моніторингу здійснює контроль стану грошового обігу, основним завданням якого є збирання, оброблення та аналіз інформації про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу.

Суб'єкти первинного фінансового моніторингу подають до Державної служби фінансового моніторингу інформацію про фінансові операції, які підлягають обов'язковому моніторингу або щодо яких є підозри у причетності до відмивання коштів. Так, за 2018 р. до Державної служби фінансового моніторингу України надійшло 10006093 повідомлень, що порівняно із 2015 р., де показник повідомлень сягав лише 4391834 повідомлення, показує значне зростання проведення фінансового моніторингу вторинними суб'єктами (рис. 2).

Рис. 2. Динаміка інформування про фінансові операції за період 2015–2018 роки [5]

Основну частину повідомлень про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, надсилають банки (рис. 3).

Рис. 3. Частка повідомлень про фінансові операції від банків та небанківських установ до ДСФМ [5]

Аналізуючи структуру повідомлень, які надійшли до Державної служби фінансового моніторингу за його ознаками, слід вказати на те, з 2015 р. простежується збільшення взятих на облік фінансових операцій з ознаками обов'язкового фінансового моніторингу, а також зменшення фінансових операцій з ознаками внутрішнього фінансового моніторингу у загальній кількості поданих повідомлень:

– за ознаками обов'язкового моніторингу у 2018 р. прийнято 9663903 повідомлення, а у 2015 р. – 780234;

– за ознаками внутрішнього моніторингу у 2018 р. прийнято 253913 повідомлень, а у 2015 р. – 490617;

– за ознаками внутрішнього та обов'язкового у 2018 р. прийнято 51638 повідомлень, а у 2015 р. – 12167.

Отримані повідомлення Державна служба фінансового моніторингу розподіляє за ступенем ризику та проводить ґрунтовний аналіз, за результатами якого формують досьє для проведення фінансових розслідувань. Так, за 2018 р. було відібрано 526372 повідомлення про фінансові операції, що стали базою для формування 2999 досьє. Далі кожне досьє вивчається на предмет виявлення підстав вважати, що та чи інша фінансова операція може бути пов'язана із вчиненням злочинного діяння. Так, у 2018 р. Державною службою фінансового моніторингу направлено 934 матеріали до правоохоронних та розвідувальних органів (рис. 4).

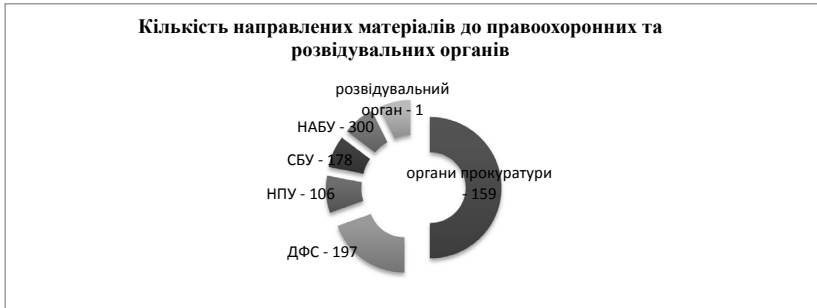

Рис. 4. Динаміка направлення матеріалів до правоохоронних та розвідувальних органів [5]

Підсумовуючи викладений матеріал, можна зробити такі узагальнення:

- по-перше, фінансова політика держави полягає у функціонуванні чіткої системи фінансового контролю, який повинен забезпечувати зміцнення фінансової дисципліни в державі;

- по-друге, фінансовий моніторинг є одним із інструментів державного контролю, оскільки здійснюється уповноваженими державними органами та суб'єктами первинного фінансового моніторингу для отримання основної мети – запобігання використанню схем відмивання злочинних доходів і мінімізації тіньової економіки загалом;

- по третє, можна зробити висновок про зростання ефективності фінансового моніторингу, про що свідчать основні показники. Оскільки найбільше повідомлень про фінансові операції надходить від банківських установ, то саме банківська система відіграє головну роль у формуванні позитивного характеру фінансового моніторингу загалом.

Подальші дослідження слід зосередити на розробці показників, що характеризують ефективність діяльності суб'єктів фінансового моніторингу, а також на механізмі взаємодії суб'єктів первинного та державного фінансового моніторингу та суспільства і держави загалом задля забезпечення основної мети.

Список використаних джерел

1. Бормотова М. В. Дослідження сутності поняття фінансовий моніторинг. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2015. № 2015. С. 214–217.

2. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 24.11.2018 № 2418-VIII. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-18> (дата звернення: 04.06.2019).

3. Першин В. Державний фінансовий моніторинг: завдання та функції. *Публічне право*. 2017. № 1 (25). С. 45–50.

4. Хмелюк А. А. Практика реалізації фінансового моніторингу в Україні. *Економічний аналіз*. 2015. Т. 20. С. 218 – 225.

5. Державна служба фінансового моніторингу: звіти про діяльність. URL: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=581&art_id=31191&lang=uk (дата звернення: 04.06.2019).

6. Дмитренко Г. В. Модернізація державного фінансового контролю в Україні. *Статистика України*. 2009. № 3. С. 118-123.

7. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 27.01.2018 № 2265-VIII // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12> (дата звернення: 04.06.2019).

РОЗДІЛ 5. ІНСТИТУЦІЙНІ, ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ ФІНАНСОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ

Внукова Наталія Миколаївна

д. е. н., професор,

завідувач кафедри управління фінансовими послугами,

Харківський національний економічний університет

ім. С. Кузнеця

НОРМАТИВНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ ФІНАНСОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ У СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ

Розслідування Держфінмоніторингу України Егмонтська Група 2018 р. визнали найкращим у світі [45]. Справа стосувалась багатоступеневого та безпрецедентного за своєю складністю розслідування корупції та відмивання коштів колишніми високопосадовцями України. Це свідчить про те, що в нашій державі формується потужна практика фінансових розслідувань, яка забезпечується компетентними фахівцями у цій сфері.

Дослідження нормативних та організаційних аспектів здійснення фінансових розслідувань у системі фінансового

моніторингу є актуальним завданням для науковців та має науково-практичне значення. У 2017 р. Національна академія внутрішніх справ підготувала узагальнені рекомендації щодо фінансових розслідувань у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні [48], які містять систематизовану добірку прикладів і характеристик щодо визначення місця фінансових розслідувань у правоохоронній діяльності. В них розкрито основні засади методики розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та проаналізовано практику використання інструментарію і процедур вилучення злочинних доходів.

Мета – обґрунтування теоретико-методичних засад та розроблення практичних рекомендацій з питань розвитку нормативного регулювання та організації фінансових розслідувань у системі фінансового моніторингу.

Предметом дослідження є теоретико-методичне забезпечення організації надання практичних рекомендацій з питань боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму.

Інформаційну основу та теоретичну базу дослідження становлять монографії, книги, наукові статті та доповіді вітчизняних і закордонних учених та практиків. Законодавчо-нормативним забезпеченням є Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [41] та інші закони України, нормативні акти КМУ, що регулюють фінансовий моніторинг нашої державі.

Окремим питанням запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму присвячені роботи А. Ф. Болобуєва [5], С. О. Дмитрова [12], В. В. Коваленко [23], І. В. Коломійця [27] та ін. Втім питання фінансових розслідувань у системі фінансового моніторингу розглянуті недостатньо.

Згідно із Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [41] система фінансового моніторингу є дворівневою. Виявлення та супроводжування непевних операцій мають здійснювати як безпосередньо надавачі фінансових послуг (первинний фінансовий моніторинг), так і державні органи (державний фінансовий моніторинг). Суб'єкти первинного фінансового моніторингу, тобто різні учасники фінансового сектора, зобов'язані проводити ідентифікацію осіб, що здійснюють підозрілі фінансові операції, забезпечувати виявлення та реєстрацію таких операцій, а також оперативне подання інформації про них спеціально вповноваженому державному органу [41].

Система фінансового моніторингу в Україні охоплює всіх надавачів фінансових послуг, а також деяких інших первинних та спеціально визначених суб'єктів фінансового і передбачає певну взаємодію різних міністерств та відомств, які задіяні у регуляторних та контрольних функціях у системі фінансового моніторингу. Кожна з цих установ відіграє особливу, спеціально визначену роль у єдиній системі. Координація діяльності суб'єктів державного фінансового моніторингу та їхнє методологічне забезпечення покладено на спеціально уповноважений орган – Державну службу фінансового моніторингу України (Держфінмоніторинг) [9].

Здійснення державного фінансового моніторингу на ринку фінансових послуг покладено на Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку і Національний банк України. Саме ці інститути виконують функції регулювання та нагляду за діяльністю фінансових установ та юридичних осіб, що нада-

ють фінансові послуги, разом зі спеціально вповноваженим органом виконавчої влади з питань фінансового моніторингу – Держфінмоніторингом, на який покладено не тільки збір, обробку й аналіз інформації про підозрілі фінансові операції, а й повноваження передавати узагальнені матеріали правоохоронним органам, за умов достатності підстав вважати фінансову операцію пов'язаною з легалізацією «брудних» коштів або фінансуванням тероризму.

За міжнародними стандартами Держфінмоніторинг співпрацює з відповідними органами іноземних держав щодо обміну інформацією про ознаки легалізації (відмивання) доходів, у межах своєї компетенції забезпечує співробітництво з FATF та іншими міжнародними організаціями, діяльність яких спрямовано на співробітництво в запобіганні та протидії легалізації (відмиванню) доходів [18].

Розбудова та розвиток ефективної системи фінансового моніторингу спирається на обґрунтовану державну стратегію [46], яка передбачає діяльність спеціально вповноваженого органу з питань фінансового моніторингу як координуючого центру. Соціально-економічні перетворення спрямовані на вдосконалення фінансової системи України за міжнародними стандартами у сфері запобігання легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом та фінансуванню тероризму [27].

«Відмивання» коштів – це діяльність, яка постійно трансформується, тому правоохоронні органи всього світу проводять роботи з визначення конкретних методів, які використовують злочинці. Протидія фінансуванню тероризму набуває першочергового значення після атаки в Нью-Йорку у вересні 2001 р. Протягом останніх років простежується активізація терористичних організацій майже у всьому світі. Постійний аналіз цих явищ є неухильною умовою розробки вчасних та ефективних контрзаходів [30].

Відповідно до Положення про Державну службу фінансового моніторингу України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 липня 2015 р. № 537, діяльність Держфінмоніторингу спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів України.

Підґрунтям функціонування ефективної системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, є створення нормативно-правової бази, яка повинна відповідати вимогам міжнародних стандартів та правил FATF [8], міждержавного органу, який розробляє політику боротьби з відмиванням коштів та сприяє її виконанню як на національному, так і міжнародному рівні.

Підвищення вимог FATF, Світового банку та Міжнародного валютного фонду є правомірним результатом консолідації зусиль світової спільноти щодо запобігання та протидії відмиванню коштів, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення. Проникнення в легальний бізнес кримінальних доходів становить реальну небезпеку розвитку економічної діяльності суб'єктів господарювання, дестабілізації наявних фінансової та валютної систем, зниженню добробуту населення та ін.

Одним з найбільш розвинутих в Україні є фінансовий моніторинг банківських установ [16], оскільки саме система фінансового моніторингу дозволяє передбачити виникнення чинників, що негативно впливають на стійкість банків через потенційну можливість їх залучення у відмивання коштів.

З розвитком комп'ютерних та інформаційних технологій у банків та інших фінансових установ збільшились можливості для відмивання «брудних» коштів [25]. Запровадження зон звільнених від податкового навантаження теж сприяли можливим операціям із ухилення від податків і відмивання коштів [28]. Стрімкий розвиток міжнародних фінансових

відносин сприяв формуванню потреби у здійсненні контролю за рухом коштів. Майже всі держави світу дійшли згоди, що боротьба з відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом, є досить проблемним завданням, вирішення якого потребує ефективного втручання органів контролю держави [31], а отже, необхідно розвивати системи фінансових розслідувань, яка ґрунтуються на застосуванні різних методів і засобів, але вони мають враховувати специфіку законодавства кожної держави. У процесі адаптації нормативно-правового забезпечення протилегалізаційного законодавства до світових стандартів було створено національний орган державного фінансового моніторингу [47]. Прикладом позитивного досвіду функціонування служб фінансових розслідувань є Литва [37].

За Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [41] фінансовий моніторинг – це сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, що охоплюють проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу. Отже, з огляду на проведений аналіз нормативно-правової бази України щодо трактування фінансового моніторингу наголошується на наявності дворівневої системи фінансового моніторингу на державному та локальному (первинному) рівнях.

У науковій літературі посилилась увага до дослідження сутності фінансового моніторингу, чим займається багато вітчизняних та зарубіжних вчених: Т. О. Білько [4], І. М. Патюта [39], Е. Дмитренко [11], М. В. Дубина [14] та ін.

Розглянувши різні підходи до визначення сутності фінансового моніторингу, можна зробити висновок, що неоднозначність трактувань у наукових працях цього поняття свідчить про необхідність подальшого та глибокого розгляду його природи.

М. В. Дубина [14] поділяє підходи до визначення фінансового моніторингу на процесний, управлінський та структурний. Вони за своїм змістом не суперечать один одному і повною мірою можуть використовуватися у процесі дослідження сутності фінансового моніторингу, але найбільш прийнятним є процесний підхід, тому що фінансовий моніторинг, який є процесом ідентифікації фінансових операцій, які здійснюються суб'єкти господарювання у межах фінансово-економічної системи, на предмет відповідності їх реалізації встановленим у межах законодавства вимогам та застосування сукупності дій та заходів з метою запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму, що може бути більш наближено до сутності процесу фінансових розслідувань.

Для безпосереднього аналізу особливостей фінансового моніторингу потрібно з'ясувати головне його призначення, яке полягає у боротьбі з відмиванням грошей, отриманих злочинним шляхом, фінансуванні тероризму та фінансуванні розповсюдження зброї масового знищення.

Процес «відмивання» коштів, як зазначає М. Колдовський [26], може здійснюватися різними способами: за двох-, трьох- та чотирьохфазною моделлю. Суб'єктом процесу відмивання брудних коштів може бути фінансова установа, здебільшого банк, що є загрозливим явищем на ринку фінансових послуг, оскільки продукує негативні наслідки та породжує низку ризиків для банку. Незважаючи на запобігання та протидію легалізації (відмиванню) злочинних доходів, рівень глобальної

загрози економічній та політичній безпеці країни залишається високим, тому контроль за цим видом злочинної діяльності потребує удосконалення його технологічного забезпечення у системі фінансових розслідувань правоохоронних органів та органів фінансової розвідки більшості держав [6].

Діяльність державного фінансового моніторингу спрямована на реалізацію функцій і завдань держави у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму [41].

Одним із суб'єктів державного фінансового моніторингу є Національний банк України, який здійснює щодо банків державне регулювання і нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку і Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг спільно з Держфінмоніторингом здійснюють функції нагляду та контролю за відповідними суб'єктами первинного фінансового моніторингу. Спеціально уповноваженому органу (Держфінмоніторингу) відповідно до законодавчого регулювання [41] передано функції збору, обробки й аналізу інформації про підозрілі фінансові операції, а також повноваження з передачі узагальнених матеріалів правоохоронним органам за умов достатності підстав вважати таку фінансову операцію пов'язаною з легалізацією «брудних» коштів або фінансуванням тероризму, отже, маючи таку інформацію вже на етапі первинної обробки відбуваються фінансові розслідування, які надалі класифікуються за відомчою приналежністю. Підрозділ фінансової розвідки (Держфінмоніторинг) має безпосередній зв'язок з представниками правоохоронних органів для здійснення заходів впливу на суб'єктів первинного фінансового моніторингу у разі виявлення порушень у сфері протидії легалізації доходів та фінансуванню тероризму.

За міжнародними стандартами FATF процедури та методи фінансового моніторингу здебільшого спрямовані на вирішення трьох функціональних завдань: ідентифікація учасників фінансової операції; фіксування відомостей про підозрювані операції та їх учасників; інформування спеціально уповноваженого органу про підозрілі операції [36].

Дослідники зазначають, що засоби, які виконують ці процедури, міжнародними стандартами не регламентовані [24]. Втім учасники фінансового моніторингу у різних країнах здійснюють такий комплекс процедур ідентифікації клієнта: встановлення його особистості; збереження та оновлення відомостей про нього та про фінансові операції; фіксування відомостей про підозрілі операції; інформування спеціально уповноваженого органу.

Однією з важливих складових діяльності Держфінмоніторингу є налагодження конструктивної співпраці з іншими суб'єктами державного фінансового моніторингу, на які покладено відповідальність за організацію ефективної протидії відмиванню коштів, отриманих злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму, що посилює можливу взаємодію для досягнення результатів при фінансових розслідуваннях.

Банківські установи здійснюють фінансовий моніторинг на підставі Положення Національного банку України «Про здійснення банками фінансового моніторингу» [42], відповідно до якого суб'єктами цього процесу є банки, відокремлені підрозділи банків, платіжні організації та члени платіжних систем, що є банківськими установами, філії іноземних банків. Фінансовий моніторинг здійснюється з метою виявлення операцій, пов'язаних з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом, що є злочином, а боротьба зі злочинами є функцією держави [2].

Необхідно зазначити, що банківські установи є основним джерелом надходження інформації про здійснення фінансових

операцій, які підлягають фінансовому моніторингу [29], а, це свідчить про значимість фінансових розслідувань у протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення у банківській системі [43]. За результатами перевірок саме банк готує висновки та пропозиції, які розглядаються спостережною радою банку або керівником філії іноземного банку [16].

Актуалізується пошук новітніх інформаційних технологій для практичного застосування ефективних рішень, що сприятимуть підвищенню дієвості внутрішньобанківської системи боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму [22].

Ще одним методом, який використовується при протидії відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом, є застосування на практиці червоних прапорців («red flags»), які допомагають виявити ризики, зокрема у кредитній сфері [52]. Саме тому виникає необхідність пошуку підходів до їх аналізу та розробки тотожних інструментів оцінки і управління, що актуально при фінансових розслідуваннях.

Використовуючи підхід на основі оцінки ризиків, НБУ має визначити певні наявні або потенційні проблеми, на які наражається банк або банківська система [10].

Необхідною складовою як механізму функціонування системи фінансового моніторингу в банку, так і нормативної бази для фінансових розслідувань у цій сфері є належні внутрішні документи, які розробляються банком з урахуванням вимог законів України, що регулюють питання запобігання та протидії легалізації кримінальних доходів, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення; нормативно-правові акти Національного банку України, Держфінмоніторингу України; документи FATF [35] та Базельського комітету банківського нагляду [13].

Для формування ефективної системи фінансових розслідувань у сфері фінансового моніторингу необхідно звернути увагу на уникнення певних недоліків, зокрема нижнє межування суми обов'язково фінансового моніторингу, що дозволяє розробляти різні схеми для ухилення від моніторингу особами, які здійснюють «відмивання» коштів [32; 33]. Зважаючи на постійну модернізацію різних технологій, запровадження типологізації [38] не досягає свого ефекту щодо виявлення таких операцій при фінансових розслідуваннях, тому що відбувається відставання у часі описаних і розслідуваних прикладів із змінами самих схем відмивання коштів. Також підлягає удосконаленню критеріальна база визначення потенційного ризику відмивання коштів.

Подальший розвиток системи фінансового моніторингу України повинен супроводжуватися адаптацією до міжнародних стандартів, підвищенням взаємодії з правоохоронними органами і судовою системою.

За звітними даними Держфінмоніторингу [21; 20] 2018 року підготовлено 934 матеріали, які спрямовані до правоохоронних органів. А вже у I кварталі 2019 р. підготовлено 194 матеріали (з них 109 узагальнених матеріалів та 85 додаткових узагальнених матеріалів), які спрямовані до органів прокуратури – 24 матеріали, Державної фіскальної служби України – 35, органів внутрішніх справ – 41, Служби безпеки України – 59, Національного антикорупційного бюро України – 35 матеріалів. У вказаних матеріалах сума фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з легалізацією коштів та з учиненням іншого злочину, визначеного Кримінальним кодексом України, становить 10 млрд. грн. Все це свідчить про помітну діяльність з фінансових розслідувань злочинів у сфері відмивання коштів.

Для попередження порушень у сфері фінансового моніторингу банків Національним банком України здійснюються перевірки цих фінансових установ з питань фінансового моніторингу та їх результатів. Виявлені основні порушення стосуються недотримання строків проведення ідентифікації клієнтів, які мають високий ризик здійснення операцій з легалізації злочинних доходів; неідентифікація фізичних осіб, які мають істотну участь в юридичній особі та ін. За допущені порушення вжито застереження та інші заходи впливу.

Перспективним є подальше удосконалення НБУ механізмів контролю за здійсненням банками фінансового моніторингу. Отже, процес управління системою фінансового моніторингу у банківській діяльності перебуває на стадії розвитку та потребує наукових досліджень, поліпшення розробки прикладних рекомендацій, зокрема у сфері управління ризиком.

У міжнародному просторі наявна певна кількість профільних організацій, які розробляють принципи і стандарти для результативного здійснення політики протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму, а також кожна держава, впроваджуючи національну систему заходів боротьби з легалізацією злочинних коштів, має відповідати вимогам міжнародних стандартів.

Держфінмоніторинг України активно співпрацює з міжнародними організаціями, які відповідають за протидію відмиванню коштів, та фінансуванню тероризму.

Науковці [44] виокремлюють три основні системи організації фінансового моніторингу за світовим досвідом: заборона великих за обсягом угод з готівкою без участі професійного посередника, обов'язкове повідомлення уповноваженого органу про всі угоди, сума яких перевищує

певний обсяг, інформування про сумнівні угоди, тобто визначення сумнівності.

В Україні реалізується модель змішаного типу, обговорюються зміни до державного регулювання в частині зменшення критеріїв обов'язковості фінансового моніторингу, збільшення сум щодо повідомлення уповноваженого органу.

У більшості країн світу [34], що активно втілюють протидію легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, створено та функціонують спеціальні органи, які оцінюють правомірність здійснення фінансової операції з точки зору антилегалізаційного законодавства. Здебільшого вони сформовані протягом 90-х років ХХ ст., одним з перших був створений Australian Transaction Reports and Analysis Centre (Австралія) 1989 року. Підпорядкованість органів фінансового моніторингу різна: це Уряд або Міністерство фінансів, інколи інші органи державного управління.

Дослідження, проведені науковцями Школи економіки Утрехта (Нідерланди) у середині 2000-х р., засвідчили, що у світі щороку відмивається близько 2,8 трлн. дол. брудних коштів [16], тобто масштаби є значними. Прикладом великої міжнародної мережі відмивання коштів може бути розслідування правоохоронних органів Молдови, Служби з фінансового моніторингу Молдови і Служби з попередження та боротьби з відмиванням грошей Національного центру з боротьби з корупцією Молдови може бути виведення з Росії через Молдову майже 700 млрд. руб., в якій брав участь 21 банк [7]. Для проведення такого масштабного розслідування передбачалось формування високопрофесійної команди фахівців і виконання стандартів таких процесів для зниження ризиків недоведення подібної роботи до закінчення у встановлені терміни.

Щодо протидії фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення складність проблеми є високою в Україні,

тому необхідно врахувати практику роботи зарубіжних фінансових інститутів у цій сфері [51] для запровадження її вітчизняними суб'єктами фінансового моніторингу [17].

На основі розвідки особливостей втілення міжнародних стандартів фінансового моніторингу в законодавстві провідних країн світу можна визначити найбільш перспективні напрями використання окремих прикладів світового досвіду в національній системі фінансового моніторингу в Україні [50], наприклад використати досвід Фінляндії щодо встановлення відповідальності уповноваженого органу за процес попереднього фінансового розслідування.

Дієва протидія легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення здійснима за умови продуктивної міжнародної кооперації, діяльного обміну інформацією, поглиблення методичних засад проведення цієї діяльності.

Дослідження виконано з використанням програмного забезпечення «ЕКСПЕРТ-ФМ», яке застосовується для заповнення форм обліку та подання інформації із здійсненням фінансового моніторингу до Державної служби фінансового моніторингу України [15].

Стрімке піднесення нових технологічних процесів, зокрема автоматизації у глобальній економіці на сучасному етапі, зумовлює необхідність тотожної ідентифікації нових ризиків [1] та пошуку відповідних інструментів їх вимірювання, мінімізації та попередження.

Для більш глибокого визначення чинників, які зумовили відповідний рівень ризику легалізації, проаналізовано фактори, які дають змогу встановити внутрішню структуру зв'язків у системі показників, знизити розмірність опису економічної події, виявити більш інформативні та значимі показники.

Відзначено, що первинні результати факторного аналізу довели, що на сучасному етапі діяльності фінансових установ не всі показники оцінювання рівня ризику їх використання для «відмивання» коштів є достатньо інформативними, значимими та актуальними (факторне навантаження $< 0,7$), а, тому не всі базові індикативні показники можна згрупувати, зокрема такі показники, як частка фінансових операцій, зареєстрованих за ознаками внутрішнього фінансового моніторингу, частка фінансових операцій, за якими прийнято рішення не надсилати повідомлення Держфінмоніторингу, кількість порушень, середньомісячна сума видачі на одного клієнта банку коштів на закупівлю сільськогосподарської продукції, середньомісячна сума видачі коштів на одного клієнта банку на інші цілі, частка надходжень готівкових коштів на рахунки за вкладами фізичних осіб від загальної суми надходжень на рахунки фізичних осіб та ін.

У зв'язку з тим, що за правилами факторного аналізу в подальших дослідженнях доцільно використовувати фактори, які пояснюють не менш 75% дисперсії. Факторний аналіз є комплексом заходів, пов'язаних з переходом від вихідної інформації щодо легалізації доходів до узагальнюючих факторів впливу, які є результатом її агрегації та комбінації.

За проведеним дослідженням встановлено, що висока питома вага впливу на сукупний рівень ризику (19%) є фактор визначення якості ідентифікації клієнтів фінансових установ. Фактор, який характеризує операції з готівкових розрахунків у національній валюті, визначає 23% сукупного впливу на ризик відмивання коштів. Суттєвий вплив на сукупний ризик (25%) має фактор, який визначає дієвість фінансового моніторингу на предмет виявлення сумнівних операцій з вивозу капіталу через переказ іноземної валюти за кордон із застосуванням, наприклад, фіктивного контракту. Виокремлено ще два фактори, що характеризують операції зі

зняття готівкових коштів, що зумовлюють ризик легалізації кримінальних доходів та той, що відображає якість організації бухгалтерського обліку фінансової установи, що визначають відповідно 5% та 4% впливу на сукупний ризик.

Факторний аналіз є вагомим доповненням імовірнісної оцінки ризику легалізації та забезпечує отримання більш точних та повних результатів, зокрема в експрес оцінці.

Фінансовим установам, які є суб'єктами первинного фінансового моніторингу, доцільно приділяти особливу увагу виділеним факторам ризику відмивання коштів під час проведення фінансових розслідувань, тому що складові цих факторів вже мають розроблені організаційно-методичні та аналітичні методики щодо скорочення рівня їх впливу на ризик використання у схемах легалізації злочинних доходів.

Розвитку фінансового моніторингу в Україні заважають нестабільна економічна ситуація, яка призводить до збільшення ймовірності легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення. Тому для подальшого інтенсивного розвитку фінансового моніторингу необхідні: підтримка держави, створення умов інституційного характеру, які прискорять цей процес, а також стабілізація фінансового ринку та економіки країни. Недостатня кількість кваліфікованих компетентних фахівців та незлагодженість якісних критеріїв віднесення фінансових послуг, які підлягають фінансовому моніторингу, до послуг з високим ризиком відмивання коштів та оцінки їх ризику є перспективним удосконаленням системи фінансового моніторингу.

Подальшою розвідкою має бути удосконалення управління фінансовим моніторингом у фінансовій установі для спостереження за проміжними результатами оцінки ризику, що визначає превентивну роботу щодо готовності

цієї установи до можливості потрапляння у поле зору фінансового розслідування органу регулювання.

Список використаних джерел

1. Ачкасова С. А. Критерії віднесення фінансових операцій до сумнівних або незвичних. *Збірник наукових праць за матеріалами III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасні проблеми фінансового моніторингу»*. Харків, 2013. С. 18–23.

2. Балануца О. О. Місце і роль фінансового моніторингу в Україні як основоположного чинника ефективної боротьби держави з легалізацією (відмиванням коштів) та фінансуванням тероризму. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2011. № 1. С. 5–42.

3. Белова І. В. Щодо впровадження експрес-оцінки ризиків використання послуг для легалізації кримінальних доходів у банках України. *Молода наука України. Перспективи та пріоритети розвитку* : матеріали X Всеукр. наук.-практ. заоч. конф., 28 – 30 берез. 2012 р. Київ 2012. С. 49–50.

4. Білько Т. О. Правові проблеми визначення поняття «фінансовий моніторинг». *Фінансове право*. 2011. № 2 (16). С. 4–7.

5. Болобуєв А. Ф. Про деякі стандарти злочинної поведінки в технології організованої економічної злочинності. *Тенденції української економіки*. 2013. № 76. С. 8–12.

6. Буткевич С. Національний банк України як суб'єкт державного фінансового моніторингу. *Юридична Україна*. 2010. № 3. С. 52–57.

7. Внукова Н. М. Розвиток системи фінансового моніторингу за новими міжнародними стандартами. *Сучасні проблеми фінансового моніторингу*: Збірник матеріалів IV

Всеукр. Наук.-практ. конф. (10 квіт. 2015 р.). Харків, 2015. С. 9–12.

8. Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) URL: http://www.sdfm.gov.ua/content/File/Site_docs/2008/20.09.08/40_ukr_new-3.htm.

9. Державна служба фінансового моніторингу України. URL: <http://www.sdfm.gov.ua>

10. Дзедзик І. Б. Місце ризиків у системі фінансового моніторингу операцій банківської установи. *Регіональна економіка*. 2010. № 4. С. 109–114.

11. Дмитренко Е. Роль фінансового моніторингу у мінімізації латентності злочинів, передбачених статтями 209 та 209-1 Кримінального кодексу України. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1. С. 43–49.

12. Дмитров С. О., Коваленко В. В. Фінансовий моніторинг в банку : навч. посіб. Суми : Університетська книга. 2012. 336 с.

13. Документи Базельського комітету з банківського нагляду URL: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=535&art_id=587&lang=uk.

14. Дубина М. В. *Дослідження змісту дефініції «фінансовий моніторинг»* URL: <http://ppeu.stu.cn.ua/index.pl?task=arcls&id=102>.

15. Експерт ФМ. URL: <http://www.expert-fm.com/docs/manual>.

16. Єгоричева С. Б. Організація фінансового моніторингу в банках : навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2014. 292 с.

17. Єгоричева С. Б. Протидія фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення як новий напрям фінансового моніторингу. *Сучасні проблеми фінансового моніторингу: Збірник матеріалів IV Всеукр. Наук.-практ. конф. (10 квіт. 2015 р.). Харків, 2015. С. 11–15.*

18. Завдання і загальні засади боротьби з «відмиванням» коштів. URL: http://otherreferats.allbest.ru/finance/00031007_0.html

19. Звіт про проведення національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму URL: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2016/20161125/zvit_ukr.pdf

20. Інформування про результати роботи Держфінмоніторингу за I квартал 2019 року URL: <http://www.sdfm.gov.ua/print.php?what=news&id=3833&lang=uk&archived=0>

21. Інформування про результати роботи Держфінмоніторингу за 2018 рік. URL: http://www.sdfm.gov.ua/news.php?news_id=3774&lang=uk.

22. Каднічанська В. М., Уткіна О. В. Теорія та практика функціонування системи фінансового моніторингу в банках України. *Молодий вчений*. 2014. № 12 (15). С.149–152.

23. Коваленко В. В. Фінансовий моніторинг банків : навч. посіб. Суми : Мрія, 2012. 120 с.

24. Коваленко В. В. Методичні підходи до реалізації етапів фінансового моніторингу. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1147/1/Методичні%20підходи%20до%20реалізації%20етапів%20фінансового%20моніторингу.pdf>.

25. Коваленко В. В., Дмитров С. О., Єжов А. В. Міжнародний досвід у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму : монографія. Суми : УАБС НБУ, 2007. 140 с.

26. Колдовський М. В. Діяльність банків з протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом : дис. ... канд. екон. наук / ДВНЗ «УАБС НБУ», Суми, 2009. 235 с.

27. Коломієць І. В. Державний фінансовий моніторинг в Україні : сучасний стан і шляхи вдосконалення. *Форум права*. 2010. № 1. С. 164–169.

28. Конєва І. Зарубіжний досвід боротьби з відмиванням коштів, отриманих у результаті злочинної діяльності. *Тенденції української економіки*. 2014. № 5. С. 11–16.

29. Корженівський Я. В. Методи легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Науковий вісник Національного університету ДПС України*. 2011. № 1. С. 289–295.

30. Коротюк В., Карманов Є. Деякі аспекти правового регулювання боротьби з відмиванням грошей у банківській системі. *Все про бухгалтерський облік*. 2011. № 56. С. 17–19.

31. Костюченко О. Є., Кривуля К. А. Правові умови та шляхи вдосконалення системи фінансового моніторингу в банку. *Економічні науки. Сер.: Облік і фінанси*. 2012. Ч. 4, Вип. 9(33). С. 205–214. URL: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/esnof_2012_9\(4\)_24.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/esnof_2012_9(4)_24.pdf).

32. Кузнецова С. А. Фінансовий моніторинг в Україні: якісний аспект. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2011. № 1 (10). С. 90–96.

33. Куришко О. О. Особливості розвитку системи фінансового моніторингу в Україні. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. С. 267–275.

34. Леонов С. В., Куришко О. О. Напрямки врахування досвіду fintrac при удосконаленні системи фінансового моніторингу в Україні. *Економіка, фінанси, право*. 2010. № 10. С. 27–31.

35. Методологія з оцінки відповідності рекомендаціям ФАТФ та ефективності систем протидії відмиванню коштів та боротьби з фінансуванням тероризму. URL: <http://www.sdfm.gov.ua/>.

36. Міжнародні стандарти з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення (Рекомендації FATF). URL: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=180&art_id=9871&lang=uk.

37. Міністерства фінансів Республіки Литви та України організують Координаційний комітет для реалізації реформи ДФС та створення Служби фінансових розслідувань URL: <https://www.minfin.gov.ua/news/view/ministerstva-finansiv-respubliky-lytvu-ta-ukrainy-orhanizovuiut-koordinatsyniy-komitet-dlia-realizatsii-reformy-dfs-ta-stvorennia-sluzhby-finansovikh-rozsliduvan?category=novini-ta-media&subcategory=vsi-novini>

38. Отмывание денег через рынок ценных бумаг: Типологический отчет ЕАГ // 18-е Пленарное заседание ЕАГ, 21-24 мая 2013 г., Республика Беларусь, г. Минск. WGTYP.2013. URL: http://www.eurasiangroup.org/files/Typologii%20EAG/WGTYP_2013_4_rus_copy0.pdf

39. Патюта І. М. Державний моніторинг в контексті банківського секторі економіки України. *Кримський економічний вісник*. 2013. № 6 (07) Ч. II. С. 69–72.

40. Посібник щодо застосування підходу, що ґрунтується на оцінці ризику відмивання коштів та фінансування тероризму. URL: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=227&art_id=988&lang=uk.

41. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 13.08.2015 р. № 1702-18 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1702-18>.

42. Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу: Постанова Правління Національного банку України від 26.06.2015 № 417. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0417500-15>.

43. Рєгєза П. П. Місце банків в системі фінансового моніторингу України, як суб'єктів первинного фінансового моніторингу. *Кримський економічний вісник*. 2013. № 6 (07). Ч. II. С. 133–136.

44. Розвиток банківської системи в умовах формування нової архітектури фінансового ринку / за ред. В. В. Коваленко. Одеса : «Атлант», 2012. 765 с.

45. Розслідування українського Держфінмоніторингу визнали найкращим у світі Егмонтська Група. URL: http://www.sdfm.gov.ua/news.php?news_id=3677&lang=uk.

46. Стратегія розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року: Розпорядження КМУ від 30 грудня 2015 р. № 1407-р. Урядовий кур'єр. 2016. № 2. С. 11.

47. Сухонос В. В. Легалізація злочинних доходів у банківській сфері і боротьба з нею. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2012. № 1. С. 149–153.

48. Фінансові розслідування у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні: метод. рек. / [С. С. Чернявський, О. Є. Користін, В. А. Некрасов та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 164 с. URL: https://www.naiu.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zahodi/zbirnuki/2017/metod_recom_17.pdf

49. Худокормова М. И. Методика оцінювання ризику клієнта при використанні ним послуг банку для легалізації кримінальних доходів. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 6 (132). С. 283–289.

50. Щєрбина В. С. Використання світового досвіду у побудові національної системи фінансового моніторингу в Україні. *Сучасні проблеми фінансового моніторингу: Зб. матеріалів IV Всеукр. Наук.-практ. конф. (10 квіт. 2015 р.)*. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, ТО Ексклюзив, 2015. С. 44–46.

51. Ganguli I. Ernoult J. Combating proliferation financing: a European banking perspective // EU Non-Proliferation Consortium. Non Proliferation Papers. 2012. № 24. URL: [http://www.sipri.org/research/disarmament/eu-consortium/publications/EUNPC_no %2024.pdf](http://www.sipri.org/research/disarmament/eu-consortium/publications/EUNPC_no%2024.pdf).

52. Money Laundering Red Flags : Federal Financial Institutions Examination Council's (FFIEC). URL: <http://www.ffiec.gov>.

53. Vnukova N., Hontar D., Andriichenko Zh. International Preconditions for Development the Basics of a Concept of Risk-oriented System on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism and Proliferation // Modern Management: Economy and Administration: Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole. 2018. Pp. 37–44.

Ковальова Марина Вікторівна

к. ю. н., доцент,

доцент кафедри адміністративного права і процесу та митної безпеки,

Університет державної фіскальної служби України

**ДОСВІД КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ
ТА УКРАЇНИ ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ
ТА ЗАПОБІГАННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ
І ЗЛОЧИНАМ У СФЕРІ ЕКОНОМІЧНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**

Кримінальні злочини у сфері економічної діяльності становлять одну з найбільш поширених і одночасно найбільш небезпечних видів злочинних діянь, оскільки поряд з корупцією посягають на базові основи держави – врегульовані

законом економічні правовідносини. Небезпека цієї групи злочинів полягає у тому, що вона вразила переважну більшість сфер фінансово-економічної діяльності, сприяє поширенню організованої злочинності, є основною причиною зростання тіньової економіки, що стає головною перепорою становленню в Україні цивілізованої ринкової економіки.

Одним із напрямків у налагодженні ефективної протидії злочинності є профілактика. Профілактична діяльність слідчого, прокурора, суду багато десятиліть визнавалася важливим аспектом роботи правоохоронних та судових органів у боротьбі зі злочинністю. Це ґрунтувалося на окремому правовому інституті, фундамент якого становили ст.ст. 23, 23¹ КПК України від 1960 року, відповідні положення законів «Про міліцію» від 1990 року, «Про оперативно-розшукову діяльність» від 1992 року та багатьох відомчих нормативно-правових актів. Про це ж свідчила й Комплексна програма профілактики злочинності на 2001–2005 рр., затверджена Указом Президента України № 1376/2000 від 25 грудня 2000 р., у зв'язку з цим запроваджені додаткові заходи щодо усунення причин та умов, які сприяють злочинним виявам і корупції (Указ Президента України № 175/2004 від 9 лютого 2004 р.) [1]. Названими програмними документами на правоохоронні органи покладається обов'язок не тільки забезпечувати захист прав і свобод громадян від злочинних посягань, а й й обов'язок усувати соціально-економічні причини й умови, що сприяють злочинності та корупції. Проте виконання цього завдання в умовах наявності певних стереотипів у теорії і правоохоронній практиці було доволі складним.

З оновленням кримінального процесуального законодавства ситуація, на наш погляд, кардинально змінилася, зокрема з набуттям чинності Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. [2], з положень якого інститут про-

філактичної діяльності фактично був виключений. Це було зумовлено тією обставиною, що названий інститут виявився неефективним, оскільки подання слідчих і прокурорів щодо усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів, мали переважно формальний характер. Крім того, треба взяти до уваги, що правовий інститут профілактики злочинів під час здійснення кримінального провадження склався ще за радянських часів, коли домінуючою була концепція про капіталістичні пережитки як коріння злочинності. Відповідно, перед правоохоронними органами ставилося завдання в кожній кримінальній справі шукати таке коріння (причини та умови, що сприяли вчиненню злочинів) і вживати заходів щодо їх усунення.

У сучасних умовах концепція причин злочинності й можливостей її усунення суттєво змінилася. Загально-визнаним є той факт, що злочинність є соціальною хворобою, яка супроводжувала й буде супроводжувати суспільство. Злочинність можна тільки стримувати, але перемогти повністю неможливо оскільки причини сягають соціально-біологічної сутності людини. Очевидно, саме з цією кардинальною кримінологічною доктриною пов'язано виключення з КПК України інституту слідчої профілактики.

Водночас слід зазначити, що незважаючи на таке концептуальне оновлення кримінального процесуального законодавства, окремі положення щодо профілактичної діяльності правоохоронних органів зберігаються в інших нормативно-правових актах. Зокрема, в Законі України «Про Національну поліцію» (відповідно до покладених на неї завдань) серед основних повноважень визначено:

а) здійснення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень;

б) виявлення причини та умов, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вжиття

у межах своєї компетенції заходів для їх усунення (п.п. 1 та 2 ст. 23) [3].

З огляду на це необхідність теоретичного осмислення та налагодження механізму ефективної профілактики й протидії правопорушенням і злочинам в економічній сфері, подальшого вдосконалення законодавчої регламентації, вивчення передового закордонного досвіду, формулювання рекомендацій, що сприятимуть її вдосконаленню, визначають актуальність цієї проблематики.

Аналіз досліджень і публікацій переконує в тому, що вивченням питань запобігання економічній злочинності, розробленням заходів її попередження та профілактики займалися такі науковці, як: О. М. Бандурка, В. Т. Білоус, С. В. Великанов, А. П. Закалюк, М. Г. Колодяжний, О. В. Одерій, С. І. Мінченко, Н. В. Лісова, В. В. Сташис, В. О. Навроцький, В. Я. Тацій, В. П. Філонов, В. М. Попович, В. І. Шакурн та інші.

Незважаючи на значну кількість наукових публікацій, а також достатню кількість спеціальних суб'єктів, які за своїм правовим статусом зобов'язані здійснювати активну протидію економічній злочинності, актуальною залишається необхідність розроблення оптимальної та ефективної організаційно-управлінської структури, її правового забезпечення щодо протидії економічній злочинності, зокрема створення нової державної структури (спеціального суб'єкта запобігання економічним злочинам). На теперішній час в Україні функціонує система органів протидії правопорушенням та злочинам у сфері економічної діяльності, до якої належать Національна поліція України, Служба безпеки України, податкова міліція, прокуратура, Національне антикорупційне бюро України, Державна служба фінансового моніторингу України, Державна аудиторська служба України та Рахункова палата, яка є

надмірно розгалуженою, унаслідок чого її робота визнається недостатньо ефективною.

Для України, яка інтегрується до Європейського Союзу, важливим є досвід функціонування таких структур в ЄС. Економічна злочинність у Європі вже протягом тривалого часу (кілька десятиліть) є предметом наукових дискусій. Необхідність ефективно протидіяти її поширенню актуалізує завдання щодо практичного реформування правоохоронної системи. У європейських країнах, так само як і в Україні, система протидії економічній злочинності передбачає такі основні елементи: поліцейські органи; спеціалізовані правоохоронні органи; податкові служби; митні служби; органи фінансової розвідки. Повна інтеграція економічних функцій у межах однієї правоохоронної структури становить виняток, а не правило [4, с. 138].

Аналіз законодавчих актів низки країн ЄС та практика діяльності правоохоронних органів цих країн свідчать про те, що введення відповідальності за порушення кримінального законодавства позитивно вплинуло на попередження різних видів злочинів, зокрема тих, що скоюються в економічній сфері.

Кримінальну відповідальність юридичних осіб за злочини, у тому числі й у сфері економіки, ввели такі країни ЄС як Велика Британія, Бельгія, Угорщина (з 2001 р.), Данія, Ірландія (з 1998 р.), Нідерланди (з 1976 р.), Польща (з 2002 р.), Румунія (з 2004 р.), Словенія (з 1999 р.), Фінляндія (з 1995 р.), Франція (з 1992 р.), Ірландія, Люксембург, з пострадянських країн Литва.

З 1 вересня 2014 р. вступив в силу Закон України від 23 травня 2013 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України щодо відповідальності юридичних осіб» [5]. Цим самим Законом Загальну частину КК України доповнено розділом

XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» [6].

Кримінальна відповідальність юридичних осіб є тією проблемою, яка тривалий час була ознакою поділу континентальної та англосаксонської системи права. Континентальна система, ґрунтувалася на принципі особистої відповідальності фізичної особи за вчинення кримінального правопорушення. Така відповідальність наступала, якщо особа досягла певного віку, була осудною і вчиняла таке правопорушення навмисно або з необережності. Цей принцип був проголошений ще в період Великої французької революції, і в більшості країнах Західної Європи вважався ознакою демократичності правосуддя.

Однак у Великій Британії, Новій Зеландії та інших країнах – колишніх англійських колоній – ця проблема вирішувалася дещо по-іншому. Варто зазначити, що можливість притягнення юридичної особи, тобто певної корпорації до кримінальної відповідальності в англосаксонській системі права цілковито ніколи не відкидається. Англійські кримінальні суди ще два століття назад таких справ не розглядали, що було зумовлено вимогою обов'язкової особистої участі обвинуваченого в розгляді справи судом, а відповідно корпорація «особисто» не могла з'явитися до суду, тому справи проти неї і не слухалися.

Однак згодом в англійських судах знайшли можливість обходити зазначену вище вимогу і адвокатам дозволили представляти корпорації не лише в цивільних, а й у кримінальних судах. І вже на початку XVIII ст. почали виноситися перші в англійському правосудді судові рішення про притягнення корпорацій до кримінальної відповідальності.

В останні два десятиліття у Великій Британії та інших країнах англосаксонської системи до кримінальної відповідальності притягнули осіб переважно за вчинення

злочинів у сфері економічної діяльності, монополізм на ринку та порушення законодавства про охорону навколишнього середовища [7, с. 43].

Рада Європи ще у 1978 р. рекомендувала країнам, які входять до неї, ввести кримінальну відповідальність юридичних осіб за економічні злочини до свого законодавства. І протягом двох десятиліть кримінальна відповідальність юридичних осіб з'явилася у кримінальних кодексах Нідерландів, Швеції, Данії, Франції та інших. При цьому окремі країни ввели зазначену відповідальність за будь-які діяння, передбачені кримінальним кодексом, а окремі обмежилися кримінальною відповідальністю юридичних осіб лише за екологічні кримінальні правопорушення.

Кримінальний кодекс Франції 1992 р. передбачає кримінальну відповідальність юридичних осіб, за винятком держави, в передбачених законом або постановою випадках, за вчинення на свою користь злочинних дій. При цьому кримінальна відповідальність юридичних осіб не виключає кримінальної відповідальності фізичних осіб, які були виконавцями або співучасниками вчинених юридичною особою злочинних дій.

Зазначений Кримінальний кодекс Франції передбачає широкий спектр злочинних дій, за вчинення яких юридична особа несе кримінальну відповідальність (за винятком сексуальних замахів, абортів, окремих посадових і політичних злочинів). За даним Законом юридичну особу може бути притягнуто практично за будь-яке діяння (злочин проти людяності, навмисні і ненавмисні замах на життя, посягання на недоторканність людини, незаконне поширення наркотиків, дискримінація, звідництво, проведення експериментів на людях, замах на приватне життя, комп'ютерні злочини і проступки, усі види розкрадань, організація бойових груп, тероризм і т. ін.). За будь-які перераховані дії, вчинені на

користь юридичної особи її керівником або представником (навіть за власною ініціативою, без уповноваження з боку юридичної особи), настає кримінальна відповідальність цієї юридичної особи.

Кримінальний кодекс Франції 1992 р. основними видами покарання для юридичних осіб передбачає штраф і окремі обмеження їх діяльності. Максимальна сума штрафу, що застосовується до юридичної особи, дорівнює п'ятикратному збільшенню максимуму штрафу, передбаченого для фізичної особи (трохи більше 100 тис. євро).

Найбільш тяжким покаранням для юридичної особи у чинному Кримінальному кодексі Франції є ліквідація підприємства. За ступенем тяжкості вона відповідає лише застосуванню до фізичної особи смертної кари [8, с. 280].

Сучасна теорія французького кримінального права передбачає і допускає застосування кримінальної відповідальності юридичних осіб у випадках надання неправдивої бухгалтерської звітності і неправдивих відомостей про діяльність юридичної особи, а також у зв'язку із «кримінальним» банкрутством [7, с. 45].

Узагальнена судова практика діяльності правоохоронних органів Франції відмічає збільшення кількості справ, пов'язаних із неправдивими банківськими рахунками та звітами, поданням неправдивих відомостей про діяльність юридичних осіб. Зазвичай, у такі злочинні дії втягується декілька підприємств, одним із основних об'єктів діяльності яких є вчинення дій, які дають змогу приховувати від спільної бухгалтерської звітності необґрунтовані комісійні виплати або нерегулярне фінансування об'єктів, що є уставним предметом діяльності одного або декількох юридичних осіб, наприклад: виробнича підробка документів; підробка і використання неправдивих фінансових документів; незаконне використання і зловживання юридичною особою ввіреною їй

спільним майном з використанням, з цією метою, рахунків підприємства, а також шахрайство (до цього переліку не відносять корупцію та вплив на торгівлю).

У зазначених випадках кримінальна відповідальність юридичної особи поєднується з кримінальною відповідальністю фізичної особи, діяльність якої сприяла вчиненню такого злочину. Вказані злочини визнаються французьким законодавством надзвичайно небезпечними для суспільства, і вкрай ефективним заходом їхньої протидії, вбачається ліквідація винної юридичної особи, оскільки у такому разі слідство не завжди має юридичну можливість визначити винну фізичну особу і зупинити здійснення незаконних виплат. Тому лише ліквідація юридичної особи дає змогу зберегти суспільне майно, ввірене певній особі для здійснення нею установчих програм.

У Франції притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб за банкрутство стало необхідним через посилення зв'язків між різноманітними компаніями. У даному випадку законодавці вважають таку відповідальність гарантією платоспроможності партнерів, оскільки до юридичної особи, що порушує свої обов'язки або свідомо обманює партнера, не можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру, одним з яких є його ліквідація, що по суті вважається еквівалентом «смертної кари» для фізичної особи.

Аналіз законодавства Франції свідчить, що концепція, яка передбачає і допускає застосування кримінальної відповідальності юридичних осіб, не виключає можливості, у випадку альтернативності видів юридичної відповідальності, використовувати і цивільно-правову відповідальність юридичних осіб. Тим більше, у Франції існує тенденція розширення сфери застосування кримінальної відповідальності.

У Федеративній республіці Німеччина тривалий час вважалося, що профілактики злочинів є «додатковим продуктом» поліцейської діяльності, оскільки саме наявність поліції діє як фактор, що стримує злочинність. Але з 60-х років ХХ ст. поліція починає широко практикувати цілеспрямовану роботу із громадськістю з орієнтацією на самозахист: консультує населення, як завдяки правильним діям не стати жертвою злочину. На початку 90-х років ХХ ст. були створені ради із запобігання злочинності як на рівні земель, так і в масштабі муніципалітетів [9, с. 169-171]. Існує спеціальна програма кримінальної поліції з профілактики злочинів, центральною тезою якої є такі: будь-який контакт поліцейського з населенням повинен служити інтересам профілактики.

Визначальну роль у запобіганні на сучасному етапі злочинності у ФРН відіграє Інститут «Німецький форум запобігання злочинності» (DFK), що здійснює обмеження криміногенного потенціалу у німецькому суспільстві шляхом посилення відчуття безпеки громадян та зменшення шкоди від злочинів. DFK спільно із федеральними, земельними, державними й недержавними установами розробляє суспільну стратегію запобігання злочинності, у його полі зору перебуває міжгалузєва запобіжна діяльність. Крім цього, цей суб'єкт об'єднує численні ініціативи запобіжного характеру, забезпечуючи здійснення кримінологічних стратегій, програм і заходів на загальнонаціональному рівні.

У Федеративній республіці Німеччина наразі реалізується сотні програм запобігання різним видам злочинів. В них одним з основних суб'єктів є громадськість, представники якої зацікавлені у належному рівні правопорядку як на рівні окремих земель, так і на національному рівні.

Отже, в окремих країнах Європи інститут кримінальної відповідальності та профілактики злочинів у сфері економічної діяльності має понад двостолітню історію запровадження.

Останнім часом цей інститут показав свою ефективність під час притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб переважно за вчинення злочинів у сфері економічної діяльності, монополізації ринку тощо. Доктрина кримінального права передбачає, що кримінальна відповідальність може наступати як для юридичної, так і для фізичної особи. Судова та слідча практика провідних країн Європи чітко визначилася із видами злочинів, за вчинення яких може наступати кримінальна відповідальність для юридичної особи. Серед видів покарання, які застосовуються до юридичних осіб, переважають штраф, конфіскація, компенсація, ліквідація, заборона діяльності тощо.

На цьому етапі розвитку для законодавства провідних країн Європи характерна тенденція до розширення сфери застосування кримінальної відповідальності юридичної особи, яка має неабияке попереджувальне значення.

На кінець зауважимо, що якщо кримінальна відповідальність юридичної особи «не вписується» в сучасну доктрину кримінального права України, «руйнує» основні теоретичні конструкції в науці кримінального права, то таку доктрину та теоретичні конструкції доцільно оновити, оскільки наукова теорія має відображати тенденції розвитку сучасного українського суспільства. Імплементация європейських стандартів у законодавство України є не лише незворотним шляхом для нашої держави, а й обов'язком у зв'язку із підписанням Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Список використаних джерел

1. Про систему заходів щодо усунення причин та умов, які сприяють злочинним проявам і корупції: Указ Президента України № 175/2004 від 9 лютого 2004р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/175/2004> (дата звернення: 17.05.2019 р.).

2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 17.05.2019 р.).

3. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 17.05.2019 р.).

4. Лісова Н. В. Запобігання злочинам у сфері економічної діяльності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2(107). С. 134–144.

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України щодо відповідальності юридичних осіб : Закон України від 23 травня 2013 року № 314-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-18> (дата звернення: 17.05.2019 р.).

6. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 17.05.2019 р.).

7. Мінченко С. І. Позитивний досвід країн ЄС щодо запобігання злочинам у сфері економіки та кримінальної відповідальності юридичних осіб за вчинення таких правопорушень. *Матеріали Міжнародної НПК: «Фінансові розслідування: імплементація європейського досвіду в Україні»*. Ірпінь: УДФСУ, 2017. С. 42–48.

8. Franchi F. A quoi peut server la responsabilite penal des personnes morales? *Revue de science criminelle et de droit penal compare*. P., 1996. № 2.

9. Колодяжний М. Г. Сучасна концепція запобігання злочинності в Європейському Союзі. *Форум права*. 2013. № 4. С. 168–173. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_4_30.pdf (дата звернення: 17.05.2019 р.).

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Васильців Тарас Григорович, Лупак Руслан Любомирович,
Зайченко Володимир Васильович, Христинченко Надія Петрівна,
Карапетян Ольга Михайлівна, Колесніков Андрій Павлович,
Муравська Юлія Євгенівна, Олійничук Олександра Іванівна,
Москалюк Надія Богданівна, Ткачук Ірина Ярославівна,
Баранецька Ольга Вікторівна, Падалка Андрій Миколайович,
Білоус Ірина Ігорівна, Франчук Василь Іванович, Штангрет Михайло Йосипович,
Банах Сергій Володимирович, Вівчар Оксана Іванівна, Ніпіаліді Ольга Юрївна,
Хорунжак Надія Михайлівна, Гевко Володимир Леонідович,
Мельничук Інна Василівна, Мокрицька Анна Богданівна, Ронська Ольга Григорівна,
Сліпченко Тетяна Олександрівна, Гайда Назар Володимирович,
Деревянко Богдан Володимирович, Калаур Іван Романович,
Стефанчук Марина Миколаївна, Зайцева-Калаур Інна В'ячеславівна,
Сопко Валерія Василівна, Фаріон Антоніна Іванівна, Кучмій Тетяна Олександрівна,
Виукова Наталія Миколаївна, Ковальова Марина Вікторівна

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ТА ФІНАНСОВІ РОЗСЛІДУВАННЯ: КОНЦЕПТИ, ПРАГМАТИКА, ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

*Колективна монографія
за загальною редакцією д. е. н., доц. О. І. ВІВЧАР*

Комп'ютерна верстка: *Ольги Слимак*
Дизайн обкладинки: *Марії Юрків*

Підписано до друку. 31. 07. 2019 р.
Формат 60x84 1/16. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублікаторі.
Умов. друк. арк. 22 Облік.-вид. арк. 21
Зам. № М 022-19. Тираж 300 прим.

Видавець та виготовлювач
Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46004

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.

Видавничо-поліграфічний центр «Економічна думка ТНЕУ»
вул. Березанська, 2, м. Тернопіль, 46004
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@tneu.edu.ua